

2025. 27. évfolyam, 1. szám

FORDÍTÁSTUDOMÁNY

*Tanulmányok az írásbeli és szóbeli nyelvi közvetítés
elmélete, gyakorlata és oktatása témaköréből*

53.

*ELTE Bölcsészettudományi Kar
Fordító- és Tolmácsképző Tanszék*

FORDÍTÁSTUDOMÁNY

Az ELTE BTK Fordító- és Tolmácsképző Tanszékének kiadványa

Támogatta

ELTE BTK Egyetemi Kiválósági Alap

Alapító főszerkesztő

KLAUDY KINGA

(Eötvös Loránd Tudományegyetem)

Szerkesztők

ROBIN EDINA

(Eötvös Loránd Tudományegyetem)

SEIDL-PÉCH OLÍVIA

(Eötvös Loránd Tudományegyetem)

Szerkesztőbizottság

Bakti Mária (Szegei Tudományegyetem)

Eszenyi Réka (Eötvös Loránd Tudományegyetem)

Fóris Ágota (Károli Gáspár Református Egyetem)

Károly Krisztina (Eötvös Loránd Tudományegyetem)

Kóbor Márta (Pécsi Tudományegyetem)

Lesznyák Márta (Szegei Tudományegyetem)

Seresi Márta (Eötvös Loránd Tudományegyetem)

Szabó Csilla (Budapesti Műszaki és Gazdaságtudományi Egyetem)

Zachar Viktor (Eötvös Loránd Tudományegyetem)

Tanácsadó testület

Benő Attila (Babeş-Bolyai Tudományegyetem, Kolozsvár, Románia)

Dróth Júlia (Károli Gáspár Református Egyetem)

Heltai Pál (Kodolányi János Főiskola, Székesfehérvár)

Lehocki-Samardžić Ana (Josip Juraj Strossmayer Tudományegyetem, Horvátország)

Prószerky Gábor (Nyelvtudományi Kutatóközpont, Budapest)

Sárosi-Márdirosz Krisztina (Sapientia EMTE Marosvásárhelyi Kar, Románia)

Szabómihály Gizella (Konstantin Filozófus Egyetem, Szlovákia)

Korrektor

Csiborné Horváth Andrea

2025. 27. évfolyam, 1. szám

FORDÍTÁSTUDOMÁNY

*Tanulmányok az írásbeli és szóbeli nyelvi közvetítés
elmélete, gyakorlata és oktatása témaköréből*

*ELTE BTK Nyelvi Közvetítés Intézete
Fordító- és Tolmácsképző Tanszék*

Kéziratok beküldése:

Klaudy Kinga főszerkesztő
ELTE BTK Nyelvi Közvetítés Intézete
Fordító- és Tolmácsképző Tanszék
1088 Budapest, Múzeum krt. 4., „F” épület
Telefon: 4116500/5894
E-mail: klaudy.kinga@btk.elte.hu

A folyóirat elérhető:
<https://ojs3.mtak.hu/index.php/fordtud/>

A folyóiratot indexálja:
<https://ojs.mtak.hu/index.php/fordtud/indexalas>

EDIT Intézményi Repozitórium, MTAK REAL, Dimensions, Erih Plus, EPA, Humanus, CrossrefDOI, MTMT, MATARKA, DOAJ, Sherpa Romeo MTA Bizottsági listák: Pedagógiai Bizottság, Nyelvtudományi Bizottság

A korábbi nyomtatott évfolyamok kötetei megszerezhetők:

Bertalan Zoltánné
ELTE BTK Nyelvi Közvetítés Intézete
Fordító- és Tolmácsképző Tanszék
1088 Budapest, Múzeum krt. 4., „F” épület
Telefon: 4116500/5894
E-mail: bertalan.zoltanne@btk.elte.hu

ISSN 1419 7480 (nyomtatott)
ISSN 2732 1924 (online)
DOI: <https://doi.org/10.35924/fordtud.27.1>

Felelős kiadó:
ELTE Bölcsészettudományi Kar
Nyelvi Közvetítés Intézete
Fordító- és Tolmácsképző Tanszék

Műszaki szerkesztő: Heiszer Erika, TINTA Könyvkiadó

Tartalom

Tanulmányok

Heltai Pál

Érvényteleníti-e a gépi fordítás a fordításelméleteket? 5

Bakó Balázs

A polgári peres eljárás és a büntetőeljárás lépései a tolmács szemszögéből 24

Gabányi Réka Rebeka

Az egészségügyi tolmácsolás helye a közösségi tolmácsoláson belül 45

Dróth Júlia

Nem géppel fordítandó szakkönyvek fordítási kérdései 65

Olgyay-Fekete Judit, Robin Edina

A nyelvi közvetítők szakmai és tudományos háttere 82

Horváth Péter Iván

Műhelytanulmány a María de Buenos Aires című opera szövegekönyvének magyar fordításáról 103

Konferenciabezámolók

Bogácsi Anett

Speciális helyzetek az igazságszolgáltatásban – gyermekek meghallgatása és megértése (Nemzeti Közszolgálati Egyetem, Budapest, 2025. január 23.) 119

Sereg Judit

Languages & The Media (Budapest, New York Palace Budapest Hotel, 2024. november 13–15.) 125

Biró Adrienn

FIT for Market – Thriving in the Age of AI – Perspectives from professional associations, universities and the industry (FIT Europe, MFTE, ELTE University Budapest, 2024. november 29.) 129

Szabó Csilla <i>AI x AI: Artificial Intelligence for Augmented Interpreting</i> (<i>Interpreting Europe Conference, Brüsszel, 2025. február 6–7.</i>)	135
---	-----

Recenziók

Macsári Istvánné Szegedi Eszter <i>Heltai Pál: Bevezetés a fordítástudományba. Posztgraduális szakfordítói képzések számára</i>	142
--	-----

Bodnár Ildikó <i>M. Pintér Tibor: A bibliafordítás tudománya. Bibliafordításról nyelvész szemmel</i>	152
---	-----

Bakó Balázs <i>Rebecca Tipton and Olgierda Furmanek: Dialogue Interpreting: A Guide to Interpreting in Public Services and the Community</i>	163
---	-----

Behon-Görözdi Dóra <i>Zuzana Bohušová, Martin Džovčoš, Miroslava Melicherčiková (eds): Interpreter Training – Experience, Ideas, Perspectives. Dolmetschtraining – Erfahrungen, Ideen, Perspektiven</i>	170
--	-----

Nagy Nóra <i>Albert Sándor: Filozófia – nyelv – fordítás</i>	177
---	-----

Klasszikusok magyar fordításban

<i>Antoine Berman: Az újrafordítás mint fordítási tér</i>	181
---	-----

Summaries in English	187
---------------------------------------	-----

Szerzői útmutató	192
-----------------------------------	-----

Érvényteleníti-e a gépi fordítás a fordításelméleteket?^{1*}

Heltai Pál

Kodolányi János Egyetem

E-mail: pal.heltai@gmail.com

<https://orcid.org/0009-0001-0227-9987>

Kivonat: A gépi fordítás színvonalának látványos javulása egy sor új kérdést vetett fel a fordítástudományban és a fordító-, illetve utószerkesztőképésben. Érvényesek-e az eddig kidolgozott fordítási modellek és fordítástudományi fogalmak a gépi fordításra? Miben hasonló, és miben tér el a humán és a gépi fordítás? Fordítás-e a gépi fordítás? Megváltoztak-e a fordítás általános jellemzői? Megváltozott-e a kutatás a tárgya? Érvényesek-e a korábbi fordítástudományi elméletek a gépi fordításra? Kell-e fordító- és utószerkesztőképésben fordításelméletet tanítani, és ha igen, milyen elméleti ismeretekre lehet szükségük a hallgatóknak? A jelen cikk irodalmi áttekintést nyújt ezekről a kérdésekről, és arra a következtetésre jut, hogy bizonyos fordításelméleti ismeretekre mind a leendő fordítóknak, mind a leendő utószerkesztőknek szükségük van. Egy konkrét példán keresztül mutatja be, milyen elméleti témák a legrelevánsabbak az oktatás szempontjából.

Kulcsszavak: gépi fordítás, utószerkesztés, fordításelmélet, fordító- és utószerkesztőképés, relevancia-elmélet

1. Bevezetés

A neurális gépi fordítás (GF) és a mesterséges intelligencia (MI) megjelenése látványos javulást hozott a gépi fordítás színvonalában: a GF, utószerkesztéssel vagy anélkül, sok területen versenyképes lett a humán fordítással (HF). A GF és a MI a fordítás gyakorlatában Kenny (2018) szerint „diszruptív innovációt” eredményezett: teljes mértékben megváltoztatta a korábbi gyakorlatot. A FIT (International

¹ A 2023. évi TransELTE konferencián elhangzott előadás írott változata.

* A szerző köszönettel tartozik Lanstyák Istvánnak a kézírathoz fűzött értékes megjegyzéséiért.

Federation of Translators) 2017-es brisbane-i kongresszusának fő témája is ez volt (“Disruption and diversification” 2017, Buysschaert et al. 2018, Kenny 2018).

A gyakorlat gyors változása kérdések elé állította a (szak)fordítóképzést is. Milyen kompetenciákat kell a fordítójelölteknek elsajátítaniuk az új helyzetben, amikor a GF fejlődése nyomán a szakfordítói képzésben megnövekedett a technológiai kompetencia jelentősége? A XII. Miskolci Alkalmazott Nyelvészeti Konferenciának (Miskolc, 2020) is ez volt az egyik fő témája („A fordítói kompetenciaterkép dinamikus megújulása a XXI. század elején”). Az utóbbi években a szakfordítói képzésben gyorsuló ütemben nőtt a technológiai kompetencia jelentősége. Az új követelmények beépültek a folyamatosan frissülő kompetencia-modellekbe: már az EMT 2017-es kompetencia-modellje is kiemelte a technológiai kompetencia fontosságát, míg a 2022-es modellje még tovább pontosította a követelményeket. Ezek közé tartozik, hogy [A leendő fordító] „Ismerje meg a GF rendszerek alapjait és azok hatását a fordítási folyamatra, valamint – ahol szükséges – integrálja a GF-t a fordítási munkafolyamatba.”² A modell az utószerkesztési kompetenciát is meghatározza. Meghatározza az utószerkesztést a 2017-es ISO szabvány is (ISO 18587:2017, magyarul idézi Veresné Valentinyi 2021). E szerint az utószerkesztőknek rendelkezniük kell

- egy elismert intézmény nyelvi diplomájával, amely jelentős részben fordítási modulokat tartalmaz;
- diplomával egy másik tudományterületen;
- ötéves, de legalább kétéves szakmai fordítói vagy utószerkesztői tapasztalattal;
- a számítógéppel támogatott fordítóeszközökre vonatkozó tapasztalattal;
- a neurális gépi fordító (NMT) rendszerek, a fordítómemóriák és a terminuskezelési rendszerek együttes működésének megértésére vonatkozó kompetenciákkal, azaz az integrált fordítási környezet ismeretével;
- a tipikus gépi fordítási hibák ismeretével;
- azzal a képességgel, hogy meg tudja ítélni, hogy egy MT-kimenet alapján mennyi időt és erőfeszítést igényel egy utószerkesztési feladat, és eldönteni, hogy érdemes-e utószerkesztést végezni vagy ki kell adni humán fordítónak a szöveget (azaz melyikkel jár jobban/olcsóbban);
- azzal a képességgel, hogy képes legyen korrekciókat végezni a géppel fordított szövegen;
- tudjon visszajelzést adni és hozzájárulni az MT teljesítményének hosszú távú javításához (ISO 18587:2017, Veresné Valentinyi 2021).

A GF természetesen nagy hatást gyakorolt a fordítástudományra is. Új kutatási területek jöttek létre: a technológiai kompetencia újrafogalmazása, az emberi és

² “Understand the basics of MT systems and their impact on the translation process and integrate MT into a translation workflow where appropriate” (EMT 2022: 9).

gépi fordítás összehasonlítása, az utószerkesztés sajátosságainak kutatása, a GF és az utószerkesztés hatékonyságának vizsgálata, az utószerkesztési kompetencia meghatározása, a fordításhoz, illetve az utószerkesztéshez szükséges kognitív erőfeszítés vizsgálata, a GF tipikus hibái, a GF minősége (Daems et al. 2017), a hibák, illetve a minőség automatikus ellenőrzése, a GF etikai kérdései (Horváth 2022) stb.

Viszonylag kevesebb az olyan kutatás, amely a fordítástudomány általános kérdéseire vonatkozik, noha Kenny szerint a GF megváltoztathatja magának a fordításnak a fogalmát is: „[...] még mindig ritkák azok a vizsgálatok, amelyek azt kutatják, hogy a fordítástudományban hogyan változtatjuk meg a fordításról alkotott felfogásunkat azzal, hogy elfogadjuk a gépi fordítást” (Kenny et al. 2022: 397).³ Az utóbbi években a fordítástudományi kutatások jelentős mértékben támaszkodtak a fordítási korpuszok használatára, de a GF térnyerése ezt is megkérdőjelezi. Jiménez-Crespo (2022: 404) szerint „Viszonylag kevés elméleti és módszertani kutatás foglalkozik azzal, hogy a gépi fordítás térnyerése a fordítások előállításában hogyan befolyásolhatja a korpuszvizsgálatok elemzéseit és eredményeit.”⁴

Azok az általános, elméleti jellegű kérdések, amelyek a GF-sal kapcsolatban felmerülnek, és amelyeket ebben a cikkben a teljesség igénye nélkül áttekintek, a következők:

- Fordítás-e a gépi fordítás?
- Megváltoztak-e a fordítás általános jellemzői?
- Megváltozott-e a kutatás tárgya?
- Érvényesek-e a korábbi fordítástudományi elméletek a GF-ra?
- Kell-e még a fordítóképzésben fordításelméletekkel foglalkoznunk?
- Ha igen, hogyan érinti a GF a fordítóképzésben előadott fordítástudományi elméleteket?

2. Fordítás-e a gépi fordítás?

A szakirodalomban viszonylag sok tanulmány foglalkozik azzal a kérdéssel, hogy fordítás-e a gépi fordítás (lásd például Kenny et al. 2022). Ennek a kérdésnek a megválaszolásához azonban tudnunk kell, hogy mi a fordítás. Ezért az alábbiakban a fordítás néhány jól ismert meghatározását vesszük szemügyre.

³ “But there are still only rare explorations of how we in translation studies, by embracing MT, are changing our own construal of translation” (Kenny et al. 2022: 397).

⁴ “relative lack of theoretical and methodological research into the encroaching of MT in the production of translations can have an impact on the analyses and results of corpus studies” (Jiménez-Crespo 2022: 404).

2.1 Mi a fordítás?

Catford (1965) a fordítást úgy határozta meg, hogy a fordítás egy szöveg helyettesítése egy másik nyelven létrehozott szöveggel. Úgy tűnik, hogy ez a funkcionális definíció a mai napig az egyik legjobb. Toury (1995: 145) a fordítást olyan szöveggé határozta meg, amelynél feltételezhető, hogy létezik egy másik kultúrából származó, más nyelven írt szöveg, amely időben és logikailag elsőbbséget élvez vele szemben.⁵

Ugyanezt állítja egy újabb definíció is: „A legtöbb szerző egyetért abban, hogy a fordítás szöveg létrehozása egy adott nyelven, a célnyelven, egy másik nyelven elhangzott vagy leírt szöveg, a forrásnyelvi szöveg alapján” (Kenny 2022: 24)⁶.

A fordítást kognitív szempontból, a relevancia-elmélet (RE) felől megközelítve, Gutt (1991, 2000) azt állítja, hogy a fordítás értelmező nyelvhasználat, amelynek relevanciája egy másik szöveghez való hasonlóságtól függ. Itt a fordítás eredményén, a fordított szövegen kívül már megjelenik a fordítás folyamatára, a nyelvhasználatra történő utalás is. A fordítás folyamatát, mint ahogyan minden más kommunikációt is, a relevancia elve irányítja, azaz a nyelvileg kódolt megnyilatkozás megfelelő kontextuális hatást akar elérni ésszerű feldolgozási erőfeszítés mellett, és a fordított szöveg relevanciája attól függ, hogy hasonlít egy másik (az eredeti) szövegre.

Ami közös ezekben a definíciókban, az az, hogy két olyan szövegről van szó, amelyek két különböző nyelven íródtak (bár Gutt meghatározása szerint az ugyanazon nyelv különböző változatai közötti fordítás is fordítás), és kapcsolat van közöttük: az egyik hasonlít a másikra, megismétli a másikat egy másik nyelven, és ugyanazt a funkciót töltheti be egy másik kommunikatív helyzetben, egy másik kultúrában; helyettesítheti a másikat. A termék szempontjából tehát a fordításban két szöveg, két nyelv (vagy nyelvváltozat) van, és a célszöveg relevanciája a forrásszövegtől függ.

Ha a fordítást a fordítási folyamat szempontjából nézzük, akkor először az ún. interpretatív fordításelméletet kell megemlítenünk, amely szerint a fordítás folyamata három szakaszból áll: megértés, deverbálizálás és újrafogalmazás (Seleskovitch 1978; Bell 1991). Egy újabb meghatározás az első két szakaszt egynek tekinti: az első szakasz a megértés és deverbálizálás, a második pedig az újrafogalmazás: He (2019) szerint a fordítás a kétnyelvű feldolgozás speciális esete, amelynek során a fordító a szöveget két különböző nyelven felváltva dolgozza fel bemenetként és kimenetként. Kétszakaszos folyamat, amely egy másik nyelven elhangzott, illetve leírt külső forrásból származó szöveg megértésével és deverbálizálásával kezdődik, majd egy másik nyelven történő újrakódolással zárul

⁵ “a text for which “there [is assumed to be] another text, in another culture/language, which has both chronological and logical priority over it” (Toury 1995: 145).

⁶ “most commentators would agree that translation is the production of a text in one language, the target language, on the basis of a text in another language, the source language” (Kenny 2022: 24).

Hasonló felfogást találunk a kognitív fordításkutatóknál, akik szintén szekvenciális folyamatnak tartják a fordítást. „Csak a bemeneti tokenek fogalommá történő átalakítása után kezd el a fordító ezeket a fogalmakat a célnyelvhez tartozó lemmákra váltani és végül kimenetként megfogalmazni” (Schaeffer és Carl 2013: 1710).⁷

Ugyanakkor a pszicholingvisták már korábban felvetették, hogy a fordítás két úton is haladhat, amelyeket de Groot (1997) vertikális és horizontális fordításnak nevezett el. A vertikális fordítás megegyezik az interpretatív modell elképzelésével: magában foglalja a megértést, a deverbilizációt és az újrafogalmazást, azaz a megértett jelentés célnyelven történő újrakódolását, ahogyan azt Seleskovitch és mások leírják. Ez többé-kevésbé tudatos döntéseket jelent, és metareprezentációs készségeket feltételez. A másik út, amelyet horizontális fordításnak, vagy transzkódolásnak neveznek, az *előfeszítés (priming)* jelenségével kapcsolatos: a forrásnyelvi elemek közvetlenül hívják elő a szokásos célnyelvi megfelelőiket, fogalmi közvetítés, azaz deverbilizáció nélkül; ez a fajta fordítási folyamat félig-meddig, vagy teljesen automatikus. A fordítás tehát nem mindig jár együtt kreatív, tudatos döntésekkel, ahogyan azt Levy (1967) állította. A transzkódoláshoz gyakorlatilag elég, ha egy automatikus megfeleléseket tartalmazó kétnyelvű szó- és kifejezés-gyűjtemény van a fordító fejében, amelyhez egy általános téma- és regiszterismeret társul. A humán fordítás során tudatos és automatikus folyamatok váltakoznak (House 2013). Carl és Dragsted (2012) a fordítási folyamatokat kihívásokat jelentő és kihívásokat nem jelentő szakaszokra osztják, míg Halverson (2019) az *alapértelmezett fordítás* kifejezést használja.

A vertikális és horizontális fordítás gondolata képezi az alapját az úgynevezett *monitor modellnek* is (Tirkkonen-Condit 2005), amely szerint a fordítók először automatikusan, szó szerint fordítják le a forrásnyelvi szöveget (pontosabban az adott szegmentumot), amit a monitor ellenőriz, és szükség esetén felülbírál. Schaeffer és Carl (2013) szerint az emberi fordításban mind a vertikális, mind a horizontális fordítás jelen van.

2.2 Fordítás-e a GF?

Erős érvek szólnak mellett, hogy a GF-t fordításnak tekintsük, és a legtöbb szerző is igenlő választ ad erre a kérdésre. A fent idézett szövegalapú definíciók vonatkoztathatók az GF-ra is: itt is két szöveg és két különböző nyelv (vagy nyelvváltozat) van, és itt is a forrásnyelvi szövegtől függ a célnyelvi szöveg relevanciája. Asscher (2022, 2023) szerint a GF bőven a fordítástudomány határain belül van, hiszen Toury (1995) szerint fordítás az, amit fordításként elfogadunk, és a legtöbb ember a GF-t fordításnak tekinti (Asscher 2023: 12).

⁷ “Only after the transformation of input tokens into concepts does the translator proceed to translate these concepts into lemmas which belong to the target language and finally into the output” (Schaeffer and Carl 2013: 1710).

2.2.1 Hasonlóságok

Mind a humán fordítás, mind a gépi fordítás normavezérelt tevékenység: a GF azt a fordítási normát tükrözi, amelynek az alkalmazása egy adott időpontban a legvalószínűbb (Asscher 2022)⁸. A neurális GF alapját képező korpuszok a múlt fordítási viselkedésének konvencióit reprezentálják, az egyenértékűség aggregált reprezentációját („aggregated representation of equivalence”), amely egy adott szöveg gépi fordításában megjelenik (Asscher 2022: 9). Ezért Asscher szerint Toury leíró fordítástudománya alkalmazható a HF-ra is.

Carl és Baez (2019), összehasonlítva az GF-t és a HF-t megállapítják, hogy a pontatlanságok mindkét esetben a szövegben előforduló kétértelmű elemek miatt következtek be, amelyeket mind a gépi fordító rendszerek, mind az emberi fordítók nehezen tudnak kezelni, és mind a nulláról történő fordításban (‘translation from scratch’), mind az utószerkesztésben hosszabb időt vesznek igénybe. Ebből arra a következtetésre jutnak, hogy a fordítók és az utószerkesztők hasonló fordítási problémákkal szembesülnek, tehát a HF és a GF alapvetően hasonlóak. Bár kutatásuk elsősorban a szavak szintjére irányul, következtetésük megegyezik azzal a megfigyeléssel, hogy a GF számára az egyik legnagyobb kihívás az, ha a forrásnyelvi szöveg hibás vagy kétértelmű.

Mossop (2024) szintén azon a véleményen van, hogy a gépi fordítás fordítás. Ennek egyik bizonyítéka, hogy mind a humán, mind a gépi fordítás lehet rossz; ugyanazt a forrásnyelvi szöveget mind a humán fordítók, mind a gépi fordítók gyakran más szavakkal fordítják, továbbá mind a HF-ban, mind a GF-ban előfordul, hogy a célnyelvi szöveg előállításában nem játszik szerepet a jelentés.⁹ Ez lényegében a horizontális fordításra, más néven transzkódolásra utal, amivel a következő szakaszban foglalkozunk.

2.2.2 Különbségek

Manapság a humán fordítók széleskörűen támaszkodnak a GF-ra, és egyre kevesebb az olyan fordítás, amelyet tisztán HF-nak, nulláról induló fordításnak tekintetnénk. Ezt tudomásul véve több kutató is felvetette, hogy az HF és a GF közötti különbség elmosódik (Jimenez-Crespo 2022, Kenny 2011). Kenny szerint

Mivel a géppel fordított szövegek utószerkesztésében emberek vesznek részt, ugyanakkor a gépi fordítás korábbi kétnyelvű korpuszokban tárolt emberi for-

⁸ “Generally speaking, the most dominant norm of translation equivalence, at a given point in time, reflects the most commonly implemented of a variety of translation solutions, i.e., the translation norm most likely to be employed” (Asscher 2022: 10).

⁹ “...the generation of wordings without motivation by meaning” (Mossop 2024: 5).

dításokon alapul, az emberi és nem emberi fordítás közötti határvonalak egyre inkább elmosódnak. Kenny (2011: 14) ¹⁰

Ez igaz lehet olyan esetekben, amikor az emberi fordítás nagyrészt horizontális fordításra támaszkodik, például informatív szövegek fordításánál vagy időnyomás alatt. Az ilyen körülmények között készült HF (például a blattolás) és a GF összehasonlítása több hasonlóságot mutathat, mint a nulláról induló, főként vertikális fordítást alkalmazó HF és a GF összehasonlítása. Ugyanakkor a HF-ban mindkét fordítási mód megmarad: váltakozik a vertikális és horizontális fordítási folyamat (de történhet egyidejűleg is), míg a GF-ban csak horizontális fordítás fordul elő. A gépi feldolgozás során nem történik deverbilizáció: az automatikus döntések korábbi döntések alapján meghatározott valószínűségeken alapulnak. Kevés formulaszerű, sztereotip kifejezést tartalmazó szövegek esetében, különösen azoknál, amelyek kultúraspecifikus elemeket is tartalmaznak, például az irodalmi és reklámszövegek esetében, a horizontális fordítás kevésbé sikeres. A GF kevésbé tudja visszaadni az érzelmi és kulturális jelentéseket és kevésbé képes a fordítás funkcióját és a célnyelvi közönség igényeit figyelembe venni (bár külön erre vonatkozó utasítással már részben ez is elérhető¹¹). Ezeket a jelentéseket, ha relevánsak a szöveg egész szempontjából, az utószerkesztőnek kell javítania, illetve pótolnia.

A GF kevésbé mutatja a fordításnak a HF alapján megállapított általános jellemzőit. Ahrenberg (2017) szerint a gépi fordítók nem végzik el a következő műveleteket: mondatok felbontása, a funkció változtatása, explicitáció, perspektíva-váltás, moduláció, parafrázis. A fordítási univerzálék közül kevésbé jellemző a GF-ra az explicitáció és a normalizáció (Krüger (2020, Jimenez-Crespo 2022). Klaudy (2024) szerint a szépirodalmi szövegek angolról magyarra fordításában gyakori művelet az összevonás (például a kezdő igék beolvasztása a főigébe és az idéző igék módhatározójának beolvasztása az igébe), a gépi fordítók azonban általában kerülnek az összevonást.

A GF-ban sohasem történik deverbilizáció, nincs metanyelvi tudatosság. A gépi rendszerek nem ismerik fel, ha hiba van a forrásnyelvi szövegben, soha nem kételkednek, nem kérdeznek vissza – a kétértelmű, vagy rosszul fogalmazott forrásnyelvi elemeket vagy helyesen, vagy helytelenül, de azonnal lefordítják, míg a humán fordítók elemzik a problémát, és utánajárnak a helyes megoldásnak. Példa erre a következő mondat fordítása:

A vízhiány okozta veszteségek főleg tavasszal (aszály vagy késői vetés) továbbá tavasszal, a csillagfürt másodnövényként termesztése esetén fordulhatnak elő. (Bélteky és Kovács 1982)

¹⁰ “With the ubiquity of post-editing MT, and the reliance of corpus-based MT on previous human translations through bilingual corpora, the lines between the human and non-human in translation endeavors have become even more blurred” (Kenny 2011: 14).

¹¹ Erre vonatkozóan lásd a *Függelékben* közölt példát.

Losses due to water shortage mainly occur in the spring (due to drought or late sowing) and also occur in spring when lupin is grown as a second crop.
(ChatGPT, 30.09.2024)

A magyar mondat egy olyan mezőgazdasági könyvből származik, amelyet évekként elöl fordítottam angolra. Mivel korlátozott mezőgazdasági ismereteim mellett is logikátlanak tűnt, hogy másodnövényként *tavasszal* vetnék a csillagfürtöt (a másodnövényeket a főnövény betakarítása *után* szokták elvetni, tehát jellemzően nem tavasszal), megkérdeztem a szerzőt, nincs-e itt valami tévedés. A szerző megerősítette, hogy véletlenül ismételte a *tavasszal* szót, eredetileg azt akarta írni, hogy *nyáron*. A végleges, lektorált fordításban tehát ez jelent meg:

Crop losses due to water stress occur mainly in the spring as a result of drought or late sowing and in summer when lupins are grown as a catchcrop.
(Bélteky és Kovács 1984)

3. Érvényteleníti-e a GF diszruptív hatása a korábbi fordításelméleteket?

Amint az előző szakaszban említettem, számos kutató úgy gondolja, hogy elmosódik a határ a HF és a GF között. Jimenez-Crespo (2022) szerint megváltozott a kutatás tárgya, és megváltoztak a fordítás általános jellegzetességei. Kérdéssé vált, hogy érdemes-e a korábban létrehozott korpuszokat, amelyek humán fordításokat tartalmaznak, tovább kutatni, érvényesek lesznek-e az eredmények a géppel fordított, utószerkesztett szövegekre?

Ahogy az előző részben leírtam, a nulláról történő HF és a GF sajátosságai eltérnek, tehát a korábbi, HF-okat tartalmazó korpuszok vizsgálata nem adhat érvényes adatokat a GF-ra vonatkozólag, de ez nem jelenti azt, hogy a korábbi korpuszok nem használhatók. Egyrészt nem felejtkezhetünk el arról, hogy vannak és továbbra is lesznek humán fordítású szövegek, másrészt a GF nem érvényteleníti az eddigi kutatások megállapításait, hanem kiterjeszti a fordítástudomány hatókörét. A HF továbbra is megmarad bizonyos területeken: ide tartoznak a műfordítással kapcsolatos fordítástudományi kutatások, a költészet, dráma, igényes próza, szent szövegek fordítása, az újrafordítás, a kulturális-pragmatikai jelentések, a metafora és a humor fordítása. Ezeken a területeken a korábbi elméletek, módszerek és eredmények ugyanúgy érvényesek, mint korábban, tehát a humán fordítású szövegek sajátosságait és a humán fordítás folyamatait továbbra is lehet kutatni a meglévő korpuszok alapján. A részleges kulturális visszafordítás (Klaudy és Heltai 2020) kutatásában például továbbra is releváns az idegenítés és honosítás fogalma és a kultúraspecifikus kifejezések fordítására vonatkozó korábbi szakirodalom. További kutatási területek, amelyeket a GF kevésbé érint, a transzkreáció és a fordítás szociológiai aspektusai (a fordító helyzete, a fordítás társadalmi kontextu-

sa; a fordítás etikai kérdései; fordításpolitikai és nyelvtervezés; a fordítás ideológiai aspektusai, cenzúra, aktivista fordítás¹², fordítás és kritikai diskurzuselemzés, fordítás és gender) és az intralingvális fordítás egyes területei (például a jogi és orvosi szövegek fordítása). Bár a gépi fordítás megjelenik az audiovizuális fordításban is (Tuominen et al. 2020), az audiovizuális fordításban továbbra is nagyobb szerepe van a HF-nak.

A GF megjelenése kiterjeszti és differenciálja a vizsgálati területet, új területekkel egészíti ki. Csupán arról van szó tehát, hogy a továbbiakban figyelembe kell venni, mi vonatkozik az utószerkesztés nélküli gépi fordításra, az utószerkesztett gépi fordításra, a gépi fordítás segítségével végzett HF-ra, és a nulláról történő HF-ra. Az utószerkesztés és a gépi fordításnyelv (*machine translationese*) vizsgálatának, illetve az utóbbinak a humán fordításnyelvvvel való összehasonlításának már eddig is jelentős irodalma van. Így például Looock (2020: 159–160) szerint a fordítómotorok tanításához használt fordítások jellemzői a GF-ban reprodukálódhatnak, ugyanakkor Krüger (2022) vizsgálata szerint a gépi fordításnyelv nem a bevitt adatokban jelen lévő fordításnyelvi mintákból származik, hanem a neurális GF-rendszerek pragmatikai tudatosságának a hiányából: a gép nem alkalmazza azokat a magasabb szintű kommunikációs elveket, amelyek nem feltétlenül tanulhatók meg a bevitt adatokból. Még további lehetőségeket rejt magában a korábbi, HF-t, tartalmazó korpuszok szövegeinek gépi újrafordíttatása, amelynek révén előnyösen lehetne vizsgálni a GF és a HF, illetve a humán fordításnyelv és a gépi fordításnyelv különbségeit.

4. Fordításelmélet a fordításoktatásban

A fordítóképzésben az eddigi gyakorlat szerint a legtöbb intézményben valamilyen formában szerepelt a fordításelmélet, abból a meggyőződésből kiindulva, hogy a képzett fordító elméletileg is képzett. Bár a fordításelmélet hasznossága a fordítóképzésben már a gépi fordítás térhódítása előtt is vita tárgyát képezte, az oktatók között egyetértés volt abban, hogy bizonyos elméleti fogalmak bevezetése a fordítóképzésbe hasznos lehet. Az elméleti ismeretek mellett szól az az érv, hogy az átváltási műveletek tanulmányozása növeli a leendő fordítók biztoságérzetét, felgyorsítja a fordítási folyamat megértését és a fordítóvá válást (Klaudy 1994), hogy a professzionális fordítóknak szükségük van egy metanyelvre, amelyen a fordításról beszélni tudnak, továbbá hogy a professzionális fordítóknak egyszerűen illik tudniuk valamit a szakmájuk elméleti alapjairól (Heltai 2024).

Ezt a status quo-t zavarta meg a gépi fordítás és a mesterséges intelligencia gyors minőségi javulása. Most, hogy a fordítások nagy része gépektől származik, és a fordítói munka nagyobbik része utószerkesztés, kérdésessé vált, mennyire

¹² Az aktivista fordítás kockázatairól lásd Heltai recenzióját (2019) Baumgarten és Cornellà-Detrell könyvéről.

relevánsak az eddig oktatott elméleti jellegű ismeretek a jövőbeli fordító- és utószerkesztőképzésben. Egyáltalán, szükségük lesz-e az utószerkesztőknek fordítás-elméleti ismeretekre? És ha igen, vajon ugyanazokra az elméleti ismeretekre lesz-e szükségük, mint a fordítóknak? Használhatók-e a fordítóképzésben eddig használt tananyagok az utószerkesztői képzésben?

Nem vagyok róla meggyőződve, hogy a leendő fordítóknak és utószerkesztőknek részletesen meg kell ismerkedniük a fordítástudományban eddig kidolgozott *összes* elmélettel. Ugyanakkor – ha teljesíteni akarjuk az EMT-modellek és az ISO-szabványok által leírt technológiai kompetencia új követelményeit – bizonyos fordításelméleti fogalmakkal meg kell ismerkedniük, és továbbra is érvényes az az elvárás, hogy egy szakma művelőjének rendelkeznie kell a szakmájára vonatkozó háttérismeretekkel¹³.

Az alábbiakban áttekintem, melyek azok a fordításelméletek és fordításelméleti fogalmak, amelyekre a fordítóknak és utószerkesztőknek szüksége lehet.

4.1 Milyen elméleti ismeretek lehetnek relevánsak a szakfordító- és utószerkesztő-képzésben?

A fordítóképzés szempontjából véleményem szerint Gutt relevancia-elméleti modellje adja a legjobb elméleti keretet. Mind a HF, mind az utószerkesztés során az emberi ágens fő feladata az *értékelés*: a fordítónak, illetve utószerkesztő-fordítónak egyaránt értékelnie és döntenie kell, hogy az adott fordítási helyzetben, a feltételezett felhasználó adott kognitív környezete, illetve elvárásai mellett melyik lehetséges fordítási változat lesz optimálisan hasonló a forrásnyelvi szöveghez. A metalingvisztikai tudatosságon alapuló értékelési és döntési képesség tehát alapvető összetevője marad a fordítási kompetenciának, ami Pym (2003) minimalista meghatározása szerint azt jelenti, hogy a fordító több lehetséges célnyelvi szövegváltozatot képes létrehozni (TT₁, TT₂ ... TT_n) egy adott forrásnyelvi szövegből, és képes ezek közül gyorsan és magabiztosan kiválasztani az adott helyzetben megfelelő célnyelvi szövegváltozatot.¹⁴ A fordítás relevancia-elméleti megközelítése ezzel megegyezik: a fordítónak/utószerkesztőnek minden esetben mérlegelnie kell, hogy egy adott fordítási megoldás megfelel-e a relevancia elvének, azaz a kontextuális hatás (az információ értéke) arányos-e a feldolgozáshoz szükséges erőfeszítéssel. Ez különösen élesen jelentkezik részleges utószerkesztés esetén: mivel a stilisztikai hibák általában nem befolyásolják a kontextuális hatást, csak növelik a feldolgozási erőfeszítést, az utószerkesztőnek mérlegelnie kell, hogy megéri-e javítani. Ezt összevethetjük a fent idézett 2017-es ISO-szabvánnyal: a fordítónak/

¹³ Már a PACTE-modellben (2003) is szerepel a *knowledge about translation* ('a fordításra vonatkozó ismeretek').

¹⁴ "The ability to generate a series of more than one viable target text (TT1, TT2 ... TTn) for a pertinent source text (ST); The ability to select only one viable TT from this series, quickly and with justified confidence" (Pym 2003: 489).

utószerkesztőnek rendelkeznie kell „azzal a képességgel, hogy meg tudja ítélni, hogy egy GF-kimenet alapján mennyi időt és erőfeszítést igényel egy utószerkesztési feladat, és eldönteni, hogy érdemes-e utószerkesztést végezni, vagy ki kell adni humán fordítónak a szöveget (azaz melyikkel jár jobban/olcsóbban).” A javítással ugyan csökken az olvasó feldolgozási erőfeszítése, de lehet, hogy az olvasó hajlandó a nagyobb feldolgozási erőfeszítést elfogadni, cserébe a gyorsaságért és az alacsonyabb költségért. A teljes és a részleges utószerkesztés közötti különbséget tehát elméletileg a relevancia elvével tudjuk magyarázni. Ugyancsak a RE adhat elméleti megalapozást az idegenítő, illetve honosító stratégia közötti választáshoz. Mint fent említettem, a GF (jelenleg) nem, illetve csak korlátozottan veszi figyelembe, kinek fordít, és milyen ismeretekkel rendelkezik a fordítás feltételezett olvasója (RE-i kifejezéssel: milyen a kognitív környezete). Az egyes országok társadalmi intézményrendszereire (közigazgatás, oktatásügy, stb.) vonatkozó terminológia fordítása során azonban a fordítónak döntenie kell, hogy inkább a hasonlóságot akarja-e hangsúlyozni, vagy a különbözőséget: átveszi-e a forrásnyelvi terminust, illetve szó szerint fordít (tehát idegenítő megoldást alkalmaz), vagy megfelelteti-e az eredeti terminust egy nem egészen azonos, de hasonló jelentésű célnyelvi terminusnak, vagy esetleg kombinálja a két megoldást, és a forrásnyelvi terminust használja a legközelebbi célnyelvi megfelelővel együtt, illetve magyarázatot, lábjegyzetet fűz hozzá Fischer (2012).

Mivel a gép általában nem ismeri a felhasználó kognitív környezetét és a fordítás célját, különösen ha erről nem kapott külön tájékoztatást (“prompt”-ot), a GF utószerkesztése esetén ezeket a döntéseket az utószerkesztőnek kell meghoznia, és szükség szerint javítania kell a szöveget. A relevancia-elmélet itt szorosan kapcsolódik a terminológiatanhoz: mivel a GF használhatósága jelentős mértékben függ a terminológia helyes használatától, a fordítójelöltek számára fontos, hogy képet kapjanak a terminológiai alapfogalmakról.

A relevancia-elmélethez hasonlóan a szkoposz-elmélet is hangsúlyozza, hogy a fordítónak, illetve utószerkesztőnek tisztában kell lennie a fordítás céljával (szkoposzával) és a célközönség kognitív környezetével. Nitzke et al. (2019) szerint

Egy utószerkesztési feladatot csak akkor lehet sikeresen elvégezni, ha az utószerkesztő ismeri a célközönséget, a célszöveg szkoposzát, az utószerkesztési feladathoz szükséges erőfeszítést (részleges vagy teljes utószerkesztésről van szó), valamint azt, hogy milyen feladatok tartoznak az utószerkesztőre (pl. a fordítómemória és a terminológiakezelő rendszerek karbantartása, a GF rendszer hibáinak jelentése vagy akár kijavítása)¹⁵ (Nitzke et al. 2019: 251).

¹⁵ “A PE job can only be accomplished successfully if the post-editor knows the target audience, the skopos of the target text, the effort that needs to go into the PE task (light vs. full PE, etc.), and which responsibilities are the post-editor’s (e.g. maintenance of translation memory and terminology management systems, reporting or even correcting flaws of the MT system).” (Nitzke et al. 2019: 251).

Ugyancsak hasznos fogalom a kockázatkezelés fogalma (Pym 2005): a fordítónak különböző kockázatokat kell mérlegelnie a megoldás kiválasztásához, részben kognitív oldalról (megértési nehézség), részben a külső tényezők oldaláról.

Asscher (2022) szerint a leíró fordítástudomány ugyanúgy alkalmazható a GF-ra, mint a HF-ra. Ugyanakkor Toury elmélete főleg a műfordítás szempontjából releváns, és inkább a kutatási szintet érinti, mint az oktatási szintet. A leíró fordítástudomány fogalmai közül a fordítóképzés számára elsősorban a deskriptív és a preszkriptív megkülönböztetése, a fordítói norma fogalma, továbbá az adekvátuság és elfogadhatóság dichotómiája fontos fogalmak.

A fent említett ISO-szabvány szerint a fordítónak, illetve utószerkesztőnek rendelkeznie kell a tipikus gépi fordítási hibák ismeretével. Ennek az elméleti hátterét a humán és a gépi fordítás sajátosságaira vonatkozó kutatások adják meg. A humán fordítások alapján megállapított fordítási univerzálék a HF-ra érvényesek, de a sikeres utószerkesztés érdekében az univerzálék GF-ban történő érvényesülését külön kell vizsgálni, a humán és a gépi fordításnyelv különbségeit tudatosítani kell.

Az EMT 2022-es modellje szerint a fordítónak, illetve utószerkesztőnek meg kell ismernie a GF rendszerek alapjait és azok hatását a fordítási folyamatra. Ez a technikai jellegű ismereteken túl feltételezi a fordítás folyamatára vonatkozó alapismereteket: az automatikus és tudatos folyamatok, a horizontális és vertikális fordítás fogalmának, továbbá a fordítás monitor modelljének a megismerését.

Mivel bizonyos szövegek humán és gépi fordításában továbbra is komoly szerepet játszik a kulturális kötöttség, a kultúraspecifikus kifejezések fordítására vonatkozó elméleteket, az idegenítés és a honosítás fogalmát továbbra sem lehet kihagyni a képzésből.

4.2 Használhatók-e az eddigi anyagok?

Az alábbiakban egy konkrét példán szeretném bemutatni, hogy használhatók-e az eddigi anyagok a fordításelmélet oktatásában.

Több mint húsz évig tartottam előadásokat *Bevezetés a fordítástudományba* címmel a gödöllői Szent István Egyetem (az utóbbi években Magyar Agrár- és Élettudományi Egyetem) és a Kodolányi János Egyetem (korábban Főiskola) posztgraduális szakfordítóképző tanfolyamain. A résztvevők különböző nem humán szakterületekről jöttek – közgazdaságtan, mezőgazdaság, jog, idegenforgalom stb. Mivel a fordításelméletre szánt idő korlátozott volt, választanom kellett, hogy milyen fordításelméleti témákat vessek fel az előadásokon.

Úgy találtam, hogy a legtöbb létező bevezető tankönyv egyrészt kronológiai sorrendben írja le a fordítástudomány fejlődését, másrészt nagy teret szentel az irodalmi és szociológiai fordításelméleteknek. Ezzel rengeteg érdekes információt nyújt az olvasónak, de ezek nem mind relevánsak a szakfordítói képzésben. Olyan elméleteket részleteznek, amelyek csak az irodalmi fordításra alkalmazhatók, és figyelmen kívül hagyják az irodalmi és a szakfordítás közötti különbségeket. Bár Munday *Introducing Translation Studies* (2012) című könyve óriási népszerűség-

nek örvend a fordítóképzésben (legalábbis a könyv ismertetője szerint), én magam csak forrásként használtam: számos fejezet olyan fordítási elméletekkel és modellekkel foglalkozik, amelyek nem sok relevanciával bírnak a szakfordítóképzés számára. A posztkoloniális fordításelméletek, a manipulációs iskola, a hermeneutikai megközelítés, a polisizisztéma-elmélet, a feminista fordításelmélet vagy az újrafordítás elméletei nem biztos, hogy relevánsak a szakfordítói képzésben részt vevők számára. A leendő fordítóknak szükségük van a fordításelméletre, de nem mind-egyiküknek van szüksége ugyanarra a fajta fordításelméletre. Az olyan fordítók képzésében, akik mindenféle szövegtípussal és különböző fordítási módokkal foglalkozni, indokolt lehet egy minden elméletre kiterjedő kurzus. Azok számára, akik szakfordításra és utószerkesztésre készülnek, a fordításelmélet szűkebb és célzottabb megközelítésére van szükség.

Ezeknek a megfontolásoknak az alapján állítottam össze az előadásaim anyagát, amely könyv formájában is megjelent (Heltai 2023). Ebben igyekeztem azoknak a témáknak szentelni nagyobb figyelmet, amelyek alkalmasak arra, hogy mind a műfordítás, mind a szakfordítás számára elméleti háttérként szolgáljanak. Most, hogy a képzésnek az utószerkesztés követelményeit is figyelembe kell vennie, tekintsük át, hogy a könyvben szereplő témák mennyire relevánsak az új helyzetben, különös tekintettel az utószerkesztőképzésre.

A könyv néhány általános kérdéssel foglalkozó fejezettel kezdődik (1–6. fejezet). Nyilvánvaló, hogy az utószerkesztés szempontjából is szükség van olyan fogalmak tárgyalására, hogy mi a fordítás, mi a fordításelmélet és a fordítástudomány, és érdemes-e a fordítóknak fordításelmélettel foglalkozniuk. A fordítástudomány történetével foglalkozó fejezet nem több másfél oldalnál. Ezt követi a kommunikatív kompetenciáról szóló fejezet: mivel a posztgraduális fordítóképzések hallgatóinak többsége nem nyelvszakot végzett diplomás, részletesen foglalkozik a könyv a kommunikatív kompetencia fogalmával. Ezzel – például a szövegkompetencia, a kohézió és a koherencia fogalmával – az utószerkesztőknek is tisztában kell lenniük.

A következő fejezetek, amelyek a fordítói kompetenciáról és a fordítás nyelvészeti elméleteiről szólnak, szintén ráirányítják a képzésben résztvevők figyelmét arra, hogy a fordítás nem csak nyelvi, hanem kommunikatív kompetenciát is igényel: a fordítás nem egyenlő a forrásnyelvi szerkezetek és szavak célnyelvi szerkezetekkel és szavakkal való felváltásával, ezért a fordításnak egy adekvátabb modelljére van szükség. Ezt a modellt, a fordítás relevancia-elméleti (RE) megközelítését, a 7. fejezet ismerteti, amely magyarázatot nyújt a további fejezetekben ismertetett fordítási jelenségekre. A relevancia elve (a kontextuális hatás és a feldolgozási erőfeszítés közötti egyensúly) minden kommunikációt, így az (emberi) fordítást is irányítja, de érvényes a GF-ra és az utószerkesztésre is. A RE fogalmi (rámutatásos-következtetési kommunikáció, explicit és implicit jelentés, kognitív környezet, a relevancia elve) egyedülálló magyarázó erővel bírnak. Természetesen, mivel a fordítástudomány interdiszciplináris terület, és a fordítás többféle ismeretanyagot igényel, a RE önmagában nem adhat választ a fordítás minden aspektusára (Gallai 2023); más elméletek is hasznosak és szükségesek lehetnek.

A GF-ról szóló 8. fejezet beillesztését nem kell indokolni, de természetesen a GF-ra vonatkozó ismereteket folyamatosan aktualizálni kell. Mivel a szakszövegek nagy részét sztereotip mondatok, formulaszerű kifejezések és kollokációk teszik ki, ezeknek a részletes elemzése feltétlenül releváns a szakfordítók és utószerkesztők számára (9. fejezet). A részleges utószerkesztésben különösen fontos, hogy a szokásos kollokációktól való eltérést (amit többnyire stilisztikai hibának tekintünk) javítsuk-e.

A szakmai és a hétköznapi kommunikáció, a szakmai terminológia és a hétköznapi szókincs közötti különbségek tanulmányozása elengedhetetlen a szakfordítók képzésében (10. fejezet), és aligha nélkülözhető az utószerkesztők képzésében. A kultúra-specifikus kifejezések (11. fejezet) ugyan fontosabbak az irodalmi fordításban, mint a szakfordításban, de néhány nem irodalmi típusú fordításban (pl. reklám- és turisztikai szövegekben) fontos szerepet játszanak, ezért a szakfordítóknak és az utószerkesztőknek is ismerniük kell a fordításukra vonatkozó legfontosabb fogalmakat. Az ekvivalencia és fordíthatóság témájáról szóló 12. fejezet kulcsfogalma az optimális hasonlóság: Gutt relevancia-elméleti megközelítése szerint a fordításnak nem ekvivalensnek, hanem optimálisan hasonlóknak kell lennie a forrásnyelvi szöveghez. Ez a megállapítás közvetlenül alkalmazható az utószerkesztésben (például a teljes vagy részleges utószerkesztés értelmezésében) és a GF-ok értékelésében. A fordítás folyamatával kapcsolatos 13. fejezet és a fordítás eredményéről szóló 14. fejezetben a leendő fordítók információt találnak a vertikális és horizontális fordításról (transzkódolásról), a fordítás monitor-modelljéről, illetve a fordított szövegek jellegzetességeiről, a fordítási univerzálékról. Különösen fontos az explicitációs hipotézis, tekintve, hogy az újabb kutatások szerint a GF kevesebb explicitációt hajt végre, mint a HF (lásd Krüger fent idézett cikkét). A 15. fejezet a fordítás fajtáival, elsősorban a műfordítás és szakfordítás különbségeivel foglalkozik, amelyeket a RE-nek megfelelően főleg a kódolt és következtetési kommunikáció különböző mértékére vezethetünk vissza. A 16. fejezet a fordítások értékeléséről és a nyelvi normákról szól, ugyancsak a RE alapján. Arról, hogy az értékelés képessége mennyire fontos mind a fordítók, mind az utószerkesztők számára, már fentebb szóltunk. A fordítóknak, lektoroknak és utószerkesztőknek mindig fel kell mérniük a költség-haszon arányokat adott fordítási helyzetekben, hogy olyan célszöveget tudjanak létrehozni, amely optimálisan hasonlít a kiinduló szöveghez, és így megfelel a felhasználói elvárásoknak. Az egyik vagy másik fordítási megoldás választását végső soron a relevancia elve határozza meg: a különböző lehetőségek értékelésének képessége a fordítási és utószerkesztési kompetencia alapvető összetevője (vö. Pym 2003).

A fentiek alapján úgy tűnik, hogy a fordításelméletben meg lehet találni azokat a modelleket és fogalmakat, amelyeknek ismerete releváns mind a hagyományos (szak)fordítók képzésében, mind az utószerkesztésben. Ha komolyan vesszük az EMT technológiai kompetencia leírását és az ISO-szabványokat, akkor az ott leírt követelmények elméleti magalapozásához jelentős mértékben felhasználhatjuk az eddigi anyagokat.

5. Összefoglalás

A GF minőségi javulása és általános elterjedése új kérdéseket állít a fordítástudomány elé. A HF és a GF között elmosódik a határ; a gépi fordítás besorolható a fordítás kategóriájába. A GF kutatása kiegészíti az eddigi kutatási területeket, arról azonban nincs szó, hogy a fordítástudomány eddigi modelljei és fogalmai érvénytelenekké vagy irrelevánssá válnának. A fordító- és utószerkesztőképésben továbbra is fontos az elméleti megalapozás, és az eddigi anyagok megfelelő kiegészítésekkel továbbra is használhatók.

Irodalom

- Abstract Booklet. EST Congress. Advancing Translation Studies.* June 22–25, 2022, Oslo, Norway. <https://www.hf.uio.no/ilos/english/research/news-and-events/events/conferences/2022/est22/program/est22-oslo-abstract-booklet/est22-abstract-booklet.pdf>
- Ahrenberg, L. 2017. Comparing machine translation and human translation: A case study. In: Temnikova, I., Orasan, C., Corpas, G., Vogel, S. (eds) *The First Workshop on Human-Informed Translation and Interpreting Technology (HiT-IT) Proceedings of the Workshop*. 21–28.
- Asscher, O. 2022. The explanatory power of descriptive translation studies in the machine translation era. *Perspectives* Vol. 32. No. 2. 261–277. <https://doi.org/10.1080/0907676x.2022.2136005>
- Asscher, O. 2023. The position of machine translation in translation studies: A definitional perspective. *Translation Spaces*. Vol. 12. No. 1. 1–20. <https://doi.org/10.1075/ts.22035.ass>
- Bell, R.T. 1991. *Translation and Translating. Theory and Practice*. London and New York: Longman.
- Buyschaert, J., Fernández-Parra, M., Kerremans, K., Koponen, M., Van Egdom, G.-W. 2018. Embracing digital disruption in translator training: technology immersion in simulated translation bureaus. *Revista Tradumàtica. Tecnologies de la Traducció* Vol. 16. 125–133. <https://doi.org/10.5565/rev/tradumatica.209>
- Carl, M., Báez, M.C.T. 2019. Machine Translation Errors and the Translation Process: A Study across Different Languages. *Journal of Specialised Translation* Vol. 31. No. 1. 107–132. https://jostrans.soap2.ch/issue31/art_carl.php
- Carl, M., Dragsted, B. 2012. Inside the monitor model: processes of default and challenged translation production. In: Czulo, O., Hansen-Schirra, S. (eds) *Crossroads between Contrastive Linguistics, Translation Studies and Machine Translation TC3 II*, 5–30. Berlin: Language Science Press. <https://zenodo.org/records/1019685>
- Catford, J. C. 1965. *A linguistic theory of translation: An essay in applied linguistics*. Oxford: Oxford University Press.
- Daems, J., Vandepitte, S., Hartsuiker, R.J., Macken, L. 2017. [Translation Methods and Experience: A Comparative Analysis of Human Translation and Post-editing with Students and Professional Translators](#). *Meta* Vol. 62. No. 2. 245–270.
- de Groot, A.M.B. 1997. *The Cognitive Study of Translation and Interpretation. Three approaches*. In: Danks, J.H., Shreve, G.M., Fountain, S. B., McBeath, M. K. (eds) *Cog-*

- nitive processes in translation and interpreting*. Thousand Oaks, CA: Sage publications. 25–56.
- Disruption and diversification*. <https://langpro.com.au/2017/08/18/fit-2017-international-federation-of-translators-world-congress-in-brisbane-review/>
- EMT competence framework 2017. https://commission.europa.eu/system/files/2018-02/emt_competence_fw_k_2017_en_web.pdf
- EMT competence framework 2022. https://commission.europa.eu/system/files/2022-11/emt_competence_fw_k_2022_en.pdf
- Fischer M. 2012. Elméleti és módszertani adalék a terminológia oktatásához: Terminológiaelméleti alapkérdések a fordításban I., *Fordítástudomány* 14. évf. 2. szám. 5–29.
- Gallai, F. 2023. *Relevance Theory in Translation and Interpreting: A Cognitive-Pragmatic Approach*. *Routledge Advances in Translation and Interpreting Studies*. London and New York: Routledge.
- Gutt, E.-A. 1991. *Translation and relevance. Cognition and context*. Oxford: Blackwell.
- Gutt, E.-A. 2000 *Translation and Relevance: Cognition and Context*. Manchester: St. Jerome, Second Expanded Edition.
- Halverson, S. 2019. ‘Default’ translation: A construct for cognitive translation and interpreting studies. *Translation Cognition and Behavior* Vol 2. No. 2. <https://doi.org/10.1075/tcb.00023.hal>
- He, Y. 2019. Translating and Interpreting as Bilingual Processing: The Theoretical Framework. In: Defeng Li, Lai Cheng Lei, V., He, Y. (eds) *Researching Cognitive Processes of Translation*. Singapore: Springer.
- Heltai, P. 2019. Review of Baumgarten, S., Cornellà-Detrell, J. (eds) 2019. *Translation and Global Spaces of Power*. Bristol: Multilingual Matters. *Across Languages and Cultures* Vol. 20. No. 2. 281–289. <https://doi.org/10.1556/084.2019.20.2.8>
- Heltai P. 2023. *Bevezetés a fordítástudományba*. Budapest: Károli Gáspár Református Egyetem – L’Harmattan Kiadó.
- Horváth, I. 2022. AI in interpreting: Ethical considerations. *Across Languages and Cultures* Vol. 23. No. 1. 1–13. <https://doi.org/10.1556/084.2022.00108>
- House, J. 2013. Towards a new linguistic cognitive orientation in translation studies. *Target* Vol. 25. No. 1. 46–60.
- ISO 18587:2017 standard. *Translation services – Post-editing of machine translation output – Requirements*. <https://www.iso.org/standard/62970.html>
- Jimenez-Crespo, M. A. 2022. A translation that is presented or regarded on whatever grounds? on the issue of representativeness and blurred human/MT borders in Corpus-Based Translation Studies. In: *Abstract Booklet* 404–5.
- Kenny, D. 2011. The Ethics of Machine Translation. In: Ferner, S. (ed.) *Proceedings of the NZSTI Annual Conference 2011*, Auckland: NZSTI. 121–131.
- Kenny, D. 2018. Sustaining Disruption? The Transition from Statistical to Neural Machine Translation. *Revista Tradumática. Tecnologías de la Traducción* Vol. 16. 59–70. <https://doi.org/10.5565/rev/tradumatica.221>
- Kenny. D. 2022. Human and machine translation. In: Dorothy Kenny (ed.) *Machine translation for everyone: Empowering users in the age of artificial intelligence*, 23–49. Berlin: Language Science Press.
- Kenny, D., do Carmo, F., Nurminen, M. 2022. Is Machine Translation Translation? Panel 31 of EST Congress 2022. In: *Abstract Booklet*, 397–8.

- Klaudy K. 1994. *A fordítás elmélete és gyakorlata*. Budapest: Scholastica.
- Klaudy K. 2024. Az összevonás-elkerülési hipotézis vizsgálata humán és gépi fordításokban. *Alkalmazott Nyelvészeti Közlemények* XX. évf., 2. szám (megjelenés alatt).
- Klaudy, K., Heltai, P. 2020. Re-Domestication, Repatriation and Additional Domestication in Cultural Back-Translation. *Across Languages and Cultures* Vol. 21. No. 1. 43–65. <https://doi.org/10.1556/084.2020.00003>
- Krüger, R. 2020. Explication in neural machine translation. *Across Languages and Cultures* Vol. 21. No. 2. 195–216. <https://doi.org/10.1556/084.2020.00012>
- Krüger, R. 2022. Contextual Meaning in Neural Machine Translation. In: Kornacki, M., Massey, G. (eds) *Contextuality in Translation and Interpreting*. Berlin: Lang. 179–202. <https://doi.org/10.3726/b19912>
- Levy, J. 1967. Translation as a decision process. In: *To Honor Roman Jakobson: Essays on the occasion of his seventieth birthday*. Vol. 2. The Hague: Mouton. 1171–1182.
- Loock, R. 2020. No more rage against the machine: how the corpus-based identification of machine-translationese can lead to student empowerment. *The Journal of specialised translation* Vol. 34. 150–170.
- Mossop, B. 2024. Do machines and humans translate in the same sense? *Translation Spaces* Vol. 13. September 2024. <https://doi.org/10.1075/ts.23016.mos>
- Munday, J. 2012. *Introducing Translation Studies: Theories and Applications*. London: Routledge.
- Nitzke, J., Hansen-Schirra, S., Canfora, C. 2019. Risk management and post-editing competence. *The Journal of Specialised Translation* Vol. 31. 239–259.
- PACTE 2003. Building a Translation Competence Model. In: Alves, F. (ed.) *Triangulating Translation: Perspectives in process oriented research*, Amsterdam/Philadelphia: Benjamins. 43–66.
- Pym, A. 2003. Redefining translation competence in an electronic age. In defence of a minimalist approach. *Meta* Vol. 48. No. 4. 481–497.
- Pym, A. 2005. Explaining Explication. In: Károly, K., Fóris, Á. (eds) *New Trends in Translation Studies*. Budapest: Akadémiai Kiadó. 29–43.
- Schaeffer, M., Carl, M. 2013. Shared representations and the translation process: A recursive model. *Describing Cognitive Processes in Translation: Acts and Events*. In: Ehrensberger-Dow, M., Englund Dimitrova, B., Hubscher-Davidson, S., Norberg, U. (eds) Amsterdam/Philadelphia: Benjamins. 169–190.
- Seleskovitch, D. 1978. Language and Cognition. In: Gerver, D., Sinaiko, H.W. (eds) *Language Interpretation and Communication*. Boston, MA: Springer. 333–341. https://doi.org/10.1007/978-1-4615-9077-4_29
- Tirkkonen-Condit, S. 2005. The Monitor Model Revisited: Evidence from Process Research. *Meta* Vol. 50. No. 2. 405–414.
- Toury, G. 1995. *Descriptive Translation Studies and Beyond*. Amsterdam/Philadelphia: Benjamins.
- Tuominen, T., Koponen, M., Vitikainen, K., Sulubacak, U., Tiedemann, J. 2023. Exploring the gaps in linguistic accessibility of media: The potential of automated subtitling as a solution. *The Journal of specialised translation* Vol. 39. 77–98.
- Veresné Valentinyi K. 2021. *A gépi fordítás a szakfordító órán*. Habilitációs előadás. Elhangzott: Eger: Eszterházy Károly Egyetem.
- XII. Miskolci Alkalmazott Nyelvészeti Konferencia. Miskolc, 2020 január 27.

Források

Bélteky B., Kovács I. 1982. *A Csillagfürt*. Budapest: Nyírségi nyomda.

Bélteky B., Kovács I. 1984. *Lupin: The new break*. English Edition by Edwards, J. G. Bradford on Avon: Panagri.

FÜGGELÉK

Egy példa arra, hogy megfelelő utasítással a MI képes ugyanazt a szöveget különböző stílusokban átfogalmazni.

ÉN: Kérem, fordítsa magyarra a következőt:

The word ‘viscoelastic’ means the simultaneous existence of viscous and elastic properties in a material. It is not unreasonable to assume that all materials are viscoelastic, i.e. in all materials, both viscous and elastic properties coexist.

ChatGPT

A „viszkoelasztikus” szó azt jelenti, hogy egy anyagban egyszerre vannak jelen viszkózus és rugalmas tulajdonságok. Nem alaptalan azt feltételezni, hogy minden anyag viszkoelasztikus, azaz minden anyagban mind a viszkózus, mind a rugalmas tulajdonságok együtt léteznek.

ÉN: Köszönöm, most fordítsa le ugyanezt a szöveget olyanok számára, akik meglehetősen képzetlenek, iskolázatlanok.

ChatGPT

A „viszkoelasztikus” szó azt jelenti, hogy egy anyag egyszerre tud nyúlni, mint a rágógumi (viszkózus), és visszatérni az eredeti alakjába, mint egy rugó (rugalmas). Nem furcsa azt gondolni, hogy minden anyag ilyen, vagyis mindenben megtalálható mindkét tulajdonság: egy kicsit nyúlik és egy kicsit visszarúg.

ÉN: Köszönöm, ez nagyon jó. Most alakítsa át az angol szöveget költőivé.

ChatGPT

The word ‘viscoelastic’ whispers of a dance between two realms—
Where a material stretches like honey’s slow flow, yet springs back like a bow-string.

It’s not far-fetched to dream that all things hold this secret sway,
For in every form, both softness and strength quietly play.

Én: Le tudná fordítani magyarra ezt a költői szöveget?

ChatGPT

A „viszkoelasztikus” szó suttogja két világ táncát –

Hol az anyag nyúlik, akár a méz lassú folyamata, mégis visszacsap, mint az új húrja.

Nem lehetetlen álom, hogy mindenben ott rejlik ez a titkos játék,

Mert minden formában csendben együtt játszik a lágyság és az erő.

A polgári peres eljárás és a büntetőeljárás lépései a tolmács szemszögéből

Bakó Balázs

ELTE BTK, Nyelvtudományi Doktori Iskola, Fordítástudományi Doktori Program

E-mail: drbakobalazs@student.elte.hu

<https://orcid.org/0009-0004-2086-6394>

Kivonat: A polgári perrendtartásról szóló 2016. évi CXXX. törvény 2018. január 1-jei, továbbá a büntetőeljárásról szóló 2017. évi XC. törvény 2018. július 1-jei hatálybalépése a bírósági tolmácsokat is érintő alapvető változásokat hozott a polgári peres és a büntetőeljárások szerkezetében és részletszabályaiban egyaránt. Ezeknek a változásoknak a bírósági tolmácsok szemszögéből történő részletes feldolgozásával azonban a jogi és a tolmácsolástudományi szakirodalom is adós maradt. A jelen tanulmány a terjedelmi korlátokra tekintettel szintén nem vállalkozhat a bírósági tolmácsolást szabályozó teljes hazai joganyag elemzésére, de segítséget kíván nyújtani a jelenleg hatályos polgári perrendtartási törvénynek és a büntetőeljárás törvénynek mint a bírósági tolmácsokra vonatkozó két legfontosabb eljárásjogi kódexnek a tolmácsolást érintő rendelkezései megértéséhez, elsősorban a hazai tolmácsképzésben tanulók és a kezdő bírósági tolmácsok számára. A polgári és a büntetőeljárások alkotmányos alapjainak, a nyelvhasználat jogának és a bírósági tolmácsok jogállására vonatkozó jogszabályoknak az áttekintése után a tanulmány a polgári peres eljárás és a büntetőeljárás szerkezetét, szakaszait, menetét ismerteti.

Kulcsszavak: polgári peres eljárás szakaszai, büntetőeljárás szakaszai, polgári perrendtartásról szóló törvény, büntetőeljárásról szóló törvény, bírósági tolmácsolás

1. Bevezetés

A polgári perrendtartásról szóló 1952. évi III. törvényt (régi Pp.) felváltó, 2018. január 1-jétől hatályos 2016. évi CXXX. törvény a polgári perrendtartásról (a továbbiakban: Pp.), továbbá a büntetőeljárásról szóló 1998. évi XIX. törvényt (régi Be.) felváltó, 2018. július 1-jétől hatályos 2017. évi XC. törvény a büntetőeljárásról (a továbbiakban: Be.) a korábbiakhoz képest átalakította többek között a polgári

peres eljárások és a büntetőeljárások szerkezetét is. Ezek a változások az ilyen eljárásokban részt vevő tolmácsokat és fordítókat is érintik, azonban sem az új Pp., sem az új Be. hatálybalépése óta nem született kifejezetten a tolmácsok és fordítók számára a polgári peres és a büntetőeljárások lépéseit, menetét, illetve szakaszait az ő szempontjukból feldolgozó és a képzésükben is hasznosítható kézikönyv, tankönyv vagy tanulmány. Az eljárásjogi ismeretek különösen az eljárási cselekményeknél személyesen jelenlévő tolmácsok számára fontosak, ezért a továbbiakban elsősorban a rájuk vonatkozó ismeretekre, szabályokra fókuszálok.

A tolmácsképző intézmények egy része indít *Jogi alapismeretek* kurzust (a felvi.hu alapján a 2025. szeptemberi félévben fordító és tolmács mesterszakot hirdető hét egyetem online elérhető mintatantervei alapján ilyen az [Eötvös Loránd Tudományegyetem](#), az [Eszterházy Károly Katolikus Egyetem](#), a [Miskolci Egyetem](#), a [Pannon Egyetem](#), és a [Szegedi Tudományegyetem](#), továbbá a tolmács specializációt – illetve azt is – nyújtó szakirányú továbbképzések közül ilyen a Budapesti Gazdasági Egyetem [társadalomtudományi és gazdasági szakfordító és tolmács képzése](#), az Eötvös Loránd Tudományegyetem [bíróági és hatósági tolmács képzése](#), illetve [Európai Unió konferenciatolmács képzése](#), és a Nyíregyházi Egyetem [társadalomtudományi és gazdasági szakfordító és tolmács képzése](#)), azonban egy féléves kurzus keretében értelemszerűen csak korlátozott idő jut az eljárásjogok ismertetésére.

Az állam- és jogtudományi képzéseken, illetve a (köz)igazgatási és jogi szakemberek számára rendelkezésre állnak tan- és szakkönyvek, kommentárok, ezek azonban szintén nem, vagy csak korlátozottan alkalmazhatók a tolmácsok képzésében és mindennapi munkájuk során. Ezt alátámasztani látszik egy 2018-ban lezárult interdiszciplináris OTKA-kutatás, amely a jogi szövegtípusokat és műfajokat egymással és egy köznyelvi szövegkorpusszal összevetve vizsgálta a magyar jogi nyelv jellemző tulajdonságait és azoknak a közérthetőségre gyakorolt hatását. A kutatás eredményei alapján a magyarázó típusú metajogi szövegek és a működési szövegek közé tartozó ítéletek bizonyultak a legnehezebben érthetőnek, míg a jogforrások az érthetőség szempontjából a skála közepén helyezkedtek el (ismerteti Balogh 2020: 35, 45). Ezek alapján a laikusok számára a magyarázó típusú szövegekbe sorolható jogi tankönyvek nehezebben érthetőek a jogszabályoknál.

A magyar tolmácsolástudományi szakirodalomban is találunk empirikus kutatásokat, amelyek többek közt a bíróági tolmácsolással foglalkoztak: esettanulmányok formájában is dolgoztak fel bíróági tárgyalásokat (Horváth 2017), továbbá doktori disszertáció is született a bíróági tolmácsolás nyelvi és nyelven kívüli tényezői, a bíróági tolmácsokkal szembeni elvárások és a bíróági tolmácsok szerepe tárgyában (Puklus 2019). A bíróági tolmácsokra vonatkozó jogszabályok ismertetése mellett gyakorlati tanácsokkal is szolgál Horváth Ildikó 2013-ban, továbbá Lesetár Péter 2016-ban megjelent kötete (mindkettő magánkiadásban). Azonban, mint fentebb utaltam rá, az új Pp. 2018. január 1-jén, az új Be. 2018. július 1-jén lépett hatályba, tehát az ezt megelőzően vagy a hatálybalépésük után nem sokkal született szakirodalom nem tükrözi az azóta eltelt változásokat és

gyakorlatot. Ugróczky Mária 2024-ben megjelent tanulmánya ugyan ismerteti a tolmácsokra vonatkozó legfontosabb jogszabályokat, így kitér a hatályos Pp. és Be. néhány releváns passzusára, illetve a közigazgatási eljárásokat szabályozó, az általános közigazgatási rendtartásról szóló 2016. évi CL. törvény (Ákr.) egyes idevágó részeire is, azonban nem célja ezen eljárások menetének bemutatása (Ugróczky 2024). A jelen tanulmány a területi korlátokra tekintettel szintén nem vállalkozhat a bírósági tolmácsolást szabályozó teljes hazai joganyag elemzésére, de segítséget kíván nyújtani a jelenleg hatályos Pp. és Be. mint a bírósági tolmácsokra vonatkozó két legfontosabb eljárásjogi kódex tolmácsolást érintő rendelkezéseinek a megértéséhez, elsősorban a hazai tolmácsképzésben tanulók és a kezdő bírósági tolmácsok számára.

A bírósági tolmácsokra vonatkozó hazai tolmácsolástudományi szakirodalom alapján is szükséges a releváns jogszabályok ismerete – a tolmácsok deklaratív tudásának részeként – ahhoz, hogy a bírósági tolmács ellássa feladatát, azaz a peres eljárások során a különböző nyelveket beszélő felek közötti kommunikáció lehetővé tételét (Horváth 2013: 36). Ugyanakkor ez nem jelenti azt, hogy jogi szakértővé kéne válnia; az ügyvédnek, az ügyésznek, a bírónak és az eljárás egyéb résztvevőinek megvannak a maguk jogszabályok által meghatározott jogai és kötelességei. A tolmácsnak nem feladata, hogy képviselje az egyik vagy a másik fél érdekeit, tanácsot adjon a számukra, vagy hogy döntsön az ügyben (Lesetár 2016: 183). Ez következik a szemlegesség elvéből is: a tolmács mindenkor csak mint kommunikációs szakember van jelen, ezért ügyelnie kell arra, hogy kimaradjon a peres ügyből (Horváth 2013: 30).

Abban Horváth Ildikó és Lesetár Péter is egyetért, hogy a kommunikációt érintő kérdésekben azonban hozhat döntést a tolmács. A „szószerinti” tolmácsolás értelmezhetetlen; a tolmácsnak ugyan minden elhangzott nyilatkozatot tolmácsolnia kell, mert nem feladata eldönteni, hogy mi lényeges az ügy jogi megítélése szempontjából, de figyelemmel kell lennie a közlés pragmatikai céljára és stílusára is (Lesetár 2016: 177, 184, 186). Az egyszerűsítés, a tömörítés kerülendő, azonban magyarázatra szükség lehet: ehhez – például egy szakkifejezés jelentésének elmagyarázásához – a tolmácsnak külön engedélyt kell kérnie (Lesetár 2016: 185). Az egyes jogi fogalmak átültetése a célnyelvre sokszor önmagában is csak körülírásukkal, magyarázatukkal lehetséges, ami értelmezést igényel, és a kommunikációra vonatkozó döntéseket is magában foglal (Horváth 2013: 33).

Abban van némi nézeteltérés az említett szerzők között, hogy mekkora szabadsága van a tolmácsnak a metakommunikáció terén: Horváth Ildikó szerint a tolmácsnak döntési joga van abban is, hogy a nyelvi elemeket milyen hangsúllyal, mimikával tolmácsolja (2013: 33), míg Lesetár Péter szerint a tolmácsolás során még a tolmács testbeszédének is másolnia kell a tolmácsolt személy testbeszédét, a tolmácsnak ilyenkor nem lehet saját testbeszéde (Lesetár 2016: 178). Ebben a vitában a tételes jog nem ad kifejezetten iránymutatást, így annak eldöntése a szakirodalomra marad, a jelen tanulmánynak azonban nem célja állást foglalni ebben. Azt azonban Horváth Ildikó is hangsúlyozza egy másik művében, hogy a tolmácsnak

mint hivatásos kommunikátornak nem lehetnek önkéntelen szokásai, hanem tudatosnak és fegyelmezettnak kell lennie (Horváth 2015: 34). Ezek alapján megállapíthatjuk, hogy tudatos döntéseket csak akkor tud hozni a tolmács, ha ismeri a vonatkozó jogszabályokat, az egyéb jogi szövegtípusokat és műfajokat, valamint a jogi szakirodalmat is – a tematikus kompetencia részeként (Balogh 2020: 53) –, illetve a deklaratív tudás mellett rendelkezik a megfelelő procedurális tudással, vagyis a feladata ellátásához szükséges tolmácsolási készségekkel, stratégiákkal. Ez folyamatos, egész életen át tartó tanulást is feltételez (Horváth 2013: 37–39, Tipton és Furmanek 2016: 8–9). Ehhez kíván segítséget nyújtani a jelen tanulmány.

A 11/1992. (III.5.) alkotmánybírósági (AB) határozat kimondta, hogy a jogszabályokat a jogbiztonság alapelveinek jegyében világosan és egyértelműen kell megfogalmazni, hogy mindenki, akit érint, tisztában lehessen a jogi helyzettel, ahhoz igazíthassa döntését és magatartását, és számolni tudjon a jogkövetkezményekkel. Továbbá, a jogszabályszerkesztésről szóló 61/2009. rendelet 2. §-a szerint a jogszabály tervezetét „a magyar nyelv szabályainak megfelelően, világosan, közérthetően és ellentmondásmentesen kell megszővegezni.” Azonban – mint a fentebb idézett OTKA-kutatásból kiderül – a jogszabályok szövege – bár könnyebben érthető a magyarázó típusú metajogi szövegekhez és a működési szövegek közé tartozó ítéletekhez képest – az érthetőség szempontjából közepes nehézségűnek mondható. Ezért azok ismertetése során élni fogok a Bhatia által az intralingvális fordítás keretén belül kidolgozott könnyítés (*easification*) és egyszerűsítés (*simplification*) eszközeivel (1997: 210–212), hogy mind a szakmai, mind a laikus olvasók számára jobban áttekinthető legyen az idézett joganyag. A Bhatia által – White 1982-es munkája alapján – láthatatlan konvencióknak (*invisible/unstated conventions*) nevezett, a jogász szakma által a jogi szaknyelv használatára vonatkozó és a kívülállók számára láthatatlan, a felszín alatt működő elvárások (1997: 208) ismertetésére itt nincs mód. A jogi szleng ismeretének fontosságát hangsúlyozza Lesetár (2016) is, és példákkal is szemlélteti őket (2016: 175).

A polgári és a büntető eljárások alkotmányos alapjainak, a nyelvhasználat jogának és a bírósági tolmácsokra vonatkozó jogszabályok áttekintése után a polgári peres eljárás és a büntetőeljárás szerkezetének, szakaszainak ismertetése következik. A bírósági tolmácsolás módjainak, a rá vonatkozó kompetenciamodelleknek, szakmai elvárásoknak a bemutatása a jelen tanulmánynak nem feladata, azokról bőséges szakirodalom áll rendelkezésre a magyar tolmácsolástudományban is (ld. például a fentebb hivatkozott munkákat).

2. A polgári és a büntetőeljárások alkotmányos alapjai

Az Alaptörvény XXVIII. cikk (1) bekezdése biztosítja mindenkinek a jogot ahhoz, hogy „az ellene emelt bármely vádat vagy valamely perben a jogait és kötelezettségeit törvény által felállított, független és pártatlan bíróság tisztességes és nyilvános tárgyaláson, ésszerű határidőn belül bírálja el.” Szintén a XXVIII. cikkben

találjuk az ártatlanság vélelmének elvét, a védelemhez való jogot, a büntetések és a bűncselekmények előre lefektetett jogszabályhoz kötöttségét, a kétszeres elbírálás tilalmát, és a jogorvoslathoz való jogot. Az államszervezet részeként, ugyanakkor a hatalmi ágak elválasztásának elvére figyelemmel az Alaptörvény 25. cikk (1) bekezdése szerint az igazságszolgáltatási tevékenységet a bíróságok látják el. A (2) bekezdés szerint a bíróság dönt többek között a büntetőügyekben és a magánjogi jogvitákban. Az ügyészség a 29. cikk szerint független szerv, „az igazságszolgáltatás közreműködőjeként mint közvádó az állam büntetőigényének kizárólagos érvényesítője”, továbbá jogokat gyakorol a nyomozással összefüggésben, és közvádóként lép fel a bírósági eljárásban. A büntetőeljárások szempontjából említendő még a rendőrség, amelynek alapvető feladatai közé tartozik a 46. cikk szerint a bűncselekmények megakadályozása és felderítése. Itt említendő, hogy a Be. szerint általános nyomozóhatóságként a rendőrség erre kijelölt szervei járnak el [34. § (1) bek.], azonban bizonyos esetekben a Nemzeti Adó- és Vámhivatal (NAV) végzi a nyomozást [34. § (1) bek.], a törvény által szabályozott esetekben pedig az ügyészség kizárólagosan nyomoz (30. §). A rendőrség, a NAV és az ügyészség szervezeti felépítése a téma szempontjából nem releváns.

Ami a bírósági szervezetrendszerrel illeti, az Alaptörvény fentebb már hivatkozott 25. cikke azt is kimondja, hogy a bírósági szervezet többszintű [(4) bek.], a legfőbb bírósági szerv pedig a Kúria [(1) bek.]. Az Országos Bírósági Hivatal (OBH) elnöke a bíróságok igazgatásának központi feladatait végzi, míg az Országos Bírói Tanács (OBT) mint bírói önkormányzati szerv felügyeli a bíróságok központi igazgatását [(5) bek.]. A bíróságok szervezetére, igazgatására és központi igazgatása felügyeletére, továbbá a bírák jogállására vonatkozó részletes szabályokat, valamint a bírák javadalmazását sarkalatos törvény – azaz olyan törvény, amelynek elfogadásához és módosításához a jelen lévő országgyűlési képviselők kétharmadának szavazata szükséges [(T) cikk] – határozza meg [Alaptörvény 25. cikk (8) bek.]. Ezek a sarkalatos törvények a 2011. évi CLXI. törvény a bíróságok szervezetéről és igazgatásáról (Bsz.), illetve a 2011. évi CLXII. törvény a bírák jogállásáról és javadalmazásáról (Bjt.). Megjegyzendő, hogy az Alaptörvény alapján a rendőrségre és az ügyészségre vonatkozó részletes szabályokat is külön sarkalatos törvények határozzák meg. A Bsz. 16. §-a felsorolja a Magyarországon igazságszolgáltatást végző bíróságokat; ezek: a már említett Kúria, az ítéletábla, a törvényszék, a járásbíróság és a kerületi bíróság (a Bsz. a járásbíróság alatt a továbbiakban a kerületi bíróságokat is érti). Az alaptörvényi rendelkezések értelmében többszintű magyar bírósági rendszert az alábbi szervezeti ábra mutatja be:

1. ábra: a magyarországi bírósági szervezetrendszer
(Forrás: <https://birosag.hu/birosagokrol/birosagi-szervezet/birosagi-szervezetrendszer>)

3. A nyelvhasználat joga a polgári peres és a büntetőeljárásokban

Ami a hivatalos eljárásokban történő nyelvhasználat jogának alkotmányos alapja-it illeti, az Alaptörvény H) cikk (1) bekezdése kimondja, hogy „Magyarországon a hivatalos nyelv a magyar.” A XV. cikk (2) bekezdése szerint ugyanakkor tilos a megkülönböztetés többek között a nyelv alapján. A XXIX. cikk továbbá biztosítja a nemzetiségek anyanyelvhasználatának jogát. Ennek megfelelően a Pp. a 113. §-ban a polgári peres eljárás vonatkozásában megismétli, hogy a bírósági eljárás nyelve a magyar. Azonban „szóban mindenki jogosult az anyanyelvét, nemzetközi egyezményben meghatározott körben pedig anyanyelvét, regionális vagy nemzetiségi nyelvét használni.” Továbbá, „a Magyarországon élő, a nemzetiségek jogairól szóló törvényben elismert valamennyi nemzetiség tagja jogosult nemzetiségi nyelvét a regionális vagy kisebbségi nyelv használatára vonatkozó nemzetközi egyezményben foglaltaknak megfelelően használni.” A Pp. a hallássérült vagy siketvak személyek részére biztosítja a jelnyelv használatának jogát is. A 61. § szerint a bíróság az említett jogok érvényesítése céljából „tolmácsot, jelnyelvi tolmácsot (a továbbiakban együtt: tolmács), illetve fordítót rendel ki, ha a 113. §-ban foglalt jogok érvényesülése érdekében vagy egyébként e törvénynek a nyelvhasználatl kapcsolatos rendelkezése értelmében szükséges.”

A Pp.-hez hasonlóan rendelkezik a Be. a 8. §-ban, amikor kimondja, hogy „a büntetőeljárás nyelve a magyar”, továbbá „a Magyarországon élő, törvényben elismert nemzetiségek tagjai a büntetőeljárásban a nemzetiségi anyanyelvüket használhatják.” Az idézett paragrafus (2) bekezdése rögzíti, hogy „senkit nem érhet hátrány amiatt, hogy a magyar nyelvet nem ismeri”, a (3) bekezdés szerint pedig „a büntetőeljárásban mindenki jogosult az anyanyelvét használni.” A nyelvhasz-

nálát jogát illetően a Be. 78. §-a is tartalmaz rendelkezéseket. Az (1)–(2) bekezdések szerint, ha

a büntetőeljárásban részt vevő személy a nem magyar anyanyelvét, nemzeti-ségi anyanyelvét vagy törvénnyel kihirdetett nemzetközi szerződésben meghatározott egyéb anyanyelvét kívánja használni, – lehetőleg a jogi szaknyelv megfelelő ismeretével rendelkező – tolmácsot kell igénybe venni. Ha az anyanyelv használata aránytalan nehézségbe ütközne, vagy a magyar nyelvet nem ismerő személy ahhoz hozzájárul, akkor az általa ismertként megjelölt más nyelv használatát kell tolmács útján biztosítani. (Be. 78. §)

E jogról a nem magyar anyanyelvű személyt – kihallgatása, illetve meghallgatása alkalmával – tájékoztatni kell. A tolmács akkor sem mellőzhető, ha a hatóság tagja – akár anyanyelvi szinten – beszél az adott idegen nyelvet. Az anyanyelv használatának a joga a törvény előtti egyenlőség egyik garanciája (Fantoly és Budaházi 2019: 36), illetve a tisztességes eljárás elvéből is következik (Láncos és Hajas 2023: 2). Az anyanyelv használatának joga valójában az igazságszolgáltatás minden területén érvényesülő alapelv, amely azt biztosítja, hogy a magyar nyelv nem tudása miatt a fél ne kerüljön hátrányos helyzetbe (Petrik 2017: 250). A Pp. és a Be. fenti rendelkezései tükrözik Magyarország nemzetközi egyezményekben vállalt kötelezettségeit is.

1999-ben Magyarország csatlakozott a Regionális vagy Kisebbségi Nyelvek Európai Kartájához (kihirdette az 1999. évi XL. törvény). A Karta 2. cikke alapján az adott állam vállalja, hogy a Karta megerősítése, elfogadása vagy jóváhagyása időpontjában megjelölt minden nyelv kapcsán a Karta III. Részének rendelkezései közül legkevesebb harmincöt bekezdést vagy pontot alkalmaz, még hozzá úgy, hogy legalább hármat-hármat a 8. és 12. cikkből és egyet-egyet a 9., 10., 11. és 13. cikkből. A 9. cikk az igazságszolgáltatás kapcsán vállalt kötelezettségeket sorolja fel. Ezek közül a magyar állam a beás, horvát, német, romani, román, szerb, szlovák és szlovén nyelvek vonatkozásában a következőket vállalta a büntetőeljárásokban:

- garantálja a vádlott jogát, hogy saját regionális vagy kisebbségi nyelvét használja;
- biztosítja, hogy az indítványok, az írásos és szóbeli bizonyítékok ne minősülhessenek pusztán azon az alapon elfogadhatatlanoknak, hogy regionális vagy kisebbségi nyelven készültek;
- az igazságszolgáltatási eljáráshoz kapcsolódó okmányokat kérelemre a regionális vagy kisebbségi nyelveken is kiállítja, ha szükséges, tolmácsok és fordítások igénybevételével úgy, hogy az ne jelentsen az érdekelteknek külön költséget.

A polgári eljárásokban a következő kötelezettségeket vállalta az állam:

- megengedi, hogy amennyiben egy peres félnek személyesen kell megjelenie a bíróság előtt, úgy ott saját regionális vagy kisebbségi nyelvét használja anélkül, hogy az számára külön költséget jelentsen;
- megengedi a regionális vagy kisebbségi nyelven készült dokumentumok és bizonyítékok benyújtását, ha szükséges tolmácsok és fordítások segítségével.

A vonatkozó nemzetközi egyezmények közül érdemes utalni a Polgári és Politikai Jogok Nemzetközi Egyezségokmánya (Magyarországon kihirdette az 1976. évi 8. törvényerejű rendelet) 14. cikk 3. bekezdés a) és f) alpontjaira is, amelyek alapján mindenkinek teljes és egyenlő joga van az ellene emelt vád elbírálásakor legalább arra, hogy a legrövidebb határidőn belül egy általa értett nyelven részletesen tájékoztassák az ellene emelt vád természetéről és okáról; továbbá, hogy díjmentesen vehessen igénybe tolmácsot, amennyiben nem érti vagy nem beszéli a tárgyaláson használt nyelvet. Európai kontextusban releváns még az Emberi Jogok Európai Egyezményének (kihirdette az 1993. évi XXXI. törvény) 6. cikk 3. bekezdése, amelynek a) pontja alapján minden bűncselekménnyel gyanúsított személynek joga van legalább arra, hogy a legrövidebb időn belül tájékoztassák olyan nyelven, amelyet megért, és a legrészletesebb módon az ellene felhozott vád természetéről és indokairól, továbbá az e) pont alapján joga van arra, hogy ingyenes tolmács álljon rendelkezésére, ha nem érti vagy nem beszéli a tárgyaláson használt nyelvet.

A szakirodalom felhívja rá a figyelmet, hogy az egyezmény ezen pontja nem határoz meg részletes kritériumokat a tolmács személyével kapcsolatban. A tolmácsot a hatóságok biztosítják, és az ő feladatuk ellenőrizni, hogy a tolmács hatékonyan és megfelelően ellátja-e a feladatát. Ha a bíróság nem vizsgálja meg a tolmács nem megfelelő működésével kapcsolatos állításokat, az felvetheti a 6. cikk 3. bekezdés e) pontjának sérelmét, ahogy arra az Emberi Jogok Európai Bírósága (EJEB) a *Knox* ügyben rámutatott (Sonnevend és Bodnár 2021: 171). Az EJEB esetjogára az Európai Unió Bírósága (EUB) is figyelemmel van. Például az említett *Knox* ügyben hozott ítéletet is idézi az EUB egy magyar vonatkozású döntésében (C-564/19, *IS*), amely többek közt a büntetőeljárás során igénybe vehető tolmácsoláshoz és fordításhoz való jogról szóló 2010/64/EU irányelv értelmezését is érintette.

Az irányelv 2. cikke biztosítja a tolmácsoláshoz való jogot a büntetőeljárás gyanúsítottjai, illetve vádlottjai részére, és azt a lehetőséget is, hogy panaszt teheszenek, ha a tolmácsolás minősége nem elégséges a tisztességes eljárás védelméhez. Az 5. cikk alapján továbbá „a tagállamok törekednek arra, hogy létrehozzák a megfelelő képesítéssel rendelkező független fordítók és tolmácsok nyilvántartását vagy nyilvántartásait.” Mint ismeretes, Magyarországon nincs ilyen országos nyilvántartás. Az *IS* ügyben az előzetes döntéshozatali eljárás keretében az EUB-hez forduló magyar bíró rámutatott arra is, hogy olyan szabályozás sincsen, amely lefektetné a büntetőeljárásban részt vevő fordító vagy tolmács kijelölésének feltételeit, így kétséges, hogy a magyar szabályozás biztosítja-e az irányelvben foglalt jogokat.

Döntésében az EUB rámutatott, hogy a tolmácsok és fordítók nyilvántartásának létrehozása nem kötelező, mivel az irányelv szövege szerint a tagállamok csak törekednek rá; azonban elvárás, hogy a tagállamok konkrét intézkedéseket fogadjanak el a tolmácsolás minőségének biztosítása érdekében (ld. az ítélet 110. pontja). A luxemburgi bíróság nem határozta meg, hogy konkrétan milyen módon biztosítható a tolmácsolás megfelelő minősége, de anyagi jogi és eljárási kötelezettséget is előírt: egyrészt a tolmácsolásnak megfelelő minőségűnek kell lennie ahhoz, hogy a gyanúsított vagy a vádlott az ellene felhozott vádat olyan mértékben megértse, hogy védekezést tudjon előterjeszteni, másrészt a büntetőeljárásban a tolmácsolás minőségét ellenőrizni kell. Az ítélet azonban nem teszi kötelezővé a hivatásos tolmácsok igénybevételét (Láncos és Hajas 2023: 4). Ezen a ponton érdemes röviden kitérni a tolmácsok jogállását szabályozó hazai jogszabályokra.

4. A tolmácsok jogállása a magyar jogrendszerben

A szabályozás alapját három, közel negyvenéves – és ma már sok szempontból hiányos és elavult – miniszteri szintű rendelet adja. A szakfordításról és tolmácsolásról szóló 24/1986. MT rendelet hatálya alá tartoznak a munkaviszony keretében, illetve a munkaviszonyon kívül tolmácsolást végző személyek is. Díjazás ellenében tolmácsolást az végezhet, aki tolmács képesítéssel rendelkezik. A bírósági tolmácsolás szempontjából is releváns a rendelet azon passzusa, amely a bírósági (vagy hatósági) eljárásban kirendelt tolmácsok titoktartási kötelezettségét írja elő. A rendelet 7. § (5) bekezdése szerint a 2009. október 1. előtt kiadott tolmácsigazolványok továbbra is feljogosítják annak birtokosát tolmácsolásra, de a 182/2009. Kormányrendelet alapján már nem adnak ki új igazolványokat.

A 24/1986. MT rendelet végrehajtására kiadott 7/1986. IM rendelet a tolmácsok díjazásával kapcsolatban kimondja, hogy akkor végzi a tolmács díjazás ellenében a tevékenységét, ha azért pénzben vagy természetben ellenszolgáltatást kap. Hivatásszerűen végzi tevékenységét az a tolmács, akinek fő megélhetési forrását e tevékenység jelenti. A rendelet a Magyar Közlönykiadó és Igazságügyi Fordítóközpont Zrt. (a továbbiakban: MKIFK)¹ kötelező feladatává teszi a budapesti székhelyű bíróságnál, ügyészségnél, valamint nyomozóhatóságnál a tolmácsolás ellátását. Ha az OFFI-nak a szükséges nyelvben jártas tolmácsa nincs, továbbá a nem budapesti székhelyű bíróságnál (és itt a bíróság alatt a rendelet az ügyészséget és a rendőrséget is érti) a tolmácsolásra a bíróság illetékességi területén a szakigazgatási szervnél nyilvántartott tolmácsot kell kirendelni. Ha pedig az (1)–(2) bekez-

¹ MKIFK = az Országos Fordító és Fordításhitelesítő Iroda Zrt. (a továbbiakban: OFFI) és a Magyar Közlöny Lap- és Könyvkiadó Kft. egyesülésével jött létre 2024-ben, így az MKIFK az OFFI jogutódja is; mivel azonban a tárgyalta rendeletek még mindig OFFI-ként hivatkoznak e szervre, továbbá, mivel az új elnevezés még nem terjedt el, a továbbiakban az OFFI akronimát használja a tanulmány.

dés alapján sem biztosítható a tolmács, annak ellátására a szükséges nyelvben jártas más alkalmas személyt kell kirendelni.

Ha a nem budapesti székhelyű bíróságnál a tolmácsolás szakképzett tolmács, vagy más alkalmas személy kirendelésével nem biztosítható, az OFFI bármely bíróságnál köteles a tolmácsolást ellátni. Lesetár Péter felhívja a figyelmet, hogy az említett szakigazgatási szerv a jegyző volt, azonban a jegyzők már nem vezetnek ilyen nyilvántartást, ezért a gyakorlatban ez a rendelkezés már nem alkalmazható, illetve mindegyik hatóság bármilyen tolmácsot kirendelhet (2016: 148–149). Ugróczky pedig arra hívja fel a figyelmet, hogy bár sem a polgári perben, sem a közigazgatási eljárásban nincs ilyen kötelezettsége az OFFI-nak, ennek ellenére a bírósági kirendeléseknek a polgári és a közigazgatási perekben is eleget tesz (2024: 20). Azt fontos azonban kiemelni, hogy a jelnyelvi tolmácsoknak van névjegyzéke, amelyet Budapest Főváros Kormányhivatala vezet a 370/2017. Kormányrendelet alapján.

A harmadik említett miniszteri rendelet a 7/1986. MM rendelet, a szakfordító és tolmácsképesítés megszerzésének feltételeiről. Ez a rendelet háromféle tolmácsképesítés megszerzését szabályozza:

1. **Tolmács:** Ilyen képesítést az kaphat, aki általános témakörökben magyar nyelvről idegen nyelvre, idegen nyelvről magyar nyelvre, vagy idegen nyelvről idegen nyelvre tartalmilag pontos és nyelvileg helyes tolmácsolásra képes. Tolmácsvizsgára iskolai végzettségétől és életkorától függetlenül bárki jelentkezhet.
2. **Szaktolmács:** Ilyen képesítést az kaphat, aki a szakiránynak (a rendelet négy szakirányt ismer: társadalomtudományi, természettudományi, műszaki és gazdasági) megfelelő körben magyar nyelvről idegen nyelvre, idegen nyelvről magyar nyelvre, vagy idegen nyelvről idegen nyelvre tartalmilag pontos és nyelvileg helyes tolmácsolásra képes. Szaktolmácsvizsgára az jelentkezhet, aki felsőfokú iskolai végzettséget tanúsító oklevéllel rendelkezik.
3. **Konferenciatolmács:** Ilyen képesítést az kaphat, aki az előző két esetben is meghatározott nyelvpárokban nagyobb nyilvánosság előtt teljes terjedelmet közvetítő, összefoglaló (konszekutív), vagy egyidejű (szinkron) tolmácsolásra képes. Konferenciatolmács vizsgára az jelentkezhet, akinek már van szaktolmács képesítése.

A rendelet 5. §-a szerint aki a rendelet hatálybalépése előtt legalább négy éven át munkaviszonyban vagy munkaviszonyon kívül, díjazás ellenében hivatásszerűen tolmácsként vagy szaktolmácsként működött, szaktolmács vizsgára felsőfokú képzettség nélkül is jelentkezhet. Ugróczky azonban rámutat, hogy ez a rendelkezés anakronisztikus, már senki sem veszi igénybe ezt a lehetőséget, és nem is illeszthető be a szabály a jelenleg hatályos felsőoktatási törvénybe (2024: 16). A rendelet fontos rendelkezése továbbá, hogy a képesítések megszerzésének további feltéte-

leként előírja az e tevékenységekhez szükséges szakmai, etikai és protokolláris szabályok ismeretét is.

A Pp. rendszerében a kirendelt tolmácsra a kirendelt szakértőkre vonatkozó rendelkezéseket kell alkalmazni [(61. § (2) bek.]. A szakértők és a tolmácsok tevékenysége jellegének nagy mértékű eltérései ugyanakkor kérdésessé teszik, hogy mennyiben feleltethetők meg a szakértőkre vonatkozó szabályok a tolmácsok perbeli jogosultságai és kötelezettségei vonatkozásában. Az igazságügyi szakértőkre külön törvény vonatkozik (míg, mint láttuk, a tolmácsokra csak rendeletek), a 2016. évi XXIX. törvény.

A törvény szerint „az igazságügyi szakértő feladata, hogy a tudomány és a műszaki fejlődés eredményeinek felhasználásával készített szakvéleménnyel, a függetlenség és pártatlanság követelményének megtartásával döntse el a szakkérdést, és segítse a tényállás megállapítását.” Ezzel szemben a tolmácsnak nincs sem döntési, sem döntést támogató feladata (Ugróczy 2024: 19–20), hacsak nem tekintjük annak a peres eljárások során a különböző nyelveket beszélő felek közötti kommunikáció lehetővé tételét (Horváth 2013: 36).

Az igazságügyi szakértői törvény nem emlékezik meg a tolmácsokról (vagy akár a fordítókról) említés szintjén sem, egyedül a záró rendelkezések között talá-lunk utalást a 2010/64/EU európai parlamenti és tanácsi irányelvre, amely, mint korábban láttuk, a büntetőeljárás során igénybe vehető tolmácsoláshoz és fordítás-hoz való jogról szól, az igazságügyi szakértői törvény elfogadása pedig többek közt az ezen irányelv 5. cikk (3) bekezdésének való megfelelést szolgálja. Azonban fentebb azt is tárgyaltuk, hogy az irányelvben foglalt rendelkezések egy részére a tagállamoknak csak törekedniük kell, és a konkrét lépések megtételének értelmezése sem egyértelmű. Például a tolmácsoknak nincs országos névjegyzéke, míg az igazságügyi szakértőknek van. A tolmácsok továbbá csak külön bírói engedély alapján tekinthetnek be a per irataiba. Ugyanis a Pp. 162. § (1)–(2) bekezdésében nem nevesített közreműködők – így a kirendelt tolmácsok – az iratokat csak a bíróság külön engedélyével tekinthetik meg, ha ez a feladataik ellátásához szükséges. Ez pedig indokolatlanul korlátozza a tolmácsok felkészülési lehetőségét (Ugróczy 2024: 20).

A tolmácsokra a Be.-ben is a szakértőre vonatkozó rendelkezések az irányadók, de a Pp.-hez képest a Be. 201. § (1) bekezdése az alábbi megkötéseket teszi:

- a magánszakértőre vonatkozó rendelkezések nem alkalmazhatók;
- a tolmács által lefordított ügyirat (mivel a tolmácson a szakfordítót is érti a Be.) az eredeti ügyíratra vonatkozó szabályok szerint ismerhető meg;
- a tolmács kirendeléséről és felmentéséről szóló határozatot csak a tolmács részére kell kézbesíteni;
- a tolmács díját megállapító határozatot a tolmáccsal, valamint a bíróság határozatát az ügyészszéggel is közölni kell.

A szakirodalom arra a különbségre is felhívja a figyelmet, hogy „a tolmács nem hoz létre bizonyítási eszközt, a büntetőeljárásban betöltött szerepe abban merül ki, hogy *segíti a hatóság és az eljárás résztvevői közötti kommunikációt*, amennyiben a résztvevő nem ismeri a magyar nyelvet” (Fantoly és Budaházi 2019: 121, kiemelés az eredetiben). A Pp. kapcsán a tolmácsok és a szakértők tevékenységének összevetéséről szóló kritikai megjegyzések itt is érvényesek.

2023-tól új rendelkezésként került a Be.-be, hogy az ún. tolmácsolási feladatokat ellátó segítő is részt vehet segítőként a büntetőeljárásban „a terhelt, a sértett, a vagyoni érdekelt és az egyéb érdekelt e törvény szerinti jogainak és jogos érdekeinek képviselője, illetve védelme, valamint az e törvény szerinti jogok gyakorlásának vagy kötelezettségek teljesítésének elősegítése érdekében” [59. § (1) bekezdés]. A jogalkotó ezzel két felmerült problémát kíván orvosolni:

Az eljárási cselekményen megjelenni nem köteles, de a jelenlétre jogosult, az eljárási cselekményről értesített személyek esetében az értesített személy váratlan meg nem jelenése vagy éppen a váratlan megjelenése indokolhatja tolmács azonnali kirendelését vagy – ellenkezőleg – a tolmács jelenlétét fölöslegessé teheti. A módosító törvény rendelkezése szerint tolmács kirendelése csak az eljárási cselekményről értesített személy megjelenéssel kapcsolatos nyilatkozatától függően kötelező. Továbbá felmerült annak szükségessége, hogy a tolmácsolásban közreműködhessenek olyan személyek is, akik a büntetőeljárásban résztvevő személyhez köthetők, akár bizalmi, akár munkakapcsolatból eredően, akár azért, mert az adott személyt egy másik – pl. közigazgatási – eljárásban már igénybe vették. Ez az igény különösen nyomatékos abban az esetben, ha a sértett számára az áldozatsegítő szolgálat biztosított tolmácsot, és a sértett kímélete érdekében szükséges, hogy a büntetőeljárásban ő is részt vehessen (Bíróság 2023: 7).

A Be. 78. § (11) bekezdése alapján az eljáró bíróság, ügyészség vagy nyomozó hatóság a tolmácsolási feladatokat ellátó segítő igénybevételére vonatkozó indítványról külön határozat meghozatala nélkül dönt. Ha e segítő személy igénybevételét megtagadják, a (13) bekezdés alapján az eljáró szerv köteles tolmácsot kirendelni. A tolmácsolási feladatokat ellátó segítő tehát „olyan közreműködő, aki nem minősül tolmácsnak, de kommunikációs, tolmácsolási feladatokat lát el” (Ugróczy 2024: 22).

5. A polgári peres eljárás lépései

A következőkben a polgári peres eljárás szerkezetéről, menetéről lesz szó, a területi korlátokra tekintettel azonban az ismertetés csak a legfontosabb szabályokra szorítkozhat, ezért fontos észben tartani, hogy ezek alól számos kivételt is tartalmaz a törvény. A Pp. tizenegy részre tagolódik, ezen belül önálló rész (a hetedik)

foglalkozik az általános szabályoktól eltérő rendelkezések alkalmazásával folyó különleges eljárásokkal, azonban ebben a tanulmányban csak az általános eljárási szabályok nagyvonalú bemutatására van mód. Először is szükséges tisztázni a polgári perekben eljáró bíróságok hatáskörét és illetékességét. A hatásköri szabályok azt határozzák meg, hogy milyen szintű bíróságnak kell eljárnia egy adott ügyben, míg az illetékességi szabályok azt adják meg, hogy a hatáskörrel rendelkező, azonos szintű bíróságok közül melyik jár el az adott ügyben. A Pp. 8. § (1) bekezdés alapján főszabályként elsőfokon ítélkezik a járásbíróság és a törvényszék. A (2) bekezdés alapján másodfokon ítélkezik:

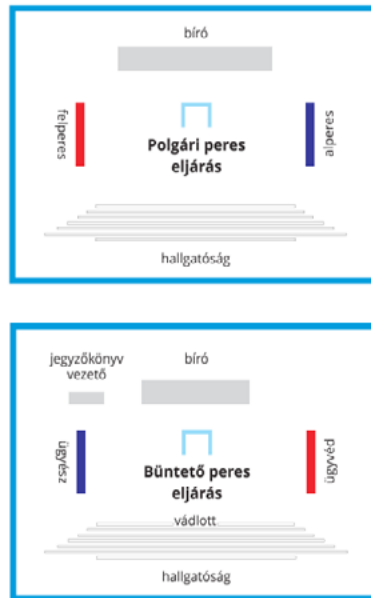
- a járásbírósághoz tartozó ügyekben a törvényszék,
- a törvényszékhez tartozó ügyekben az ítélőtábla, és
- az ítélőtáblához tartozó ügyekben a Kúria.

A Pp. 20. § (1) bekezdése a törvényszékek hatásköréhez képest határozza meg a járásbíróságok hatáskörébe tartozó ügyeket: „A törvényszék hatáskörébe tartoznak mindazok a perek, amelyek elbírálását törvény nem utalja a járásbíróság hatáskörébe.” A (3) bekezdés szerint a törvényszék jár el a munkaügyi perekben is. (A közigazgatási pereket külön törvény szabályozza.) A polgári perekben a bíróságok illetékessége elsősorban az alperes lakóhelyéhez igazodik, amennyiben nincs megállapítva más bíróság kizárólagos illetékessége [25. § (1) bek.]. A bírósághoz benyújtott keresetlevélben többek közt fel kell tüntetni azokat az információkat (például az alperes lakóhelyét, a pertárgy értékét), amelyek alapján megállapítható a bíróságok hatásköre és illetékessége (170. §). A bíróság egyébként hivatalból – tehát a felek külön kifogása, jelzése nélkül is – vizsgálja hatáskörének és illetékességének fennállását. Ha nem a megfelelő bírósághoz nyújtotta be a felperes a keresetlevelet, a bíróság átteszi a megfelelő bírósághoz, amennyiben az megállapítható [174. § (1) bek.]. Bizonyos esetekben a beadványok hiányos benyújtása esetén hiánypótlásnak van helye (ld. többek között a 115–116. §§), de vannak esetek, amikor a bíróság hiánypótlási felhívás kiadását mellőzve vissza kell, hogy utasítsa a keresetlevelet, illetve olyan eseteket is szabályoz a törvény, amikor a hiánypótlási felhívás ellenére nem pótolta valamit vagy nem gondoskodott valamilyen a felperes, és ezért kell visszautasítani a keresetlevelét (176. §).

A 169. § (1) bekezdés alapján a pert a felperes indítja az alperes ellen, a keresetlevéllel. A jelenleg hatályos Pp. a perjogi hagyományok alapján az osztott szerkezethez tért vissza, a perfelvételi szak ugyanis már nem csak az alperesi nyilatkozat és ellenkérelem előadására szolgál, „hanem arra, hogy a felek és a bíróság együttműködve tisztázzák az előadott nyilatkozatokat, jogi érveléseket, bizonyítási indítványokat, annak érdekében, hogy az igényeket véglegesítsék, és azok mentén egy konkrét mederben, célirányosan lehessen lefolytatni a bizonyítást az érdemi tárgyalási szakban” (Méhes 2020: 104). Az ügy körülményeitől függően a bíróság meghatározza a perfelvétel módját, amely perfelvételi tárgyalás is lehet [187. § b) pont]; tárgyalás tartása esetén értelemszerűen szükség lehet tolmács

megjelenésére. A perfelvételi tárgyalás azonban mellőzhető is [187. § c) pont]. Itt érdemes bemutatni egy tipikus tárgyalóterem ülésrendjét, amely a résztvevők elhelyezkedését is mutatja polgári peres, illetve büntető ügyekben:

2. ábra: tárgyalótermi ülésrend
(Forrás: OBH 2017: 6)

A tolmács értelemszerűen az idegen nyelvű fél mellett foglal helyet. A perfelvételt a perfelvételi tárgyaláson (ha megtartották) a bíróság végzéssel zárja le, [194. § (1) bek.], és ha nem sikerült egyezséget létrehoznia a felek között, illetve a perfelvételi tárgyalás elhalasztásának sem volt helye, áttér az érdemi tárgyalásra (196. §), amelynek keretében a jogvitának a perfelvétel során meghatározott keretei között bizonyítást folytat le és eldönti a pert [214.§ (1) bek.]. Az érdemi tárgyaláson szintén tolmács jelenléte lehet szükséges. A 224. § (1) bekezdése szerint, „ha a per vagy valamely külön eldöntésre alkalmas kérdés a határozathozatalra megérett, a bíróság a tárgyalást berekeszti.” A (3) bekezdés szerint a bíróság azonban „a berekesztett tárgyalást a határozat kihirdetése előtt újból megnyithatja, ha valamely kérdés további tárgyalása szükséges.” A bíróság háromféle határozatot hozhat a per során (340. §):

- bizonyos esetekben bírósági meghagyás kibocsátásnak van helye (például a 181. § alapján, „ha az alperes az írásbeli ellenkérelem előterjesztését elmulasztja és beszámítást tartalmazó iratot sem terjeszt elő, vagy azt a bíróság visszautasítja”);

- a per érdemében ítélettel határoz;
- a per során felmerült minden más kérdésben pedig végzéssel határoz.

Az elsőfokú eljárást fellebbezés folytán másodfokú eljárás követheti; erre „az elsőfokú eljárásra vonatkozó szabályokat kell alkalmazni azzal, hogy a másodfokú eljárás nem különül el perfelvételi és érdemi tárgyalási szakra” (364. §). A Pp. meghatározza a fellebbezésre jogosultak körét is. Fontos, hogy a 365. § (5) bekezdése alapján fellebbezéssel élhet a tolmács is az olyan határozattal szemben, amely rá nézve rendelkezést tartalmaz. Az eljárás menete tehát így összegezhető a keresetlevél benyújtásától az érdemi tárgyalási szak befejezéséig:

1. Keresetlevél benyújtása
2. Keresetlevél megvizsgálása, perakadályok vizsgálata
3. Perfelvételre alkalmas kereset közlése
4. Alperes felhívása írásbeli ellenkérelem negyvenöt napon belüli előterjesztésére
5. Perfelvétel (a jogvita kereteinek a meghatározására)
6. Perfelvétel lezárása
7. Percezáura
8. Érdemi tárgyalás megkezdése/kitűzése
9. Számbavétel, idézés szabályszerűségének az ellenőrzése és a képviseleti jog ellenőrzése
10. Iratismertetés az előző tárgyalás óta keletkezett iratokról
11. Perfelvétel kiegészítése (megengedett keresetváltogatás és utólagos bizonyítás esetén)
12. Bizonyítás lefolytatása
13. Berekesztés
14. A tárgyalás újbóli megnyitása
15. A határozat meghozatala és nyilvános kihirdetése (Méhes 2020: 104, 109 alapján).

A tolmács díjazásával kapcsolatban a Pp. előírja, hogy amennyiben „jogszabály, az Európai Unió kötelező jogi aktusa vagy nemzetközi szerződés eltérően nem rendelkezik, a kirendelt tolmácsnak a bizonyítással nem összefüggő alkalmazásával járó költséget az a fél előlegezi, akinek a személye miatt a tolmács alkalmazása szükségessé vált.” A kirendelt fordítónak a bizonyítással nem összefüggő alkalmazásával járó költséget viszont a felperes előlegezi [79. § (3) bek.]. A Pp. nem rendelkezik a tolmács díjának mértékéről, ezért a díjat a szolgáltató (tolmács) szabadon állapítja meg; az igazságügyi szakértők díjazására vonatkozó szabályok sem alkalmazhatók. Fontos még megemlíteni a tolmács felelősségével kapcsolatban, hogy ha a tolmács nem a valóságnak megfelelően tolmácsol, büntetőjogi felelősségre vonható a Büntető Törvénykönyv (Btk.) hamis tanúzásra vonatkozó szabályai szerint (Wopera 2019: 175). A tolmács személyének védelme azonban kevésbé

körülbástyázott például a szakértőéhez képest, amennyiben a tolmács nem minősül közfeladatot ellátó személynek, ezért az ellene a bírósági eljárásban vagy azzal összefüggésben elkövetett erőszakos cselekmény elkövetőjét nem fenyegeti súlyosabb büntetéssel a Btk. (Ugróczy 2024: 21).

6. A büntetőeljárás lépései

A Be. jóval hosszabb a Pp.-nél; huszonnégy részre tagolódik. Az általános eljárás szabályozásán túl egy tucat külön eljárás és fél tucat különleges eljárás rendelkezéseit is tartalmazza, továbbá azért is terjedelmesebb, mivel nemcsak a bíróság előtti eljárást, hanem a nyomozási szakaszt is szabályozza. A fő szakaszokat az alábbi táblázat foglalja össze:

1. táblázat: a büntetőeljárás főbb szakaszai
(Fantoly és Budaházi 2019: 17 felhasználásával saját szerkesztés)

	nyomozási szakasz	bírósági szakasz
előkészítő eljárás	1. felderítés	1. elsőfokú bírósági tárgyalási eljárás
	2. vizsgálat	1.1. tárgyalás előkészítése
	3. eljárás megszüntetése vagy ügyész által a bírósághoz benyújtott vádirattal a vádemelés fejezi be	1.2. elsőfokú bírósági tárgyalás
		2. másodfokú bírósági eljárás (fellebbezés esetén)
	3. harmadfokú bírósági eljárás	
	4. rendkívüli perorvoslatok	

Az előkészítő eljárást a Be. kilencedik része szabályozza. A 340. § (2) bekezdése szerint előkészítő eljárás „akkor folytatható, ha a rendelkezésre álló adatok a bűncselekmény gyanújának megállapítására nem elegendők, és megalapozottan feltehető, hogy az előkészítő eljárás lefolytatása alapján el lehet dönteni, hogy a bűncselekmény gyanúja fennáll-e.” Az előkészítő eljárás célja megállapítani, hogy fennáll-e a bűncselekmény gyanúja [340. § (1) bek.]. Előkészítő eljárást főszabályként a büntetőeljárás lefolytatására hatáskörrel rendelkező ügyészség vagy nyomozó hatóság folytathat. Ha az előkészítő eljárást nem szüntetik meg, nyomozást kell elrendelni. A Be. tizedik része tartalmazza a nyomozati szakaszra vonatkozó szabályokat. A 348. § (2) bekezdése alapján a nyomozás felderítésből és vizsgálatból áll A (3) bekezdés határozza meg a felderítés célját: „felderítés során a megalapozott gyanú megállapításához szükséges mértékben kell felderíteni a bűncselekményt és az elkövetőt, valamint fel kell kutatni és biztosítani kell a bizonyítási eszközöket.” A (4) bekezdés pedig a vizsgálat lényegét határozza meg: „vizsgálat során – ha szükséges, bizonyítási eszköz beszerzése és megvizsgálása útján – az ügyészség dönt a gyanúsítottal szemben folyamatban lévő nyomozás befejezésének

kérdésében”. A nyomozást az eljárás megszüntetése vagy a vádemelés fejezi be, az (5) bekezdés szerint. Egyes esetekben azonban a vádemelés helyett elterelési lehetőségeket biztosít a Be. (ügyészi intézkedés vagy határozat kilátásba helyezése, közvetítő eljárás, feltételes ügyészi felfüggesztés, egyezség).

Amennyiben nem kerül sor elterelésre, az ügyészség mint közvádoló vádat emel a vádirat bírósághoz való benyújtásával [421. § (1) bek.]. Itt szükséges kitérni a büntetőeljárásban eljáró bíróságok hatásköri és illetékességi szabályaira, mert azok eltérnek a Pp.-ben már megismert szabályoktól. A Be. 12. § (1) bekezdése szerint elsőfokon jár el a járásbíróság és a törvényszék. A (2) bekezdés szabja meg a másodfokon eljáró bíróságokat:

- a törvényszék a járásbíróság hatáskörébe tartozó ügyekben,
- az ítéletábla a törvényszék hatáskörébe tartozó ügyekben,
- a Kúria az ítéletábla hatáskörébe tartozó ügyekben.

A (3) bekezdés alapján pedig harmadfokon jár el

- az ítéletábla azokban az ügyekben, amelyekben elsőfokon a járásbíróság járt el,
- a Kúria azokban az ügyekben, amelyekben elsőfokon a törvényszék járt el.

A 19. § a járásbíróság hatáskörébe utalja elsőfokon mindazon bűncselekményeknek az elbírálását, amelyeket a Be. egyéb rendelkezése nem utal a törvényszék hatáskörébe. A törvényszék hatáskörébe tipikusan a súlyosabb bűncselekmények tartoznak, például az emberölések, állam elleni bűncselekmények, háborús bűncselekmények, vagy a terrorcselekmények. Az (elsőfokú) eljárásra alapvetően az a bíróság illetékes, amelynek az illetékességi területén a bűncselekményt elkövették [21. § (1) bek.], vagy ahol a terhelt, illetve a sértett lakik, ha az ügyészség ott emel vádat [21. § (3) bek.]. Természetesen ez alól is számos kivételt sorol fel a törvény, ezek számbavétele azonban a terjedelmi korlátokat meghaladná.

Ami az eljárás további szakaszát illeti, „a bíróság tárgyalást tart, ha a vádlott büntetőjogi felelősségének megállapítására bizonyítást vesznek fel” [425. § (1) bek.]. A vádemelést a vádirat kézbesítésétől számított három hónapon belül előkészítő ülés követi, amely a tárgyalás előkészítése érdekében tartott olyan „nyilvános ülés, amelyen a vádlott és a védő a tárgyalást megelőzően kifejtheti a váddal kapcsolatos álláspontját és közreműködhet a büntetőeljárás további menetének alakításában” [499. § (1) bek.]. Az eljárás itt ketté ágazik attól függően, hogy a vádlott beismeri-e bűnösségét vagy sem. Ha beismeri, és lemond a tárgyaláshoz való jogáról, továbbá a bíróság ezt a lemondást elfogadja, ítéletet hozhat. Ha az ügy mégsem intézhető el ezen a módon, tárgyalást kell tartani. A tárgyalás nyomban megtartható, de a bíró mérlegelésétől függően bizonyítást is elrendelhet. Azonban legkésőbb az előkészítő ülés bekezdésétől számított egy hónapon belül a bírónak meg kell vizsgálnia a bizonyítási indítványokat, illetve „kitűzi a tárgyalás határ-

napját és gondoskodik a tárgyalás megtartásának feltételeiről, az idézésekről és értesítésekről” [509. § (1) bek.]. A tárgyalás menete a következő:

1. a tárgyalás megnyitása;
2. a tárgyalás megkezdése;
3. bizonyítási indítványok, észrevételek;
4. a bizonyítási eljárás (a vádlott kihallgatásával kezdődik);
5. egyéb bizonyítási cselekmények (tanúk kihallgatása, szakértők meghallgatása, iratok ismertetése/felolvasása, szemle stb.);
6. bizonyítási eljárás befejezése (ha nem kellett az ügyet áttenni, felfüggeszteni, megszüntetni stb.);
7. ügyész és védő perbeszéde, sértett vagy vagyoni érdekelt felszólalása, az utolsó szó jogán pedig a vádlott felszólalása;
8. határozathozatal, a határozat kihirdetése (ha a bíróság nem nyitotta meg újra a bizonyítást, vagy nem napolta el a tárgyalást);
9. jogorvoslati nyilatkozatok;
10. kényszerintézkedésekről szóló határozatok;
11. a tárgyalás berekesztése;
12. az egyesbíró vagy a tanács elnöke az ügydöntő határozat jogerőre emelkedését követően is dönthet egyes cselekményekről, amelyek azonban az ügy érdemét már nem érintik.

A bíróság a vádról ítélettel határoz, ha a vádlottat bűnösnek mondja ki vagy felmenti (563. §). Az 567. §-ban meghatározott esetekben a bíróság ügydöntő végzésével vagy nem ügydöntő végzésével az eljárást megszünteti. Fellebbezés esetén másodfokú eljárás következik, amelynek eredményeként a 604. § (1)–(2) bekezdései alapján a másodfokú bíróság az elsőfokú bíróság ítéletét

- helybenhagyja (erről végzést hoz),
- megváltoztatja (erről ítélettel dönt), vagy
- hatályon kívül helyezi, és az eljárást megszünteti vagy az elsőfokú bíróságot új eljárásra utasítja (végzéssel).

A Pp.-től eltérően a büntetőeljárásban a másodfokú bíróság ítélete ellen is fellebbezésnek van helye, azaz harmadfokú eljárásra kerülhet sor, ha a másodfokú bíróságnak az elsőfokú bírósággal ellentétes a döntése [615. § (1) bek.], például az elsőfokú bíróság a vádlottat elítéli, a másodfokú bíróság azonban felmenti. A Pp. szabályaihoz hasonló azonban, hogy sor kerülhet még rendkívüli jogorvoslatokra is (például perújítás, felülvizsgálat).

Ami a tolmácsot illeti a büntetőeljárásban, a Be. 201. § (3) bekezdése alapján a tolmácsot a kirendelésével egyidejűleg figyelmeztetni kell a hamis tolmácsolás következményeire. A tolmács közreműködésével folytatott eljárási cselekményen jelenlévők pedig a tolmácsolás nem megfelelő minősége miatt más tolmács kiren-

delését is indítványozhatják [(4) bek.]. Lényeges különbség még a polgári peres eljárásokhoz képest, hogy a 41/2008. Kormányrendelet alapján a büntetőeljárásokban résztvevők, így a tolmács is, személyi védelmet kérhetnek (Fantoly és Budaházi 2019: 73). A Be. esetében is igaz, hogy a tolmács díjának mértékét nem határozza meg a törvény; az szabad megállapodás tárgya (Ugróczy 2024: 21), azonban bűnügyi költségnek minősül (ld. Be. 145. §). Itt említendő, hogy mind a Pp., mind a Be. rendelkezik arról, hogy a tolmács nevét rögzíteni kell a jegyzőkönyvekben [ld. Pp. 160. § (1) bek. d) pont; és Be. 445. § (1) bek. e) pont].

Végül ezen a ponton röviden érdemes utalni arra, hogy külön szabályok vonatkoznak a bírák, az ügyészek és az ügyvédek öltözkéjére is. A talár viseléséről, valamint az ülnökök, a jegyzőkönyvvezetők és az eljárási cselekményt végző bírósági titkárok öltözködési szabályairól szóló szabályzatról szóló 9/2012. (V. 8.) Országos Bírósági Hivatali utasítás szerint „a talár a bírói méltóság kifejezője, amely növeli a bíróságok tekintélyét. Ezt kell megjelenítenie az eljárási cselekményen részt vevő ülnök, jegyzőkönyvvezető, valamint az eljárási cselekményt végző bírósági titkár ruházatának is.” A lila színű díszítést is előírja az utasítás. Az utasítás melléklete tartalmazza a talár formáját, egyéb jellemzőit is. Az ügyészek bordó díszítésű talárjáról a 8/2015. Legfőbb Ügyészi utasítás rendelkezik. Az ügyvédek zöld díszítésű talárviselését a 6/2018. Magyar Ügyvédi Kamarai szabályzat írja elő, de az említett OBH utasítás szerint a bíró is köteles felhívni az ügyészt és az ügyvédet a megfelelő talárviselésre.

7. Záró gondolatok

A tanulmány célja az volt, hogy a polgári peres és a büntetőeljárásokban tolmácsolási tevékenységet ellátó bírósági tolmácsok – akik, amint láthattuk, lehetnek képzett tolmácsok, de tolmács képzettséggel nem rendelkező személyek is – betekintést kapjanak ezen eljárások menetébe, még ha csak nagy vonalakban is. Ennek érdekében a tanulmány áttekintette a polgári peres és büntető eljárások alkotmányos alapjait, kitérve a nyelvhasználat jogának nemzetközi és európai uniós standardjaira, továbbá általában a tolmácsok jogállására vonatkozó szabályokra is, felhívva a figyelmet a szabályozás hiányosságaira, illetve egyes szabályok atavisztikus mivoltára. A tanulmány javaslatot fogalmazott meg arra vonatkozóan is, hogy érdemes lenne a tolmácsképzésekben a hatósági és bírósági eljárásokra vonatkozó hatályos jogszabályi ismereteket a tolmácsokat a mindennapi munkájukban gyakorlati tanácsokkal is segítő jegyzetekben, tankönyvekben közérthető módon, akár a jogász szakmával együttműködve feldolgozni. A jelen tanulmány ugyan terjedelmi okokból nem térhetett ki az általános közigazgatási eljárási törvény (2016. évi CL. törvény az általános közigazgatási rendtartásról, Ákr.) vagy a közigazgatási perrendtartás (2017. évi I. törvény a közigazgatási perrendtartásról, Kp.) szabályaira, azonban egy átfogó kézikönyvnek, illetve tankönyvnek természetesen ezek is a részét kell, hogy képezzék.

Irodalom

- Balogh D. 2020. *Műfajtudatosság a jogi szakfordításban és szakfordítóképzésben. Doktori értekezés. Kézirat.* Budapest: ELTE BTK Fordítástudományi Doktori Program. DOI: [10.15476/ELTE.2020.035](https://doi.org/10.15476/ELTE.2020.035)
- Bhatia, V. K. 1997. Translating Legal Genres. In: Trosborg, A. (ed.) *Text Typology and Translation.* Amsterdam, Philadelphia: John Benjamins. 203–214.
- Fantoly Zs., Budaházi Á. 2019. *Büntető eljárásjogi ismeretek I. Statikus rész.* Budapest: Dialóg Campus Kiadó. Elérhető: https://nkerepo.uni-nke.hu/xmlui/bitstream/handle/123456789/12663/web_PDF_Bunteto_eljarasjogi_ismeretek_I_Statikus.pdf?sequence=1 (utolsó megtekintés dátuma: 2025. 02. 23.)
- Horváth I. 2013. *Bírósági tolmácsolás.* Budapest: magánkiadás.
- Horváth I. 2015. *Bevezetés a tolmácsolás pszichológiájába.* Budapest: ELTE Eötvös Kiadó. Elérhető: https://www.elteader.hu/media/2015/12/Horvath_BevATolmacsolasba_READER.pdf (utolsó megtekintés dátuma: 2025. 02. 23.)
- Horváth I. (szerk.) 2017. *Tolmácsolás a bíróságon. Esettanulmányok a bírósági tolmácsolás gyakorlatából.* Budapest: HVG-ORAC Lap- és Könyvkiadó Kft. Elérhető: <https://www.offi.hu/sites/default/files/media/files/tolmacsolas-a-birosagon.pdf> (utolsó megtekintés dátuma: 2025. 02. 23.)
- Láncos P., Hajas B. 2023. A tolmácsoláshoz való jog szabályozása az Ákr.-ben. *Magyar Jogi Nyelv* 2023. évf. 1. szám. 1–11. <https://szakcikkadatbazis.hu/doc/5727516> (utolsó megtekintés dátuma: 2025. 02. 23.)
- Lesetár P. 2016. *Bírósági, hatósági tolmácsolás és szakfordítás. Kommentár a tolmácsolásra és szakfordításra vonatkozó jogszabályhelyekhez. Hetvenhét aforizma a gyakorló tolmács számára.* Budapest: Magánkiadás.
- Méhes T. (szerk.) 2020. *Polgári peres eljárásjogi alapismeretek.* Budapest: Nemzeti Közszerkeleti Egyetem. Elérhető: <https://nkerepo.uni-nke.hu/xmlui/bitstream/handle/123456789/15663/Polgari%20peres%20eljarasjogi%20alapismeretek.pdf?sequence=3> (utolsó megtekintés dátuma: 2025. 02. 23.)
- Petrik F. (szerk.) 2017. *Polgári eljárásjog. Kommentár a gyakorlat számára. Harmadik kiadás.* Budapest: HVG-ORAC Lap- és Könyvkiadó Kft.
- Puklus M. 2019. *A bírósági tolmácsolás nyelvi és nyelven kívüli tényezői, a bírói elvárások és a tolmács szerepe. Doktori értekezés. Kézirat.* Budapest: ELTE BTK Fordítástudományi Doktori Program. <https://doi.org/10.15476/ELTE2019.080>
- Sonnevend P., Bodnár E. 2021. *Az Emberi Jogok Európai Egyezményének kommentárja.* Budapest: HVG-ORAC Lap- és Könyvkiadó Kft.
- Tipton, R., Furmanek, O. 2016. *Dialogue Interpreting. A Guide to Interpreting in Public Services and the Community.* London/New York: Routledge.
- Ugróczky M. 2024. A tolmácsolás ingtag közjogi alapjai. *Magyar Jogi Nyelv* 2024. évf. 1. szám. 14–25. <https://szakcikkadatbazis.hu/doc/7954454> (utolsó megtekintés dátuma: 2025. 02. 23.)
- Wopera Zs. 2019. *Kommentár a polgári perrendtartáshoz.* Budapest: Wolters Kluwer Hungary.

Források

- A bírósági szervezetrendszer. <https://birosag.hu/birosagokrol/birosagi-szervezet/birosagi-szervezetrendszer>
- Bíróság 2023.= *Változó jogszabályok – 2023. szeptemberi hatályba lépéssel*. Elérhető: https://birosag.hu/sites/default/files/2023-08/2023_szeptemberben_hatalyba_lepo_jogszabalyok.pdf (utolsó megtekintés dátuma: 2025. 02. 23.)
- C-564/19.= *A Bíróság ítélete (nagytanács), 2021. november 23. IS elleni büntetőeljárás*. Elérhető: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/HU/TXT/?uri=CELEX%3A62019CJ0564> (utolsó megtekintés dátuma: 2025. 02. 23.)
- OBH 2017.= *Tárgyalásra megyek*. https://birosag.hu/sites/default/files/targyalasra_megyek.pdf (utolsó megtekintés dátuma: 2025. 02. 23.)

Az egészségügyi tolmácsolás helye a közösségi tolmácsoláson belül

Gabányi Réka Rebeka

ELTE BTK, Nyelvtudományi Doktori Iskola, Fordítástudományi Doktori Program

E-mail: grebeka@student.elte.hu

<https://orcid.org/0009-0004-7857-3471>

Kivonat: A nyelvi közvetítésen belül a tolmácsoláskutatásban, a közelmúlt eseményeinek hatására, egyre aktuálisabb téma a közösségi tolmácsolás. A közösségi tolmácsoláson belül számtalan altípus létezik, mint például a bírósági, jogi, menekültügyi, hatósági és egészségügyi tolmácsolás. Jelen szakirodalmi áttekintés segítséget kíván nyújtani a kutatók számára azáltal, hogy elhelyezi az egészségügyi tolmácsolást a közösségi tolmácsoláson belül, feltárja, hogy milyen törvénykezések vonatkoznak rá Magyarországon, és rámutat, hogy mi a közösségi tolmácsok jelenlegi helyzete a régióban, illetve az országban.

Kulcsszavak: egészségügyi tolmácsolás, jog, kommunikáció, közösségi tolmácsolás, közszolgálati tolmácsolás

1. Bevezetés

Holmes már 1988-ban megfogalmazta, hogy a fordító és tolmács társadalomban betöltött helyéről és szerepéről folyamatosan születnek és születni fognak kutatások. Ennek bizonyára az egyik legjelentősebb területe a közösségi tolmácsolás. A közösségi tolmácsolásra a mai modern, válsághelyzetekkel teli világban talán minden korábbinál nagyobb szükség van. A közösségi tolmácsolás olyan tolmácsolás, amely a közszolgálati szférában zajlik, olyan kommunikációs felek között, akik között jellemző a hatalmi vagy ismeretekben megmutatózó aszimmetria. Az alá-fölérendeltségi viszony, a kommunikációs helyzetben részt vevő személyek mentális és fizikai állapota, tudásszintje stb. még inkább megnehezíti a nyelvi közvetítést, és a nyelvi közvetítő nem csak nyelvi problémákba ütközik például zavaró (hangos, nem elég privát) környezetben kell tolmácsolnia. A közösségi tolmácsolás helyszíne lehet rendőrkapitányság, bevándorlási hivatal, szociális ellátó központ, kórház, rendelő, iskola vagy más intézmény (Wadensjö 2009). Ezeket a

helyszíneken mindig is szükség volt, és továbbra is szükség lesz nyelvi közvetítésre (Szabari 1999/2010: 17).

A meglévő szakirodalom, amely a magyarországi közösségi (közszolgálati) tolmácsolást és fordítást mutatja be, többnyire nemzetközi szakirodalmi áttekintést nyújt néhány magyarországi esettanulmány példájával illusztrálva (Jancsi 2003, Szabari 2005, Valóczy 2010, Gellér 2012, Horváth 2015, Horváth és Szendi 2017, Bakti és Szabó 2022, Beták 2022). Ugyanakkor az elmúlt évek nagy horderejű eseményei, például a Covid-19-járvány és az orosz-ukrán háború (Seresi et al. 2023) felhívták rá a figyelmet, milyen fontos tolmácsolási fajtáról van szó. A téma irodalma Magyarországon nem egységes, nincs egységes terminushasználat, sem egységes felfogás arról, hogy pontosan mit is takar a közösségi tolmácsolás elnevezés. Ennek az az egyik oka, hogy nincs szabályozás, rendszerezés, vagy akár hites tolmácsolási szakterületekre lebontva, még a bíróságokon sem (Tóth 2017: 47).

A közösségi tolmácsolás mint kutatási irány a 21. század legelején kezdett egyre nagyobb figyelmet kapni (Klaudy 2022: 16). A téma kutatottságának mértékét Bakti és Szabó (2022) foglalja össze a legjobban. Megállapítják, hogy a magyar kutatók 2010 felé kezdtek igazán érdeklődni a közösségi tolmácsolás iránt. Ezen belül is a legkutatottabb terület a bírósági tolmácsolás (Horváth 2017), majd ezt követi az egészségügyi tolmácsolás (Horváth és Szendi 2017). Ez utóbbi az egészségügyi tolmácsolást, mint a közösségi tolmácsolás egyik altípusát mutatja be a nemzetközi és magyar szakirodalom, illetve jogszabályok szempontjából.

2. A közösségi tolmácsolás

A közösségi tolmácsolás a tolmácsolás egyik legelterjedtebb módja, amely a közszolgálati szférában zajlik (Wadensjö 2009). Ezen belül is a leggyakoribb fajtái a jogi és az egészségügyi tolmácsolás (Hale 2015). Célja, hogy megkönnyítse a kommunikációt egyrészt a tisztviselők, egészségügyi szakemberek, szociális munkások, másrészt a laikusok, érintettek, bevándorlók, páciensek között (Wadensjö 2009). Formája általában rövid szakaszos konzekutív (összekötő) tolmácsolás, néha chuchotage. A tolmács jelen lehet személyesen vagy végezheti a munkáját telefonon, illetve videóösszeköttetésben (Wadensjö 2009: 43). Ha a tolmács nincs személyesen jelen, hanem távolról végzi el feladatát, távtolmácsolásról beszélünk (Seresi 2015: 194). Az egészségügyi tolmácsolást igénylő helyzetekben például igen gyakori a telefonos tolmácsolás, de ma már más helyzetekben is kifejezett elvárás a tolmácsok felé, hogy nyújtsanak online tolmácsolási szolgáltatást, valamint rendelkezzenek a modern információs és kommunikációs technológiák használatához szükséges kompetenciákkal (Eszenyi 2015: 11).

A közösségi tolmácsfeladatokat gyakran nem szakképzett (okleveles) tolmácsok, hanem képzettséggel nem rendelkező, „ad hoc” megoldásként szolgáló személyek látják el (Wadensjö 2009: 43). A szakképzett vagy okleveles tolmácsot professzionális tolmácsnak is hívjuk, míg a tolmácsolási szakképzettséggel nem

rendelkező személy megnevezése nem professzionális vagy ad hoc tolmács. Az „ad hoc” kifejezés a helyzet váratlanságára, rögtönzöttségére utal, amikor is szükségmegoldásként egy olyan személyt kell tolmácsként bevonni a kommunikációs helyzetbe, akinek nincs erre vonatkozó képzése vagy tapasztalata. Az illető nem professzionális tolmács, mégis be kell töltenie a nyelvi közvetítői szerepet, hogy megvalósulhasson a kommunikációs helyzet célja, amely nem más, mint a páciens jóléte (Kuna 2022: 53).

2.1. A név kötelez – a közösségi tolmácsolás mint terminus

Az 1. táblázatban a magyar és a nemzetközi irodalomban használt terminusok összegzése látható Szabari (2005: 7–13) kritériumrendszere alapján, kiegészítve a tolmács kiválasztásának módjával. A terminusok, elnevezések magyar részről Beták (2022), Jancsi (2003), Horváth és Szendi (2017), Horváth Ágnes (2022, 2023a), Klaudy (2023), és Valóczy (2010) publikációiból, míg az angol nyelvű kifejezések Hale (2015), Lázaro-Gutiérrez és Tejero-González (2022), Pöchhacker (2016) Valero-Garcés (2007a), Wadensjö (2009), és Refki et al. (2013) műveiből származnak. Láthatjuk, hogy egyes elnevezések több szempont szerint is besorolhatók.

1. táblázat: A „közösségi tolmácsolás” leírásakor használt magyar és angol fogalmak összegzése Szabari tipológiája (2005: 15–17) alapján.

Szemponatok	HU	EN
Tolmácsolás módja	összekötő tolmácsolás jelnyelvi tolmácsolás kulturális tolmácsolás (magyarul nem használatos)	liaison interpreting; bilateral interpreting sign language interpreting cultural interpreting
Az esemény(ek) szereplőinek, a kommunikációs partnereknek a viszonya	közösségi tolmácsolás	community interpreting
Az esemény témája	szociális tolmácsolás egészségügyi tolmácsolás bírósi tolmácsolás	social interpreting medical / healthcare interpreting legal interpreting (courthouse in Hungarian)

Az elhangzó szövegtípus	dialógus tolmácsolás	dialogue interpreting
A tolmácsolási esemény helyszíne	közszolgálati tolmácsolás hatósági tolmácsolás bírószági tolmácsolás	public service interpreting interpreting for public authorities courthouse interpreting
Tolmács kiválasztásának módja	ad hoc tolmácsolás	ad hoc interpreting
A tolmácsolási esemény által követett cél	menekültügyi tolmácsolás szociális tolmácsolás szociális nyelvi közvetítés	asylum interpreting social interpreting social language mediation

A használat nem egységes, ahogy a nemzetközi szakirodalomban is gyakran összefolyik a közösségi tolmácsolás (*community interpreting*) és a közszolgálati tolmácsolás (*public service interpreting*) terminus. A magyar szakirodalom alapján az átfedés majdnem teljes a két kifejezés között: minden, ami közszolgálati tolmácsolási esemény, közösségi tolmácsolási esemény is egyben, de nem minden közösségi tolmácsolási esemény közszolgálati tolmácsolási esemény. Vegyünk egy egyszerű példát az egészségügyben: közszolgálati tolmácsolás, ha állami kórházban, közösségi tolmácsolás, ha magánkórházban zajlik az esemény. Ebben a tanulmányban a közösségi tolmácsolás fogalmát fogom használni, hogy minél több helyzetet lefedhessen, hiszen a legfontosabb tényező az egészségügyi környezet, nem pedig annak finanszírozási formája (állami vagy magán).

2.2. A közösségi tolmácsolás nemzetközi szakirodalma

A közösségi tolmácsolással foglalkozó szakirodalom kulcskérdése a kommunikációs partnerek közötti alá-fölé rendeltségi viszony. Gile már a kilencvenes években hangsúlyozza, hogy a közösségi tolmácsolás leginkább abban tér el a tolmácsolás egyéb formáitól, hogy a közösségi tolmács nem lehet mindig semleges (*neutral*). Gyakran nyomás nehezedik rá, hogy „oldalt” válasszon, azaz a kommunikációs helyzet egyik résztvevője mellett álljon ki. Ez abból is adódik, hogy a közösségi tolmácsolás során alá-fölérendeltségi viszony áll fenn a két (vagy több) szereplő között (Gile 1995/2009: 111–113).

Ahogy Gile is leírja, majd később Wadensjö és Hale is kiemeli, nem egyenlő felek között zajlik a kommunikáció, ami nehézséget jelenthet a tolmács számára, mivel megeshet, hogy ki kell lépnie a tolmács hagyományos szerepéből. Ez felveti a tolmács láthatóságának és láthatatlanságának kérdését is, hiszen általánosan elfogadott szabály, hogy a tolmács nem avatkozhat bele a tolmácsolási eseménybe

(Angelelli 2003: 16). Ennek ellentmond több közösségi tolmácsolási etikai kódex, például a kaliforniai egészségügyi tolmácsszövetség előírásai is (*California Healthcare Interpreting Association's Standards*), amelyek kimondják, hogy a tolmácsnak bizonyos esetekben szószólóként kell fellépnie. Szószólóként a tolmács nem maradhat „láthatatlan” (CHIA 2002: 44).

A közösségi tolmácsolással kapcsolatban vizsgált további fogalom a tolmács hatása a kommunikációs szereplőkre. Chesterman (1998: 219) szerint a hatás az, ami változást idéz elő az egyén állapotában (legyen az lelki, kognitív stb.). Ezek a hatások lehetnek pozitívak vagy negatívak. A hatásokat sokféleképpen lehet kategorizálni, és dichotómiába helyezni. Beszélhetünk elsődleges vagy azonnali hatásról, amelyet nehéz vizsgálni, mivel az egyén világképe, felfogása szintjén megy végbe, illetve másodlagos és harmadlagos hatásról is, melyek az elsődleges hatás miatt jönnek létre. Egyszerű példaként felhoznék egy egészségügyi helyzetet: a páciensnek elmondja az orvos, hogyan szedje a gyógyszert. A páciens befogadja az információt (azonnali/elsődleges hatás), majd a kapott információ szerint veszi be a felírt orvosságot (másodlagos hatás). A harmadlagos hatás már az adott páciensen túlmutat, például a beteg családja látja, hogy a gyógyszer bevitelétől jobban lett az illető, ezért ők is ezt a gyógyszeres kezelést fogják alkalmazni a jövőben hasonló panaszok kialakulása esetén. Egy másik dichotómiája a hatásoknak a kívánt és nem kívánt hatás kettőse (Lesch 2020: 17). A kívánt hatás az, melyet az eredeti közlő, és ezáltal a nyelvi közvetítés másodlagos kommunikációs helyzetében (Hel-tai 2011: 128) a másodlagos közlő, azaz a tolmács, kíván elérni, vagyis maga a kommunikációs helyzet célja. Ezt a gondolatmenetet követve tehát a nem kívánt hatás olyan következmény, amely nem volt a kommunikációs helyzet célja (Lesch 2020: 17). Újra felelevenítve az említett páciens példáját, ha a páciens félreérti az adagolást, akkor a nem kívánt hatás figyelhető meg – nem lesz jobban, vagy újabb tünetei jelentkeznek, mellékhatásai lesznek a gyógyszer téves adagolása miatt. Ahhoz tehát, hogy a kommunikációs helyzet célja megvalósuljon egy ugyanazt a nyelvet nem beszélő orvos-beteg kommunikációs helyzetben, a tolmács jelenléte majdnem, hogy elengedhetetlen, viszont azt is definiálni kell, hogy milyen szerepet tölthet be, és/vagy kell betöltenie a tolmácsnak, és ehhez milyen kompetenciák szükségesek, melyekről részletesebben a 2.4.-es pontban lesz szó.

2.3. A közösségi tolmácsolás magyar szakirodalma

Magyarországon is igaz, hogy „a globalizáció [...] és a migráció hatására egyre több személynek van szüksége nyelvi közvetítőre hivatalos ügyintézés során, oktatási intézményeknél, bíróságon vagy egészségügyi környezetben” (Horváth és Szendi 2017: 23). Ennek ellenére a közösségi tolmácsolás magyar szakirodalmának nagy része a nemzetközi szakirodalom bemutatása, eltekintve néhány esettanulmánytól és kutatástól. Ezekből láthat az olvasó egy összefoglalást a következőkben. Fontos megemlíteni, hogy Magyarországon hivatalosan nem létezik „közösségi tolmács”, csak közösségi tolmácsolást végző tolmácsok vannak, hiszen ilyen szak-

irányú képzés vagy besorolás (szabályozás hiányában) nincsen az országban. Ugyanez vonatkozik egyébként a közösségi fordításra is.

A magyarul megjelent szakirodalomban elsők között Szabari (1999/2010) foglalkozott a témával, ám mellette a téma másik sokat idézett szerzője a 2000-es évek elejéről Jancsi Beáta, akinek 2003-ban jelent meg cikke a közösségi tolmácsolásról a „Magyarország közelgő Európai Unió csatlakozása fényében” című kötetben. Leírja, hogy Magyarország migrációs szempontból fontos cél- és tranzitország. Az ország csatlakozása az Unióhoz újabb migrációs hullámokat vonhat maga után, így a szociális nyelvi közvetítést (amely a közösségi tolmácsolás alá tartozó terület) a demokratikus vagy a demokratikus berendezkedésre törekvő társadalmak számára olyan eszközként határozza meg Jancsi, amely az esélyegyenlőség idealizált koncepcióját váltja egyre inkább valóra (Jancsi 2003: 76).

A magyar szakirodalom is sokat foglalkozik a közösségi tolmácsolás körülményeivel. Ugyanúgy, mint máshol, Magyarországon is elmondható, hogy a közösségi tolmácsolást személyesen vagy telefonon végzik, és személyek teljes spektruma látja el a feladatot, aminek az egyik végen ad hoc tolmácsok, a másikon okleveles, tapasztalt tolmácsok állnak. Horváth és Szendi (2017: 27) ezt a gondolatot kiegészítik tanulmányukban azzal, hogy Magyarországon a tolmácsolást általában okleveles tolmács végzi, de nem feltétlenül olyan tolmács, aki arra a területre szakosodott, amelyen épp tolmácsol, mivel az országban bárki tolmácsolhat bármilyen témában és bármilyen formában, ha tolmácsdiplomája vagy oklevele van. Magyarországon a szakfordításról és tolmácsolásról szóló 24/1986. (VI. 26.) MT rendeletben (web1.) kimondják, hogy tolmács végzettség szükséges a tolmácsoláshoz, ám semmilyen szakképzettséget nem határoz meg ezen belül. Emellett az önkéntes közösségi tolmácmunka végzéséhez jelenleg nincs szükség nyelvi közvetítői akkreditációra. Jancsi előnyösebbnek tartja az okleveles tolmácsok munkáját, mivel a szakemberek az önkénteseknél jobban tudják garantálni a kommunikációs cél megvalósulását. A kommunikációs cél és a történelmi helyzet adta szociális tolmácsolási cél az, hogy az ország hivatalos nyelvét nem beszélő személyek el tudják intézni adminisztratív és egyéb ügyeiket (Jancsi 2003).

Közösségi tolmácsolási helyzetben annál is inkább jól képzett szakemberekre lenne szükség, mivel a közösségi tolmácsok gyakran váltótárs nélkül, egyedül dolgoznak. A váltótárs nélküli munkavégzés mellett még arra is szükség lenne, hogy a nem képzett tolmácsok is professzionális teljesítményt nyújtsanak, garantálva a semlegességet, a bizalmat és a titoktartást (Horváth 2017: 10–13). Ez utóbbi három szempont kiemelkedően fontos a jogi és bírósági tolmácsolás során. Bizonyos helyzetekben a közösségi tolmácsoknak érdekképviselő szerepet kell betölteniük, így a szerepük eltér az egyéb típusú tolmácsolást végző nyelvi közvetítők szerepétől, például a konferenciatolmácsokétól. Megítélésük is eltér, hiszen a konferenciatolmácsokkal ellentétben, akik a politikai vagy gazdasági élet befolyásos személyeivel állnak kapcsolatban, a közösségi tolmácsok a társadalom marginalizált és jogfosztott tagjait segítik, és ez a többi tolmácséhoz képest negatív társadalmi megítélésükben is tükröződik (Jancsi 2003: 79). Horváth Ildikó (2015:

32) is kiemeli, hogy a közösségi tolmácsok több szerepet is betöltenek, mint a nyelvi közvetítőét, és hozzáteszi, hogy ezeket a szerepeket általában elvárják tőlük azok az intézmények, ahol tolmácsolnak, így a közösségi tolmácsok nem csak olyan országokban válnak láthatóbbá, mint más tolmácsok és fordítók, ahol szabályozva van a tolmácsolás ezen formája, hanem Magyarországon is.

Beták (2022: 96) a közszolgálati tolmácsolás kifejezést használja, és leírja, hogy a tolmácsolást igénylő személy nemcsak nyelvi, hanem társadalmi és kulturális szempontból is kiszolgáltatott helyzetben van. Kiemeli, hogy azok a helyzetek, amikor közösségi tolmácsolásra igény mutatkozik, mindig érzékeny kérdéseket érintenek, és ezért minden szónak súlya van az adott kommunikációs helyzetben. Ez különbözteti meg ezt a típust a tolmácsolás más típusaitól: nemcsak az üzenet, hanem maguk a szavak is döntő jelentőségűek lehetnek. Horváth és Szendihez (2017: 27) hasonlóan Beták is rámutat, hogy a közösségi tolmácsolás területein különösebb szakirányú képzés nélkül is lehet tolmácsolni, mint például a hatósági ellenőrzés során. Ezt megerősíti az 2016. évi CL. törvény az általános közigazgatási rendtartásról, pontosabban a 73.§-a, amely kimondja, hogy „Az ügyben eljáró hatóság el nem járó tagja, valamint – ha az a tényállás tisztázáshoz elengedhetetlen – az ellenőrzés helyszínén tartózkodó, idegen nyelvet beszélő személy tolmácsként igénybe vehető” (web6). Közösségi tolmácsolási szolgáltatásokat egy általános tolmácsképesítéssel rendelkező szakember is nyújthat, vagy adott esetben olyan személy is, aki nem rendelkezik tolmácsképesítéssel, de mindkét nyelvet elég jól beszéli. Ezért különösen fontos a szakma és a közszolgálati tolmácsok érzékenyítése az ilyen típusú tolmácsolás összetettségével és nehézségével kapcsolatban, nagy hangsúlyt fektetve arra, hogy megfelelő szakembert bízzanak meg e feladatok elvégzésével. Beták javaslatai alapján a számos fordító- és tolmácsképzés mellett kulturális közvetítői képzést is létre kellene hozni az országban, valamint minőségellenőrzést kellene bevezetni a közösségi tolmácsolási szolgáltatásokat igénylő intézmények részéről (Beták 2022: 99–100). Az érzékenyítést az ad hoc tolmácsok esetében kifejezetten nehéz biztosítani, hiszen nehezen elérhetőek, de mindenképp szükséges lenne mielőtt a tolmácsolási feladatot ellátnák. Erre lehetne megoldás például valamilyen tanfolyam elvégzése vagy tananyag, szórólap biztosítása a tolmácsolás helyszínén, melyekben a legfontosabb alapelvek kötelezően megjelennek.

Klaudy (2023: 17) megfogalmazásában sok színtéren nem csak nyelvi problémák merülnek fel (kórházak, menekülttáborok, bevándorlási hivatal, bíróságok stb.). Ezeken a színtereken szükség van közösségi tolmácsolásra, és kiemeli, hogy itt egészen másként működik a nyelvi közvetítés gyakorlata, mint a konferencia-termekben. Ennek a tolmácsolási formának a jellemzői közé tartozik, hogy nem ideális körülmények között zajlik. Például míg egy konferenciatolmács hangszigetelt kabinban segítséggel tolmácsolhat, a közösségi tolmácsnak legtöbbször egyedül kell szembeszállnia gyakran hangos, a nyelvi problémákon nagyban túlmutató kommunikációs helyzetekkel. Emiatt a közösségi tolmács jelenléte jobban érzékelhető, mint más tolmácsoké. Aszimmetrikus viszonyok között tolmácsol, ahol a

felek nem egyenlőek (például a rendelkezésükre álló információ mennyisége, vagy a szociális és kulturális háttérük szempontjából). A hátrányosabb helyzetben lévő fél csak és kizárólag a tolmácsra támaszkodhat a helyzete megértése érdekében, emiatt a pártatlanság és a semlegesség veszélybe kerülhet, illetve a tolmács felelőssége is megnő (Klaudy 2023: 17).

Ami az etikát illeti, már több országban hoztak létre etikai kódexeket kifejezetten a közösségi tolmácsolásra vonatkozóan. Minthogy Magyarországon ez a státusz nem létezik, etikai kódex sem született még, így az egészségügyi és a bírósági tolmácsolás esetében sem (Horváth 2017). Általános tolmácsolási kódex viszont igenis elérhető, például a Magyar Fordítók és Tolmácsok Egyesületének jóvoltából¹. Ezeknek a kódexeknek az a feladata, hogy meghatározzák a hivatásos viselkedést, és hogy irányt mutassanak, hogy a tolmács hogyan használja fel felelősségteljesen a kétnyelvűségéből adódó hatalmát (Horváth 2021: 7–9). Az etikai kódex létezése, az iránymutatáson felül, szakmai identitást, integritást és autonómiát biztosít a tolmácsok számára, és erősíti a szakma iránt érzett felelősségtudatukat. Horváth Ildikó (2021: 10) kimondja, hogy univerzálisan alkalmazható tolmácsolási kódex nem létezhet, annyira sokszínű a szakma. Ezt a gondolatot kiegészíteném a lokalizációval, miszerint a kultúrák közti különbségek, a történelmi háttér és a regionális szokások (csak hogy pár tényezőt említsünk) sem tennék lehetővé egy univerzális, az egész világot, minden kultúrát, interkulturális kommunikációs helyzetet és minden tolmácsolási helyzetet és módot lefedő etikai kódex megírását.

2.4. A közösségi tolmács kompetenciamodellje

A nemzetközi szakirodalomban már több mint két évtizede találkozhatunk a közösségi tolmácsokra kidolgozott kompetenciamodellekkel. Ezek közül kettőt emelnék ki: egy általános tolmácsolási kompetenciamodell, majd egy közösségi tolmácsolási kompetenciamodell, név szerint Kalina (2000) és Kaczmarek (2010) modelljeit. Ezt a két modellt a magyar szakirodalom is említi (Bakti 2020/2023).

Kalina (2000: 20) felfogásában a tolmácskompetencia alapján véve szövegfeldolgozási kompetencia, amelyet nagy mértékben meghatároz a tolmácsolási helyzet célja, vagyis a nyelvi közvetítés. Négy fő készségkategóriát sorol fel: nyelvi készségek (nyelvismeret, dekódolás, újrakódolás célnyelven), kulturális ismeretek, mentális készségek (memória, motiváció, stresszkezelés) és szakmai készségek. Ezen felül a szakterület ismerete, a problémamegoldó készség, az eljárások ismerete, a professzionális magaviselet, de a nehézségek felülmúlása mellett még a felkészülés, az új ismeretek rendszerezése, a megfelelő hozzáállás, a rugalmasság és az alkalmazkodóképesség is kiemelkedően fontos, hogy részét képezze a tolmács készségeinek és személyiségének is (Kalina 2000).

¹ <https://www.mfte.eu/etikai-kodex/>

Jancsi (2003) is kiemeli, hogy a tolmácsok számára a kulturális ismeretek is elengedhetetlenek a nyelvismeret mellett, hiszen a kommunikáció nem csak nyelvi szinten valósul meg, mivel a háttér, tehát a kultúra is nagy szerepet játszik benne. Válóczy (2010) kiegészíti a nyelvi és kulturális kompetenciák listáját az érzelmi intelligenciával, mivel a közösségi tolmácsolás során előforduló helyzetek mindig „erősen érzelmileg meghatározott” szituációk, ahol a tolmács nyelvi, kulturális, szociális vagy etikai problémákkal teli helyzetekben találhatja magát, és ezeket sokszor neki kell irányítania (Válóczy 2010: 33). Mindezek miatt képesnek kell lennie kezelni a stresszhelyzeteket és saját stresszét is (Horváth 2015). Horváth és Szendi (2017: 26) hozzáadja még az empátiát a szükséges kompetenciák listájához.

A közösségi tolmácsolásra fókuszálva Kaczmarek (2010) Spitzberg interkulturális kommunikáció modelljét (1997) használta fel saját kompetenciamodelljének alapjául. Ez a spitzbergi modell azon ritka modellek egyike, amely figyelembe veszi, hogy a kommunikáció többszereplős, ezért különösen alkalmas a közösségi tolmácsolás leírására. A közösségi tolmácsolásra vonatkozó kompetenciamodellnek két szintje van: epizodikus és egyéni. Előbbibe olyan állítások tartoznak, amelyek magához a helyzethez fűződnek, mint például a másik két jelenlévő elvárásai a tolmács irányába, míg az utóbbiba a tolmács motivációi, készségei és tudása tartozik. Újdonság, hogy ez a modell a tolmácsra a tolmácsolási esemény teljes értékű szereplőjeként tekint (nem csak mint a kommunikációt segítő félre), és megítélése dinamikusan változik (Bakti 2020/2023: 27 alapján). A kutató eredményei alapján a tolmács performanciáját és kompetenciáját a kommunikációs helyzet szereplői határozzák meg, szubjektív és egyéni módon, illetve az elvárásaik alapján, ami vonatkozhat a tolmács által betöltött szerepekre, tolmácskészségeire, és bármi egyébre, amit az egyik kommunikációs fél meghatároz (Kaczmarek 2010: 203–209).

3. Az egészségügyi tolmácsolás

3.1. Az egészségügyi tolmácsolás nemzetközi szakirodalma

Az egészségügyi tolmácsolás a közösségi tolmácsolás második legnagyobb kategóriája. Az egészségügyi tolmácsolás tehát a közösségi tolmácsolás egyik fajtája, amely specifikusan az egészséggel kapcsolatos közszolgálati szférában zajlik (orvosi és mentálhigiénés intézményekben). Az egészségügyi tolmács az, aki egészségügyi tolmácsolási helyzetekben szóbeli nyelvi közvetítői feladatot lát el (Szabari 1999/2010).

Leggyakoribb formája a dialógus tolmácsolás, mikor a tolmács rövidebb szakaszokat tolmácsol folyamatosan váltogatva az esemény során elhangzó két (ritkább esetben több) nyelv között. A két fél, akiknek tolmácsol, mint már láthattuk, gyakran nem egyenlő, alá-fölrendeltségi viszony van köztük, mivel a páciens nem

beszéli az ország, az ellátó intézmény, sem az orvos nyelvét, és nem ismeri annak kulturális hátterét (Hale 2015: 66). Ez a gondolat már Gentile-nél is megjelent kiégszítve azzal, hogy a felek között nagy az információkülönbség, és eltér a társadalmi státuszuk. Maga az egészségügyi tolmács mindig szorosán ott van a kommunikációs partnerek közelében, és egyedül dolgozik (Gentile et al. 1996: 84).

Az egészségügyi tolmácsolást gyakran olyan emberek végzik, akiknek sem tapasztalatuk, sem végzettségük nincs a tolmácsolás terén. Ezek a személyek lehetnek a páciens barátai, családtagjai, akár gyerekei. Őket szoktuk „ad hoc tolmácsnak” nevezni, mivel a kialakult helyzetben, hivatásos tolmács híján, ők töltik be a tolmács szerepét. Ezeknek az ad hoc tolmácsoknak nem kötelességük a tolmácsolás elvégzése, nem kapnak érte fizetést, és nem is tudják objektív módon elvégezni azt. Egy okleveles tolmácsnak viszont ez a feladata, a fizetett munkája, és így be kell tartania az etikai irányelveket és a titoktartásra vonatkozó szabályokat (Hale 2015: 68). Mikor egy ad hoc tolmács végzi el a tolmács munkáját, a titoktartás már életbe sem léphet, mivel a páciensnek muszáj megosztania egy kívülálló személlyel az egészségügyi helyzetét, már azelőtt, hogy ő maga ismerné azt.

Az egészségügyi tolmácsnak – a nyelvi közvetítői szerepen kívül – gyakran más szerepeket is be kell töltenie, illetve más feladatok elvégzésére is kéri vagy kérhetik. Ilyen feladat lehet például a kulturális közvetítés, magyarázatok nyújtása, az ügyfél kísérése, űrlapok kitöltése vagy akár a telefonálás (Valero-Garcés 2007b). Ezek miatt nem csak más szerepek és készségek szükségesek, de maga a tolmács is láthatóbb lesz. Ahogy korábban említettem, általános esetben a tolmács háttérbe szorul, „csak” közvetít, a kommunikáló felek egy számukra idegen nyelven felszólaló hangja, míg a kulturális közvetítő beleavatkozik a kommunikáció menetébe, megállítja azt, magyaráz és új irányt ad a beszélgetésnek – mindezt a saját hangján. Az érdekes helyzet akkor következik be, amikor ezt a két szerepet egy személy testesíti meg, ami kifejezetten gyakori, sőt, gyakran elvárt. Legyen az adott szakember szakmája szerint nyelvi vagy kulturális közvetítő, a két feladatot egy személytől várja el a kommunikáció többi résztvevője (Lázaro-Gutiérrez és Tejero-González 2022: 231).

3.2. Az egészségügyi tolmácsolás magyar szakirodalma

Gellér (2012) az orvosi helyzetekre összpontosító tanulmányában kifejti, hogy az ellátás nyelvét nem beszélő személyek kérhetnek tolmácsot és fordítót, de ezt az intézménynek kell biztosítania, ahol tartózkodnak (Eütv. 13. § (8) bek.). Ha erre nincs lehetőség, vagy ha a beteg nincs tisztában ezzel a jogával, akkor testbeszéd, mimikával és mutogatással próbálnak kommunikálni, vagy egy magyarul beszélő családtagot vagy barátot hoznak magukkal, hogy segítsen. A kórházakban a betegek rendelkezésére álló számos nyomtatvány és tájékoztató füzet a magyaron kívül más nyelven nem elérhető, ami újabb problémát jelent a betegek tájékoztatásában. A dokumentáció körüli problémában való eligazodáshoz Horváth Ágnes (2023b) felmérte a magyar egészségügyben a betegbiztonság érdekében lefordítan-

dó létfontosságú dokumentumokat. Az eredmények azt mutatták, hogy a kezelés sikere, a beteg egészsége és jogai szempontjából létfontosságú dokumentumok a zárójelentések és összefoglalók, a beleegyező nyilatkozatok, a betegtájékoztatók, a radiológiai, szövettani és laboratóriumi eredmények, a járóbeteg-ellátás klinikai jegyzetei, a házirend, és a posztoperatív ellátásra vonatkozó dokumentumok (Horváth 2023b: 15–19).

Horváth és Szendi (2017) tanulmányában csak az egészségügyi tolmácsolás kerül előtérbe, nem az egészségügyi fordítás és tolmácsolás összessége. A cikk a nemzetközi helyzetet és szakirodalmat vázolja fel, majd példaként magyarországi esetleírásokat dolgoz fel. A szerzők kiemelik, hogy Magyarországon is egyre elterjedtebb a tolmácsolás ezen típusa (a nemzetközi mobilitás és az egészségügyi turizmus miatt), de sok más országgal ellentétben Magyarországon nincs rá kiépített rendszer. A tolmácsolás rövidszakaszos konszekutív formában valósul meg. Maga a tolmácsolási szöveg kultúraspecifikus, szakmai terminológiával teletűzdelt. Ez is további nehézségekhez vezet, hiszen a tolmácsnak a különböző nyelvi és kulturális rétegek között kell navigálnia. Horváth és Szendi 2017-es cikkére nagy szükség volt a közösségi, és azon belül is egészségügyi tolmácsokról szóló magyar szakirodalom területén, mivel ez volt az első magyar nyelvű szakirodalmi értékelés az egészségügyben nyújtott tolmácsolásról (Bakti és Szabó 2022: 12).

Az egészségügyi tolmácsolás során elkerülhetetlen a tolmács szerepvállalása abban az esetben, ha nem „csupán” a tolmácsfeladatok ellátását várják tőle, hanem egyéb segítő feladatokat is. További nehézséget jelent, hogy egészségügyi helyzetben a tolmácsok mindig váltótárs nélkül, egyedül dolgoznak. Ez az ügyfelek szempontjából azért is fontos, mivel az ilyen események során rendszerint sok érzékeny és személyes jellegű információ hangzik el. Ezeknek az átadása annál nehezebb, minél több „oda nem való” személy tartózkodik a pácienssel egy helységben. A diszkréció, az intimitás ezen a területen még fontosabb, mint a közösségi tolmácsolás egyéb területein, főként, ha belegondolunk, hogy már az intimitás fogalma is kultúránként eltérhet. Például az iszlám szerint egy nőnél már az is intim testrész felfedésének számít, ha a haját a férjén és férfi családtagjain kívül más férfi is látja, akkor is, ha az a férfi orvos (Gabányi 2022).

A páciensnek biztonságérzetet kell nyújtani az egészségügyi helyzetben, és ehhez elengedhetetlen az empátia is. Emiatt a helyzet, a kommunikációs felek viszonyai és a már említett többlétszerepek betöltése és többletfeladatok elvégzése miatt a tolmács nem semleges, de a semlegesség elvét be kell tartania. Nincs döntéshozó hatalma, a véleménye nem befolyásolhatja a kommunikációs helyzet kimenetelét, és továbbra is kommunikációs szakemberként kell a leginkább helyt állnia (Horváth és Szendi 2017: 26), hogy a kommunikációs helyzet szereplőinek közös célja, azaz a páciens jóléte (Kuna 2022) megvalósulhasson.

A fordítás és tolmácsolástudomány szakirodalmán kívül már a magyar orvostudomány is megállapította, hogy a beteg bizalmának megteremtése a szakmai siker, vagyis a páciens meggyógyításának záloga lehet (Magyar 1984, utal rá Koppán et al. 2018). Ezt Horváth Agnes (2022) is megerősíti, mivel kimondja, hogy

kulturális sokszínűség mellett a nyelvi akadályok és a hatékony kommunikáció hiánya is nagymértékben ronthatja az egészségügyi ellátás minőségét és a megbízhatóságot az egészségügyi környezetben. A kommunikációs szakember feladata tehát sokkal több felelősséget hordoz magában egy egészségügyi környezetben, mint azt elsőre gondolnánk.

3.3. Az egészségügyi tolmács kompetenciamodellje

Refki 2013-as egészségügyi tolmácsolási kompetenciamodelljét Amerikában dolgozta ki az ottani tolmácsolási képzések oktatóinak és résztvevőinek bevonásával. Kiemeli, hogy sok az átfedés az általános tolmács kompetenciamodellek és az ő egészségügyi tolmácsolási kompetenciamodellje között, viszont az ő modellje az általános modellekhez képest több elemet tartalmaz, tehát az egészségügyi tolmácsnak többféle tudással és készséggel kell rendelkeznie, mint egy általános tolmácsnak (Refki et al. 2013).

Modelljében megkülönbözteti az ismereteket és a készségeket. Az előbbieken terén szükség van a tolmácsolási helyzet keretének ismeretére (egészségügy működése, jogi következmények, elvárások, határok), az orvosi terminológia és az emberi test működésének ismeretére, míg a készségek terén a protokoll, a tolmácsolási technika, az interakció irányítása, a kulturális mediáció, illetve az etikus viselkedés és döntések egészítik ki az általános tolmácsolási modellekben meghatározottakat, mint például Kalináét (Kalina 2000, Refki et al. 2013: 81–82).

Ahogy több egyéb szerző is (Hale 2015, Jancsi 2003, Kuna 2022, Lázaro-Gutiérrez és Tejero-González 2022, Lesch 2020.), Horváth és Szendi is kiemeli, hogy az a legjobb, ha (a kulturális közvetítés mellett) az egészségügyi tolmácsolási feladatot szakképzett tolmács látja el, mivel a nyelvismeret nem elég, sőt, a nyelv és általános kulturális ismeret mellett fontos a tolmácsolási helyzet során jelenlevő kultúrák fájdalomkultúrájának ismerete is, azaz, hogy hogyan fejezi ki egy-egy nyelv vagy kultúra a fájdalmat. Például vannak kultúrák, ahol a jajveszékélés nem a fájdalom mértékét, hanem a mellé társuló lelki állapotot fejezi ki.

Ezen felül az egészségügyi tolmácsnak rendelkeznie kell pszichológiai és egészségügyi ismeretekkel is. Ezt alátámasztja Szabari (2005: 19) és a már említett kaliforniai egészségügyi tolmácsszövetség előírása is (CHIA 2002).

4. A közösségi tolmácsok helyzete Közép-Európában

Fontos kiemelni, hogy azokban az országokban, amelyekben csak nemrégiben kezdtek el nagyszámú menekültet fogadni, a közösségi tolmácsolás intézményi rendszerre nincs kiépítve (Hale 2015: 67). Ez a jelenlegi felállás a visegrádi országokban is (Csehország, Magyarország, Lengyelország és Szlovákia), ahol nem biztosítanak megfelelő tolmácsolást a külföldiek számára. Az Emberi Jogi Liga kezdeményezésére jött létre az említett országoknak egy olyan 2010-2011-es nemzeti beszámolója,

ami leírja a gyakorlatot a külföldiekkel kapcsolatos eljárások során alkalmazott tolmácsolásra vonatkozóan, és amelyben ez a kijelentés is található. A beszámolókat Tužinská (2011) értékelt, és összegyűjtötte a régióban megfigyelhető problémákat és lehetséges megoldásokat, amelyek ebben a négy országban jelen vannak. A problémák listáján szerepel, hogy az eljárás résztvevői nem ismerik annak menetét, a dokumentumokban nem határozzák meg az eljárásban használt nyelveket, a jegyzőkönyveket nem megfelelően készítik el, a tolmácsnak nem megfelelő a szókincse, nincs tolmács, a tolmács nem tartja be az etikai alapelveket, a tolmács más feladatokat is átvész, a pontatlan tolmácsolás következményei a külföldre egyedüli és azonnali hatással vannak, és a hivatalok hátráltatják a megfelelő tolmácsolást (Tužinská 2011: 15). Azt, hogy a tolmács más feladatokat is átvész, még ha ebben a tanulmányban problémaként merül is fel, a szakirodalom alátámasztja, hogy a tolmácsolás típusától függően, pl. az egészségügyi vagy menekültügyi tolmácsolásnál néha más szerepek és feladatok vállalása is szükséges a kommunikációs cél eléréséhez (Valero-Garcés 2007a).

Következtetéseiben Tužinská megfogalmazza, hogy a tolmács igénybevételenek költségei megtérülnek, mivel a professzionális tolmácsolás hatékonyabbá teszi az eljárásokat. Kiemeli azt is, hogy a megfelelő tolmács biztosítása hozzájárul a viták és konfliktusok megelőzéséhez és a tisztességes eljáráshoz. A feladatot ellátó tolmácsnak azon túl, hogy tolmácsolni tud, nemcsak a terminológiát és az eljárásokat kell megfelelő mértékben ismernie, hanem hatékony interkulturális kommunikátornak is kell lennie. Ez magában foglalja a nonverbális kommunikáció megfelelő használatát, illetve a szokások és a vallás ismeretét is (Tužinská 2011: 15–16.). Tužinská tanulmánya alapján kijelenthető, hogy a bevándorlás a visegrádi országokban újabb keletű téma, és hogy a nyelvi közvetítői szolgáltatások még nem fejlődtek ki a kívánt mértékben.

4.1. A közösségi tolmácsok helyzete Magyarországon

Gellér (2012) több mint tíz évvel ezelőtt készített egy tanulmányt a harmadik országbeli állampolgárok egészségügyi ellátáshoz való hozzáféréséről Magyarországon, és kiemelte, hogy a nyelvi segítségnyújtás nagyon minimális volt, mivel sem tolmácsok, sem fordítók nem álltak rendelkezésre. Megemlíti, hogy nehéz a kommunikáció az olyan kultúrákból származó egyénekkal, ahol nemcsak a szavak, hanem a számrendszer is más, mint például a kínai kultúrában. Így marad a mutogatás és a kézjelek, vagy a családtagok bevonása (mivel az ő kultúrájuk kollektivistista, ritkán jönnek egyedül az egészségügyi rendelésekre), és a családból egy személy valamilyen szinten általában tud magyarul. Arra is felhívja a figyelmet, hogy a kórházakban a betegeknek szóló számos nyomtatványok és tájékoztató dokumentumok nem állnak rendelkezésre a magyaron kívül más nyelven, ami újabb problémát jelent a betegek tájékoztatásában. Egyes magánklinikáknak megvannak a lehetőségei arra, hogy lefordíttassák a dokumentációt, és tolmácsot biztosítsanak a betegnek az ott-tartózkodása alatt, de a magyarországi állami intéz-

ményeknek általában nincs. A magyarul nem beszélő betegek esetében gyakori eljárás, hogy családtagokat vagy barátokat hoznak magukkal tolmácsolásra vagy dokumentumok fordítására, ez a gyakorlat azonban felveti a nyelvi közvetítés minőségének kérdését, mivel az ad hoc tolmácsok nem rendelkeznek a közösségi tolmácsfeladatok ellátásához szükséges képzéssel, illetve tapasztalattal.

Horváth és Szendi (2017) szintén az egészségügy terén vizsgálták a közösségi tolmácsolási feladatokat, azzal a különbséggel, hogy ők egy zenei fesztivál egészségügyi tolmácsolási eseményeit írták le, amit önkéntesek végeztek. Arra a következtetésre jutottak, hogy amikor a tolmács és a beteg között magánbeszélgetések zajlanak, az ilyen beszélgetések a bizalom terén a tolmács javára billentik a mérleget, és a beteg inkább a tolmáccsal, mint az orvossal alakít ki erősebb érzelmi kapcsolatot. Ez még inkább igaz, ha a közösségi tolmácsolási szolgáltatást menekülteknek végzik, mivel a tolmács az egyetlen kapcsolatuk a magyar nyelvvel és bürokráciával, ellátásuk csak a tolmácson keresztül valósul meg.

Horváth Ildikó (2017) megemlíti, hogy Magyarországon a közösségi tolmácsolási és fordítói munka a bíróságon általában retúr tolmácsolás (A-B; B-A) formájában mutatkozik. Pontosítja, hogy jelenleg még bármilyen általános tolmácsképesítéssel lehet tolmácsolni a bíróságon, tehát nem kötelező külön képesítéssel rendelkezni, és nincs nyilvántartás bírósági tolmácsokról, ugyanis Magyarországon jelenleg semmilyen közösségi tolmács-nyilvántartás nem létezik. Ez azt is jelenti, hogy nem kell a magyar bírósági tolmácsnak és fordítónak esküt tennie, és a bírósági tolmácsolás alapelvei nincsenek írásba foglalva. A bírósági tolmácsok általában nagyon kevés információt kapnak. A tolmács, hacsak nem visz végig egy ügyet, gyakran csak az eljárás típusát (polgári vagy büntetőügy) és az ügy tágabb tárgyát ismeri, a tárgyalás időpontján és helyszínén kívül (Tóth 2017).

Egy évtizeddel Gellér (2012) tanulmánya után Horváth Ágnes (2022, 2023a) is végzett egy kutatást a magyar nyelvet nem beszélő páciensek tájékoztatásáról, amelyből szintén kiderült egyrészt, hogy az egészségügyben hiányoznak a hivatásos tolmácsok, mivel inkább nem hivatásos és ad hoc tolmácsok (egészségügyi dolgozók, hozzátartozók) végzik a közvetítést, másrészt hogy óriási hiány van a megbízhatósággal és a betegjogokkal kapcsolatos legfontosabb dokumentumok fordításában, amelyek így csak magyar nyelven állnak rendelkezésre (Horváth 2022, Horváth 2023a). Ez a publikáció azt bizonyítja, hogy a gyakorlat az elmúlt évtizedben sem változott az országban.

Seresi et al. (2023) tanulmánykötete kiemeli az elmúlt évek két jelentős eseményét, amelyek felhívták a figyelmünket a közösségi tolmácsok és fordítók fontosságára. Ami még érdekesebb, hogy az egyik esetben éppen a magyaroknak volt szükségük fordítókra ahhoz, hogy megértsék, hogyan változik körülöttük a világ, hiszen a koronavírus-járvány idején sok önkéntes fordító segített lefordítani az országba özönlő, a betegségről szóló hatalmas mennyiségű információt. A második esemény a közelmúltban kitört orosz–ukrán háború, amikor sok ad hoc tolmács jelentkezett önkéntesként a vasútállomásokon és buszpályaudvarokon, hogy segítsen az Ukrajnából érkező menekülteknek.

5. Példák a közösségi tolmácsolás szabályozására Európában

Magyarországon az Alaptörvény XV. cikke (Szabadság és felelősség) kimondja, hogy „Magyarország az alapvető jogokat mindenkinek bármely megkülönböztetés, nevezetesen faj, szín, nem, fogyatékoság, nyelv, vallás, politikai vagy más vélemény, nemzeti vagy társadalmi származás, vagyoni, születési vagy egyéb helyzet szerinti különbségtétel nélkül biztosítja”, ami megfelel az EU Alapjogi Charta 21. cikkelyének (web2.).

Az egészségügyre vonatkozóan a magyar egészségügyi törvény (1997) 13. § (8) bekezdése kimondja, hogy „A betegnek joga van arra, hogy számára érthető módon kapjon tájékoztatást, figyelemmel életkorára, iskolázottságára, ismereteire, lelkiállapotára, e tekintetben megfogalmazott kívánságára, valamint arra, hogy a tájékoztatáshoz szükség esetén és lehetőség szerint tolmácsot vagy jelnyelvi tolmácsot biztosítsanak” (web3.). A nyelvi közvetítőt az adott egészségügyi intézménynek kell(ene) biztosítani, ez viszont nem jogi kötelezettsége. Ezen felül semmilyen szabályozás nincs az országban az egészségügyi tolmácsolásra vonatkozóan. A közösségi tolmácsolás egyik másik ágára, a bírósági tolmácsolásra vonatkozóan találhatunk jogi előírást, amely szintén az Európai Unió egyik, a 2010/64/EU, azaz a büntetőeljárás során igénybe vehető tolmácsoláshoz és fordításhoz való jogról szóló irányelvének átvétele (Horváth és Szendi 2017: 27).

A közösségi tolmácsolásnak és azon belül az egészségügyi tolmácsolásnak más európai országokban kiépített szabályozása van. A következőkben három eltérő példát fogok röviden bemutatni, melyek a későbbiekben akár példaként is szolgálhatnak a közösségi tolmácsolás, és azon belül is az egészségügyi tolmácsolás szabályozására.

5.1. Franciaország

Franciaországban szervezeti keretrendszere van a közösségi tolmácsolásnak, amelynek a neve „*réseau RIMES*”. Ez a hálózat összeköt több regionális civil szervezetet és egyesületet, amelyeknek küldetése a francia nyelvet nem beszélő menekültek és egyéb státuszban lévő külföldi állampolgárok nyelvi segítése, legyen az egészségügyi vagy szociális környezetben. A RIMES betűszó valójában a *Réseau de l'Interpréariat Médical Et Social*, azaz az Orvosi és Szociális Tolmácsolóhálózat rövidítése. Az elzászi régiót lefedő szervezet, a Migrations Santé Alsace etikai és gyakorlati irányelveket is megfogalmaz különböző kiadványaiban (MSA 2019; 2022; 2023), amelyek, többek között, kitérnek a tolmácsok kötelezettségeire, fizikai elhelyezkedésére a vizsgálatok során, a mentálisan instabil betegek való tolmácsolás szabályaira, illetve az elhatárolódás fontosságára is.

5.2. Dánia

Dániában az egészségügyi tolmácsolásnak kiépített jogi keretrendszere van. Kórházak és egyéb egészségügyi intézményeknek szerződést kell kötniük tolmácsolást szolgáltató irodákkal (fordítóirodákkal és/vagy tolmácsi irodákkal). Ezek az irodák kéri fel a tolmácsokat és küldik őket az egészségügyi intézménybe tolmácsolni. A dán parlament 2018-ban megszavazott egy törvényt, miszerint azoknak, akik jogosan már több mint három éve tartózkodnak törvényesen Dániában, fizetniük kell a tolmácsszolgáltatást. A tolmácsolásért fizetendő összegek is törvénybe vannak foglalva (web5.; Heath et al. 2023).

5.3. Magyarország

Az alfejezet bevezetője után meglepőnek tűnhet Magyarország, mint példa, miután többszörösen megállapítottam, hogy a közösségi tolmácsolásnak nincsen törvényben meghatározott szabályozása az országban. Ez a kijelentés pontosításra szorul: Magyarországon nincsen szabályozva semmilyen hangzó nyelvek közötti közösségi tolmácsolás. Ámde van egy nyelv, amelynek van egy alapos, kvóta alapú jogi szabályozása: a jelnyelv. A jelnyelvi tolmácsokat leggyakrabban az erre specializált tolmácsszolgálatokon keresztül érik el az ügyfelek. Míg korábban az egészségügyi intézmények fizették a jelnyelvi tolmácsokat, egy új szabályzat értelmében ma már az állami egészségügyi rendszerben az állam fizeti az egészségügyi ellátás keretében végzett tolmácsolást a siket és nagyothalló személyek számára. Ez a rendszer, ahogy már említettem, kvótákon alapul, és magyar állampolgárok vagy a szabad mozgás és tartózkodás jogával rendelkező, valamint bevándorolt és letelepedett hallássérült, illetve siketvak személyek vehetik igénybe (web4.).

6. Összegzés

A jelen tanulmányban a közösségi tolmácsolás területét, azon belül is az egészségügyi tolmácsolás szerepét igyekeztem feltárni. Ennek érdekében körbejártam a „közösségi tolmácsolás” terminusát, összegeztem a nemzetközi és a magyar szakirodalmat, valamint bemutattam a magyar jogi helyzetet. Végül bemutattam néhány lehetséges szabályozási formát a közösségi tolmácsolásra Európán belül, ezzel bizonyítva, hogy a közösségi tolmácsolást jogilag szabályozni nem csak lehetséges, de gyakran szükséges is. A témakör rengeteg kutatási lehetőséget tartogat magában azáltal, hogy Magyarországon a szabályozás még nem következett be. A további kutatások hozzájárulhatnak a tolmácsok és ügyfelek védelmének biztosításához, illetve a közösségi tolmácsok megítélésének javításához.

Irodalom

- Angelelli, C. 2003. The Interpersonal Role of the Interpreter in Cross-Cultural Communication. A Survey of Conference, Court, and Medical Interpreters in the US, Canada and Mexico. In: L. Brunette, G. Bastin, Is. Hemlin, H. Clarke (eds) *The Critical Link 3*. Amsterdam/Philadelphia: John Benjamins Publishing Company. 15–26.
- Bakti, M. 2020/2023. Visszafogott extrovertáltság és intuíció. Tolmáskompetencia-mo-dellek. In Szabó Cs., Bakti M. (szerk.) *Iránytű a tolmácsolás oktatásához. A kompetenciafejlesztés új fókuszai*. Szeged: Juhász Gyula Felsőoktatási Kiadó. 17–36.
- Bakti M., Szabó Cs. 2022. Tolmácsoláskutatás a tolmácsolásoktatás szolgálatában. *Fordítástudomány* 24. évf. 1. szám. 5–16. <https://doi.org/10.35924/fordtud.24.1.1>
- Beták P. 2022. A Tolmács esete a Szóval, avagy „x nyelve van, mégis megbotlik” In: *Porta Lingua* 2022. 1. szám. 95–100 <http://doi.org/10.48040/PL.2022.1.9>
- CHIA 2002. *Standards for Healthcare Interpreters, Ethical Principals, Protocols and Guidance on Roles and Intervention of the California Healthcare Interpreting Association's Standards* http://www.chiaonline.org/Resources/Documents/CHIA%20Standards/standards_chia.pdf (2023. 12. 12.)
- Chesterman, A. 1998. Causes, Translations, Effects. *Target* Vol. 10. No. 2. 201–223.
- Eszenyi R. 2015. Hány lábon álljon a fordító? A modern fordító profilja. In: Horváth I. (szerk.) *A modern fordító és tolmács*. Budapest: ELTE Eötvös Kiadó. 11–20.
- Gabányi R. R. 2022. *Egészségügyi tolmácsolás páciensek intimitását érintő vizsgálatok során*. Budapest: ELTE BTK Fordító- és Tolmácsképző Tanszék. Nem publikált mesterszakos diplomadolgozat.
- Gellér B. J. (szerk.) 2012. *Harmadik országbeli állampolgárok hozzáférése az egészségügyi ellátórendszerhez*. Budapest: Tullius.
- Gentile, A., Ozolins, U., Vasilakakos, M. 1996. *Liaison Interpreting: A Handbook*. Melbourne: Melbourne University Press.
- Gile, D. 1995/2009. *Basic Concepts and Models for Interpreter and Translator Training* (Revised edition) Amsterdam/Philadelphia: John Benjamins Publishing. <https://doi.org/10.1075/btl.8>
- Hale, S. B. 2015. Community interpreting. In: Pöchhacker, F. (ed.) *Routledge encyclopedia of interpreting studies*. London/New York: Routledge. 65–69.
- Heath, M., Hvass, A. M. F., Wejse, C. M. 2023. Interpreter services and effect on health-care - a systematic review of the impact of different types of interpreters on patient outcome. *Journal of migration and health*. Vol. 7. No. 100162. <https://doi.org/10.1016/j.jmh.2023.100162>
- Heltai P. 2011. Az explicitáció mint kommunikációs univerzálé. In: Navracscs, J., Lengyel, Zs. (szerk.) *Lexikai folyamatok egy- és kétnyelvű közegben: pszicholingvisztikai tanulmányok II*. Budapest: Tinta Könyvkiadó. 124–133.
- Holmes, J. 1988. The Name and Nature of Translation Studies. In: Holmes, J. (ed.) *Translated: papers on literary translation and translation studies*. Amsterdam: Rodopi. 66–80.
- Horváth Á. 2022. *Patient safety communication in translation: A corpus-based genre analysis of the Hungarian-English translation of informed consent forms. (Betegbiztonság és kommunikáció a fordításban: A magyarról angolra fordított beleegyező nyilatkozat fordításának korpuszalapú műfaji elemzése.)* PhD Thesis. Budapest: Eöt-

- vös Loránd Tudományegyetem, Bölcsészettudományi Kar, Nyelvtudományi Doktori Iskola, Fordítástudományi Doktori Program. <https://doi.org/10.15476/ELTE.2022.208>
- Horváth, Á. 2023a. Betegbiztonság és hatékony kommunikáció multikulturális és többnyelvű egészségügyi intézményekben. Nemzetközi jó gyakorlatok hazai adaptálásának lehetőségei. *Alkalmazott Nyelvtudomány, Egészségügyi Kommunikáció (külön-szám)* 5–34. <https://doi.org/10.18460/ANY.K.2023.1.001>
- Horváth Á. 2023b. Translations for patient safety communication: Vital documents in the Hungarian health sector. *Stridon. Journal of Studies in Translation and Interpreting* Vol. 3. No. 1. 5–27.
- Horváth I. 2015. *Bevezetés a tolmácsolás pszichológiájába*. Budapest: ELTE Eötvös Kiadó.
- Horváth I. (szerk.) 2017. *Tolmácsolás a bíróságon: Esettanulmányok a bírósági tolmács gyakorlatából*. Budapest: Országos Fordító és Fordításhitelesítő Iroda.
- Horváth I. 2021. Tolmácsolásetika a 21. században. *Fordítástudomány* 23. évf. 1. szám. 5–20. <https://doi.org/10.35924/fordtud.23.1.1>
- Horváth I., Szendi E. 2017. Egészségügyi tolmácsolás a Sziget Fesztiválon, In: *Fordítástudomány* XIX. 1. szám. 21–44
- Jancsi B. 2003. A közösségi tolmácsolás (Magyarország közelgő Európai Unió csatlakozása fényében) *Tudásmenedzsment* 4. évf. 1. szám 76–84. <https://adoc.tips/a-kzssegi-tolmacsolas.html> (2024. 01. 20.)
- Kaczmarek, L. 2010. *Modelling Competence in Community Interpreting: Expectancies, Impressions and Implications for Accreditation*. PhD Thesis. University of Manchester, Faculty of Humanities, School of Languages, Linguistics and Cultures.
- Kalina, S. 2000. Interpreting competences as a basis and goal for teaching. *Interpreters' Newsletter*. No. 10. 3–32.
- Klaudy K. 2022. A fordítástudomány dilemmái a 21. század elején. In: Klaudy K., Robin E., Seidl-Péché O. (szerk.) *Bevezetés a fordítás és a tolmácsolás kutatómódszertanába I. Általános rész*. Budapest: ELTE FTT–MANYE Fordítástudományi Szakosztály. 13–25.
- Klaudy K. 2023. A nyelvi közvetítés társadalmi szerepének vizsgálata a fordítástudományban. In: Seresi M., Robin E., Eszenyi R. (szerk.) *Nyelvi közvetítés fegyveres konfliktusokban és egyéb válsághelyzetekben*. Budapest: ELTE BTK Fordító- és Tolmácsképző Tanszék – Országos Fordító- és Fordításhitelesítő Iroda. 15–26. <https://doi.org/10.21862/nyelvközvetitesvalsag/3>
- Koppán Á., Halász R., Szemán E., Németh Zs., Eklics K. 2018. Szimulációs orvos-beteg kommunikáció – hatékonyságvizsgálat fókuszált interjúk alapján. In: Dombi J., Farkas J., Gúti E. (szerk.) *Aszimmetrikus kommunikáció – Aszimmetrikus viszonyok*. Bicske: SZAK Kiadó. 864–880.
- Kuna Á. 2022. Az orvos-beteg kommunikáció kutatása és a nyelvészet. In: Deme A., Kuna Á. (szerk.) *Tanulmányok a nyelvészet alkalmazásainak területéről*. Budapest: ELTE Eötvös Kiadó. 41–71.
- Lázaro-Gutiérrez, R., Tejero-González, J. M. 2022. Chapter 12 Challenging ideologies and fostering intercultural competence: The discourses of healthcare staff about linguistic and cultural barriers, interpreters, and mediators, In: Määttä, S. K., Hall, M. K. (eds) *Mapping Ideology in Discourse Studies*. Berlin/Boston: De Gruyter Mouton. 225–247. <http://doi.org/10.1515/9781501513602-012>

- Lesch, H. M. 2020. Investigating the Effects of a (Non-) Professional Interpreting Service in Healthcare. *International Journal of Language and Linguistics* Vol. 7. No. 4. 14–24. <https://doi.org/10.30845/ijll.v7n4p3>
- Migrations Santé Alsace (MSA) 2019. *Traduire dans les entretiens de santé mentale – Guide de bonnes pratiques*.
- Migrations Santé Alsace (MSA) 2022. *Livret de l'interprete médical et social professionnel*.
- Migrations Santé Alsace (MSA) 2023. *Rapport d'activité 2022*.
- Magyar I. 1984. *A kérdés*. Budapest: Szépirodalmi Könyvkiadó. 209–247.
- Pöchhacker, F. 2016. *Introducing Interpreting Studies*. London: Routledge.
- Refki, D., Avery, M., Dalton, A. 2013. Core Competences for Healthcare Interpreters. *International Journal of Humanities and Social Science* Vol. 3. No. 2. 72–83.
- Seresi M. 2015. Új utak a tolmácsok képzésében: virtuális órák. In: Horváth I. (szerk.) *A modern fordító és tolmács*. Budapest: ELTE Eötvös Kiadó. 193–204.
- Seresi M., Robin E., Eszenyi R. (szerk.) 2023. *Nyelvi közvetítés fegyveres konfliktusokban és egyéb válsághelyzetekben*. Budapest: ELTE BTK Fordító- és Tolmácsképző Tan-szék – Országos Fordító- és Fordításhitelesítő Iroda. 15–26. <https://doi.org/10.21862/nyelvközvetitesvalsag/3>
- Spitzberg, B. H. 1997. A Model of Intercultural Communication Competence. In: Samovar, L. A., Porter, R. E., McDaniel, E. R. (eds) *Intercultural Communication: A Reader*. (8th edition). Boston: Wadsworth Cengage Learning. 379–391.
- Szabari K. 1999/2010. (2010) *Bevezetés a tolmácsolás elméletébe és gyakorlatába*. Budapest: Scholastica.
- Szabari K. 2005. A tolmácsolás fajtái. In: Gulyás R., Kelemen É., Papp N., Szabari K. (szerk.) *Amit a tolmácsolásról tudni kell*. Budapest: Magyarországi Fordítóirodák Egyesülete. 15–22.
- Tóth G. 2017. Polgári peres eljárás tolmácsolási eseményének olasz–magyar terminológiai vizsgálata. In: Horváth I. (szerk.) *Tolmácsolás a bíróságon: Esettanulmányok a bírósági tolmács gyakorlatából*. Budapest: Országos Fordító és Fordításhitelesítő Iroda. 41–74.
- Tužinská, H. 2011. *Kommunikáció külföldiekkel: a tolmácsolás jelentősége. A visegrádi országokban (Lengyelország, Magyarország, Csehország, Szlovákia) és Ukrajnában alkalmazott gyakorlat összehasonlítása*. Bratislava: Human Rights League
- Valero-Garcés, C. 2007a. Challenges in multilingual societies. The myth of the invisible interpreter and translator. *Across Languages and Cultures* Vol. 8. No. 1. 81–101. <https://doi.org/10.1556/Acr.8.2007.1.5>
- Valero-Garcés, C. 2007b. Doctor-patient consultations in dyadic and triadic exchanges. In: Pöchhacker, F., Shlesinger, M. (eds) *Healthcare Interpreting*. Amsterdam/Philadelphia: John Benjamins Publishing Company. 35–51.
- Válóczi M. 2010. A tolmácsoláshoz szükséges képességek és a tolmács-személyiség alakulása napjainkban. Képességfejlesztés a tolmácsolás-gyakorlat órán. In: *Budapesti Gazdasági Főiskola. A magyar tudomány ünnepe 2010*. Budapest. 28–34.
- Wadensjö, C. 1998/2009. Community interpreting. In: Baker, M., Saldanha, G. (eds) *Routledge Encyclopedia of Translation Studies*. 2nd ed. London/New York: Routledge. 43–48.

Források

- web1. = 24/1986. (VI. 26.) MT rendelet a szakfordításról és tolmácsolásról. <https://net.jogtar.hu/jogszabaly?docid=98600024.mt> (utolsó letöltés: 2025. 01. 29.)
- web2. = Article 21. of the EU Charter of Fundamental Rights. <https://fra.europa.eu/en/eu-charter/article/21-non-discrimination#national-constitutional-law> (utolsó letöltés: 2025. 01. 29.)
- web3. = 1997. évi CLIV. törvény az egészségügyről. <https://net.jogtar.hu/jogszabaly?docid=99700154.tv> (utolsó letöltés: 2025. 01. 29.)
- web4. = 2009. évi CXXV. törvény a magyar jelnyelvről és a magyar jelnyelv használatáról. <https://net.jogtar.hu/jogszabaly?docid=a0900125.tv> (utolsó letöltés: 2025. 01. 29.)
- web5. = The Capital Region of Denmark. Interpreter assistance. Healthcare services. <https://www.regionh.dk/english/Healthcare-Services/patient-rights/Pages/Interpreter-assistance.aspx> (utolsó letöltés: 2025. 01. 29.)
- web6. = 2016. évi CL. törvény az általános közigazgatási rendtartásról <https://net.jogtar.hu/jogszabaly?docid=a1600150.tv> (utolsó letöltés: 2025. 01. 29.)

Nem géppel fordítandó szakkönyvek fordítási kérdései¹

Dróth Júlia

Károli Gáspár Református Egyetem, Anglisztika Intézet,
Angol Nyelvészeti Tanszék

E-mail: droth.julia@gmail.com

<https://orcid.org/0000-0002-6492-3301>

Kivonat: A gépi fordítás gyors fejlődésére jellemző, hogy mire egy-egy szakmai cikk megjelenik, már sok minden megváltozik a szoftverek minőségét illetően, illetve az egyes fordítatók és fordítóképző intézmények gyakorlatában is. Vajon a pillanatnyilag géppel nem fordítható, kreatív technikai tudást, illetve mély tartalmi megfontolásokat kívánó műfajok esetében is ilyen gyors változásra lehet számítani? Hogyan indokolhatjuk jelenleg azt a könyvkiadói hozzáállást, hogy igényes, több tudományterületre kiterjedő szakkönyveket ne fordítsuk géppel? Kiemelem a címben szereplő 'szakkönyvek' kifejezést, hiszen sok más szakmai műfajra, például a gépi fordítással és utószerkesztéssel kiválóan fordítható útmutatókra, szakmai leírásokra egyáltalán nem érvényesek a megfigyeléseim. Alapvető, hogy olyan feladatot adjunk a gépnek, amelyre alkalmas (Prószéky 2025), célszerű lenne tehát, ha képünk lenne arról, jelenleg mely szövegtípusok, műfajok fordítására használható elfogadható eredménnyel. Írásomban felvázolok egy pillanatképet, amelyhez viszonyítva egy-két év múlva megvizsgálhatjuk: történt-e ezeken a területeken is előrelépés a gépi fordításban. Megfigyeléseim „korpuszát” angolról magyarra fordított szakkönyvek alkotják. A jelenségeket csoportosítom, és egy-egy példán keresztül bemutatom. Összegzőképpen a gépi fordítástól és a mesterséges intelligenciától kapott megoldások azt jelzik, hogy a gépi fordítás és a mesterséges intelligencia közös alkalmazásából sikeres fordítóprogramok születhetnek, és minden bizonnyal részben már meg is születtek. Jelenleg azonban szükség van a szakfordító biztos szaktudására, ebből következően a szakfordítók képzésére is.

Kulcsszavak: szakkönyv, humán fordítás, gépi fordítás, mesterséges intelligencia, fordítóképzés

¹ Elhangzott a Szabadúszó Fordítók, Tolmácsok Egyesülete (SZOFT) Szabadegyetem 2024. november 22-i *Kihívások* című workshopján *Nem géppel fordítandó szakszövegek fordítási kihívásai* címmel.

1. Bevezetés

Az elmúlt években számos tanulmány jelent meg a gépi fordításnak (GF) a fordítóiparban és a fordításoktatásban betöltött pillanatnyi szerepéről, lehetőségeiről (lásd például a GF és a szakfordítóképzés kapcsolatáról összegyűjtött tanulmányokat: Dróth 2024). A GF gyors fejlődésére jellemző, hogy mire egy-egy szakmai cikk megjelenik, már sok minden megváltozik a szoftverek minőségét illetően, illetve az egyes fordítatók és fordítóképző intézmények gyakorlatában is. Nem egyértelmű azonban, hogy a pillanatnyilag géppel nem fordítható, kreatív technikai tudást, illetve mély tartalmi megfontolásokat kívánó műfajok esetében is ilyen gyors változásra lehet-e számítani. Ezt a kérdést természetesen az idő, illetve a közeljövő GF-i eszközei döntenek majd el. Ebben az írásomban szeretnék felvázolni egy pillanatképet, amelyhez viszonyítva egy-két év múlva megvizsgálhatjuk: történt-e ezeken a területeken is előrelépés a GF-ben.

Azzal, hogy a 'pillanat-' szótöveget a bevezetőben már háromszor használtam, szeretném előrebocsátani, hogy az alábbi megállapításokat nem tekintem örök érvényű igazságoknak. Emellett kiemelem a címben szereplő 'szakkönyvek' kifejezést is, hiszen sok más szakmai műfajra, köztük a GF-fel és utószerkesztéssel kiválónan fordítható útmutatókra, szakmai leírásokra (például saját tapasztalatból a felsőoktatási képzési kimeneti követelményekre) egyáltalán nem érvényesek a megfigyeléseim. Alapvető, hogy olyan feladatot adjunk a GF-nek, amelyre alkalmas (Prószéky 2025), célszerű lenne tehát, ha képünk lenne arról, jelenleg mely szövegtípusok, műfajok fordítására használható elfogadható eredménnyel.

Megfigyeléseim „korpuszát” angolról magyarra fordított szakkönyvek alkotják. Megvizsgáltam az utóbbi néhány évben készített szakkönyvfordításaim különös megfontolást igénylő részeit a humán és a gépi fordíthatóság szemszögéből. Amikor humán fordításról van szó, a publikált magyar változat kialakításában a fordítók mellett ki kell emelnünk a szakmai lektorok munkáját, amely óriási segítséget jelent a szakfordítónak, különösen ha nem az adott szakterület szakemberéből lett fordító.

Kíváncsi voltam, jelenleg hogyan indokolhatjuk meg azt a könyvkiadói hozzáállást, hogy igényes, több tudományterületre kiterjedő szakkönyveit ne fordítsuk géppel. A jelenségeket megpróbáltam rendszerezni, és egy-egy példán keresztül bemutatni.

2. Néhány fogalom alkalmazása

2.1. Mit nevezünk gépi fordításnak?

Fontos különbséget tenni a gépi fordítás (angol rövidítése MT) és a fordítómemóriával (TM) támogatott CAT-eszközök között. Az utóbbi részét képező adatbázisok, korpuszok, elektronikus szótárak és keresőmotorok a kiadói fordítónak is

nélkülözhetetlen segédeszközei. Gépi fordításról akkor beszélünk, ha magát a fordítás folyamatát gép végzi, kevés humán beavatkozással (pontos definíciót lásd Szlávik 2022: 90). Ez utóbbi fontos része az utószerkesztés, amelynek során gyakran névmásokat, terminusokat, tulajdonneveket stb. kell pontosítanunk. A szabály alapú, majd statisztikai alapú gépi fordítás után a neurális gépi fordítás megjelenése áttörést jelentett, egyre jobb például a szövegrészletek kohéziója, a kollokációk, idiómák megfeleltetése, sőt a mesterséges intelligencia (MI) segítségével a reáliák terén is óriási az előrelépés. Az MI a humán fordításban is hatalmas segítség a háttérinformáció gyűjtésében, de a tőle kapott megoldások természetesen alapos megfontolást, fordítási javaslatai pedig a felhasználó részéről fordítástechnikai ismereteket igényelnek. Az MI ugyanis időnként, például a reáliák területén „téved”, és a felhasználó visszajelzése alapján ad újabb, javított eredményt. (Saját példa: angol forrásnyelvi szöveg esetén a japán személynevek átírását nem javasolta a program, de miután felhívtam a figyelmét a tévedésére, a magyar átírási szokásoknak megfelelő megoldást javasolt.)

2.2. Szakfordítás

A fordítás „egy már létező, verbális formában kifejezett üzenet (szöveg) megismétlése ugyanazon nyelven módosított nyelvi formában vagy egy másik nyelven teljesen más formában azzal a céllal, hogy az üzenet tartalma és funkciója hozzáférhetővé váljon más kognitív környezettel rendelkező és/vagy más nyelvet vagy nyelvváltozatot beszélők számára. A nyelvi forma változása tipikusan az üzenet tartalmának, esetenként funkciójának, kisebb-nagyobb módosulását vonja maga után, amelynek milyenségét és mértékét a relevancia elve szabályozza” (Heltai 2014: 282–283). Mindez igaz a szakfordításra is, a különbség a kommunikáció résztvevőiben rejlik: a forrásnyelvi szöveg szerzője az adott szakterület szakértője, témája (valamilyen mértékben) szakmai, a célnyelvi olvasóközönség pedig szintén szakmai vagy szakmai érdeklődésű. Ebből adódóan a szakfordításban megjelennek a szakmai ismeretek, amelyek elsősorban a háttérinformáció elérési képességében, az értelmezésben, a célnyelvi szakmai műfajok ismeretében, a terminológiában és a szakmai regiszter egyéb nyelvi formáiban nyilvánulnak meg. Ezek az ismeretek jó esetben maradéktalanul megtalálhatóak a fordító kompetenciái között (például azért, mert az adott szakmai ágazat szakértőjét képezték ki a fordítóképzésben szakfordítótá), gyakran azonban a megbízható fordítás a szakmai lektor vagy lektori csapat tudásával válik az adott szakma számára elfogadhatóvá.

2.3. Szakkönyvek fordítása

A szakfordítás legtöbb műfaja kiválóan fordítható géppel, sőt, GF nélkül nem is lenne gazdaságos a fordításuk. Ebben a cikkben azonban nem általában a szakfordításról, hanem kimondottan a szakkönyvfordításról lesz szó. A szakkönyvek műfaja szakmai rálátást, a teljes mű áttekintését, a kulturális utalások átültetését, az

író egyéni stílusának és szándékának visszaadását, az érdeklődést fenntartó kevert szövegtípus és regiszter átültetését, az új információt kifejező kreatív nyelvezet célnyelvi megfelelőinek felkutatását vagy létrehozását, a kiadói hagyományok és elvárások követését igényli a fordítótól.

3. A szakkönyvek gépi fordítását korlátozó tényezők

Az utóbbi két év (2023 és 2024) négy általam fordított szakkönyvének fordítását tekintettem át részletesen, és ezekből úgy láttam, a következő fordítói képességekhez vagy ismeretekhez nélkülözhetetlen a humán fordító folyamatos jelenléte:

1. A fordítói stratégia tudatos megválasztásának képessége
2. Az írói szándék felismerésének és átültetésének képessége
3. A metaforák felismerésének és átültetésének képessége
4. Az információtartalom összevetése a célnyelvi közönség számára fontos vagy befogadható információtartalommal
5. A terminológia felkutatásának, illetve kezelésének képessége
6. A forrásnyelvi műben szereplő szakmai vagy irodalmi idézetek átültetésének képessége

A fenti felsorolás számos pontjában szerepel a 'felismerése', 'felkutatása' kifejezés. Ezekben az MI is nagy segítséget nyújt, ez azonban a GF során automatikusan még nem érvényesül. Ha felteszünk egy kérdést az MI-nek, vagy feladatot adunk neki, kiváló információt kaphatunk, ugyanakkor jó, ha a fordító felül tudja bírálni az MI ajánlatait. Például egy szakmai közönségnek szánt interjú lektorálásakor nem találtam szabályt egy terminológiai helyesírási jelenségre, ezért az MI-hez fordultam, hátha ad példát arra az írásmódra, amelyet én javasolnék. Az MI a helyesírási szabályzat (AkH. 2015) megfelelő pontjára: 217. hívta fel a figyelmemet, pedig az a pont nem tartalmazta a kívánt részletességgel az általam felvetett kérdést. Amikor erről „tájékoztattam” a programot, elnézést kért, és ismét hibásan a 217. a) pontot javasolta. Harmadik nekifutásra nem ajánlott több megoldást. (A helyesírási kérdés: professor emeritus-szal > professor emeritusszal? A válasz forrása: AkH. 215.). Természetesnek tekinthetjük, hogy a ritka nyelvi jelenségekre vonatkozó szabályokat nem tudja összerakni és együtt alkalmazni a GF vagy az MI, a szakkönyvek fordításakor azonban ez nem kerülhető el, emberi háttérkutatásokra és döntésre van szükség.

Az alábbiakban a fenti lista egyes elemeit vizsgáljuk meg szakkönyvfordításokból vett példákon keresztül, a humán és a gépi fordíthatóság szemszögéből fő kutatási kérdésünk mentén: Indokolt-e továbbra is az a könyvkiadói hozzáállás, hogy igényes, több tudományterületre kiterjedő szakkönyveit ne fordítsuk géppel? A forrásnyelvi angol (EN), az egy vagy két célnyelvi humán magyar fordítás (HU HUMÁN 1 és 2) és a gépi fordítás (GF) megoldásain kívül a cikk írásakor (2025.

február) megnéztem a mesterséges intelligencia (MI) javaslatát is, illetve igénybe vettem válaszait a háttérkutatáshoz. A GF-et mindig a DeepL programmal végeztem, míg az MI-lehetőségek közül a Microsoft 365 Copilotot választottam.

3.1. A fordítói stratégia tudatos megválasztásának képessége

A fordítási stratégia kialakításakor az egyik legfontosabb döntés a fordítás típusának megválasztása: honosító vagy idegenítő stratégiát követünk-e. A szakkönyvek gyakran mutatnak be friss elméleteket, módszereket, ezek forrásnyelvi megnevezése pedig magukkal a megnevezett elméletekkel és módszerekkel együtt gyorsan terjed a világhálón. A könyvkiadók igyekeznek egy éven belül megjelentetni a sikeres műveket, de mire a fordítóhoz kerülnek, maguk a megnevezések esetleg már meg is gyökeresednek. Ez leggyakrabban a forrásnyelvi szó átvételét jelenti, pedig olykor magyar kifejezés is rendelkezésre állna, különösen a szaknyelvi kollokációk terén. Mivel ily módon eleve sok idegen eredetű kifejezés lesz a célnyelvi szövegben, a fordítók igyekeznek legalább ott megtartani a magyar kifejezést, ahol azt a szakma is elfogadta már. Ezt követhetjük nyomon az alábbi cím fordításában.

EN: *Ready for Anything. 52 Productivity Principles for Getting Things Done* (Allen 2003)

A könyv címére – mint ahogy a teljes könyvre is – egy véletlen folytán két egymástól független fordítási változat jött létre, két különböző könyvkiadónál: az egyik (HU HUMÁN 1) 2004-ben, az angol nyelvű megjelenést követő évben, a másik (HU HUMÁN 2) pedig közel húsz évvel később, 2023-ban jelent meg magyar nyelven. Nézzük meg, milyen fordítási stratégiát tükröz az alcím fordítása egyik, illetve másik esetben:

HU HUMÁN 1: *52 produktivitási alapelv a munkához és az élethez* (Allen 2004)

Az alcím két szerkezetből áll: *productivity principles* és *getting things done*

a) *productivity principles* > *produktivitási alapelv*

Az idegen kifejezés alkalmazása a magyar jelzős szerkezetben idegenítő stratégiára utal.

A kollokációként kezelt jelzős szerkezet nem szolgálja a pontos értelmezést, nem indokolt, hiszen nincs ilyen szaknyelvi kollokáció.

b) *getting things done* > *a munkához és az élethez*

A magyar fordítás megelőlegezi a könyv tartalmát (jelzi, hogy a hétköznapiakban hasznos módszerről lesz szó), így jól betölti az alcím funkcióját. Később a módszert GTD-ként emlegették a hazai szakemberek, de a 2004-es fordítás idejében ez a betűszó még nem volt a szélesebb olvasóközönség előtt is ismert, így a jelentéscsere indokolt.

HU HUMÁN 2: *GTD – 52 alapelv a hatékonyság növeléséhez* (Allen 2023)

a) *productivity principles > alapelv a hatékonyság növeléséhez*

A jelzős szerkezetből határozói szerkezet lesz, amely egyértelműen jelzi a logikai viszonyt. Mind grammatikai, mind lexikai értelemben a honosító stratégia érvényesül.

b) *getting things done > GTD*

A *GTD* rövidítés 2023-ra rendkívül elterjedt a magyar szakmai körökben, ezért a cím egyértelműsége és figyelemfelkeltő funkciója miatt egyaránt fontos, hogy az alcímbe ez a forma jelenjen meg. Ez a könyvkiadó elvárása is. Nézzük meg a GF ajánlatát az alcím fordítására:

GF: *52 termelékenységi alapelv a dolgok elvégzéséhez*

a) *productivity principles > termelékenységi alapelv*

A GF is téves szaknyelvi kollokációt alkalmaz, de láthatóan a magyarítás stratégiáját követi.

b) *getting things done > a dolgok elvégzéséhez*

2025-ben Magyarországon a módszert GTD-ként ismerik, így információvesztéshez vezet, hogy nem él ezzel a rövidítéssel a GF. Két általános jelentésű szót használ, amelyek nem keltik fel az olvasók érdeklődését a címlapon. A program azonban nem „tudhatta”, hogy címmel van dolga. Ezért kipróbáltam az MI-vel, amelynek a fordítás kérésekor megadtam, hogy egy könyv alcíméről van szó. Ezt a javaslatot kaptam:

MI 1: *52 produktivitási elv a hatékony feladatvégzéshez*

A *hatékony feladatvégzéshez* kiváló megoldás, ugyanakkor megkértem az MI-t, pontosítsa a *produktivitási elv* kifejezést. Erre a következő két változatot küldte, mindkettőben áttért a jelzős szerkezetről a határozói szerkezetre:

MI 2: 52 *elv a hatékony munkavégzéshez*

vagy:

MI 3: 52 *módszer a hatékonyság növelésére*

Az utóbbi változat jelentéscseréje (*elv > módszer*) nem tükrözi a könyv tartalmát, mivel valóban 52 tétel köré szerveződnek a fejezetek. A GTD rövidítésig természetesen az MI sem juthatott el.

3.2. Az írói szándék felismerésének és átültetésének képessége

A forrásnyelvi szöveg írójának szándéka, az úgynevezett retorikai cél a fordítási döntések egyik meghatározó eleme (bővebben lásd Hatim és Mason 1990: 243; 1997: 18). Ha a célnyelvi szövegben a retorikai cél megváltozik, a fordító a szokásosnál nagyobb mértékben avatkozik be a szöveg üzenetébe, például egy tévesen megválasztott szinonima miatt (főleg a jelzők, határozók esetében) tényközlés helyett befolyásolásra kerül sor. A szaknyelvi szövegek alapvető funkciója, írói szándéka a tájékoztatás, de ezekben a szövegekben gyakran alkalmaznak olyan nyomatékosító vagy élénkítő eszközöket, amelyek már a szórakoztatás írói szándékát tükrözik. Az ironia az angol–amerikai publicisztika gyakori és hatásos eszköze, a szakkönyvekben azonban ritkábban jelenik meg. Ugyanakkor a 200–300 oldalas szakkönyvek olvashatósága megkívánja a könnyed stílust a szöveg bizonyos részeiben, általában a komolyabb tartalmak bevezetésében vagy levezetésében, átkötésként a következő fejezethez. Ezt a stiláris váltást a GF akkor tudja követni, ha a forrásnyelvi lexikai egységek önmagukban hordozzák a szellemességet, és nem rejtett humorról van szó. Előfordulnak szójátékok, ezek visszaadása különösen igényli a humán beavatkozást. Szakkönyvekben gyakori, hogy mindezt a stiláris élénkítést a fejezetek élére helyezett mottók, idézetek hordozzák. David Allen GTD-könyvének mintegy egyötöde ilyen idézet, többnyire a pontos források megjelölése nélkül. A fordítónak meg kell keresnie a forrást, valamint a már esetleg megjelent célnyelvi fordítást is. Ez rendkívül időigényessé teszi a fordítást. A GF ebben nem ad megfelelő megoldásokat, hiszen a szövegkörnyezetre való utalás nélkül nehéz a frappáns idézeteket a megfelelő üzenettel visszaadni. A forrás felkutatásában azonban az MI, ha nem is mindig, de sokszor segítséget jelent. Az eredményeket itt is kellő óvatossággal kell kezelni, illetve további kérdezéssel kell kiegészíteni.

Vizsgáljunk meg egy mondatot, amely egy fejezet tipográfiai eszközökkel is kiemelt rövid felvezetésében metaforaként jelenik meg. Arra utal, hogy a hétköznapi feladatok megakadályozhatják, hogy komoly munkába fogjunk. A 2004-es fordítás visszaadja a mondat szavainak jelentését, de nehézkes nyelvtani szerkezete miatt nem látja el a könnyed stílus hangulatteremtő funkcióját:

EN: *Mosquitoes can ruin the hunt for big game.* (Allen 2003: 27)

HU HUMÁN 1: *A szúnyogok elronthatják a nagy vadra való vadászatot.* (Allen 2004: 23)

HU HUMÁN 2: *A szúnyogok tönkreteszik a vadászatot akkor is, ha nagyvad a cél.* (Allen 2023: 23)

A 2023-as fordítás kiemeli a metaforában rejlő ellentmondást, és a *cél* szó betoldásával a fejezet tartalmára, a céltudatosságra irányítja a figyelmet. Itt tehát érvényesül az írói szándék.

GF: *A szúnyogok tönkreteszik a nagyvadak vadászatát.*

A GF megoldása nyelvtanilag kissé bizonytalanná teszi a mondat értelmezhetőségét, és nem mutat túl a szavak jelentésén, nem látja el a stílári és tartalomerősítő funkciót.

MI 1: *A szúnyogok tönkreteszik a nagy vadak vadászatát.*

Miután a fordítandó mondathoz hozzáfűztem, metafora fordítását kérem, ezt a kiegészítő magyarázatot kaptam: „Ez arra utal, hogy a kisebb problémák vagy zavaró tényezők jelentősen megnehezíthetik a nagyobb célok elérését.” Ez az értelmezés tökéletes, de humán beavatkozást igényelt. Második körben megkértem az MI-t, hogy magyarul is metaforával fordítsa le a mondatot. Ezt az eredményt kaptam:

MI 2: *A szúnyogok tönkreteszik a nagy vadak vadászatát, mint ahogy az apró bosszúságok is megghiúsíthatják a nagy célokat.*

A következő magyarázatot fűzte ehhez az MI: „Ez jobban kiemeli a metafora lényegét, és a magyar nyelvben is szépen hangzik.” Valóban, nagyon szépen kibontotta a hasonlatot, ám ehhez kétszeres humán beavatkozásra volt szükség.

3.3. A metaforák felismerésének és átültetésének képessége

A metaforák általában kiemelkedő szerepet játszanak a jó stílusú szakkönyvekben anélkül is, hogy az írói szándék változását jeleznék. Az egyik üzleti kommunikációval foglalkozó szakkönyv külön fejezetet is szentel a metaforák használatának, amelyben felhívja a figyelmet, jobb, ha kerüljük a túl gyakori szófordulatokat. Például:

EN: *The ball is in your court; Bring to the table; Think outside the box; A drop in the bucket; A fly in the ointment* (Gallo: 87)

Ahhoz, hogy a szövegkörnyezetnek is megfeleljen a metafora, jelentését és funkcióját tekintve lehetőleg nem túl távoli magyar kliséket kellett találni.

HU HUMÁN: *Nála pattog a labda; Terítékre kerül; Törj ki a korlátok közül; Az utolsó csepp a pohárban; Homokszem a gépezetben* (Gallo: 122)

GF: *A labda az Ön térfelén van; Hozd az asztalra; Gondolkodj a dobozon kívül; Egy csepp a pohárba; Egy légy a balzsamban*

A GF fordítási javaslatai nem viszik félre a szöveg jelentését, de mindegyik szerkezetben található kollokációs vagy nyelvtani hiba, amely humán beavatkozást igényel.

Az MI-t arra, kértem, fordítsa le ezeket a szólásokat – így kiemeltem a frazeológiai jellegüket.

MI: *A labda a te térfeleden van; Behozni a közösbe / Előrukkolni valamivel; Gondolkodj a dobozon kívül / Gondolkodj kreatívan; Csepp a tengerben / Csepp a vödörben; Homokszem a gépezetben*

Az MI jól értelmezte a kifejezéseket, és néhány kivétellel (Gondolkodj a dobozon kívül; Csepp a vödörben) megfelelő metaforát is kínált fel. Az MI tehát segítséget nyújthat a metaforák fordításában.

3.4. Az információtartalom összevetése a célnyelvi közönség számára fontos vagy befogadható információtartalommal

Reiss (1984) szerint a fordítás legfontosabb változatlan eleme a forrásnyelvi szöveg típusa, ez határozza meg a fordító valamennyi döntését a fordítás folyamatában. A szakkönyvek az úgynevezett tartalomközpontú szövegek közé tartoznak, ami azt jelenti, hogy elsődleges céljuk az információtartalom pontos átadása. Ha a forrásnyelvi szöveg tartalmát kiegészítjük, vagy ha kihagyunk valamit, esetleg megváltoztatjuk az információt, azt feltétlenül indokolnunk, dokumentálnunk kell. Olykor előfordul, hogy a szakkönyvben (egy részletben vagy a példák között) olyan intézményekre, jogszabályokra, földrajzi-biológiai jelenségekre, irodalmi művekre, nyelvi szabályokra stb. hivatkoznak, amelyek a célnyelvi kultúrában ismeretlenek, és nem szolgálják, inkább nehezítik a könyv üzenetének átadását. Előfordul, hogy csak egy fél mondatról van szó, de arra is van példa, hogy egy egész fejezetet kell kicserélni annak érdekében, hogy a szakkönyv az adott témában a hazai közönség számára minden szempontból informatív legyen. A gépi fordítás természetesen nem cseréli le az efféle információt a célnyelvi társadalom, kultúra igényei szerint.

Egy ausztrál környezetvédelmi tanácsadó könyv *Termite treatment* című alfejezete például két oldalon keresztül tárgyalja a termeszek kártevését az épületekben, illetve azt, hogyan tartsuk távol ezeket a rovarokat. A könyv magyar kiadá-

sából a szerkesztő egyetértésével kihagytuk ezt az alfejezetet (Reader's Digest, 2006 és 2010).

Ugyanebben a könyvnek egy másik részletében az intézményneveket és a védjegyek nevét kellett lecserélni a célnyelvi kultúrában működő megfelelő intézmény nevére, illetve az ott használt megfelelő védjegyekre:

EN: *Look out for Environmental Choice logos in Australia and Ecolabelling Trust logos in New Zealand, to guide you to cleaning products that are safe to use.* (Reader's Digest, 2006: 77)

HU HUMÁN: *A tisztítószeres vásárlásakor keressük a hazai Környezetbarát Termék „cédrus” védjegyet, az Európai Unió ökocímkéjét („EU-virág”) vagy a német Der Blauer Engel („kék angyal”) jelölést!* (Reader's Digest, 2010: 73)

Egy másik könyvben egy nyelvhasználati tanács és a hozzá kapcsolódó kifejezések kapcsán meg kellett változtatni a forrásnyelvi szöveg információtartalmát: a magyar nyelvtanban ismeretlen *verb qualifiers* igei szófaj helyett már az alcímben is *módosítószó* szerepel, és ez a szövegben szereplő nyelvi példák teljes átalakításával járt.

EN: 5. *AVOID VERB QUALIFIERS [...]*
Persuasive leaders [...] avoid muddling the message with “verb qualifiers” that are weak and wishy-washy. [...] Here are some examples of verb qualifiers: Sort of; Tend to; Kind of; Seemed to; Could have (Gallo 2023: 52)

HU HUMÁN: 5. *Kerüljük a módosítószókat [...]*
A meggyőző vezetőknek [...] nem szokásuk, hogy az üzenetet semmitmondó módosítószókkal homályosítsák el. [...] Néhány példa ezekre a módosítószókra: mintegy; nyilván; úgyszólván; kétségtelenül; valószínűleg (Gallo 2024: 77)

GF: 5. *KERÜLJE AZ IGEKÖTŐ MINŐSÍTÉSEKET [...]*
A meggyőző vezetők [...] elkerülik, hogy az üzenetet gyengékkel és bizonytalan igekötőkkel „igekötős minősítésekkel” zavarják össze. [...] Íme néhány példa az igei minősítőkre: Valamilyen; Tend to; Kind of; Úgy tűnt, hogy; Lehetett volna

A GF nyelvtani kategóriái érthetetlenek (*igekötő minősítés* vagy *igei minősítő* nem létezik). Két kifejezést önmagában nem tudott lefordítani, hiszen általában igék követik ezeket (*tend to, kind of*). A többi kifejezés fordítása önmagában megfelelő lenne. Többszörös humán beavatkozás nélkül tehát nem elfogadható a fordítás.

3.5. A terminológia felkutatásának, illetve kezelésének képessége

A terminológia gépi fordítása körültekintést igényel, különösen akkor okozhat problémát, ha újszerű tartalmat fejez ki, és még nem alakult ki, vagy nem terjedt el a célnyelvi megfelelője. A terminus normának tekintendő, helyette nem használható más a szaknyelvi szövegben, így a fordítónak is komoly kutatómunkát kell végeznie, hogy a célnyelvi szakkifejezés megfeleljen az elvárásoknak: legyen egyértelmű, pontosan meghatározható, ne jelentsen se többet, se kevesebbet, mint az a szakmai tartalom, amelyre utal, fogadják el az adott szakterület szakemberei, lehetőleg huzamosabb ideig használható legyen, és a nyelvi helyesség sem utolsó szempont (lásd Szépe 1982: 73–77). Ezek a kívánalmak gyakran már önmagukban ellentmondáshoz vezetnek, például a nyelvi egyszerűség nehezen tartható, ha pontosságra törekszünk, lásd például a mozgószabállyal alkotott szakkifejezések bonyolult helyesírását. A nyelvhelyesség és a szakmai elfogadottság is gyakran ütköző szempontok, például az idegen szó átvételének esetében.

a) Átvegyük-e az idegen szót a terminus fordításakor?

Vállalatvezetési szakkönyvben találok ezzel a mondattal:

I adapted the logline concept from Hollywood screenwriters. (Gallo 2023: 62)

Filmes szakembertől megtudtam, hogy a *logline* a magyar filmes szaknyelvben bevett fogalom: egymondatos összefoglalót jelent, a forgatókönyvíró legelőször ezt írja meg, mielőtt még egyetlen párbeszédet is papírra vetne. Az idegen szó átvétele tehát az egyik szaknyelvben már megtörtént, a témában végzett háttérkutatások alapján azonban a vállalatvezetők szakkifejezései között nem szerepel. Ezért átmeneti megoldásra volt szükség:

HU HUMÁN: *A rövid összefoglaló (logline) gondolata a hollywoodi forgatókönyvíróktól származik. (Gallo 2024: 90)*

GF: *A logline koncepciót a hollywoodi forgatókönyvíróktól vettem át.*

A GF átvette az idegen szót, és a magyar helyesírási hagyománnyal ellentétben nem alkalmazott benne kiskötőjelet vagy birtokviszonyt (*logline-koncepció; a logline koncepciója*).

b) Idegen szó átvétele a szaknyelvi kollokációkban

A gyakori idegen szavak átvétele a szaknyelvi kollokációkban kézenfekvőnek tűnik, különösen ha már bizonyos egyéb szaknyelvi kollokációkban szerepelnek. Ha például a *digital fluency* kifejezést fordítjuk, jó analógiának tűnik a *digital literacy* > *digitális műveltség* kifejezés bevett magyar fordítása. A két szaknyelvi kollokáció jelentését például a *Médiapedagógia* honlapján ismerhetjük meg: „A digitá-

lis műveltség sokrétű és nehezen meghatározható fogalma mellett a külföldi szakirodalomban megjelenik a magyar nyelvre nehezen fordítható *digital fluency* fogalma. A *digital fluency* egy metafora – a nyelvtudás analógiáját használva különböztet meg különböző szintű (mondhatnánk: alap-, közép- és felsőfokú) »digitális nyelven beszélőket«. A kifejezésnek itt sincs magyar fordítása.

EN: *While “digital fluency” is a skill set that tomorrow’s employers see as highly desirable in job candidates, most of the top skills required to future-proof a career fall under communication in all its forms.* (Gallo 2023: 7)

HU HUMÁN: *Míg a magas szintű digitális ismeret, az úgynevezett „folyékony digitálisnyelv-tudás” (digital fluency) olyan készség, amelyet a holnap munkaadói rendkívül kívánatosnak tartanak a leendő munkavállalók részéről, a pályafutás időtállósága szempontjából elvárt legfontosabb készségek többsége a kommunikáció valamely formájához tartozik.* (Gallo 2024: 17)

Az angol kifejezést a szakmai lektor helyezte zárójelben a szövegbe, talán épp a nyelvi egyszerűsége törekvés jegyében, hiszen a magyar *folyékony digitálisnyelv-tudás* alakot csak a mozgószabály alkalmazásával tudjuk leírni, ezt a szabályt pedig kevesen használják a nyelvészekon kívül.

GF: *Míg a „digitális jártasság” olyan készség, amelyet a holnapi munkaadók nagyon kívánatosnak tartanak az álláskeresőknél, a karrier jövőbiztosításához szükséges legfontosabb készségek többsége a kommunikáció minden formája alá tartozik”.*

A GF által javasolt *digitális jártasság* kiválóan használható alak, utal arra, hogy a *fluency* elem a nyelvi jártasság világából került ebbe a kollokációba. Humán beavatkozást a téves grammatikai értelmezés, illetve a lexikai tükörfordítást mutató *jövőbiztosításához* alak javítása igényel. (A *future-proof* mint jelző azonban már megjelent tükörfordításban a magyar köznyelvben *jövőbiztos* alakban. Szemtanúi vagyunk annak, hogy míg az elmúlt évtizedekben főleg a szaknyelveken keresztül áramlottak az idegen szavak a magyarba, ma már az angol nemzetközi használata folytán a köznyelv is sok alakot vesz át idegen szóként vagy tükörfordításban.)

c) Fel kell-e oldani a szaknyelvi betűszókat?

A rövidítések világában fontos, hogy különbséget tegyünk a köznévi és tulajdonnévi rövidítések, illetve szűkebb értelemben vett betűszók között. A köznévi betűszókat leggyakrabban teljes alakjuk magyar megfelelőjével fordítjuk le, a rövidítést nem tesszük mellé, mivel a magyar nyelv hagyományosan kevesebb köznévi betűszót használ, mint az angol. (Természetesen ez alól egyre több kivétel van.) Szerkesztői szabály, hogy első említéskor minden rövidítést fel kell oldani. A szaknyelvekben azonban lehetnek olyanok, amelyek teljes alakja a szakmai kö-

zönség számára nem fontos, a szakkönyvek esetleges szélesebb olvasóközönsége számára mégis megadjuk. Erre példa:

EN: *Most of the letters that rank lowest in quality and clarity came in the first few years after Amazon's IPO, while the highest-quality writing appears throughout Amazon's second decade of being a public company.* (Gallo 2023: 9)

HU HUMÁN: *A legrosszabb minőségű és legkevésbé érthető levelek többsége az Amazon részvényeinek **tőzsdei bevezetését** követő néhány évben keletkezett, míg a legjobb minőségű írások az Amazon részvénytársasági formájának második évtizedében jelentek meg.* (Gallo 2024: 19)

GF: *A minőség és érthetőség szempontjából legalacsonyabbra rangsorolt levelek többsége az Amazon **tőzsdei bevezetését** követő első néhány évben született, míg a legjobb minőségű írások az Amazon második évtizedében jelentek meg, amikor az Amazon már tőzsdei vállalat volt.*

A GF az IPO rövidítést tökéletesen feloldotta. Humán beavatkozást a mondatban szereplő másik terminus igényel: *public company > részvénytársaság (GF: tőzsdei vállalat).*

Egy másik betűszó esetében a GF nem kezelte megfelelően a rövidítést:

EN: *A portfolio of trophy sites to match the scope, speed, and scale of **HQ2**.* (Gallo 2023: 27)

HU HUMÁN: *Kiváló helyszínekből álló portfólió, amely az Amazon hatóköre, sebessége és mérete tekintetében megfelel a **második főhadiszállás** igényeinek.* (Gallo 2024: 43)

GF: *Trófea helyszínekből álló portfólió, amely megfelel a **HQ2** hatókörének, sebességének és méretének.*

A GF megtartotta az angol rövid alakot, ennek feloldásához humán beavatkozásra van szükség.

3.6. A forrásnyelvi műben szereplő szakmai vagy irodalmi idézetek átültetésének képessége

Ha egy szakkönyvben már publikált fordításból szerepel idézet, a fordító feladata, hogy felkutassa a publikált magyar fordítást, több változat esetén kiválassza a megfelelőt, valamint dokumentálja a forrásokat. Egy filozófiai, felnőtteknek szánt kéziratban látszólag egyszerű feladat adódott: Shakespeare *Hamletjéből* idézett példát kellett lefordítani. A Magyar Elektronikus Könyvtárban megta-

lálható Arany János fordítása, csak át kellett másolnom. A filozófiai csoporttól azonban visszajelzés érkezett: nem tudták a 19. századi nyelvezettel fordított részletet a tárgyalt filozófiai témához kapcsolni. Nádasdy Ádám fordítására cseréltem Arany Jánosét, és ezt már jól fogadták. Tévedtem tehát a műfordítás megválasztásában, bár igyekeztem az olvasóközönséghez alkalmazkodni. Szerencsére gyors visszajelzést kaptam a „lektoraimtól”.

EN: *Last week we introduced the subject of reason with a description from Shakespeare's play Hamlet:*

...What is a man,

If his chief good and market of his time

Be but to sleep and feed? A beast, no more!

Sure he that made us with such large discourse,

Looking before and after, gave us not

That capability and god-like reason

To fust in us unused.

Shakespeare: Hamlet: 4.4

HU HUMÁN

A múlt héten Shakespeare Hamlet című drámájából vett leírással vezettük be az értelem témáját:

<p><i>... Mi az ember, Ha drága idején vett fő java Alvás, evés csak? Nem több, mint barom. Bizonnyal, aki ez előre-hátra Tekintő okos ésszel alkotott, E képességet, ezt az isteni Értelmet nem adá, hogy semmi-haszna Belénk zápujjon. Shakespeare: Hamlet, 4. felvonás, 4. szín. (Fordította: Arany János)</i></p>	<p><i>... Mert mi az ember, ha idejét arra használja csak, hogy eszik, alszik? Állat, semmi több. Márpedig, aki észet adott nekünk, amellyel múltba és jövőbe látunk, nem azért adta ezt az isteni képességet, hogy bennünk savanyodjon. Shakespeare: Hamlet, 4. felvonás, 4. szín. (Fordította: Nádasdy Ádám)</i></p>
---	---

Shakespeare gépi fordításától megkímélem az olvasót. Kíváncsi voltam azonban, hogy az MI elvégzi-e a szükséges kutatómunkát.

Az MI első nekifutásra a GF-hez hasonló értelmetlen fordítást adott. Mikor válaszképp megkérdeztem, tudná-e idézni Arany János fordítását, így válaszolt:

MI 2: „Igen, ismerem Shakespeare Hamlet című művének hivatalos magyar fordítását. Arany János fordította ezt a részletet így:

»Mi a férfi, Ha legfőbb java s piaca idejének Csak alvás és evés? Állat, nem több. Bizony, az, aki oly tág eszmecserére S teremtményére tekintett előre S hátra, nem adott ily istenszerű észjárást Bennünk, hogy fel ne használjuk.«
Arany János fordítása gyönyörűen visszaadja Shakespeare eredeti szövegének hangulatát és jelentését.”

A válaszomban közöltem, hogy ez nem Arany János fordítása, így korrigált az MI:

MI 3: „Igazad van, elnézést a tévedésért. Nádasdy Ádám készítette a modern magyar fordítást. Íme az ő változata:

»Mi a férfi, Ha legfőbb java s piaca idejének Csak alvás és evés? Állat, nem több. Bizony, az, aki oly tág eszmecserére S teremtményére tekintett előre S hátra, nem adott ily istenszerű észjárást Bennünk, hogy fel ne használjuk.«,,

Az MI tehát feljárnította azt a tudást, hogy Nádasdy Ádám lefordította a drámát, de maga a fordítás most sem a műfordító tollából származott. Így kétszeri beavatkozás után sem kaptunk megfelelő eredményt, bár a program ezt mindkét esetben a műfordítás pontos idézeteként állította be.

Megnehezíti a fordító munkáját, hogy a kortárs (például amerikai) szakkönyvekben gyakran nem találjuk meg az angol nyelvű idézet forrását, de nekünk azt is fel kell tárnunk, és dokumentálnunk kell. Az a mű, amely a következő idézetet tartalmazza, tudomásom szerint nem érhető el magyarul sem az interneten, sem papír alapú könyvben, ennek kiderítése hosszú kutatómunkát igényelt.

EN: *Nothing can be more useful to a man than a determination not to be hurried.* (Henry David Thoreau) (Allen 2003: 166)

A szakkönyv 2004-ben megjelent fordítása sem adja meg az idézet forrását:

HU HUMÁN 1: *Nem lehet semmire sem hasznosabb egy embernek annál, mint az elszántság a nyugalomra.* (Henry David Thoreau) (Allen 2004: 178)

A 2023-as kiadás fordítója felkutatta a forrást, magyar fordítását nem találta, így dokumentálta, hogy a fordítás tőle származik:

HU HUMÁN 2: *Semmi sem lehet hasznosabb az ember számára, mint az elhatározás, hogy nem siet.* (Henry David Thoreau)
(Thoreau, Henry David: *The Writings of Henry David Thoreau: Journal I. 1837–1846.* Boston/New York, Houghton Mifflin and Company, 1906, 1842. március 22-i bejegyzés.) (Allen 2023: 180)

Az MI-t megkértem az idézet fordítására, főleg azért, hogy megerősíthessük az előző idézet fordításával kapcsolatos következtetéseinket. A fordításban szereplő

utolsó szó meggyőzhet minket arról, hogy nem a publikált magyar fordítást találta meg az MI, a forrás megjelölésével sem foglalkozott:

MI: *Nincs hasznosabb az ember számára, mint az elhatározás, hogy nem kapkodik. (Henry David Thoreau)*

4. Összegzés

Számos kutatás írja le a GF jelenlegi minőségét különböző nyelvpárokból, mindkét fordítási irányból és többféle műfajból származó példákat elemezve (lásd például a már említett tanulmánykötetben Heltai 2024:13–22).

Cikkünkben elsősorban azt próbáltuk illusztrálni, pillanatnyilag mire *nem* használható a GF. Természetesen a kiadói fordító is használ elektronikus eszközöket: adatbázisokat, korpuszokat stb. a munkájához. Emellett a GF is hasznos, ha önellenőrzésről (visszafordítás, párhuzamos fordítás) vagy már jól bevezetett terminológiáról, szótározásról van szó. Az MI kiváló segítség a háttér-információ felkutatásában, de, ahogy példáinkból látszik, sokszor csak akkor, ha a fordító kellő fordítástechnikai tudással képes tovább faggatni a megfelelő szintű megoldásig. Az MI által felkínált fordítás minőségét javítja, hogy a fordításhoz utasítást adhatunk, amelyben leírhatjuk röviden a szöveggörnyezetet, a funkciót, illetve utalhatunk arra, hogy frazeológiai egységről érdeklődünk, a program pedig ezt figyelembe is veszi.

Azok a felsorolt területek, ahol a GF még kevésbé alkalmas a szakmai szöveg fordítására, valószínűleg viszonylag tartósan továbbra is humán fordítást igényelnek, hiszen esetükben sok háttérkutatásra, háttérismeretre van szükség. A fordító is csak ezek birtokában tud döntést hozni a célnyelvi megfelelőt illetően. Ez a döntés pedig akkor lehet szakszerű, ha a GF ajánlatának megismerése előtt a fordító fejében (például a háttérkutatások nyomán) megfogalmazódik a lehetséges fordítási megoldás, gyakran több is, és mielőtt ezek közül kiválasztaná a legjobbat, összeveti ezeket a gép javaslatával. Ha fordítva történik, beszűkül a fordítási változatok köre, és az esetleg több jelentésű vagy különleges írói szándékot is megfogalmazó forrásnyelvi szövegből leegyszerűsített célnyelvi szöveg születik.

A GF gyors fejlődése azonban még ezt az észrevételt is felülírhatja. Érdeklődéssel tekintünk a változásokra, amelyek folyamatosan történnek körülöttünk. Az MI-től kapott megoldások pedig azt jelzik, hogy a GF és az MI közös alkalmazásából sikeres fordítóprogramok szülehetnek, és minden bizonnyal részben már meg is születtek. Jelenleg azonban szükség van a szakfordító biztos szaktudására – ebből következően a szakfordítók képzésre is. Csak így tudjuk kontrollálni a gépek megoldásait, és rábírnunk „öket” a jobb fordítások felkutatására, illetve létrehozására.

Irodalom

- A magyar helyesírás szabályai. Tizenkettedik kiadás.* Budapest: Akadémiai Kiadó, 2015.
- Dróth J. (szerk.) 2024. *Tiltjuk, túrjuk vagy támogatjuk? Gépi fordítás a fordítóképzésben.* Budapest: L'Harmattan Kiadó. <https://doi.org/10.56037/978-963-646-129-4>
- Hatim, B., Mason, I. 1990. *The Translator as Communicator.* London–New York: Routledge.
- Heltai P. 2014. *Mitől fordítás a fordítás?* Budapest: Eötvös Kiadó. 282–283.
- Heltai P. 2024. Különböznek-e a GF hibái a humán fordítási hibáktól? 1. táblázat: a GF tipikus hibái magyar—angol fordítási irányban. In: Dróth J. (szerk.): *Tiltjuk, túrjuk vagy támogatjuk?* 13–22. <https://doi.org/10.56037/978-963-646-129-4>
- Médiapedagógia.* <https://www.mediapedagogia.hu/folyekonyan-a-digitalis-vilag-nyelven/> (letöltve: 2025. 02. 10).
- Prószéky G. 2025. Hogy fordítunk, MI? Elhangzott: XVII. Miskolci Alkalmazott Nyelvészeti Konferencia, Miskolc. (2025. január 16.)
- Reiss, K., Vermeer, H. J. 1984. *Grundlegung einer allgemeinen Translationstheorie.* Tübingen: Niemeyer.
- Szépe Gy. 1982. Szakszöveg – szakfordítás. In: Kornya L., Czellerné Farkas M. (szerk.) 1996. *Magyar nyelvészeti cikk- és tanulmánygyűjtemény szakfordítóknak II.*
- Szlávik Sz. 2022. A gépi fordításhoz kötődő alapvető terminusok, definíciók és a közöttük lévő ellentmondások. *Fordítástudomány* 24. évf. 1. szám. 90.

Források

- Allen, D. 2003. *Ready for Anything. 52 Productivity Principles for Getting Things.* New York: Penguin.
- Allen, D. 2004. *Bármire készen. 52 produktivitási alapelv a munkához és az élethez.* (Ford.: Frank B.) Budapest: Bagolyvár Kiadó.
- Allen, D. 2023. *GTD. Bármire készen. 52 alapelv a hatékonyság növeléséhez.* (Ford.: Dróth J.) Budapest: HVG Könyvek.
- Gallo, C. 2023. *The Bezos Blueprint.* New York: St. Martin's.
- Gallo, C. 2024. *A Bezos-módszer.* (Ford.: Dróth J.) Budapest, HVG Könyvek.
- Reader's Digest. 2006. *1001 Easy Ways for Earth-wise Living.* New York: Reader's Digest.
- Reader's Digest. 2010. *Hogyan élünk harmóniában a természettel.* Budapest: Reader's Digest.

A nyelvi közvetítők szakmai és tudományos háttere

Olgyay-Fekete Judit

ELTE BTK Nyelvtudományi Doktori Iskola, Fordítástudományi Doktori Program

E-mail: feketejudit@student.elte.hu
<https://orcid.org/0009-0005-9696-5185>

Robin Edina

ELTE BTK Nyelvi Közvetítés Intézete, Fordító- és Tolmácsképző Tanszék

E-mail: robin.edina@btk.elte.hu
<https://orcid.org/0000-0003-2025-4457>

Kivonat: A fordítástechnológia és a mesterséges intelligencián alapuló eszközök használatának terjedése mellett újfent felerősödött a dilemma, hogy szüksége van-e a fordítási gyakorlatnak a fordítástudomány elméleteire és kutatási eredményeire (Chesterman és Wagner 2002, Heltai 2023). Az Európai Fordítástudományi Társaság (*European Society for Translation Studies*, EST) 2015-ben végzett egy online felmérést arról, hogy a fordítástudománnyal foglalkozó kutatóknak van-e személyes tapasztalatuk a nyelvi közvetítés terén (Torres-Simón és Pym 2016). A kutatás eredményei, miszerint a fordításkutatók többsége gyakorló szakember is, adtak inspirációt, hogy hazánkban is elvégezzünk egy hasonló felmérést, azonban nem a fordításkutatókra összpontosítva, hanem a fordítópiacon jelenleg aktívan dolgozó fordítók és tolmácsok körében. Felmérésünk kérdőívét 178 résztvevő töltötte ki. Elsődleges célunk az volt, hogy információt kapjunk a nyelvi közvetítők szakmai hátteréről, végzettségéről, szakmai tapasztalatáról, illetve a fordítástudományi kutatások és elméletek hasznosságáról alkotott véleményéről. Előzetes elvárásainkat megcáfolva a kapott válaszokból kiderült, hogy a gyakorló fordítók és tolmácsok fontosnak tartják a fordítástudomány és a szakma kapcsolatát, hasznosnak találják a kutatásokat, mivel az eredmények hozzájárulhatnak, hogy tudatosabban és hatékonyabban végezhessek a tevékenységüket.

Kulcsszavak: nyelvi közvetítés, fordítástudomány, fordításkutatás, szakma, elmélet

1. Bevezetés

A fordítástechnológia és a mesterséges intelligencián alapuló eszközök használatának terjedése nyomán átalakult a fordítóipari gyakorlat, megváltozott a fordítási folyamat, és maga a *fordítás* fogalma is átértékelődött. A célnyelvi szöveg megalkotását fordítástechnológiai eszközök, gépi fordítómotorok segítik, és az emberi részvétel ebben a folyamatban új kompetenciákat és új feladatok elvégzését igényli (Eszenyi et al. 2023), miközben a nyelvi közvetítők továbbra is fordításként definiálják a tevékenységüket (Eszenyi és Robin 2024). A fordítóiparban zajló technológiai forradalom így ismét aktuális kérdésként veti fel az örökzöld dilemmát: vajon szüksége van-e a gyakorlatnak az ember munkáját segítő elméletre (Levy 1965, Chesterman és Wagner 2002, Heltai 2023). Torres-Simón és Pym (2016) rámutat, hogy jóllehet a hagyományos dichotómia a „gyakorlat” és az „elmélet” alapvető ellentétében rejlik, az utóbbihoz szorosan hozzátartozik a kutatás és a munkavégzést megalapozó képzés is. A fordítóiparban újra és újra felbukkan a vád, hogy a kutatások a gyakorlat számára kevésbé releváns, irreális kérdésekkel foglalkoznak, a hallgatók nincsenek felkészítve a fordítóipar valóságára, az oktatók nem rendelkeznek valós fordítóipari gyakorlattal, sőt elméleti ismeretek nélkül is lehet fordítani és tolmácsolni. Levy azonban már a nyelvi közvetítés professzionalizálódása előtt rámutatott, hogy az elmélet ismerete segíthet a fordítások „betegségeinek” leküzdésében, a tudatos fordítási stratégiák kialakításában, így a fordított szövegek minőségének javításában is (1965: 78).

A modern fordítástudomány megszületésekor Holmes (1972) felosztotta, majd Toury (1995) modellbe foglalta a fordítástudomány területeit. A modellben a fordítástudomány több részre osztható, három fő ágból áll, amelyek az elméletet, a kutatást és a gyakorlatot képviselik, vagyis elméleti, leíró és alkalmazott területre osztható. Az elméleti ághoz tartoznak az általános és részleges, speciális, a nyelvi közvetítés egyes aspektusaira összpontosító elméletek, amelyek feldolgozzák és értelmezik az empirikus kutatások eredményeit. A leíró ág a nyelvi közvetítés eredményének, folyamatának és funkciójának értékítélettől mentes, tényeket feltáró vizsgálatát foglalja magában, amely adatokkal látja el az elméleti ágot, hogy az értékelés után biztos alapot nyújthasson újabb kutatások és az alkalmazott ág számára (Chesterman 1993). Az alkalmazott fordítástudományhoz sorolhatjuk az elméleti és a leíró ág eredményeire építő tevékenységeket: többek között az oktatást, a minőségbiztosítást, a fordításkritikát, a fordítás segédeszközeinek fejlesztését és magát a nyelvi közvetítést. A tudomány három ága tehát mintegy szimbiózisban létezik együtt, az elmélet, a kutatás és a gyakorlat szüntelen kölcsönhatásban (Robin 2018: 185). Felmerül azonban a kérdés, vajon mennyire szoros valójában ez a kölcsönös kapcsolat.

Az Európai Fordítástudományi Társaság (*European Society for Translation Studies*) 2014-ben végzett egy online felmérést arról, hogy a fordítástudománnyal foglalkozó kutatóknak van-e személyes gyakorlatuk a nyelvi közvetítés terén (Tor-

res-Simón és Pym 2016). A kutatás eredményei, miszerint a fordításkutatók többsége gyakorló szakember is, bizonyítani látszik, hogy a fordításkutatók többsége gyakorló, vagyis praktizáló kutató, úgynevezett *praktikutató* (*practisearcher*, Torres-Simón és Pym 2016: 111), és ismeri a fordítópiacon aktuális kihívásait. Nem derült ki azonban, hogy a kutatással nem foglalkozó fordítópiacon szereplők mit gondolnak a fordítástudományi elméletek és kutatások szerepéről, hasznosnak találják-e őket a fordítóipari gyakorlat szempontjából. Ez a kutatás adott inspirációt, hogy hazánkban is elvégezzünk egy hasonló felmérést, de nem a fordításkutatókra összpontosítva, hanem a gyakorló fordítók és tolmácsok körében, hogy a „másik oldal” véleményét is feltárjuk. Az alábbi alfejezetekben bemutatjuk a kérdőíves felmérés részleteit, majd részletesen beszámolunk az eredményekről.

2. A kutatás bemutatása

Kutatásunk egyik célja az volt, hogy információt szerezzünk a nyelvi közvetítéssel foglalkozó szakemberek szakmai háttéréről: fordító/tolmács végzettségükről, fordítópiacon tapasztalatukról, tevékenységi formáikról. Másik célunk pedig az volt, hogy megismerjük a nyelvi közvetítők véleményét a fordítástudományi kutatások és a gyakorlat kapcsolatáról. A felmérés alapjául egy online megosztott kérdőív szolgált, amelyhez Torres-Simón és Pym (2016) korábbi kutatása nyújtott alapot. A kérdőív összeállítását az alábbi alfejezetben részletezzük.

2.1. A kérdőív

Torres-Simón és Pym (2016) felmérésével ellentétben a jelen kutatás nem a fordításkutatók, hanem a gyakorló nyelvi közvetítők szakmai háttérének és a fordítástudománnyal kapcsolatos véleményének feltárását tűzte ki célul, ezért az eredeti kérdőívet a fenti kettős célnak megfelelő módon módosítottuk (például 27. kérdés), illetve bővítettük (25. és 29. kérdés). A névtelen kitöltést lehetővé tévő kérdőív összesen 30, nagyrészt zárt kérdést tartalmazott, többszörös választási lehetőséget biztosítva. Az 1–5. kérdés a válaszadók demográfiai adataira vonatkozott, a 6–19. kérdés a nyelvi közvetítésben szerzett tapasztalatot mérte fel, a 20–22. kérdés a kitöltők tanulmányi háttéréről szólt, míg a 23–30. kérdés a fordítástudomány és a gyakorlat viszonyáról alkotott véleményeket tárta fel. Csupán az utolsó, a fordítástudományi kutatásokra vonatkozó szerepelt nyitott kérdésként, hogy a kitöltők szabadon meg tudják fogalmazni gondolataikat arról, miben segít(het)i a fordítástudományi kutatómunka a gyakorlati fordítói/tolmácsolási tevékenységet. A kérdések összeállítása során figyelembe vettük a magyar fordítástudományi szakirodalom módszertani iránymutatásait (Eszenyi 2022). A kérdőívet a szakértői vélemény és az előzetes validálás után, a kapott visszajelzések alapján módosítottuk, majd különböző internetes felületeken tettük közzé az adatgyűjtéshez. A teljes kérdőív megtalálható a jelen tanulmány végén elhelyezett függelékben.

2.2. Résztvevők

A nyelvi közvetítő szakembereket több fórumon keresztül kértük meg a kérdőívünk kitöltésére: kiküldtük az ELTE BTK Fordító- és Tolmácsképző Tanszékének alumni levelezőlistáján, a LanguagePro fordítói közösség levelezőlistáján, valamint a közösségi médiában elérhető és a nyelvi közvetítők körében népszerű szakmai csoportokban is közzétettük. Úgy gondoltuk, hogy ezeken a fórumokon vannak jelen legnagyobb számban a magyar fordítók és tolmácsok, vagyis így tudjuk elérni a legtöbb gyakorló szakembert. Az egyes fórumoknak több ezer követőjük van a közösségi média felületein (ELTE Fordító- és Tolmácsképző Tanszék¹ 3,5 ezer, Szabadúszó Fordítók és Tolmácsok Egyesülete² 3,9 ezer, Fordítók és tolmácsok szakmai csoportja³ 4,5 ezer), azonban jelentős közöttük az átfedés, és a követők között érdeklődők is jelen lehetnek az aktív fordítók és tolmácsok mellett. A gyakorló nyelvi közvetítők teljes populációjának megbecslése éppen ezért nehézségekbe ütközik. (Viszonyításul a legnagyobb magyar képzőintézményében, az ELTE Fordító- és Tolmácsképző Tanszékén 2000 óta 1500 hallgató szerzett fordító és/vagy tolmács diplomát, akik közül nagyjából 50% aktív a fordítóipacon, lásd Robin et al. 2024). A kérdőíves felmérésre kapott 178 válasz azonban hasonló mintát képvisel, mint más korábbi hazai fordítóipari felmérések (lásd például Hunnect 2021, Sulyok 2023), így lehetővé teszi, hogy óvatos általánosításokat fogalmazzunk meg.

3. A kutatás eredményei

A kérdőíves felméréssel gyűjtött adatokat a kutatás céljainak megfelelően témakörök szerint csoportosítva mutatjuk be. Az adatok ismertetése során elsősorban a leíró statisztika eszközeire támaszkodunk (lásd Dankó és Csizér 2022), míg az utolsó, nyitott kérdésre kapott válaszokat tematikus szövegelemzéssel mutatjuk be, a résztvevők narratíváival illusztrálva.

3.1. A válaszadók profilja

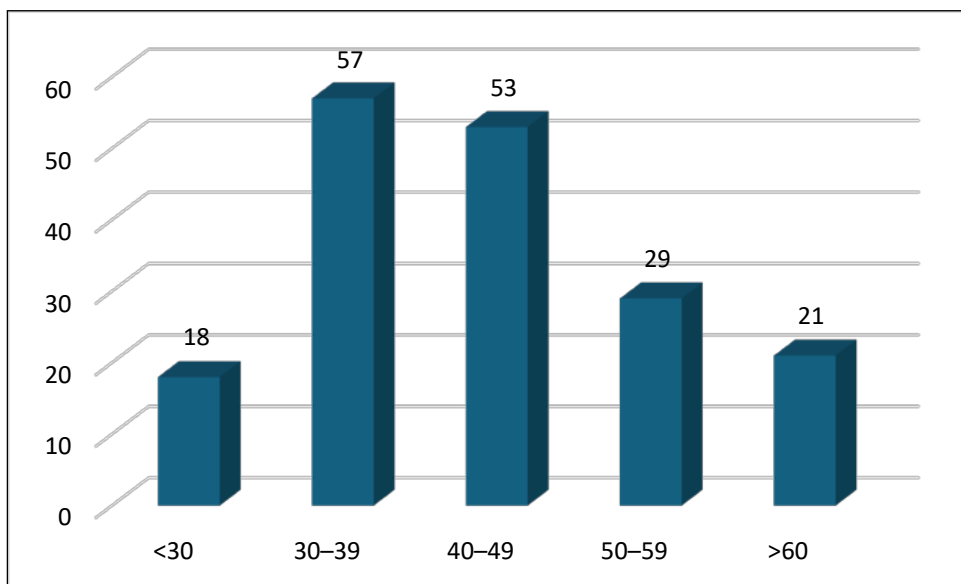
A 178 válaszadó kora 24 és 77 év közötti, az átlagéletkor pedig 44 év. Legtöbben (32%) a 30–39 éves korosztályba tartoznak, legkevesebben pedig (10%) a 30 alatti korosztályhoz, ahogyan az alábbi 1. ábrán is látható. Az adatok alapján megállapítható, hogy a fordítóiparban leginkább a 30–50 év közötti korosztály (62%) aktív (vö. Sulyok 2023).

¹ ELTE FTT Fordító- és Tolmácsképző Tanszék <https://www.facebook.com/ELTEFTT>

² Szabadúszó Fordítók és Tolmácsok Egyesülete <https://www.facebook.com/szabaduszo-forditoktolmacsok>

³ Fordítók és tolmácsok szakmai csoportja <https://www.facebook.com/groups/236417733219047>

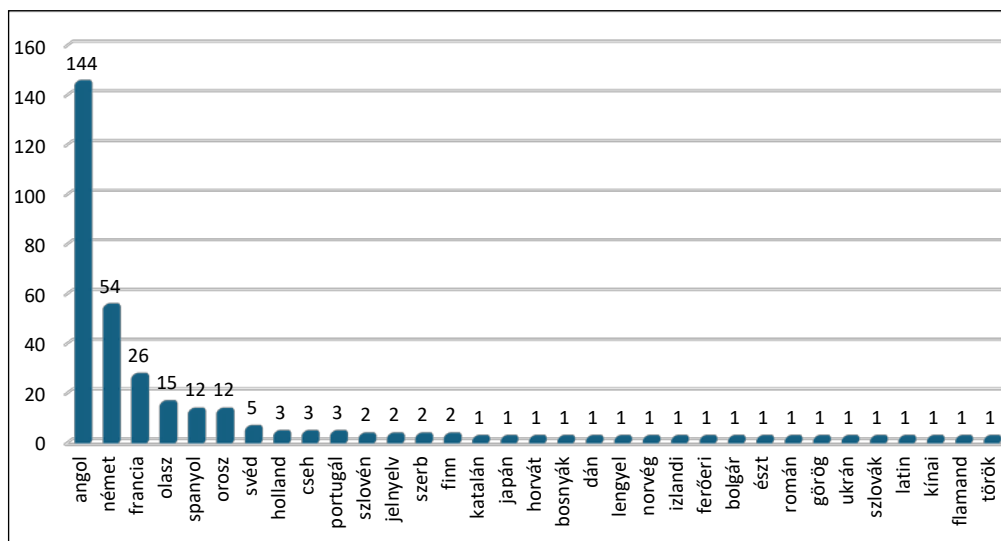
1. ábra: A válaszadók kor szerinti eloszlása

A válaszadók 86 százaléka nő (153 válaszadó), 14 százaléka (25 válaszadó) pedig férfi. Ez az arány nagyjából összhangban van a nemzetközi és hazai fordító szakmával, ahol a nők aránya a felmérések eredményei szerint többnyire 70 százalék fölött van (lásd például Pym et al. 2012, Sulyok 2023, ELIS 2024).

A 3. kérdésben megkérdeztük a résztvevőket, milyen munkanyelvekkel dolgoznak a nyelvi közvetítői piacon. A válaszadók közül 91 (51%) egy idegen nyelvet jelölt meg, 64 válaszadó (36%) kettőt, 16 válaszadó (9%) hármat, a többiek pedig ennél több munkanyelvet adtak meg (a legtöbb 10 volt). A 2. ábrán látható adatokból kiderül, hogy a nyelvi közvetítők körülbelül fele egyetlen munkanyelvvvel is elboldogul a fordítópiacon, de a szakemberek nagy része több idegen nyelven is vállal munkát. A válaszadók összesen 33 nyelvet adtak meg munkanyelvként, főleg európai nyelveket, de megjelenik a válaszokban a kínai és a japán, sőt a jelnyelv, illetve a holt nyelvnek számító latin is. A nemzetközi nyelvi közvetítői piachoz hasonlóan (lásd Albl-Mikasa 2022) egyértelműen látszik az angol nyelv erős dominanciája a magyar fordítóiparban is: a válaszadók jelentős többsége (144, 81%) jelölte meg az angolt a munkanyelvei között. A számadatokból kiderül, hogy az angol egyedüli nyelvként és egy másik nyelv mellett is gyakori munkanyelv a magyar fordítópiacon. Nem véletlen összefüggés, hogy Magyarországon a fordító és tolmács mesterképzés kizárólag két idegen nyelvvvel elérhető, amelyek közül az egyik az angol, és a legtöbb fordító/tolmács szakirányú továbbképzést is angol nyelvkombinációban kínálják a képzőintézmények (Szabó et al. 2018).

2. ábra: A nyelvi közvetítők munkanyelveinek megoszlása

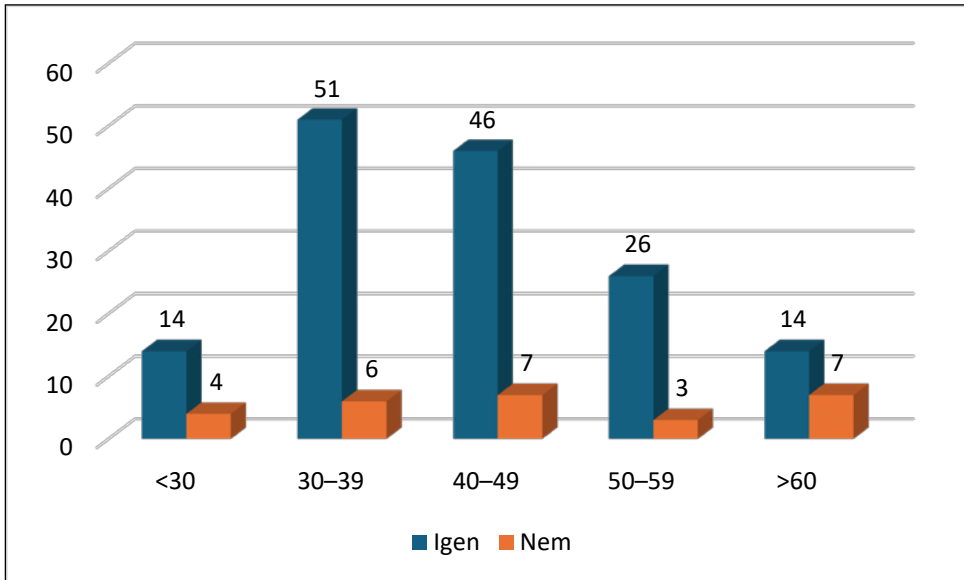
A lakóhelyre vonatkozó 4. és 5. kérdésben azt vizsgáltuk, hogy az év nagy részében hol élnek a fordítók/tolmácsok, illetve eddig hány országban éltek Magyarországon kívül egy évnél hosszabb ideig. Vagyis arra próbáltunk fényt deríteni, milyen mértékű mobilitás jellemzi a magyar nyelvi közvetítőket. A kitöltők többsége (89%, 159 válaszadó) Magyarországon él az év nagy részében. A válaszok között szerepelt továbbá Hollandia, Svájc, Szerbia, Szlovénia, Svédország, Románia, Luxemburg, Németország, Csehország, Spanyolország, az Egyesült Királyság és Görögország. A 178 nyelvi szakemberből 103 (58%) sohasem lakott máshol, csak Magyarországon, ami meglepő eredmény, hiszen egy vagy több idegen nyelvet beszélő, képzett szakemberekről van szó. 38-an (22%) éltek Magyarországon kívül egy országban, 22-en (13%) kettőben, 12-en (7%) pedig három vagy annál több országban éltek. Az alacsony mobilitás oka feltehetően az lehet, hogy a magyar a kis nyelvek közé tartozik, így külföldön kevesebb rá a kereslet, ugyanakkor a mai fordítópiacon a nyelvi közvetítők, különösen a fordítók, az online térben dolgoznak, így gyakorlatilag bárholnan végezhetik munkájukat. Az alacsony mobilitás okainak feltárása további kutatások tárgya lehet.

3.2. Tanulmányok és végzettség

A kérdőív 20–22. kérdésében felmértük a nyelvi közvetítők tanulmányaira vonatkozó adatokat. A 178 válaszadóból 151-en (85%) válaszolták azt, hogy rendelkeznek hivatalos fordítói vagy tolmács végzettséggel, 27 válaszadó (15%) pedig azt nyilatkozta, hogy nem. Sulyok (2023) kutatása hasonló eredményt hozott, így megállapítható, hogy a magyarországi fordítóiparban a gyakorló nyelvi közvetítők je-

lentős többsége rendelkezik fordító és/vagy tolmács képesítéssel. Az adatokat a 3. ábra mutatja a válaszadók életkorával összevetve.

3. ábra: A válaszadók nyelvi közvetítői végzettség és életkor szerinti eloszlása

A nyelvi közvetítők végzettségének életkor szerinti százalékos adatait az 1. táblázat mutatja. Az eredmények szerint a hivatalos fordítói vagy tolmács végzettséggel rendelkezők aránya a 30–39 év közöttiek körében a legmagasabb (89%). A 30 év alattiak körében viszonylag magas a végzettséggel nem rendelkezők aránya (22%). Ennek oka az lehet, hogy legtöbbször szakirányú továbbképzésen, valamilyen alapképzés után szereznek fordítói/tolmács végzettséget, vagy pedig jelenleg is folyamatban vannak a tanulmányaik, és már úgy dolgoznak a fordítópiacon. A nyelvi közvetítők végzettséggel rendelkezők aránya a 60 év felettek körében bizonyult a legalacsonyabbnak, ugyanakkor még közöttük is túlnyomó többségben vannak a képzett szakemberek (67%). Az alacsony arány a magyar fordító- és tolmácsképzéssel magyarázható, hiszen hazánkban – a kulturális és politikai viszonyok miatt – csak viszonylag későn, 1973-ban kezdődött a fordítók és tolmácsok hivatalos felsőfokú képzése (Klaudy 2013, Seresi 2019), és az 1986-os minisztertanácsi rendelet mondta ki, hogy szakfordítást vagy tolmácsolást díjazás ellenében az végzhet, aki szakképzéssel rendelkezik (24/1986. [VI. 26.] MT rendelet).

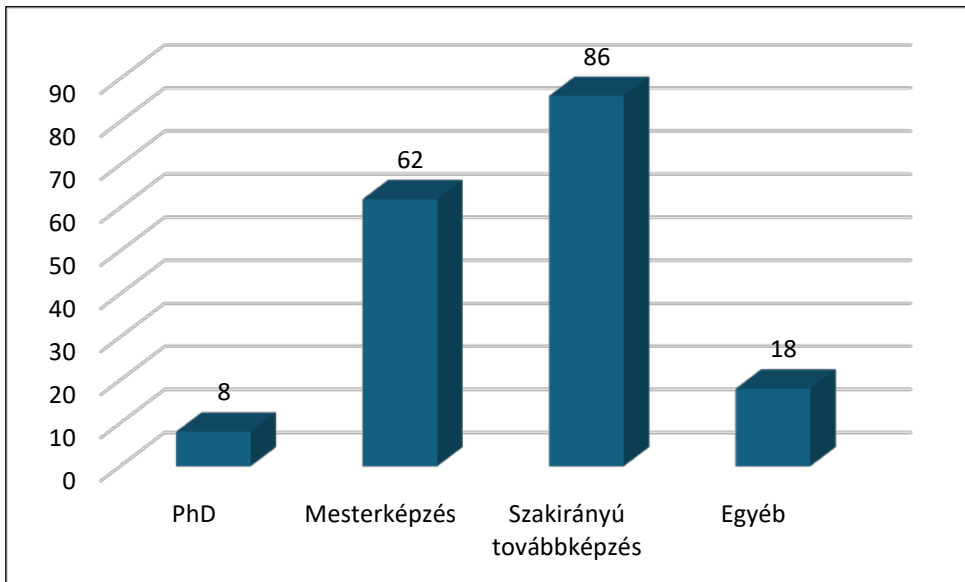
1. táblázat: A nyelvi közvetítői végzettség százalékos adatai életkor szerint

	<30	30–39	40–49	50–59	≥60	Összesen
Igen	78% (14)	89% (51)	87% (46)	82% (26)	67% (14)	85% (151)
Nem	22% (4)	11% (6)	13% (7)	17% (3)	33% (7)	15% (27)

A képesítéssel kapcsolatos eredményeket a munkanyelvekkel összevetve kiderül, hogy a fordító vagy tolmács végzettséggel nem rendelkező gyakorló szakemberek jelentős része olyan ritkább nyelvekkel dolgozik, mint például a szlovén, finn, cseh, horvát vagy bosnyák. Ezekből a „kis” nyelvekből a magyarországi felsőoktatási intézmények nem kínálnak képzést, de a fordító- és tolmácpiacon szükség van ezekre a nyelvkombinációkra is (Seresi 2019).

A végzettség szintjével kapcsolatos 21. kérdésre 163 válasz érkezett annak ellenére, hogy az előző kérdésnél 27 válaszadó jelezte, hogy nem rendelkezik nyelvi közvetítői végzettséggel. Ennek magyarázata, hogy az *Egyéb* kategóriában többen is megemlítették még folyamatban lévő tanulmányaikat. Az eredményeket a 4. ábra oszlopoi illusztrálják.

4. ábra: A válaszadók végzettség szintje szerinti eloszlása

Magyarországon fordító és tolmács képesítés a felsőoktatási intézményekben alap-, illetőleg továbbképzésben, továbbá a művelődési miniszter által kijelölt intézményekben szerezhető (7/1986. [VI. 26.] MM rendelet). Legtöbben (48%) szakirányú továbbképzésben szerezték a nyelvi közvetítői képesítésüket, ezt követi a mester-

képzés (35%). Ennek az lehet a magyarázata, hogy hazánkban szakirányú továbbképzést 13 felsőfokú intézmény nyújt, míg mesterképzést 7, illetve a mesterképzés csupán 2008 óta elérhető (Klaudy 2013). Az *Egyéb* kategóriában (18 válaszadó) a folyamatban lévő tanulmányok mellett legtöbben azt jelezték, hogy az országos szakfordító/tolmács vizsgán szereztek képesítést⁴, illetve egy alapszakon belül működő fordítói specializációt végeztek el. A tanulság, hogy még azoknak is van valamilyen fordítói képzés a szakmai hátterükben, akiknek hivatalos nyelvi közvetítói képesítésük nincs.

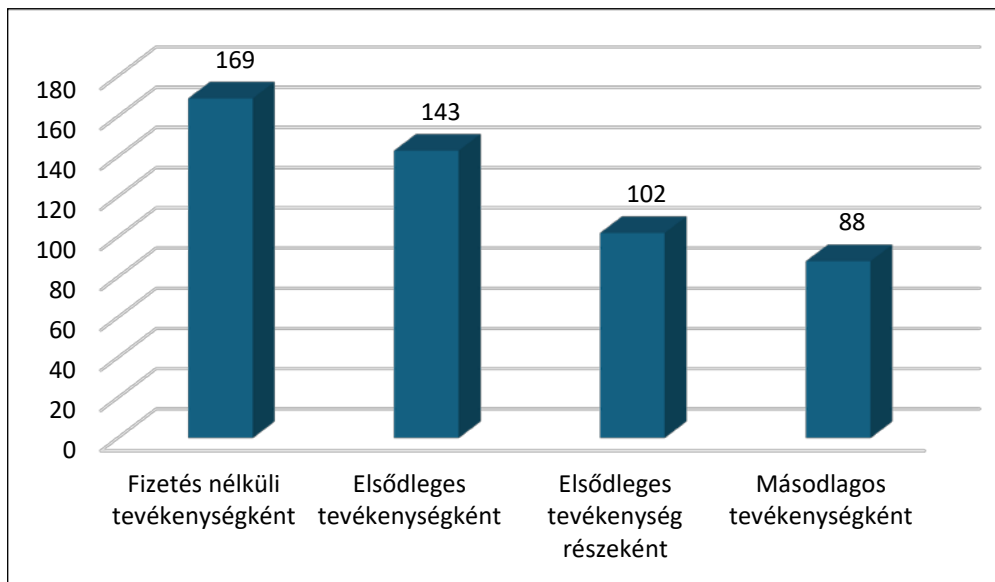
A 23. és 24. kérdés annak megvizsgálására szolgált, hogy a válaszadók eredetileg a nyelvi közvetítés területén kezdték-e meg a pályafutásukat. A válaszadók közül 110-en jelezték (62%), hogy a fordítástudomány vagy a fordítás/tolmácsolás területén dolgoztak vagy dolgoznak a húszas éveik közepén. Ez alapján a résztvevők több mint egy harmada (68 válaszadó, 38%) nem nyelvi közvetítőként kezdte a pályáját, hanem később módosított karriert. Közülük 25-en foglalkoztak tanítással, a többi 43 válaszadó között voltak, akik SSC munkakörben dolgoztak, míg mások az építőipar, közgazdaság, informatika, média, jog vagy kereskedelem területén tevékenykedtek, de olyan is volt, aki katonai légiforgalmi irányítóként dolgozott.

3.3. Nyelvi közvetítés a gyakorlatban

A fordítási és a tolmácsolási tevékenység típusára vonatkozó 6. kérdésre összesen 236 válasz érkezett. Több opciót is lehetett választani, mivel a fordítás és a tolmácsolás olyan tevékenység, amelyet könnyen lehet kombinálni akár egyéb jellegű munkákkal, illetve a nyelvi közvetítők pályája során akár változhatott is a tevékenységük típusa. Az 5. ábra oszlopaiból kiderül, hogy a válaszadók döntő többsége (143 válaszadó, 81%) elsődleges megélhetési formaként jelölte meg a fordítást és a tolmácsolást, tehát nem kombinálják a nyelvi közvetítést egyéb munkákkal – ez meghaladja az ELIS (2024) felmérésben kapott adatokat is, ahol a résztvevők 70 százaléka jelölte meg főállásként a nyelvi közvetítést. 102 válaszadó (58%) az elsődleges tevékenysége *részeként* határozta meg a fordítást és a tolmácsolást, 88 válaszadó (49%) pedig másodlagos tevékenységeként. Érdekes eredmény, hogy a felmérésben részt vevő gyakorló szakemberek 95 százaléka (169 válaszadó) végzett fizetés nélküli nyelvi közvetítést valamikor a pályája során.

⁴ ELTE BTK Fordító- és Tolmácsképző Tanszék: Országos szakfordító és tolmács vizsgák <https://languages.elte.hu/orszagosvizsgak>

5. ábra: Fordítás vagy tolmácsolás tevékenység típusok szerint

A következő kérdéseinkkel (7–19.) a fenti válaszokat vizsgáltuk meg részletesebben is. Az alábbi 2. táblázat azt mutatja meg, milyen gyakran neveztek meg a válaszadók egy adott nyelvi közvetítói tevékenységet az egyes típusokon belül. Látható, hogy a szakfordítást jelölték meg legtöbbször minden tevékenység típusban (90–78%), és fizetés nélküli tevékenységként végzik legkisebb arányban a felmérés résztvevői (32%). A kapott válaszok alapján megállapítható, hogy a szakfordítás erőteljesen dominál a magyar nyelvi közvetítói piacon.

A szakfordítás után jelentős különbséggel a konzekutív tolmácsolás következik (44–19%), amelyet legnagyobb arányban az elsődleges tevékenységük részeként végeznek a válaszadók, majd a műfordítás (36–17%) és a tudományos fordítás (33–16%) szerepel a gyakorisági sorban. A konferenciatorlmácsok szűkebb réteget képviselnek a nyelvi közvetítói piacon, leggyakrabban elsődleges tevékenységként végzik (24%), illetve ez az egyik legkevésbé gyakori tevékenység a fizetés nélküli kategóriában (7%). Az audiovizuális fordítás hasonlóan szűk szegmens a nyelvi közvetítésben, és csaknem ugyanolyan arányban végzik minden tevékenység típusban (15–9%).

A fizetett nyelvi közvetítói tevékenységek *Egyéb* kategóriájában a válaszadók több fontos tevékenységi kört is megemlítettek, így a lektorálást, a transzkreációt és a kísérelő tolmácsolást – ezeket a tevékenységeket a felmérés esetleges későbbi megismétlése során érdemes felvenni külön kategóriaként is. A fizetés nélküli tevékenységek *Egyéb* kategóriájában pedig a jól ismert közösségi fordítási és tolmácsolási tevékenységek között megjelenik például a civil és egyéb non-profit

szervezetek számára történő nyelvi közvetítés, a sportszakmai eseményeken való tolmácsolás és a Wikipedia-fordítás is.

2. táblázat: Az egyes típusokon belül megjelölt nyelvi közvetítői tevékenységek

	Elsődleges tevékenység	Másodlagos tevékenység	Elsődleges tevékenység része	Fizetés nélküli tevékenység
Konferencia-tolmácsolás	35 (24%)	15 (17%)	21 (21%)	12 (7%)
Konszekutív tolmácsolás	55 (38%)	30 (34%)	45 (44%)	32 (19%)
Szakfordítás	129 (90%)	69 (78%)	88 (86%)	54 (32%)
Tudományos fordítás	38 (27%)	29 (33%)	28 (27%)	27 (16%)
Műfordítás	41 (29%)	32 (36%)	28 (27%)	29 (17%)
Audiovizuális fordítás	21 (15%)	12 (14%)	13 (13%)	15 (9%)
Lokalizáció	27 (19%)	6 (6%)	15 (15%)	10 (6%)
Egyéb	13 (9)	9 (10%)	9 (9%)	13 (8%)
Összesen	143	88	102	169

3. táblázat: A nyelvi közvetítői piacon eltöltött idő tevékenység típusok szerint

	Elsődleges tevékenység	Másodlagos tevékenység	Elsődleges tevékenység része	Fizetés nélküli tevékenység
Alkalmanként	0	2 (2%)	0	47 (28%)
0–5 év	57 (40%)	41 (47%)	37 (36%)	37 (22%)
6–10 év	26 (18%)	12 (14%)	14 (14%)	3 (2%)
11–20 év	29 (20%)	15 (17%)	10 (10%)	2 (1%)
21–30 év	14 (10%)	10 (11%)	12 (12%)	2 (1%)
30 év fölött	4 (3%)	2 (2%)	2 (2%)	0
NA	13 (9%)	6 (7%)	27 (26%)	78 (46%)
Összesen	143	88	102	169

A felmérésben tevékenységtípusonként megkérdeztük a gyakorló szakembereket, mennyi időt töltöttek a nyelvi közvetítői piacon fordítóként vagy tolmácsként. A kapott válaszok adatait a 3. táblázat tartalmazza. A válaszok egy része nem a feltett kérdésre vonatkozott, ezek a *Nem alkalmazható* (NA) kategóriában szerepelnek a táblázatban.

A *nem alkalmazható* válaszok ellenére a felmérés adatai arra engednek következtetni, hogy Magyarországon a nyelvi közvetítők nagy része (47–22%) a pályakezdő kategóriába tartozik, kevesebb mint 5 év szakmai gyakorlattal, megerősítve Robin és munkatársai (2024) kutatási eredményeit, ugyanakkor eltérve az ELIS (2024) felmérés adataitól, ahol a válaszadó fordítók és tolmácsok 80 százaléka több mint 10 év tapasztalattal rendelkezik. (A pályakezdők nagy százaléka a mintában esetleg annak is tulajdonítható, hogy ezek a válaszadók még szorosabban kapcsolódnak az egyetemhez, nagyobb válaszadási hajlandóságot mutatva a felmérések terén.) A jelen kutatásban a gyakorló nyelvi közvetítők következő nagyobb csoportja 6–10 (18–2%), valamint 11–20 év (20–1%) tapasztalattal rendelkezik, nagyjából egyenlő elosztásban. A legkisebb csoportot a több évtizedes szakmai gyakorlattal rendelkező szakemberek alkotják – feltételezhető, hogy ebben a korcsoportban nagyobb a pályaelhagyás aránya. Végezetül az is megállapítható, hogy a válaszadók leginkább alkalmanként nyújtanak fizetés nélküli nyelvi közvetítő szolgáltatást, elsősorban a pályájuk elején.

3.4. Tudomány és gyakorlat kapcsolata

Kérdőívünk utolsó részében (25–30. kérdés) a fordítói gyakorlat és a fordítástudomány kapcsolatával foglalkoztunk. A 178 gyakorló szakember 82 százaléka (146 válaszadó) sohasem végzett tudományos munkát a nyelvi közvetítés területén. 18 százalék azonban (32 válaszadó) tudománnyal is foglalkozik a gyakorlat mellett, közülük a többség (22 válaszadó) 1–5 tanulmányt tett közzé a kérdőív kitöltésének időpontjáig. A többiek rendszeresen publikálnak, esetükben akár 30 fölött is van a megjelent cikkek száma. Érdekes lehet ezen a ponton megjegyezni, hogy az ELTE BTK Fordítástudományi Doktori Programjában mostanáig több mint 60 disszertáció született, tehát a magyar fordításkutatók jelentős része feltehetően nem dolgozik a fordítói piacon, míg Torres-Simon és Pym (2016) felmérésében a kutatók 96 százaléka gyakorló fordító/tolmács, praktizáló kutató, vagyis *praktikáló* (Torres-Simón és Pym 2016: 111). Mivel a jelen kutatás az aktív nyelvi közvetítőket vette célba, egy későbbi kutatás világíthatna rá, hogy a magyar fordításkutatók milyen arányban rendelkeznek fordítói gyakorlattal, illetve végzettséggel.

Arra a kérdésre, hogy létezik-e kapcsolat a tudományos munka és a fordítói/tolmácsolási tevékenység között, 112 válaszadó (63%) felelte, hogy igen, míg 66 (37%) úgy gondolja, hogy nincs kapcsolat a kettő között, és ugyanez az eredmény született a 27. kérdésnél is, amely arra vonatkozott, vajon kellene-e lennie ilyen kapcsolatnak. A következő kérdésre adott válaszok azonban némileg ellentmondá-

sosak, mivel már 136 gyakorló nyelvi szakember (77%) jelezte, hogy a fordítástudományi kutatómunka és az abból levont elméleti következtetések segíthetik a nyelvi közvetítői gyakorlatot, és csupán 42 válaszadó (23%) maradt továbbra is negatív. A kutatásban részt vevő gyakorló fordítók és tolmácsok tehát értékelik a fordítástudományt, és úgy gondolják, hogy az elmélet releváns információkkal szolgálhat a gyakorlat számára.

Az utolsó kérdésben lehetőséget adtunk a válaszadóknak, hogy szabadon és részletesebben is kifejtsek véleményüket azzal kapcsolatban, milyen módon segítheti a fordítástudomány és az elmélet a fordítók és a tolmácsok tevékenységét. A kérdésre összesen 101 vélemény érkezett – a válaszadók 57 százalékától –, amelyek túlnyomó többsége a tudomány és a gyakorlat pozitív kapcsolatát emeli ki, továbbá a gyakorló nyelvi közvetítők felelősségét hangsúlyozza, ha nem is a tudomány művelése, de eredményeinek a megismerése iránt:

„A tudomány a kutatási eredményeivel támogatja a fordítási gyakorlatot. A fordítóknak is tudatában kellene lenniük a tudomány eredményeinek.”

Előfordulnak szkeptikusabb vélemények is, miszerint a fordítás és a tolmácsolás elsősorban a gyakorlatban sajátítható el, nem pedig az elmélet megismerésével, továbbá több válaszadónál megjelenik az erőteljes igény a *gyakorlatorientált* kutatásokra (vö. Torres-Simón és Pym 2016):

„A fordítás mindenekelőtt gyakorlati tevékenység, nem érdemes túl elvont tudományos háttérrel kreálni neki, csak addig ér valamit a tudományos megközelítése, amíg közvetlen kapcsolatban áll a gyakorlattal.”

A válaszadó nyelvi közvetítők akkor látják értékét a fordítástudománynak, ha a kutatásokat a gyakorlatból felmerülő problémák inspirálják, és az eredmények a gyakorlatot támogatják. Ez a vélemény tökéletes összhangban áll a leíró fordítástudomány Holmes (1974) és Toury (1995) által felvázolt rendszerével és céljaival.

A kapott válaszokból tematikus szövegelemzéssel az alábbi fő motívumok bontakoznak ki, illetve ismétlődnek többször is azzal kapcsolatban, milyen eredményekkel gazdagíthatják a fordítástudományi kutatások a fordítóipari gyakorlatot:

- Tudatosabb munkavégzés (27 válaszadó)
- Munka minőségének javítása (20 válaszadó)
- Eszközfejlesztés, új technikák és módszerek (19 válaszadó)
- Oktatás fejlesztése (6 válaszadó)
- Hatékonyság növelése (5 válaszadó)
- Megoldás a gyakorlat dilemmáira (4 válaszadó)
- Adaptáció a változó munkakörülményekhez (3 válaszadó)

A válaszokban leggyakrabban azt emelték ki a résztvevők, hogy a fordítástudományi kutatások eredményei a jó gyakorlatok és a tanulságok rendszerezésével, összegzésével elősegíthetik a reflektált, tudatos munkavégzést, a megfelelő stratégiák kiválasztását a nyelvi közvetítés során.

„Az ösztönszerűen, tapasztalatokból építkező munka tudatosabbá válhat. Korábban nem ismert dolgokra (technikák, megoldások, tapasztalatok) derülhet fény. Egy-egy fordítási döntést megerősíthet a kutatás.”

„Az automatikus folyamatok tudatosítása révén elősegítheti a fordítói munkavégzést. Felhívja a figyelmet a kevésbé tudatos átváltási műveletekre, segít elkerülni a hibákat, és támpontot adhat a nehezen fordítható szavak, kifejezések esetében. Összességében hozzájárulhat egy bonyolult folyamat jobb megértéséhez és tudatosításához.”

„Egyéni szinten a fordítástudományi kutatómunka a szakember tudatosságát növeli, tágabb perspektívában a kutatómunka eredménye hatással van a fordító/tolmács szakemberek képzésének, továbbképzésének fejlesztésére, aktualizálására.”

Ezeknek a követendő stratégiáknak az összegzése, szisztematikus rendszerezése hozzájárulhat az oktatás hatékonyságának növeléséhez. A tudatosság növekedésével pedig javulhat a nyelvi közvetítés minősége is, ebben a gyakorló szakemberek nagy szerepet tulajdonítanak a fordított szövegek hibatipológiai elemzésének, a gyakori, tipikus hibák elkerülésére.

„Meglévő fordítások elemzésével, leíró jellegű bemutatásával sokat segíthet kikerülni a hibákat, amiket mások elkövettek, és jó ötleteket ad. Ez igaz a tolmácsolásra is, kellemebb mások hibáiból tanulni. Jó tudni, hogy milyen műveleteket, technikákat alkalmazhatok, és nem kell mindent egyedül kikísérletezni.”

„Az egyébként évek alatt és sokszor saját hibák során megtanult fordítói/tolmács fogásokat a kutatási tevékenység feltárhatja, összefoglalhatja és könnyebbé teheti a tudás átadását. Jobb minőségű fordítói és tolmácsolási munkavégzést tesz lehetővé.”

A fordítástudományi kutatások egy másik jelentős szerepét a fordítást és tolmácsolást segítő újabb technológiai eszközök, korpuszok, adatbázisok, fordítási protokollok és módszerek létrehozásában látják a válaszadók.

A kérdőíves felmérésben részt vevő nyelvi szakemberek kutatási irányokat is megneveztek a fordítástudomány számára, amelyek vélhetőleg tovább támogathatják a nyelvi közvetítói gyakorlatot, ilyen például a mesterséges intelligencia alkalmazhatóságának vizsgálata, újabb technológiák fejlesztése, neurolingvisztikai

kísérletek folytatása és a hibatipológiai elemzések. A fordítástudomány szerepét a válaszadók abban látják, hogy a kutatók kövessék a fordítóipar turbulens fordulatait, válaszokat adjanak a dilemmákra, és elősegítsék a gyakorló szakemberek sikeres adaptációját a gyors változásokhoz.

„Fontos, hogy álljanak mögöttünk, fordítók és tolmácsok mögött olyan tudós szakemberek, akik ezeket a változásokat követik, közvetítik, és ezáltal segítik a munkánkat.”

4. Összefoglalás

A fordítóiparban zajló technológiai forradalom ismét időszerűvé teszi az örök kérdést: vajon szüksége van-e a gyakorlatnak az ember munkáját támogató elméletre (Levy 1965, Chesterman és Wagner 2002, Heltai 2023). Bár a hagyományos dichotómia a „gyakorlat” és az „elmélet” alapvető ellentétére épül, az utóbbi szorosan magában foglalja a kutatást és munkavégzést megalapozó képzést is. A jelen tanulmányban bemutatott kérdőíves kutatás éppen ezért kettős célt szolgált. Egyrészt megvizsgálta a nyelvi közvetítői piacon jelenleg is aktív fordítók és tolmácsok szakmai háttérét és végzettségét, másrészt felmérte a résztvevők fordítástudományi kutatással és elmélettel kapcsolatos véleményét. A kérdőíves felmérés Torres-Simón és Pym (2016) korábbi kutatásán alapul, de velük ellentétben nem a fordításkutatók, hanem a gyakorló szakemberek körében vizsgáltuk a fordítástudomány és a nyelvi közvetítői gyakorlat viszonyát.

Az eredmények alapján megállapítható, hogy hazánkban a legtöbb nyelvi közvetítő képzett, képesítéssel rendelkező szakember, a fordítás és a tolmácsolás az elsődleges tevékenysége, tehát ez jelenti számukra a fő megélhetést. Ugyanakkor gyakran kombinálják egymással a fordítást és a tolmácsolást, ezeken belül pedig az egyes szakterületeket. A szakmai háttérrel érintő felmérés további kutatások lehetőségét is felvetette. A jövőben meg lehetne vizsgálni a szabadúszóként, illetve alkalmazottként dolgozó tolmácsok és fordítók arányát, a külföldi és hazai fordítóirodáknak dolgozók számát, valamint a pályaelhagyás mértékét a fordítók és a tolmácsok körében. A kérdőíves kutatást érdemes bizonyos időszakonként megismételni, az ELIS felméréshez hasonlóan, hogy újabb trendek és szerepek is bekeverüljenek a felmérésbe.

A szakirodalomban felvetett, hagyományos nézőponttal ellentétben a válaszból kiderült, hogy a gyakorló nyelvi közvetítők nagy jelentőséget tulajdonítanak a fordítástudomány és a szakma kapcsolatának. Hasznosnak tartják a kutatást, mivel az eredmények hozzájárulhatnak, hogy tudatosabban és hatékonyabban végezzék a munkájukat, jobb minőségű szolgáltatást nyújtva a megrendelőknek. A válaszadók felhívják a figyelmet a fordítástudomány jelentős társadalmi szerepére: a fordítástudományi kutatások legfontosabb feladatának a piacot formáló változások nyomon követését és a megküzdési stratégiák kidolgozását tartják, elő-

segítve a gyakorló szakemberek sikeres adaptációját a változásokhoz – amire a mesterséges intelligencia korában a professzionális nyelvi közvetítőknek nagy szükségük van.

Irodalom

- Albl-Mikasa, M. 2022. English as a lingua franca-a paradigm shift for translation and interpreting. *Слово. ру: Балтийский акцент* Vol. 13. No. 1. 65–81.
- Chesterman, A. 1993. From ‘Is’ to ‘Ought’: Laws, Norms and Strategies in Translation Studies. *Target* Vol. 5. No. 1. 1–20. <https://doi.org/10.1075/target.5.1.02che>
- Chesterman, A., Wagner, E. 2002. *Can Theory Help Translators? A Dialogue between the Ivory Tower and the Wordface*. Manchester: St. Jerome.
- Dankó Sz., Csizér K. 2022. Statisztikai próbák a fordítástudományi kutatásokban. In: Klaudy K., Robin E., Seidl-Péché O. (szerk.) *Bevezetés a fordítás és a tolmácsolás kutatómódszertanába I. Általános rész*. Budapest: ELTE FTT–MANYE Fordítástudományi Szakosztály. 59–76. <https://doi.org/10.21862/kutmodszertan1/4>
- Eszenyi R. 2022. Kérdőívek és interjúk a fordítás és a tolmácsolás kutatásában. In: Klaudy K., Robin E., Seidl-Péché O. (szerk.) *Bevezetés a fordítás és a tolmácsolás kutatómódszertanába I. Általános rész*. Budapest: ELTE FTT–MANYE Fordítástudományi Szakosztály. 77–91. <https://doi.org/10.21862/kutmodszertan1/5>
- Eszenyi, R., Bednárová Gibová, K., Robin, E. 2023. Artificial intelligence, machine translation & cyborg translators: a clash of utopian and dystopian visions. *Orbis Linguarum* Vol. 21. No. 2. 102–113. <https://doi.org/10.37708/ezs.swu.bg.v21i2.13>
- Eszenyi R., Robin E. 2024. Ezt hívják itt „utószerkesztésnek”? Uniós fordítók a neurális gépi fordítás szerepéről *Alkalmazott Nyelvtudomány* 3. különszám. 58–77. <http://dx.doi.org/10.18460/ANY.K.2024.3.004>
- Heltai P. 2023. *Bevezetés a fordítástudományba: Posztgraduális szakfordítói képzések számára*. Budapest: L’Harmattan.
- Holmes, J. 1972. The Name and Nature of Translation Studies. 1st. ed. *APPTS Series of the Translation Studies Section*. Dept. of General Literary Studies. Amsterdam: University Press.
- Klaudy K. 2013. A Ménesi úttól az Amerikai úton át a Múzeum körútig. In: Klaudy K. (szerk.) *Fordítás és tolmácsolás a harmadik évezred elején*. Budapest: Eötvös Kiadó. 9–15.
- Levý, J. 1965. Will Translation Theory be of Use to Translators? In: Italiaander, R. (ed.) *Übersetzen. Vorträge und Beiträge vom Internationalen Kongress literarischer Übersetzer in Hamburg*. Frankfurt-am-Main: Athenäum. 77–82.
- Pym, A., Grin, F., Sfreddo, C., Chan, A. L. J. 2012. *The Status of the Translation Profession in the European Union*. Luxembourg: European Commission.
- Robin E. 2018. *Fordítási univerzálék és lektorálás*. Budapest: Eötvös Kiadó.
- Seresi M. 2019. A tolmácsolás szakmai standardjainak kialakulása és érvényesülése a gyakorlatban. In: Szoták Sz. (szerk.) *Diszciplínák találkozása–nyelvi közvetítés a XXI. században*. Budapest: OFFI. 135–145.

- Sulyok K. 2023. Kérdőíves felmérés a fordítói, a lektori és az utószerkesztői kompetencia megítéléséről a fordítóiparban. *Fordítástudomány* 25. évf. 2. szám. 34–57. <https://doi.org/10.35924/fordtud.25.2.3>
- Szabó Cs., Seidl-Pécs O., Ugrin Zs. 2018. *Magyarországi fordítóképző intézmények SWOT-elemzése*. In: Szabó Cs. (szerk.). *Fókuszban a fordítás értékelése: Tanulmányok a BME INYK Tolmács- és Fordítóképző Központ 2017. szeptember 29–30-án megrendezett Őszi Konferenciájának előadásaiból*. Budapest: BMGE GTK Idegen Nyelvi Központ. 5–54.
- Torres-Simón, E., Pym, A. 2016. The professional backgrounds of translation scholars. Report on a survey. *Target*: Vol. 28. No. 1. 110–131. <https://doi.org/10.1075/target.28.1.05tor>
- Toury, G. 1995. *Descriptive Translation Studies and Beyond*. Amsterdam: Benjamins. <https://doi.org/10.1075/btl.100>

Internetes hivatkozások

- 7/1986. (VI. 26.) *MM rendelet a szakfordító és tolmácsképesítés megszerzésének feltételeiről*. <https://net.jogtar.hu/jogszabaly?docid=98600024.mt>
- ELIS Research. 2024. *European Language Industry Survey 2024. Trends, expectations and concerns of the European language industry*. <https://elis-survey.org/wp-content/uploads/2024/03/ELIS-2024-Report.pdf>
- European Society for Translation Studies (EST). 2015. Translator Training Observatory. <http://goo.gl/ZjAPYQ>
- Hunnect. 2021. *A Hunnect 2021-es felmérése a gépi fordítás elfogadottságáról és trendjeiről a szakfordítók körében – összefoglaló*. <https://hunnect.com/wp-content/uploads/2021/12/Hunnect-Felmeres-a-gepi-forditasrol-2021.pdf>
- Robin, E., Gabányi, R. R., Tóth, B. F., Nagy, G. 2024. Fordító és tolmács hallgatók pályakövetése / Career path survey of translator and interpreter graduates (ELTE Eötvös Loránd University). *figshare*. <https://doi.org/10.6084/m9.figshare.24799443.v1>

FÜGGELÉK

A nyelvi közvetítők szakmai és tudományos háttere – kérdőív

1. Születési év *
2. Nem *
 - Nő
 - Férfi
3. Nyelvpár(ok) *
4. Melyik országban él az év nagy részében? *
5. Hány országban élt egy évnél hosszabban (beleértve az állandó lakhelye szerinti országot)? *
6. Fordított vagy tolmácsolt valaha rendszeresen? (Több lehetőséget is választhat.)
 - Csak fizetés nélküli tevékenységként
 - Elsődleges tevékenységként (ez a megélhetése)
 - Elsődleges tevékenység részeként (a fordítás/tolmácsolás beletartozik a munkakörébe, külön díjazást nem kap pl.titkári, marketing, munkájának része a fordítás/tolmácsolás)
 - Másodlagos tevékenységként (a fordításért/tolmácsolásért külön díjazást kap, vagyis a tolmácsolás a másodállása) Egyéb
7. Mostanáig milyen szakterület(ek)en végzett FIZETÉS NÉLKÜLI fordítói/ tolmácsolási tevékenységet? (Több lehetőséget is választhat.)
 - Konferenciatolmácsolás
 - Konszekutív tolmácsolás
 - Szakfordítás
 - Tudományos fordítás
 - Műfordítás
 - Audiovizuális fordítás
 - Lokalizáció
 - Egyéb
 - Nem végeztem

8. Ha a 4. kérdésnél az „Egyéb” mezőt jelölte meg, kérjük részletezze, milyen szakterület(ek)en dolgozott.
9. Mennyi ideig végzett FIZETÉS NÉLKÜLI fordítói/tolmácsolási tevékenységet?
10. Mostanáig milyen típusú fordítást/tolmácsolást végzett, amikor a fordítás/ tolmácsolás az ELSŐDLEGES TEVÉKENYSÉGE volt? (Több lehetőséget is választhat.)
- Konferenciatolmácsolás
 - Konszekutív tolmácsolás
 - Szakfordítás
 - Tudományos fordítás
 - Műfordítás
 - Audiovizuális fordítás
 - Lokalizáció
 - Egyéb
11. Ha a 7. kérdésnél az „Egyéb” mezőt jelölte meg, kérjük részletezze, milyen szakterület(ek)en dolgozott.
12. Mennyi ideig volt a fordítás/tolmácsolás az ELSŐDLEGES TEVÉKENYSÉGE?
13. Mostanáig milyen típusú fordítást/tolmácsolást végzett, amikor a fordítás/ tolmácsolás az ELSŐDLEGES TEVÉKENYSÉGÉNEK RÉSZE volt? (Több lehetőséget is választhat.)
- Konferenciatolmácsolás
 - Konszekutív tolmácsolás
 - Szakfordítás
 - Tudományos fordítás
 - Műfordítás
 - Audiovizuális fordítás
 - Lokalizáció
 - Egyéb
14. Ha a 10. kérdésnél az „Egyéb” opciót választotta, kérjük részletezze, milyen szakterület(ek)en dolgozott.

-
15. Mennyi ideig fordított/tolmácsolt valamilyen ELSŐDLEGES TEVÉKENYSÉG RÉSZEKÉNT?
16. Mostanáig milyen típusú fordítást/tolmácsolást végzett, amikor a fordítás/ tolmácsolás a MÁSODLAGOS TEVÉKENYSÉGE volt? (Több lehetőséget is választhat.)
- Konferenciatolmácsolás
 - Konszekutív tolmácsolás
 - Szakfordítás
 - Tudományos fordítás
 - Műfordítás
 - Audiovizuális fordítás
 - Lokalizáció
 - Egyéb
17. Ha a 13. kérdésnél az „Egyéb” opciót választotta, kérjük részletezze, milyen szakterület(ek)en dolgozott.
18. Mennyi ideig volt a fordítás/tolmácsolás a MÁSODLAGOS TEVÉKENYSÉGE?
19. Ha a 3. kérdésnél az „Egyéb” mezőt jelölte meg, kérjük adja meg, mi volt az a fordítói/tolmács tevékenység, illetve mennyi ideig tartott.
20. Van hivatalos fordítói vagy tolmács végzettsége? *
- Igen
 - Nem
21. Milyen szintű fordítói vagy tolmács végzettsége(i) van(nak)?
- Szakirányú továbbképzés
 - Mesterképzés (MA, MSc)
 - PhD
 - Egyéb
22. Ha a 18. kérdésnél az „Egyéb” mezőt jelölte meg, kérjük adja meg, milyen jellegű végzettséggel rendelkezik.

23. Dolgozik/Dolgozott a fordítástudomány vagy a fordítás/tolmácsolás területén a húszas évei közepén? *
- Igen
- Nem
24. Ha az előző kérdésre nemmel válaszolt, kérjük adja meg, mivel foglalkozott/milyen területen dolgozott akkoriban.
25. Végzett-e valaha tudományos munkát a fordítás és tolmácsolás terén? *
- Igen
- Nem
26. Hány tudományos cikket vagy könyvet publikált a fordítás vagy tolmácsolás területén?
- 0 11–20
- 1–5 21–30
- 6–10 30-nál többet
27. Ön szerint van kapcsolat a tudományos munka és a fordítói/tolmácsolási tevékenység között? *
- Igen
- Nem
28. Kellene lennie kapcsolatnak a tudományos munka és a fordítói/tolmácsolási tevékenység között? *
- Igen
- Nem
29. Segít(het)i-e a fordítástudományi kutatómunka a gyakorlati fordítói/ tolmácsolási tevékenységet?
- Igen
- Nem
30. Ha a 26. kérdésre igennel válaszolt, kérjük fejtse ki néhány mondatban, hogy miben segít(het)i a fordítástudományi kutatómunka a gyakorlati fordítói/ tolmácsolási tevékenységet.

Műhelytanulmány a *María de Buenos Aires* című opera szöveggönyvének magyar fordításáról¹

Horváth Péter Iván

E-mail: poliglott76@gmail.com
<https://orcid.org/0000-0002-1339-0197>

Kivonat: A tanulmány a *María de Buenos Aires* című argentin opera szöveggönyvének magyar fordításáról szól. A mű cselekménye igen szürreális, nyelvezte pedig több ponton homályos részben a rendhagyó mondatszerkezetek, részben a költői szóalkotások miatt, ezért a legtöbb anyanyelvű beszélő számára nehezen értelmezhető. Az itt elemzett rímtelen fordítást színházi felkérésre a jelen szerző készítette, elsősorban a szótagszám megőrzésére törekedve. Ehhez először is fontos volt különbséget tenni a nyelvtani és a verstani szótagok között. Mivel a magyar nyersfordítás jellemzően rövidebb lett a spanyol eredetnél, szinte mindenhol meg kellett növelni a szótagok számát, hosszabb (néha jelölt) szinonimákkal, nyelvtani hosszabbítással és betoldással. A terjedelem növekedése több esetben együtt járt a felstilizálással és a dúsítással. A fordítási problémák között a Buenos Aires-ben használt lunfardo szavak, a költő szóalkotásai, a reáliák és az argentin spanyol nyelvváltozat egyes jelenségei említhetők. Bár ez a magyar szöveg a nézők számára készült, ők a rendező döntése miatt végül nem olvashatták. Mivel csak az előadók vették igénybe a próbákon, akiknek elég lett volna egy elnagyolt prózai változat is, ez a fordítás funkcionális értelemben „túl jó”, azaz „rossz” lett.

Kulcsszavak: szöveggönyv, nyelvtani és verstani szótag, felstilizálás, dúsítás, lunfardo

1. Bevezetés

2023 novemberében Sándor Szabolcs karmester azzal keresett meg, hogy a debreceni Csokonai Nemzeti Színház 2024-ben műsorra tűzi a *María de Buenos Aires* című tangóoperát. Elmondta, hogy latin- és olasztudása, valamint a mű angol for-

¹ Köszönöm Bakucz Dórának, Lanstyák Istvánnak és Nádasdy Ádámnak a tanulmány kéziratához fűzött segítő észrevételeit.

dítása alapján (McFall 2017) megpróbálta magyarra átültetni a szöveget, de ennek az eredménye hézagos és pontatlan lett. Arra kért, hogy pótoljam a hiányokat, és javítsam ki a hibákat. Ugyanakkor hozzátette, hogy a magyar szöveget érdemes lenne kiadni egy füzetkében, a feliratozás ugyanis elvonná a figyelmet a színpadról. Mivel úgy láttam, hogy a nyers változatot nehezebb lenne kiegészítenem és helyreigazítanom, mint saját fordítást készítenem, az utóbbiban állapodtunk meg.

A *María de Buenos Aires* korábban többször is színpadra került Magyarországon. Előbb 2004-ben Miskolcon, majd 2014-ben Budapesten (*Nagyvárosok Máriája* címmel), 2017-ben pedig újfent Miskolcon. Ezek közül csak a budapesti előadáshoz készült magyar változat, Vencz Zoltán nyersfordítása alapján Závada Péter és Zöldi Gergely tollából. Én ezt nem kutattam fel, hogy a munkámban ne befolyásoljon: az eredeti szövegre kívántam hagyatkozni. Ugyanebből az okból mellőztem az említett McFall-féle fordítást is, pontosabban csak a legnehezebb részek tisztázása végett folyamodtam hozzá.

A megbízás sajátosságát az adta, hogy előtte 22 évig kizárólag szakfordítást végeztem. A műfordítással csak olvasóként és kutatóként volt dolgom. Ehhez képest mély vízbe ugrottam, mert a *María de Buenos Aires* szövege több része is homályos, nehezen értelmezhető. Nem véletlen, hogy a mű rögtön az 1968-ban történt ősbemutatón felháborodást váltott ki számos nézőből. A debreceni előadás spanyol anyanyelvű közreműködői – Sándor Szabolcs elmondása szerint – szintén halandzsának minősítették a szövegkönyv több részét.

2. A mű

A *María de Buenos Aires* Ástor Piazzolla (1922–1992) argentin zeneszerző és Horacio Ferrer (1933–2014) uruguayi író-költő darabja. Műfaja tangóopera, illetve – az alkotók szavával élve – „operita”, azaz „operácska”, mivel igazán se nem opera, se nem operett.

Cselekménye a következő. Egy Buenos Aires-i boszorkányszombaton a Duende (szó szerint 'kobold', de a népi hiedelemvilágban 'ösztönös, érzéki dolog, ihlet' is) megidézi Buenos Aires-i Máriát. A címszereplő egy szegénynegyedben jön világra. A születése napján az Isten részeg. Útra kel a belvárosba, és ott a bandoneón (mindkét oldalán gombokkal megszólaltatott harmonika) megrontja, ezért a Duende a versével bosszúból kettéhasítja a hangszert. Az immár utcanőként dolgozó lány a csatornába leereszkedve egy feketemisébe csöppen, ahol tolvajok és madámok megölik, majd arra kárhoztatják, hogy árnyként járja a város poklát. Az éjszaka lényei végighordozzák Mária holttestét az alvó városon. Az árnyék elvesztesen bolyong Buenos Airesben. Nem tudja, kihez forduljon, így levelet ír a környék fáinak és kéményeinek. Közben egy különös cirkuszra bukkan, amelynek fellépői a lelkiismeret-furdalás, egyes komplexusok és rémálmok. Mária egy piruettel kitépi magából nem létező emlékeit. Folytatja céltalan útját, a Duende pedig ismét megidézi, ezúttal egy kocsmából, amelynek a vendégeivel azt üzeni neki,

hogy a legegyszerűbb dolgokban fedezze fel a fogantatás misztériumát. A Duende által küldött marionettek, Chaplinek, akrobaták stb. az utcákon zajongva keresnek egy csírárt, hogy az árnyék fiúgyermeket szüljön. Buenos Airesre vasárnap virrad, és a megtermékenyült Mária egy magas állványon a napfényrel dacolva eljárja a természetfeletti terhesség őrző tancát. A körülötte lévő tésztagyúró asszonyok és három bölcs kőműves, akik a közelgő csoda hatására reszketni és hallucinálni kezdenek, döbbenet tapasztalják, hogy a lány nem a kis Jézust hozta világra, hanem egy kis Máriát. A jelenlévők nem értik, hogy a halott Mária támadt-e fel, vagy valaki más (esetleg maga a város), hogy minden véget ért-e, vagy csak most kezdődött, és hogy a jelen csakugyan ma van-e, vagy tegnap volt. De erre már senki nem tud válaszolni.

Amint látható, a történet igen szürreális, részint a szereplők kiléte és viselkedése, részint az idősíkok összekeveredése miatt is. Mária születése, halála, újjászületése és születe elvileg hosszú évek alatt zajlik le, ám a környezete mindezt néhány napon belül éli át.

A kusza eseménysorozatot csak bonyolítja a zavaros szöveg. Ferrer az ezzel kapcsolatos bírálatokra többször kifejtette, hogy nem érthető verseket akart írni, hanem olyanokat, amelyek érzéseket és hangulatokat váltanak ki. Bár az egyes áriák, recitativók és narrációk terjedelme, sorhossza, rímképlete, stílusa stb. eltérő, a nyelvezetet egységessé teszi egyrészt az 5. pontban tárgyalt *lunfardo*, másrészt a költői képek és a bibliai utalások.

Az alábbi szemelvények izelítőt adnak a *María de Buenos Aires* nyelvi sajátosságából. Az (1) a bevezetőből való, ahol a Duende megidézi a címszereplőt.

(1) Ahora que en la sórdida tensión filibustera
de un clave bien trampeado tocan tangos con tus huesos
las manos desveladas de un caín y una trotera.

Ahora que el rencor, con rabia y pólvora de un peso
gatilla, en su plegado bandoneón, la hechicería
de un golpe en Ay Menor para el costado de tus besos;

(1a) Most, amikor egy összevissza hangolt, mocskos csembaló
pattanásig feszült húrjain csontjaiddal tangót vernek
egy Káin és egy éjjeli pillangó álmatlan kezei.

Most, amikor a harag felháborodva, egy kevés lóporral
fegyverként süti el összecukott bandoneónján egy ütés
jaj-mollban felhangzó boszorkányságát a csókjaiddal együtt;

A (2) szemelvény a 7. kép egyik része, ahol Mária – félig recitálva, félig énekelve – az ún. keringőverset adja elő.

(2) Y seré un resto de ceniza entanguecida;
y el medio amor, desde el final, me hará su guiño,
y, aún, arderé, por dos monedas, otra vida,
sobre un lunático repliegue del corpiño.

Seré más triste, más descarte, más robada
que el tango atroz que nadie ha sido todavía;
y a Dios daré, muerta y de trote hacia la nada,
el espasmódico temblor de cien Marías...

(2a) És az eltangósodott hamu maradéka leszek;
és a félig-szerelem visszafelé rám fog kacsintani,
s mégis két pénzért egy másik életet fogok égni
a melltartóm elmebajos gyűrődése felett.

Szomorúbb, eldobottabb, kifosztottabb leszek,
mint a kegyetlen tangó, amely eddig nem volt senki sem;
és holtan, a semmi felé vágatva Istennek adom
száz Mária görcsbe ránduló remegését...

A (3) szemelvény a 13. képből származik, ahol a lélekelemzők nézőket tessékkelnek be pszichológiai cirkuszukba.

(3) Pasen a ver!: que la vida
se enredó en la pena floja,
y un Yo porque se le antoja
traga angustias encendidas!

Aquí está la voltereta
de un rencor que, en zapatillas,
saca un boom de pesadillas
por detrás de la careta!

(3a) Csak tessék, folyvást! Az élet
lanyha kínba gabalyodott bele,
egy Én pedig – mert úgy tartja kedve –
lángoló szorongásokat nyel.

Itt pedig cigánykereket hány
egy papucsos neheztelés, amely
csak úgy ontja a rémálmokat
az álarca mögé bújva!

3. Fordítói stratégia

Mivel nem énekelhető fordítást kellett készítenem, figyelmen kívül hagyhattam annak legfőbb ismérveit: az ejthetőséget, a hangmagasságnak megfelelő magán- és mássalhangzó-választást, a ritmushoz illeszkedő szóválasztást és a hangnemszimbolikát (Bozsik 2015: 20). Műfordítói gyakorlat híján lemondtam a rímekről, viszont a spanyol szöveg költőiségét fontosnak tartottam érzékeltetni, így megőriztem a szótagszámot, lehetőleg a szóképekkel és a mondat hosszúsággal együtt. Tartalmilag pontos, sőt a homályos részekenél szó szerinti fordításra törekedtem, az egyes reáliákat pedig lábjegyzetben magyaráztam meg.

4. A forrásnyelvi szótagszám megőrzése

4.1. A szótagszám megőrzésének hangtani nehézségei

Ahogy a 3. pontban említettem, a költői stílust – rímelés hiányában – elsősorban a szótagszám megőrzésével kívántam visszaadni. Mivel a szótagmagot a spanyolban a magyarhoz hasonlóan mindig valamely magánhangzó alkotja (sosem mássalhangzó, mint egyes szláv nyelvekben), a szótagszámlálás eleinte egyszerűnek tűnt. A munka feléhez érve azonban eszembe jutott, hogy a természetes spanyol beszédben és az azon alapuló költészetben egy szó utolsó magánhangzója egybe szokott olvadni a következő szó első magánhangzójával, azaz egyetlen szótagot alkotnak. Eszerint például a *la edad* 'a kor' nem *[la.e'ðad], hanem [lae'ðad]. Mire tudatosult bennem, hogy a szövegben végig érvényesül az ún. szinaloiphé (más néven krázis), már túl késő volt átfogalmaznom az elkészült részeket – a prózai recitativók kivételével, mert azok fordításakor figyelmen kívül hagytam a szótagszámot.

Az, hogy nem verstani, hanem nyelvtani szótagokkal dolgoztam, több következménnyel is járt. Először is azzal az előnnyel, hogy a célnyelvi olvasóknak nem kell a magyartól idegen szinaloiphéval, pl. a 7. képben elhangzó *össze a torkomban* második és harmadik elemének az *[ʔs:ea] ejtésével szembesülniük a szabályos [ʔs:ɛ.a] helyett. Ugyanakkor a nyelvtani szótag alkalmazása hátrányosnak is bizonyult, mert így a fordítás sokszor egy szótaggal hosszabb lett az eredetinel, és ezzel megbontotta a spanyol versszakoknak a főleg nyolc (verstani) szótagban megnyilvánuló egységét. A nyelvtani szótagolásnak ez a hátulütője azonban meg is könnyítette a dolgomat, mert a nyersfordítás a kellelénél szinte mindig rövidebb lett, és emiatt a legnagyobb kreativitást – ahogy az alábbi 4.2.–4.7. pontban szó lesz róla – éppen a sorok meghosszabbítása követelte meg.

Bár a szinaloiphé nagyon gyakori mind a természetes beszédben, mind a költészetben, némely nyelvjárás, beszédtempó, téma és ritkább szókapcsolat esetén nem következik be. Ezzel szemben a kettőshangzók mindig egyetlen szótagot képeznek, és ez nem is okozott gondot a szótagszámolásakor. Az egyetlen kivétel éppen a címszereplő nevében előforduló *Buenos Aires* helynév *u*-ja, amely a spa-

nyolban [w], azaz egy félhangzó. Ezt a bevett magyar hangalaknak megfelelően ['bu.e.nos], nem *['bue.nos] formában szótagoltam. Az *Aires* viszont – ugyancsak a magyar nyelvszokással egyezően – a fordításban is megőrizte a kettőshangzóját és ezáltal az ['ai.rɛs] ejtismódot.

4.2. A szó szerinti fordítás szótagszámának megnövelése

Olyan fordításra törekedtem, amely – a szinaloiphé mellőzésével – megőrzi a szótagszámokat, és minél kevésbé tér el a szó szerinti jelentéstől, miközben megfelel a magyar nyelvszokásnak. Az utóbbi két szempont érvényesítése miatt azonban a fordítás nemegyszer rövidebb lett az érintett spanyol verssornál. A hiányt kétféleképpen pótoltam: betoldással, valamint hosszabb és ezáltal esetenként stilisztikailag jelölt (régies, irodalmi) szinonimával, még akkor is, amikor a forrásnyelvi szó jelöletlen volt. Íme, egy példa.

(4) Spanyol eredeti: *Setenta veces los siete / vientos del Sur, la han alzado*

(4a) Szó szerinti fordítás: *A Dél hét szele hetvenszer felemelte*

(4b) Műfordítás: *Hetvenszer hét, délről fújó / szél jó magasra repítette;*

A 8–8 szótag megőrzése céljából a *vientos del Sur* 'a Dél szelei' előrébb került. Mivel az első sort csak a másodikból átvett és kibővített *délről fújó* szavakkal sikerült meghosszabbítanom, a túl rövid *felemelték* helyett megalkottam a *jó magasra repítette* kifejezést egy jelölt szinonima (*repít*) és a betoldott *jó magasra* segítségével. Az utóbbi két szóra azért is volt szükség, hogy a magyar sor élén a spanyolhoz hasonlóan a hangsúlyos *setenta veces* 'hetvenszer' álljon. A téma komolyabb elemzést igényelne, amelyre itt helyszükében nincs mód, ezért csak megemlítem, hogy a (4b) a normalizáció univerzálóját (Baker 1996: 176–7) is példázza. A (4) ellentétes a spanyol szórenddel. A *setenta veces* számhatározó, ezért szabályosan a mondat végén lenne a helye. Ezzel szemben a *hetvenszer hét* jelöletlenül vezeti be a mondatot, mert a számhatározó – a magyar értelmi szórendnek megfelelően – elől is állhat. A fordítással ezt a magyar nyelvtani szabályt követtem, azaz lemondtam a spanyol rendhagyóság érzékeltetéséről.

4.3. Nyelvtani hosszabbítás

A rövid nyersfordítás terjedelmét több esetben is átfogalmazással növeltem meg. Ez többnyire stílusváltozással, egyebek között némi archaizálással járt. Az utóbbit igyekeztem nem eltúlozni, mert Horacio Ferrer is csak szórványosan él ezzel az eszközzel. Ugyanakkor úgy gondoltam, hogy néhány régies fordulat alkalmazása globális kompenzációként vissza tudja adni a spanyol szöveg mesterkéltségét, hiszen a költészet lényege hagyományosan épp a mesterkéltség.

1. táblázat: *Példák a nyelvtani hosszabbításra*

Spanyol eredeti	Szótári megfelelő	Fordítás
<i>buscando</i>	<i>keresve</i>	hogy megkeresse
<i>Decí,</i>	<i>Mondd,</i>	<i>Mondjad,</i>
<i>Desde lo alto del Domingo</i>	<i>A vasárnap tetejéről</i>	<i>A vasárnapnak tetejéről</i>
<i>en los muros / de esta catacumba</i>	<i>e... katakombá falaira</i>	<i>e katakombának a falaira</i>
<i>muñeco de trapo</i>	<i>rongybaba</i>	<i>rongyból készült baba</i>

A régies, illetve – egyes beszélők számára talán – elavult nyelvezetet az 1. táblázat példái közül *a vasárnapnak tetejéről* szemlélteti, hiszen a birtokviszony a mai köznyelvben névelőt kíván (*a vasárnapnak a tetejéről*). A *rongyból való baba* nyelven belüli explicitáció: egy jelentéssűrítő összetétel tagjai közötti viszony kifejtése.

4.4. Felstilizálás

A *Buenos Aires-i Mária* fordításakor igyekeztem megtartani Horacio Ferrer stílusát: a semlegest semlegesen, a közönségest közönségesen, a kreatívtól kreatívan visszaadva. Ez azonban több ízben is meghiúsult a szótagszám megőrzése miatt, főleg a jelöletlen (semleges) forrásnyelvi sorok stilisztikailag jelölt magyar változatában. A szakirodalomban (pl. Józán 2009, Nádasdy 2021) sűrűn tárgyalt felstilizálást, a „szép hűtlenek” jelenségét, azaz a fordításoknak a rosszul értelmezett költőiségre irányuló, néha a tartalmat is meghamisító, végső soron öncélú díszítését, igyekeztem elkerülni, de ez nem mindig sikerült.

A műben négyszer is elhangzó *Triste María de Buenos Aires...* magyarul *Bús Buenos Aires-i Mária* lett. A *triste* szó semleges megfelelője, a *szomorú*, egy szótaggal hosszabb volt a kelleténél, a két szótagos *csüggedt*, *gyászos*, *komor*, *letört* és *levert* pedig megítélésem szerint sem tartalmi, sem hangulati szempontból nem jó szinonima, így választásom a *bús* melléknévre esett. Tudtam, hogy ma már túl régies és modoros, talán mert a *Nyugat* szerzőit idézi, akik sok fordításban éltek vele, akárcsak a *zord* szóval (Nádasdy 2022), jobb megoldás híján mégis ezt használtam fel, és így szándéktalanul létrehoztam a *Bús Buenos* betűrímét.

A felstilizálás további példáit a 2. táblázat tartalmazza.

2. táblázat: Példák a felstilizálásra

Spanyol eredeti	Szótári megfelelő	Fordítás
<i>Allá va la Sombra de María</i>	Ott megy Mária árnyéka	<i>Arra vonul el</i> Mária árnyéka
<i>como en una eucaristía / mugrentera</i>	mint egy mocskos eucharishtiában	<i>mocskos eucharisztia gyanánt</i>
<i>cuando se puso a morir</i>	<i>amikor</i> elkezdett meghalni	haláltusáját elkezdve
<i>en pena</i>	<i>kínban</i>	<i>kínok között</i>
<i>has muerto</i>	meghaltál	odalettél
Morí!	Halj meg!	Pusztulj!
<i>murió por primera vez</i>	<i>először</i> halt meg	<i>először</i> veszett oda
<i>punto escarlata</i>	skarlát (színű) pont	vörhenyes folt
<i>sangrada por siete navajas de Sol</i>	<i>a Nap hét kése miatt</i> vérezve	<i>a Nap hét késszúrásától</i> vérezve
<i>se ha negado a ser peor</i>	<i>nem volt</i> hajlandó rosszabbá válni	<i>mégsem volt / hajlandó lealacsonyodni</i>
<i>Y el alba se atoró con sensación de embolia rea</i>	És a hajnal a kínzó embólia érzésével fuldokolt	És a pirkadat, akár egy embóliás, úgy fuldokolt

Hogy a magyar fordítás mennyire lett – részben a felstilizálás következtében – költői, azt csak recepcióvizsgálattal lehetne megállapítani. Mindenesetre az *és* mindössze 17-szer jelenik meg a rövid *s* változatban, míg a köznyelvi *és* 124-szer fordul elő. A tárgyra vonatkozó névmás 26 esetben a (főleg hivatalos) írásbeli *amely*, és mindössze 16-szor lett a költőibb *mely*. A költői stílust ilyen jegyek segítségével lehetne számszerűsíteni, de ez már külön tanulmányt követelne meg. Már csak azért is, mert például elképzelhető, hogy a *s* kevésbé jelölt (a befogadók számára kevésbé feltűnő) két mondatrész között, mint mondathatáron.

4.5. Felstilizálás szószintű hosszabbítással

Ha a szó szerinti fordítás rövidebb lett az érintett forrásnyelvi szövegrésznél, ugyanazon szó hosszabb alakváltozatát vagy szinonimáját, illetve körülírást használtam.

3. táblázat: Példák a szószintű hosszabbítással járó felstilizálásra

Spanyol eredeti	Szótári megfelelő	Fordítás
<i>allá</i>	<i>ott</i>	amott
<i>cansancio</i>	<i>fáradtság</i>	<i>végkimerültség</i>
<i>como</i>	<i>mint</i>	<i>akár</i>
<i>embarazado</i>	<i>terhes</i>	<i>áldott állapotban</i>
<i>es carpintero de obra</i>	<i>a szakmája ács</i>	ácsként keresi kenyerét
<i>trotera</i>	<i>utcanő</i>	<i>éjjeli pillangó</i>
<i>tu madre</i>	<i>anyád</i>	édesanyád

4.6. Betoldások

Bár a betoldás magában hordja a túl- és a belemagyarázás veszélyét, a hosszabbítás érdekében többször is ezt alkalmaztam.

4. táblázat: Példák a betoldásokra

Spanyol eredeti	Szótári megfelelő	Fordítás
<i>Cubrí tu pecho, María, / con un puñado de sal,</i>	<i>Takard el a melled, Mária, / egy maréknyi sóval!</i>	<i>Fedd el a melled, Mária, / szórj rá egy maréknyi sót!</i>
<i>diremos un cántico en Clave de No!</i>	<i>zsoltárt fogunk mondani nem-kulcsban!</i>	<i>énekeljünk neki zsoltárt nem-hangnemben!</i>
<i>Es corazón que llama?</i>	<i>Szív (az), ami hív?</i>	Tán a szíved hívogat?
<i>una sombra</i>	<i>egy árnyék</i>	<i>egy szenzációs árnyék</i>
<i>su corazón... está muerto</i>	<i>a szíve... halott</i>	Mária szíve... már halott

Az első esetben azt fejtettem ki, hogy a kérést valószínűleg szemcsés, nem pedig tömörsóval kell teljesíteni. A második mondat előzménye *A Kislány ideért... A Kislány elesett* sor. A zsoltár vélhetőleg neki szól: ez indokolta a szó beszúrását. A harmadik esetben szintén úgy gondoltam, hogy nem általában egy szívről van szó, hanem Máriaéről. A *tán* és a *-gat* szintén a helyzetből kikövetkeztethető információ. A *szenzációs* melléknév betoldását az indokolta, hogy itt (ahogy a (3) szemelvényben láttuk) a lélekelemzők hívogatják cirkuszukba a nézőket, és ez bennem a vándortársulatok harsány porondmestereinek nyelvi túlzásait idézte. Az utolsó mondat szintén Mária szívére utal, a *már* pedig nyomatékosít.

4.7. Dúsítás

Fordítás közben többször is végeztem dúsítást, azaz egyes szavakat az elkerülhetetlen fordítási veszteségek pótlásaként frappánsabb vagy csak idiomatikusabb célnyelvi szóval adtam vissza (Klaudy 1997: 286). Ez a felstilizáláshoz hasonlóan többnyire nem stilisztikai, hanem verstani szándékból, a szótagszám megőrzésének céljából következett be.

5. táblázat: *Példák a dúsításra*

Spanyol eredeti	Szótári megfelelő	Fordítás
<i>Aquí está la voltereta / de un rencor</i>	<i>Itt van egy neheztelés szaltója</i>	<i>Itt pedig cigánykereket hány / egy... neheztelés</i>
<i>asomados</i>	<i>kihajolva</i>	<i>kikandikálva</i>
<i>con una fuerza / de locos</i>	<i>az örültek erejével</i>	<i>a félkegyelműek / erejével</i>
<i>de un bello remordimiento</i>	<i>egy szép büntudatú</i>	<i>világraszóló büntudattal</i>
<i>nada le sobra</i>	<i>nincs semmije</i>	<i>nincs az égardta világon semmije</i>
<i>Pasen a ver, caballeros!</i>	<i>Jöjjenek megnézni, urak!</i>	<i>Tessék, hölgyek, urak, folyvást!</i>
<i>sola</i>	<i>egyedül</i>	<i>egyesegegyedül</i>

E példák nagyrészt ugyancsak a már említett cirkuszi jelenetből származnak. A *cigánykereket hány*, a *világraszóló büntudattal* és a *Tessék, hölgyek, urak, folyvást!* egyaránt a porondmesteri stílus elemei.

4.8. Szószintű rövidítések

Bár az esetek nagy részében hosszabbításra volt szükség, olykor éppen ellenkezőleg rövidítésre kényszerültem. Mivel a rokon értelmű szavaknak tudvalevőleg szinte soha nem teljesen azonos a stílusértékük, a rövidítés nem pusztán mennyiségi, hanem szükségszerűen minőségi változást is előidézett. A *jelentéktelen* pl. más szöveggörnyezetben és műfajban szokott előfordulni, mint a *csip-csup*, és ugyanez érvényes a 6. táblázatban foglalt többi példára is.

6. táblázat: *Példák a szószintű rövidítésekre*

Spanyol eredeti	Szótári megfelelő	Fordítás
<i>borra</i>	<i>jelentéktelen</i>	<i>csip-csup</i>
<i>fiaca</i>	<i>lustaság</i>	<i>restség</i>
<i>Nacé!</i>	<i>Szüless meg!</i>	<i>Hát élj!</i>
<i>no me acuerdo más</i>	<i>nem emlékszem másra</i>	<i>nem rémlik más</i>
<i>orgasmo</i>	<i>orgazmus</i>	<i>kéj</i>
<i>triste</i>	<i>szomorú</i>	<i>csüggedt</i>

5. A lunfardo kezelése

A szöveggönyv ízig-vérig argentin, részint a téma (tangó) és a helyszín (Buenos Aires), részint a lunfardo miatt. Ez egyszerre tekinthető csoportnyelvnek (eredetileg az alvilágé), tájnyelvnek (egy meghatározott földrajzi területen él), regiszternek (bizonyos beszédhelyzetekhez kötődik) és stílusrétegnek (a szleng és a bizalmas stílus Buenos Aires-i változat). A fordítás során ennek párhuzamaként a pesti nyelv kínálkozott, hiszen az egyrészt a lunfardóhoz hasonlóan fővárosi beszédmód, másrészt – Balázs (2013: 15) szerint – tudományos szempontól még az is vitatott, hogy egyáltalán tolvajnyelv, sajátos nyelvjárás, (közhelyes) köznyelv vagy modern szleng-e. Mindenesetre, ahogy a pesti nyelvben is bőven van jiddis, cigány és egyéb jövevényszó, úgy a lunfardo is sokféle forrásból ered, főleg az egykori olasz bevándorlók beszédéből. A lunfardo egyébiránt régen túlterjedt az alvilág körein: ma már tanult emberekre is jellemző ez a fesztelen, bizalmas, játékos kifejezésmód, a Buenos Aires-i önazonosság egyik jelképe. Mindezt a pesti nyelv (régvi nevé: jassz-nyelv, argó) szavaival igyekeztem érzékeltetni. (A *pesti nyelv* már csak nyelvtörténeti kifejezésként helytálló, mert bár a 7. táblázatban feltüntetett szavak nagyrészt a fővárosban keletkeztek, mára vélhetőleg az egész nyelvterületen elterjedtek.)

7. táblázat: *Példák a lunfardo pesti nyelvi megfeleltetésére*

Spanyol eredeti	Fordítás
<i>asfalto</i>	<i>flaszter</i>
<i>atorran</i>	<i>durmolnak</i>
<i>curdato</i>	<i>késdobáló</i>
<i>en la jeta</i>	<i>a pofánkra</i>
<i>estaño</i>	<i>talponálló</i>

Spanyol eredeti	Fordítás
<i>estivan bronca</i>	<i>balhéznak</i>
<i>horteras y cabrones</i>	<i>repedtsarkúak és stricik</i>
<i>mazo</i>	<i>kártyapakli</i>
<i>Me cache!</i>	<i>Na ne már!</i>
<i>palanqueta</i>	<i>pajszer</i>
<i>terraja</i>	<i>lepusztult</i>
<i>tienen una patota</i>	<i>galeriznek</i>
<i>yironas y melatos</i>	<i>repedtsarkú és strici</i>

Megjegyzendő, hogy az *asfalto* és a *palanqueta* nem lunfardo, hanem közspanyol szó. Ennek megfelelően a *flaszter* és a *pajszer* a globális kompenzáció eszköze. Az *aszfalt* és különösen a szaknyelvi *feszítővas* stílustörést okozott volna.

6. A költői szóalkotások kezelése

A szöveggönyvben számos olyan szó és kifejezés fordul elő, amelyet Horacio Ferrer alkotott. Egy részük szövegyüléssel (pl. *putanía* → *ringyánia*) vagy szóképzéssel, egy termékeny képző alkalmazásával jött létre, lehetséges szóként (pl. *entanguécida* → *eltangósodott*). Más részük alaktani szempontból szabályos, de a jelentésére nézve szabálytalan, mert pl. a *más robada* → *kifosztottabb* szerkezetben a *robado* viszonyító melléknév, így a köznyelvben nem fokozható. A költői lelemények harmadik csoportjába a nyelvtanilag szintén lehetséges, de az élőnyelvben nem adathozható szóösszetételek és szókapcsolatok tartoznak, pl. *con gusto a Sur* → *dél-ízű*. Ez utóbbiak esetében a szó szerinti fordítás tűnt célravezetőnek, többnyire kötőjellel jelezve az adott szerkezet szokatlanságát. Ez a költészetben – például Ady Endre verseiben – egyébként is bevett eljárás.

8. táblázat: *Példák a költői szóalkotás megfeleltetésére*

Spanyol eredeti	Fordítás
<i>a contrayumba de</i>	<i>ellen-yumbájára</i>
<i>arcada canallesca</i>	<i>csőcselék-ívével</i>
<i>borrachas de cosas</i>	<i>dologittas</i>
<i>con gusto a Sur</i>	<i>dél-ízű</i>

Spanyol eredeti	Fordítás
<i>cruz de vino</i>	<i>borkereszt</i>
<i>de antojo broncao</i>	<i>civódó-szeszélyes</i>
<i>del Domingario</i>	<i>vasárnapsgból</i>
<i>domingamente</i>	<i>vasárnaposan</i>
<i>dos lágrimas de rimmel</i>	<i>két szempillaspirál-könnyet</i>
<i>en Ay Menor</i>	<i>jaj-mollban</i>
<i>entanguecida</i>	<i>eltangósodott</i>
<i>huele a sombra de macroses</i>	<i>striciárnyék-szaga van</i>
<i>maríamente</i>	<i>máriaszerűen</i>
<i>más descarte</i>	<i>eldobottabb</i>
<i>más robada</i>	<i>kifosztottabb</i>
<i>medio amor</i>	<i>félig-szerelem</i>
<i>prostibulería</i> (< <i>prostíbulo</i> 'nyilvánosház' x - <i>ería</i> üzletnévképző)	<i>kuplerájosság</i>
<i>putañías</i> (< <i>puta</i> 'ringyó' x <i>letanía</i> 'litánia')	<i>ringyánia</i>
<i>que sabe a Norte</i>	<i>észak-ízű</i>
<i>rosa de un no te quiero</i>	<i>nemszeretlek-rózsa</i>
<i>sin Domingo</i>	<i>vasárnapptalan</i>
<i>su acorde canallesco</i>	<i>csőcselék-akkordját</i>
<i>su parte de abismo, su parte de pan</i>	<i>a szakadékrésze és a kenyérrésze</i>
<i>tabernario</i>	<i>talponállósági</i>
<i>tangos por cruz</i>	<i>kereszt-tangót</i>
<i>tristonguería</i> (< <i>triste</i> 'szomorú' x - <i>ongo</i> képző x <i>milong</i>)	<i>tangó-bánata</i>

7. Egyéb forrásnyelvi sajátosságok kezelése

A mű szókinccse nemcsak az 5. pontban bemutatott lunfardo, hanem az argentin reáliák miatt is sajátos. Mivel a szöveggönyv magyar változata nem énekelhető fordításként és nem feliratként készült, az utóbbiakat elég volt lábjegyzetben körülírni.

9. táblázat: *Példák a reáliák kezelésére*

Reália	Lábjegyzet
<i>canyengue</i>	a tangónak a mulatókra és az utcanőkre jellemző, szexuálisan kihívó külvárosi változata
<i>garnacha</i>	spanyol szőlőfajtából készült vörösbor
<i>milonga</i>	a tangóhoz hasonló, szinkópált ritmusú néptánc
<i>peso</i>	Argentína fizetőeszköze
<i>tuco</i>	húst, szeletelt répát, hagymát, paprikát és fokhagymát tartalmazó paradicsomragu

Az egyetlen reália, amely nem került bele a fordításba, a *zapada*. Ez olyan zeneszámra utal, amelynek a felépítését az előadók nem egyeztetik előre, azaz menet közben alakítják ki. Bár a *zapada* kétségtelenül hozzájárul az „operácska” couleur locale-jához, úgy éreztem, hogy erre a fogalomra megfelel a *rögtönöz* ige ideillő alakja.

- (5) *Zapada a contrasuerte, / Milonga a suerte de verdad*
 (5a) *Egy csapások közt rögtönzött, / a végzetről szóló milonga,*

- (6) *La Zapada de la muerte / punteaba en su soledad.*
 (6a) *Magányába belenyilallt / a halál rögtönzött éneke.*

Az argentin spanyolnak jellegzetes eleme a címszereplő fő áriájában hallható *che*, amely többek között figyelemfelkeltésre és a meglepetés kifejezésére szolgál. E szócska gyakoriságára jellemző, hogy a vele sűrűn élő Ernesto Guevara a kubai működése során ezt a ragadványnevet kapta, és a nagyvilág máig *Che Guevara* néven tartja számon. Íme, az említett szót tartalmazó szövegrész és a fordítása.

- (7) *porque el mañana es hoy / con el ayer después, che!*
 (7a) *mivel a holnap már ma van, / s aztán jön a tegnap, hé!*

Bár a *hé* legfeljebb szótári megfelelőnek fogadható el, hiszen a használati körét és a stílusértékét tekintve más, mint a *che*, jobbnak tartottam, mint a bizalmas *ja* szócskát.

Szintén az argentin nyelvváltozat sajátossága a zs-zés, a [j] hang [zs]-ként vagy [s]-ként való ejtése magánhangzó előtt, pl. a *yo* 'én' vagy az *estrella* 'csillag' szóban: közspanyol [jo] és [esztreja] ↔ argentin [(z)so] és [esztre(z)sa]. Ezt a fordításban lehetetlen volt érzékelteni.

A magyar változat azt sem adja vissza, hogy Argentínában a spanyol nyelvterület nagy részétől eltérően nem a *tú* 'te', hanem a *vos* személyes névmás használatos. Ehhez a *Buenos Aires-i Mária* szövegkönyvében olyan egyes szám második személyű, felszólító módú igelakok társulnak, mint a *cerrá* 'zárd', a *cubrí* 'fedd', a *mori* 'halj meg' és a *nacé* 'szüless meg'. (Ezek közspanyol megfelelője a *cierra*, a *cubre*, a *muere* és a *nace*.) Mivel a magyarnak nem alakult ki több államban is sztenderd változata úgy, mint a spanyolnak, az említett formákat hiba lett volna nép- vagy tájnyelvi ragozással megjeleníteni.

Horacio Ferrer mellőzi a (tag)mondatkezdő fordított kérdőjelet (¿) és felkiáltójelet (!). Például az *A dónde la enterraste?* 'Hová temetted el?' a spanyol helyesírás szabályai szerint *¿A dónde la enterraste?*, az *a ver!* 'lássuk' pedig *¡a ver!* formában lenne írandó. Úgy gondoltam, hogy ennek az érzékeltetése szintén lehetetlen, de nincs is rá szükség.

Az ismétlés köztudottan fontos költészeti eszköz, ezért a forrásnyelvi szöveg azonos részeit az összes előfordulásukkor egyformán magyarítottam. Ilyen az első képbén háromszor is kimondott *Ahora que es la hora*, amelynek a fordítása mindenhol ez lett: *Most, amikor itt az óra*. A mű végén hatszor ismétlődő *De olvido eres / entre todas las mujeres* nyilvánvaló utalás az angyali üdvözlés *Áldott vagy te az asszonyok között* sorára. Magyar fordítása: *Elfeledett vagy te / az összes asszonyok között*. Ez egyúttal felstilizálás is, hiszen a mai *elfelejt* helyett a régies *elfeled* alakkal, ugyanakkor a *todas* 'összes' és az imából ismert *asszonyok* egyidejű megőrzése érdekében *az összes asszonyok* szerkezettel éltem, amely szintén régies (végső soron latinus, vö. *opera omnia = összes művei*), mivel a mai nyelvszokásnak az egyes számú *összes asszony* felel meg. Hasonló ehhez a *tres albañiles magos* 'három mágus kőműves', amely a bibliai utalás megőrzése céljából, a *napekelet* *bölcsék* és a népnyelvi *háromkirályok* vegyítésével mindenhol *három bölcs kőművesek* lett.

8. Zárszó

A kutatók és a szakmabeliek közhelyszámba menő megállapítása szerint egy fordítás minősége azon mérhető le, hogy mennyire tölti be a rendeltetését. Amint a jelen tanulmány bevezetéséből kiderült, a *María de Buenos Aires* fordításának eredetileg azt kellett volna elősegítenie, hogy a debreceni színház közönsége megértse, sőt – a szürreális cselekmény ellenére – élvezze a mű szövegét. Ez azonban nem valósult meg. A rendező attól tartott, hogy a magyar változat akár kinyomtatva, akár feliratként elvonná a figyelmet a színpadról. Emiatt úgy döntött, hogy mind a 17 tétel szövege korlátozódjon egy kétmondatos kivetített összefoglalóra.

A *Buenos Aires-i Mária* tehát végül nem került a nézők kezébe, illetve szeme elé. Bár a próbafolyamatot nyilván elősegítette, a fordítás erre a célra „túl jó”, azaz „rossz” lett. Az egész darab értelmezéséhez és az egyes szerepek megformálásához bőven elég lett volna egy elnagyolt prózai változat is.

Irodalom

- Baker, M. 1996. Corpus-based translation studies: The challenges that lie ahead. In: Somers, H. (ed.) *Terminology, LSP and Translation. Studies in language engineering in honour of Juan C. Sager*. Amsterdam/Philadelphia: Benjamins. 175–186.
- Balázs G. 2013. *A pesti nyelv – Városnyelvi kalauz*. Budapest: Inter Kultúra-, Nyelv- és Médiakutató Központ Nonprofit Kft.
- Bozsik Gy. 2015. *A lexikai kohézió és az énekelhetőség vizsgálata operaszövegek fordításában*. Doktori disszertáció. Kézirat. ELTE BTK Fordítástudományi Doktori Program. <https://doktori.btk.elte.hu/lingv/bozsikgyongyver/diss.pdf>
- Józan I. 2009. Rába György: *A szép hűtlenek*. In: uő. *Mű, fordítás, történet. Elmélkedések*. Budapest: Balassi Kiadó. 181–190.
- Klaudy K. 1997. *A fordítás elmélete és gyakorlata. Angol / német / francia / orosz fordítás-technikai példatárral*. Harmadik, javított és bővített kiadás. Budapest: Scholastica.
- McFall, R. 2017. Notes on the Music. In: Howard, H. (ed.) *María de Buenos Aires*. Edinburgh: Delphian Records Ltd.
- Nádasdy Á. 2021. Weöres Sándor Dante-kísérlete. In: uő. *A csökkenő költőiség. Tanulmányok, beszélgetések Shakespeare és Dante fordításáról*. Budapest: Magvető. 204–220.
- Nádasdy Á. 2022. „A Bibliát nagyon szerettem mindig” – Nádasdy Ádám nyelvről, hitről, melegről. Interjú. *A Szív*. 2022. 02. 03. <https://www.valaszonline.hu/2022/02/03/nadasdy-adam-nyelvezes-a-sziv-interju/>

Források

- A *María de Buenos Aires* 2004. évi miskolci előadása <https://port.hu/adatlap/szindarab/szinhaz/maria-de-buenos-aires/directing-8129>
- A *María de Buenos Aires* 2014. évi budapesti előadása <https://magyarnarancs.hu/szinhaz2/egy-prosti-buenos-airesbol-interju-loltai-katalinnal-es-lang-annamariaival-90934>
<https://baloghpet.com/2014/12/05/nagyvarosok-mariaja-astor-piazzolla-zenejevel/>
- A *María de Buenos Aires* 2017. évi miskolci előadása <https://operaportal.hu/kritikak/item/41115-tang%C3%B3>
- Rodríguez, A. E. (szerk.) *Diccionario lunfardo. 12.500 voces y locuciones lunfardas, populares, jergales y extranjerías*. <https://www.todotango.com/comunidad/lunfardo/>

Speciális helyzetek az igazságszolgáltatásban – gyermek meghallgatása és megértése

(Nemzeti Közszolgálati Egyetem, Budapest, 2025. január 23.)

Bogácsi Anett

ELTE BTK, Nyelvtudományi Doktori Iskola, Fordítástudományi Doktori Program

E-mail: bogacsianett@hotmail.com

<https://orcid.org/0009-0008-4783-6418>

A Nemzeti Közszolgálat Egyetem Rendészettudományi Kara (NKE RTK) a Károlyi Gáspár Református Egyetemmél, az Országos Rendőr-főkapitánysággal (ORFK), Flandria Diplomáciai Képviselőtével (A Belga Királyság Nagykövetsége – Flandria Képviselője) és az Országos Gyermekvédelmi Szakszolgálattal együtt rendezte meg az igazságszolgáltatás és a gyermekekkel történő kommunikáció témája köré szervezett interdiszciplináris konferenciát. Az egész napos eseményre az NKE és más egyetemek hallgatói mellett tolmácsok, rendőrök, pszichológusok, gyermekvédelmi szakemberek, bírák, kutatók és más, a gyermekjogok iránt elkötelezett érdeklődők érkeztek, hazai és külföldi intézményekből egyaránt.

A program hibrid formában, közel 250 fő jelenléti és online részvételével zajlott. A délelőtti folyamán nyolc előadótól hat előadást hallgathattak meg az érdeklődők. Az előadások magyarul, hollandról magyarra, valamint jelnyelven – hangzó nyelvre – tolmácsolva hangoztak el. A konferencia teljes programját jelnyelvre tolmácsolták. A délelőtti szekció előadásait a délutáni szekcióban tematikus workshopok követték, zárásul pedig egy érdekes pódiumbeszélgetésre került sor. A (gyermek részére történő) tolmácsolásról három előadás és egy workshop szólt. Az elhangzott előadások, a workshopok és a pódiumbeszélgetés aktuálisak és a jelenlévő sokszínű közönség számára érdekesek voltak, hiszen az előadók gyakorló szakemberek, rendőrök, tolmácsok, oktatók, kutatók, jogászok voltak, s a jogi háttér mellett jó gyakorlatokat, a gyermekekkel történő kommunikáció folyamatát mutatták be. Rávilágítottak az oktatás feladataira, a már meglévő együttműködések legfontosabb elemeire, a kommunikációs helyzetek résztvevőinek szemszögére, a gyermekek mint sérülékeny csoport sajátosságaira, tulajdonságaira, ezzel is elősegítve a gyermekeket segítő résztvevők közti megértést, lehetővé

Hivatkozás: Bogácsi A. 2025. Speciális helyzetek az igazságszolgáltatásban – gyermek meghallgatása és megértése. (Nemzeti Közszolgálati Egyetem, Budapest, 2025. január 23.) *Fordítástudomány* 27. évf. 1. szám. 119–124.

DOI: <https://doi.org/10.35924/fordtud.27.1.7>

tették a másik résztvevő fél nézőpontjának megélését, ezáltal elősegítve a hatékony kommunikáció és a gyermekek védelmének megvalósulását.

A jelenlevőket elsőként a rendezvény moderátora, Hegedűs Judit, az NKE Rendészeti Magatartástudományi és Kriminálpszichológia Tanszékének vezetője köszöntötte, aki elmondta, hogy a rendezvény aktualitását, egyebek mellett, a forenzikus (törvényszéki) gyermekvédelmi szaktanácsadó szakirányú továbbképzési szak 2025 februári indítása adja. Ezután Kovács Gábor, az NKE RTK dékánja mondott köszönetet a szervezőknek a gyermekvédelemben nyújtott támogatásért, az együttműködések megvalósításáért. Tőreki Sándor r. vezérőrnagy, az ORFK bűnügyi országos rendőrfőkapitány-helyettese mondta a következő köszöntőt, aki számokkal mutatta be a rendőrség gyermekekkel végzett munkáját, kapcsolatát (a gyermek sértettek száma 2024-ben 6300 volt, a kétezres évektől hoztak létre kihallgatósobákat, 221 főt számlál a Fecskefészek program, a magyar gyermekvédelmi szaknyomozó hálózat, országszerte jelenleg 5 meghallgató és terápiás központ van, további kettő nyílik ez év során, ahol szaktanácsadók segítségével történik a gyermekek meghallgatása. Együttműködés keretében a magyar rendőrök 2018 óta tanulják a Belgiumban széleskörűen használt gyermekmeghallgatási módszert). Ezután következett Szuchy Róbert, a Károli Gáspár Református Egyetem (KRE) oktatási rektorhelyettesének, majd Csipkés Attila, az Országos Gyermekvédelmi Szakszolgálat (OGYSZ) országos igazgatójának köszöntője, végül Lénárt Zsuzsanna, Flandria Diplomáciai Képviselőtársaság vezetője köszöntötte a jelenlevőket.

A köszöntők után az első előadó, Hegedűs Judit a *Sérülékeny kiskorúak a rendészet szemszögéből* című előadásában a témakör kiindulópontjaként tisztázta a gyermek (18 év alatti), a kiskorú (büntetőeljárásbeli fogalom), a gyermekkorú (14 év alatti) és a fiatalkorú (14–18 év) fogalmak jelentését, használatát, majd számszerű adatokat hozott az elkövető és sértett kiskorúakat tekintve. Külön kitért annak fontosságára, hogy a szakember ne okozzon traumát a rendőrségi eljárásban, valamint a kiegészítéshez vezető kihívásokra is (nem érinti meg a helyzet, túlzottan megérinti a helyzet).

A következő előadás a tolmácsolási tevékenységet mutatta be. A második előadó páros Soós Krisztina és Lénárt Zsuzsanna volt, a KRE oktatói. *A tolmácsolás a büntetőeljárásban* című előadásukban egyrészt ismertették a tolmácsolás jogszabályi hátterét, a fogalmakat (tolmácsolási feladatokat ellátó segítő, hamis tolmácsolás), és a tolmács szerepét a büntetőeljárásban, másrészt pedig a tolmáccsal bővített kommunikációs helyzet folyamatát. Az előadás a jelenlevő nem tolmács résztvevők számára igen hasznos háttér-információt szolgáltatott (anyanyelv használata, költségviselés, kirendelés, a tolmács mint nyelvi szakértő). Megosztotta egy, a 2023–2024-es gyermekvédelmi szaktanácsadói képzésben résztvevők körében végzett tanulságos felmérés eredményét arról, hogy mit várnak el a tolmácstól. E szerint a tolmács legfontosabb kompetenciája az érthető beszéd volt, a második a barátságosság. A pontosság, precizitás, és a hallhatóság kevésbé fontos helyen állt, míg a professzionális végzettség a fontossági sorrend alján foglalt helyet. Arra a kérdésre, hogy

a gyermekjogi szakemberek szerint szükséges-e a tolmács képzése a válaszadók 40%-a igennel felelt. Az előadó hangsúlyozta, hogy milyen fontos a gyermeknek a tolmács: erős érzelmi kötődés alakulhat ki a tolmács és a kiskorú között, amikor harmadik-negyedik alkalommal látja, előfordul az is, hogy a gyermek beleül a tolmács ölébe. Továbbá arra is felhívta a figyelmet, hogy a tolmácsnak nem szerepe megmagyarázni a helyzetet, a szakszavakat, azonban mindent le kell tolmácsolnia, még azt is, amit valamely két résztvevő a helyiségben négy szemközt beszél.

A harmadik előadásban Hautzinger Zoltán r. ezredes, az NKE Idegenrendészeti Tanszékének vezetője a menekült gyermekek hazai helyzetét ismertette röviden. Tisztázta a terminológiát (menekült, menedékes, menedékkérő, első menedék országa). Hautzinger elmondta, hazánkban mintegy 21.500 ukrán menedékes gyermek tartózkodik. Szépirodalmi háttérolvasmányként pedig Saroo Brierley és Larry Buttrose *Oroszlán* című könyvét, valamint Dave Eggers *Az elveszett fiú* című könyvét ajánlotta. Az előadóhoz kérdést is lehetett feltenni.

Rövid kávészünet után következett a minden bizonnyal tolmácsok és a rendőrök körében is legnagyobb érdeklődésre számot tartó, módszertani fókuszú, de gyakorlati megközelítésről tanúskodó előadás Balogh Katalintól, a Leuveni Katolikus Egyetem (K.U. Leuven) professzorától és Danny Sluyts nyugalmazott belga rendőr-nyomozótól, *Kiskorúak meghallgatása – Nemzetközi jógyakorlatok* címmel. Az előadás témája: A szexuális zaklatás és erőszak kiskorú áldozatainak meghallgatása, azaz Hogyan tudjuk megszólítani a gyermeket? Igazságszolgáltatási helyzetben ugyanis kifejezetten nehéz egy gyermeket meghallgatni. A NICHD protokoll alapján kifejlesztett, széles körben alkalmazott meghallgatási technikával elkerülhető a gyermek újbóli viktimizálódása, amely a gyermekbarát igazságszolgáltatás alapvetése. Sluyts évtizedeken keresztül kiskorúak ki- és meghallgatásával foglalkozott, először az elkövetőkkel, majd az áldozatokkal. Arra a következtetésre jutott, hogy a gyermekek szeretik, ha kiskorú meghallgatásának vannak keretei és ha az „meg van szerkesztve”. Ennek megfelelően az általuk alkalmazott meghallgatási módszer kötött forgatókönyv szerint zajlik, melyet részletekbe menően mutatott be, kitért mind a helyiségekre (fogadótér, rendező/irányító szoba, meghallgató), a folyamatokra (ülérend, jelenlévők, technika, időtartam, a gyermek intellektuális szintjének felmérése), mind a forgatókönyvre (tematikus felépítés, fázisok, lépések, epizodikus emlékezet előhívása, a gyermek mondandójának szegmentálása). A technikát példákkal, konkrét mondatokkal illusztrálta. Fontos, hogy ne legyen sok kérdés, minél kevesebb zárt kérdés legyen, kiemelten fontos a bizalmi kapcsolat felépítése, a kiskorú szóhasználatának átvétele, a mosoly, a non-verbális és verbális biztatás a beszédre. Nem szabad szuggesztívnek lenni, a befogadó igényeire kell a helyzetet alkalmazni, szükség szerint a mondandót át kell fogalmazni. Tolmácsszemmel a legfontosabb gondolat az volt, hogy a tolmácsolási helyzet előtt a tolmácsot nem csak a gyermek mentális-pszichés állapotával kapcsolatban briefelik (megelőző felvilágosítás), hanem tisztában kell lennie a rendőr által alkalmazott technika működésével is, mivel például nem szabad udvarias (eldöntendő) kérdéssé alakítani a rendőr beszédre biztató mondatát.

A KU Leuven tolmácsolóképzés keretében 3x3 óra elmélet és szerepjáték óra alatt sajátítják el a szükséges ismereteket, a meghallgatás stratégiáit (csend szerepe és kezelése). Balogh előadása a tolmácsolásra és a tolmácsra fókuszált, kitért arra, hogy hogyan változik meg a dinamika akkor, ha bejön egy harmadik személy, a tolmács. A tolmácsot a rendőr mutatja be, amit a tolmács a gyermeknek letolmácsol, az ő feladata a tolmács felé a bizalmat kialakítani. A tolmácsnak ez a szituáció érzelmileg és mentálisan is kihívás, a gyermek benne bíz, rá néz. Az ilyen típusú meghallgatások során a tolmács szerepe nagyon fontos a kulturális különbségek miatt is, és mert pl. konsekutív tolmácsolásban nehéz a verbális és non-verbális elemek összekapcsolása, pl. hogy mely szavak kiejtésekor kezdett el a gyermek sírni/mosolyogni. Balogh a belga etikai kódex elemei mellett elmondta, hogy a gyerekek nem mindig tudják az egyes szám első személyű tolmácsolást értelmezni, továbbá szerinte a tolmácsnak nem feladata a terminológiát egyszerűsíteni. Előadásának lezárásaként hangsúlyozta az interprofesszionális együttműködést, a tolmácsok, rendőrök, pszichológusok közös munkáját, hiszen ezáltal a kiskorúak jogait és érdekeit együtt szolgálják.

A következő előadások a gyermekek egyes, különösen sérülékeny csoportjaira fókuszáltak. Az ötödik előadásban Nagyné Kiss Anna jelnyelvi oktató *A jelnyelvi tolmácsolás* címmel először a hallássérültek kategóriáit (siket, enyhén vagy súlyosan nagyothalló, implantátumos) és az egyes csoportokba tartozók jellegzetességeit ismertette (tud-e szájról olvasni, ismeri-e a jelnyelvet, tud-e érthetően beszélni). Magyarországon mintegy 30.000 fő anyanyelve a jelnyelv. Első kérdés, hogy milyen a gyermek nyelvi kompetenciája, tud-e jellel kísért hangzó nyelven is kommunikálni. A siketek nagy része bimodális kétnyelvűnek tekinthető: a jelnyelvet és a hangzó nyelvet egyaránt használják. Többségük a jelnyelvet tartja elsődleges nyelvének. A jelnyelven való kommunikációs képességüket nagymértékben befolyásolják szociális körülményeik: hogy a siket gyermek szülei hallók vagy hallássérültek. A nyelv elsajátítása szempontjából a hallássérültek gyerekei előnyben vannak, mivel a jelnyelvet egészen kiskoruktól kezdve el tudják sajátítani. A halló szülők gyerekei a legaktívabb tanulási korukban általában nem tudják a hangzó nyelvet elsajátítani, mivel csak a jelnyelv elsajátítására lennének képesek, de általában nem jutnak időben a szükséges információkhoz, így hátrányt szenvednek. Sok hallássérült nyelvi kompetenciája alacsony (pl. nem érti a szót, ha olvassa), aminek következménye, hogy nem érti a kérdést, nem tud jól kommunikálni. Az előadásból megtudhattuk: a jelnyelv nem csak manuális jelekből áll, a jelnyelvben a mimika egy nyelvi eszköz, pl. a fokozás mimikával történik, nagyon fontos az egyszerű megfogalmazás, a szemkontaktus tartása és a mimika. Megtudtuk, hogy eddig halló jelnyelvi tolmácsok dolgoztak, de idén tavasszal indul a siket jelnyelvi tolmácsképzés.

A hatodik előadásban Mede Perla (ELTE Bárczi Gusztáv Gyógypedagógiai Kar) *Értelmileg akadályozottak, tanulásban akadályozottak jellemzői* címmel a gyermekek speciális csoportjainak sajátosságairól beszélt. A legújabb DSM (Di-

agnostic and Statistical Manual)¹ erre a csoportra az intellektuális képességzavarral élő kifejezést használja. Az intellektus mellett a kognitív és a nyelvi készségek is érintettek. Nagyon nehezített a megértés. Mivel nem birtokolják a nyelvet, korlátozott nyelvi készségekkel rendelkeznek (szűk szókincs), sokszor echolálnak, ezért fontos, hogy ne kérdezzünk összetett kérdéseket, ne használjunk szinonimákat vagy tagadó szerkezeteket. A lényegre törő megfogalmazás a célszerű, melyhez használjuk a gyermek szavait. Előfordul például, hogy a gyermek kedvében szeretne járni a kérdezőnek és mond valamit, ami nem felel meg a valóságnak. Sok szünetre van szükségük, mivel csak 5-10 percig tudnak figyelni. Sérült az időbeli tájékozódás, a pénz fogalma is. Használjunk időmérő eszközt, hogy a gyermek érzékelje az időt. Jellemző rájuk, hogy hiszékenyek, nem értik a következményeket, hogy mit írnak alá, rendkívül kiszolgáltatottak. Olyannyira, hogy számukra felnőtt korban is támogatott döntéshozatalra vagy gondnokságra van szükség.

Az ebéd alatt lehetőség nyílt az előadókkal kötetlenebbül beszélgetni. A délután folyamán két, körülbelül 40 perces időszámban három párhuzamosan futó workshop került megrendezésre, melyekből előre lehetett választani. A workshopok keretében konkrét kérdések megvitatására és reflektálásra is lehetőség nyílt. Minden workshop szakemberek kooperációjában valósult meg. A Balogh-Sluyts előadó párossal a *Gyermekek meghallgatása* című délutáni workshop keretében lehetett ismét találkozni. A beszámoló írójának elsőként Soós és Lénárt előadó páros *A kommunikáció segítői – együttműködés a tolmáccsal* workshopon volt alkalma részt venni, másodikként pedig a rendkívül népszerű *Tapasztalatok, esetek a meghallgató és terápiás központ munkájából* című workshopokon, melyet Nagygyőr Csilla (r. alezredes, ORFK) vezetett az OGYSZ munkatársainak részvételével.

A kommunikáció segítői – együttműködés a tolmáccsal című workshop célja volt a résztvevők megismertetése a tolmács szemszögével és a tolmácsolási munkával. A konferencia résztvevőinek összetételét tükröző érdeklődők (bíró, rendőr, egyetemi hallgató, oktató és tolmács) rövid bemutatkozás után játékos feladatokon keresztül ismerték meg a tolmácsolást, a tolmácsolási folyamatokat. Elsőként fülbesúgós tolmácsolással kellett továbbadni egy bővített mondatot, majd a tolmács részére előzetesen rendelkezésre álló információ fontosságát hangsúlyozandó csupán hallás után, illetve (iratbetekintést szimulálva) az írott információ megismerése után is ki lehetett próbálni a tolmács szerepet. A különbség hallható volt. A harmadik feladatban a jegyzetelés(technika) fontosságára hívták fel a figyelmet. A workshopon azonban nemcsak a tolmáccsal bővített kommunikációs helyzetekkel kapcsolatban volt lehetőség tapasztalatot szerezni, illetve megosztani a tapasztalatokat, alkalom nyílt röviden megvitatni konkrét, gyermekeknek tolmácsolási helyzeteket is. A rövid szakmai eszmecsere nemcsak elősegítette a nem tolmács résztvevőknek a technikák megismerését, és ezáltal a tolmácsolási nehézségek megértését, hanem a jövőbeni minőségi együttműködés feltételeinek hatékonyabb

¹ az Amerikai Pszichiátriai Társaság által kiadott nemzetközi klasszifikációs rendszer, a mentális zavarok diagnosztikai és statisztikai kézikönyve

megvalósítására, a biztosított feltételek magasabb szinten történő újragondolására is ösztönözte a workshop résztvevőit.

A *Tapasztalatok, esetek a meghallgató és terápiás központ munkájából* című workshop célja a meghallgató és terápiás központban szerzett tapasztalatok megosztása volt. Az ország távoli vármegyéiből és a fővárosból érkező OGYSZ-es szakemberek elmondták, hogyan működnek együtt a rendőrökkel: teamban dolgoznak, és legtöbbször a belga módszert követik. A gyermeket szociális munkás szakemberek fogadják. A gyermek a rendőrrel az OGYSZ szaktanácsadó munkatársa segítségével kommunikál (különleges bánásmód). Hogy minimalizálják a retraumatizációt, a meghallgatásról felvétel készül. A szaktanácsadó „tolmács a rendőr és a gyermek között”. Jelenleg országszerte 22 szaktanácsadó (segítőként részt vevő pszichológus terapeuta) van, akik 2023-ban 102, 2024-ben 334 meghallgatásban vettek részt. Siker, ha a gyermek beszél. Előfordul, hogy a gyermek nincs szocializálódva a beszédre vagy éppen szájába adták a mondatokat. A workshopon elhangzott, hogy a verbális technikát 10-12 évtől lehet alkalmazni. Munkájuk során a legfiatalabb meghallgatott gyermek 2,5 éves volt. A módszer sikerét abban is lehet látni, hogy a gyermek megnyílik a meghallgató helyiségben. Előfordul olyan is, hogy a gyermek nem tudja kimondani, de le tudja írni a mondandót.

A rendezvényt egy hét résztvevős pódiumbeszélgetés zárta a szakemberek képzéséről, melyen Hegedűs Judit (NKE) moderált. A beszélgetés résztvevői gyermekjogi, gyermekjóléti szakértők, oktatók, gyermekjogi nagykövetek voltak, továbbá a beszélgetésben részt vett egy egyetemi hallgató, valamint egy rendőr alezredes is. A szakemberek képzéséről és a képzésre mutató igényekkel kapcsolatban feltett kérdésekre első körben Rácz Dominika (Hintalovon Alapítvány), Fekete Márta (NKE), Rácz Andrea (ELTE TáTK) és Nagygyőr Csilla (ORFK) válaszolt. A válaszból kiderült, hogy mennyire fontos a szakemberek oktatása. Az NKE-n nincs olyan rendszerszintű, átfogó gyermekjogi képzés, amely a gyermekek szükségletét is tanítaná. Nagygyőr elmondta, hogy a rendőrség nyitott a gyermekvédelem felé: bár a rendőrök e téren a legkevésbé képzettek, mégis úttörő szerepet vállaltak, mert képzés során sajátították el, hogyan kell a gyermekhez beszélni. Sikerült azt a szokásjogot áttörniük, mely nem az elkövetőre, hanem az áldozatra koncentrált. A pódiumbeszélgetésből kiderült, hogy az együttműködés terén is van hová fejlődni, mivel az ember soha nem lehet elég felkészült, szükséges a holisztikus látásmód elsajátítása. A szakemberek hajlandóak is tanulni. Képzésük nem csak jogi területen jelentkező feladat, jelenleg is különböző egyetemeken valósul meg. A gyermekvédelmi rendszerben dolgozó kiegészítő szakemberek az alapképzésben nem szereplő ismereteket később, a szakterületükről az egyetemre visszatérve szakirányú továbbképzésben próbálják megszerezni, melynek során innovatív módszereket keresnek.

Összefoglalva a konferencia rámutatott arra, hogy a szakterületek együttműködésére szükség van, hogyan tudnak az oktatók és a gyakorló szakemberek együttesen hozzájárulni ahhoz, hogy mind a gyerekeknek, mind a szakembereknek jobb legyen, hogy a jó gyerekképviselet megvalósulhasson, és ezáltal a társadalom is jobban működjön.

Languages & The Media

(Budapest, New York Palace Budapest Hotel, 2024. november 13–15.)

Sereg Judit

ELTE BTK Fordító- és Tolmácsképző Tanszék

E-mail: sereg.judit@btk.elte.hu

<https://orcid.org/0000-0001-5659-9321>

2024 novemberében Budapesten rendezték meg az audiovizuális fordítás legnagyobb szakmai rendezvényét, a Languages & The Media konferenciát. A kétéven- te megrendezésre kerülő eseménynek eddig Berlin adott otthon, a helyszínváltásra azért került sor, mert a korábbi szálloda óriási akváriuma 2022 decemberében szétrobbant – erre több előadó is utalt a konferencia különböző időpontjaiban. A rendezvény különlegességét az adja, hogy nemcsak az audiovizuális fordítás kutatói, de a területen dolgozó legkülönbélebb szakemberek, fordítók és a vállala- tok vezetői is képviseltetik magukat rajta, mind résztvevőként, mind előadóként. A konferencia eseménydús alkalom: a szerdai nap egy kifejezetten az előadónak tartott fogadással kezdődött, ahol bemutatkozhattak egymásnak a panelbeszélge- tések és a szekciók résztvevői. A csütörtöki napon a több száz fős, modern konfe- renciateremben Adam Salkeld nyitotta meg plenáris előadásával a kétnapos szak- mai programot. A Digital Learning Associates Ltd. alapítója, aki korábban évtizedekig a BBC producere volt, elgondolkodtató előadást tartott a média fele- lősségéről, melynek mottója – mely később végigkísérte a teljes konferenciát – a „duty of care” volt, vagyis a kötelesség, amivel minden, médiában dolgozó szak- ember tartozik a közönségnek, kötelesség arra, hogy megértsük és kapcsolatot keressünk a közönséggel, a teljes közönséggel. Ez a felvetés szervesen kapcsolódik a minőség, a hozzáférhetőség és a befogadás témáihoz, melyek mindegyike rend- kívül fontos az audiovizuális fordítás különböző területein folyó szakmai és tudom- ányszerű diskurzusban.

A nyitó előadást követő plenáris panelbeszélgetésben az új technológiák és a régi módszerek együttélése volt a fő téma, a szakma jövőjéről folyó beszélgetésben a hallgatóság felé is sok kérdést tettek fel. A válaszok jól megmutatták, milyen félelem és bizonytalanság nehezíti jelenleg sok, a szakmában dolgozó, kutató szak- ember életét a technológiai újítások, az MI és a változó munkafolyamatok miatt.

Az egyik legérdekesebb kérdés (és válaszgyűjtemény) az volt, hogy milyen szerepet tölt be a résztvevők szerint a fordító az MI szép új világában. A leghangsúlyosabb válasz a „szakértő” volt, amelyből kiérződik a remény, hogy még mindig van egy olyan emberi tényező, emberi szaktudás, amely nélkülözhetetlen marad a mesterséges intelligencia mellett is. De a második legnagyobb súlyú válaszok között megjelenik a „janitor” (karbantartó) szó is, ami viszont arról árulkodik, hogy sokan valós félelemnek érzik, hogy egy minimális, kreativitást nélkülöző minőségellenőri-minőségbiztosítói munkakörbe szorítja vissza őket a mesterséges intelligencia. A panelbeszélgetés sem adott biztos választ a kérdésekre, de a különböző szempontú megszólalók talán segítettek árnyalni a témát .

Ezután a konferencia előadásai négy külön szekcióban, négy teremben folytatódtak, így nehézséget csak az jelentett, hogy az izgalmasabbnál izgalmasabb témák közül válasszon az ember. Talán a panelbeszélgetések mutatták meg a legjobban, milyen fontos, hogy legyen olyan fórum, ahol a szakmában dolgozók, a szakmát kutatók és a cégek kommunikálhatnak. Csütörtökön a Róma teremben szabadúszó szinkronfordítók panelbeszélgetésével folytatódott a program, és már itt érezni lehetett, milyen érzések és indulatok rejtőznek a felszín alatt. Hatalmas tapsot kapott a konferencia szabadúszó fordítójától Iris C. Permy Hercules de Solas kirohanása az ellen, hogy a cégek folyamatosan a munkának azon részeit próbálják gépesíteni, amelyek miatt érdemes ezt a munkát végezni, ahol értéket teremt a fordító, ahelyett, hogy a munka adminisztrációs, időrabló aspektusait próbálnák csökkenteni. A felszólalók között rögtön akadt, aki azt mondta, ők éppen ilyen technológiákat fejlesztenek a cégével – itt is világossá vált, hogy sokszor épp azok nem találhatnak egymásra, akik valóban segíthetnék egymás munkáját. Ez a konferencia azonban erre is fórumot biztosított.

A délutáni előadások közül kiemelkedett Jan Pedersen rendkívül szórakoztató, és határozottan „klasszikusabb” előadása a multimodális metaforák fordításáról a *Spongyabob Kockanadrág* című rajzfilmben, amely megmutatta, hogy a hagyományosabb jellegű, nyelvészeti megközelítésű kutatások eredményei is tartogatnak izgalmat, és le tudják kötni a közönség figyelmét. A fél ötkor kezdődő szekció egyik nagyon érdekes paneljében Pablo Romero-Fresco, Paula Igareda, Jan-Louis Kruger, Jan Pedersen és Nina Reviers mutatták be egy több országon átívelő, több éves kutatás eredményeit arról, hogy milyen hatással van a befogadásra és a hozzáférhetőségre a feliratok olvasási sebessége. Nagyon izgalmas volt egy olyan kutatást látni, ami ennyi nyelvet és ennyi remek kutatót hozott össze, ráadásul valódi adatokkal támasztott alá olyan fontos jelenségeket, amelyeket eddig csak feltételeztünk. Gondolok itt arra, hogy a kutatásból kiderült, hogy a halló nézők 75%-a használ intralingvális feliratokat, vagyis afféle mankóként, ha halkán hallgatja a tévét, ha telefonon vagy tableten nézi a műsort, ha jól beszéli az idegen nyelvet, de segítséget jelent számára a felirat olvasása, akkor a halló néző is gyakran bekapcsolja a feliratokat. Az intralingvális feliratoknál pedig kiderült, hogy különösen fontos lenne biztosítani a kohéziót a szájmozgással és a hanggal. Ezért is kezdett a Netflix például kétféle intralingvális feliratot biztosítani a műsoraihoz:

az egyik fajta szó szerint követi az elhangzó szöveget (ez lehet a legjobb azoknak, akik hallóként csak plusz „sávnak” használják a feliratot), míg van egy kényelmes olvasási sebességre tömörített felirat a hallássérült nézők számára, akik nem tudják igénybe venni a hallható sávot. Ez az előadás ékes példája volt annak, hogyan találkozhat össze a kutatás, a szakmai gyakorlat és a tartalomszolgáltatók módszerei, és milyen áldásos hatása lehet egy ilyen átfogó együttműködésnek a nézői befogadásra.

A csütörtöki napot a Jan Ivarsson-díjátadó zárta, melynek díjazottja ebben az évben Elena di Giovanni, a Maceratai Egyetem professzora lett. A díjátadó után két teremben zajlott fogadás. Az egyik teremben a már lazítani vágyók vihették tovább a nap közben félbehagyott beszélgetéseket, míg egy másik teremben tematizált „networkingre” adtak lehetőséget a szervezők. Itt kisebb létszámban jelentek meg, és végül a sok asztal és sok téma helyett egy nagyon kellemes hangulatú szakmai beszélgetés alakult ki egyetlen körben az audiovizuális fordítás tanításáról és jelenlegi helyzetéről a különböző országokban. Számomra nagyon érdekes volt hallani, milyen hasonló nehézségekkel küzdenek más egyetemeken is, vagy hogy éppen milyen jó gyakorlatokat vehetünk át egymástól.

A péntek délelőtti Modern munkafolyamatok (Modern Workflows) szekcióban én magam is előadtam egy esettanulmányt arról, hogyan lehet „egyszeri fordítóként” egyedül elkészíteni kizárólag szabadon elérhető technológiák felhasználásával egy hangalámondást és egy szinkront. Az eredmény (ez talán nem olyan meglepő), hogy némi kívánnivalót maga után. A szekció legnagyobb port kavaró előadása Wouter van der Sleené volt, aki az Iyuno képviselőjében a cégnél bevezetett „light edit” (talán „laza utószerkesztésnek” fordítható) munkafolyamatról beszélt, és arról, hogyan képezték erre a fordítóikat. A teremben ülő szabadúszó fordítók közül többen is felszólaltak ez ellen a módszer ellen, kihangsúlyozva, hogy a light edit utáni szöveg minősége egyszerűen nem felel meg annak, amivel a nézőknek tartozunk (itt is ismét felhangzott az indító beszéd mottója, a „duty of care”). Nagyon élvezetes volt Pawel Aleksandrowicz előadása is, melyben éppen az ellenkező véletet mutatta meg: egy török sorozat példáján keresztül mutatta be, hogy egy jó fordító hogyan tud nézettségi szempontból sikeressé tenni egy sorozatot egy jól megírt, élvezetes, átgondolt szöveggel.

A reggeli szekció indulatai kísérték végig a következő panelbeszélgetést a Róma teremben, amelyben különböző médialokalizációs cégek képviselői beszéltek arról, hogyan változik a médialokalizáció az új technológiák megjelenésével. Míg a cégek számára húzószavak a „hatékonyság”, a „sebesség” és a „költségcsökkentés”, addig a felszólaló szabadúszó fordítók hangsúlyozták a fordítók megbecsülését és a minőség biztosítását. Míg bizonyos témákban sikerült megtalálni a közös nevezőket, a korábban is fel-felbukkanó ellentétek itt is kirajzolódtak. Érdekes volt látni azt, ahogy a cégek képviselői szinte meglepődtek a fordítók néhány visszajelzésén, és volt, akitől őszinte ígéret érkezett arra, hogy a jövőben több egyeztetésbe igyekeznek majd bevonni a fordítók képviselőit, hiszen hosszú távon mindenkinek az a célja, hogy a szakma együttműködve haladjon tovább a jövőben.

Az utolsó szekcióban ismét izgalmas kutatásokról hallhattunk. Lydia Hayes-Harris az angol nyelvű szinkronok készítéséről beszélt, ami a streaming platformok korában nyert új lendületet, Valentina Di Francesco egy gyakran mellőzött témáról, a hangalámondásról beszélt. Érdekes módon elkülönítette előadásában az általa „simil sync”-nek nevezett módot, amely tulajdonképpen a szinkronizálás és a hangalámondás határmezsgyéjén található, amennyiben minden megszólaló szereplő saját hangot kap, a színészek játékukkal átadják az eredeti hangok hangsúlyait, de a szájszinkron és a hosszbeli szinkron nem teljesül. Ez számomra azért volt érdekes, mert magyarországi viszonylatban csak ez a mód létezik, az egyetlen, monoton hangot használó „klasszikus” hangalámondás nem.

Gabriela Scandura nagyon érdekes előadásban mutatta meg, milyen nyelvi különbségek (nem) jelennek meg az egységes piacként kezelt dél-amerikai spanyol szinkronokban az egyes, spanyolajkú országoknál, és hogy ez miként hat a gyerekek és tinédzserek nyelvhasználatára és befogadói élményére. Guillermo Parra López és Damián Santilli pedig rendkívül interaktív, Kahootra tervezett előadásában ugyanazon filmek feliratát és szinkronszövegét hasonlította össze igen élvezetes formában.

A záró panel összegzése volt ennek a mozgalmas két és fél napnak. Újabb kérdéseket tettek fel a közönségnek, és a konferencia elérte célját: a legmaradandóbb gondolat a többségnek a „duty of care” mottója maradt, és a válaszadók 38 százaléka optimistábbnak érezte magát a konferencia előadásai után a jövővel kapcsolatban. Én is közéjük tartoztam. Egy ilyen konferencia talán nem a legtökéletesebb terepe a kapcsolatépítésnek, hiszen a rengeteg szekció és rengeteg résztvevő túlterhelheti az embert, de remek alkalmat biztosít arra, hogy mások szemén át lássuk a saját munkánkat, rájövünk, milyen hasonló kihívásokkal és nehézségekkel néznek szembe kollégáink a világ különböző pontjain, és hogy szót értsünk azokkal is, akikkel a fordítás (és a fordításkutatás) gyakran magányos és elszigetelt jellege miatt talán máskor nem lenne lehetőségünk eszmét cserélni. Egy ilyen konferencia sokáig az emberrel marad. Ha minden jól megy, két év múlva Londonban, a következő konferencia helyszínén megláthatjuk, mennyire sikerült megvalósítanunk a közösen megfogalmazott célokat, és mennyire tudtunk megfelelni a „duty of care” kötelezettségének.

FIT for Market – Thriving in the Age of AI – Perspectives from professional associations, universities and the industry

(FIT Europe, MFTE, ELTE University Budapest, 2024. november 29.)

Biró Adrienn

ELTE BTK, Nyelvtudományi Doktori Iskola, Fordítástudományi Doktori Program

E-mail: badrienn1996@gmail.com / adriennbiro@student.elte.hu

<https://orcid.org/0009-0001-7896-2387>

2024. november 29-én nemzetközi konferenciának adott otthont az Eötvös Loránd Tudomány Egyetem (ELTE) Bölcséttudományi Karának (BTK) Fordító és Tolmácsképző Tanszéke (FTT). A *FIT for Market – Thriving in the Age of AI – Perspectives from professional associations, universities and the industry* című konferenciát a Regional Centre Europe of the International Federation of Translators (FIT Europe), a Magyar Fordítók és Tolmácsok Egyesülete (MFTE) és az ELTE BTK FTT közösen szervezte. A konferenciára a szervezők személyesen várták a résztvevőket az ELTE BTK Kari Tanácstermében. A konferencia a Magyar Tudomány Ünnepe (MTÜ) rendezvénysorozatának egyik programja is volt. Az MTÜ-t a Magyar Tudományos Akadémia (MTA) minden év novemberében rendezi meg. 2024-ben már 21. alkalommal vehettek részt a programokon az érdeklődők az MTÜ-n. A programsorozat részeként az FTT már a 2022-es és 2023-as évben is szervezett konferenciát. 2023-ban a konferencia témái az MI, a fenntarthatóság és az ukrajnai háború voltak, míg a 2022-es konferencia a poszt-COVID stratégiát, a klímavédelmet és a járványhelyzet hatásait helyezte a központba.

A 2024-es konferencia fő témája, ahogy azt a rendezvény címe is mutatja, a mesterséges intelligencia (MI) nyelvi közvetítésre gyakorolt hatása volt. Az előadók három fő területről érkeztek: a konferencián résztvevők hallhatak előadásokat fordítók és tolmácsok egyesületeitől, felsőoktatási intézmények és nyelvi közvetítéssel foglalkozó iparág képviselőitől. Az MI elterjedése okozta következményekhez a három területnek egyaránt alkalmazkodnia kell. Ilyen következmények például a

közvetítői szakmában megjelenő innovációk és a megbízók felől érkező változó elvárások.

Az angol nyelven folyó konferencián körülbelül 40 fő vett részt. Az eseményen összesen 12 plenáris előadás volt hallható 5 szekción belül kiegészülve kerekasztal-beszélgetésekkel. A konferenciára a magyar előadók mellett érkeztek előadók Belgiumból, Csehországból, az Egyesült Államokból, az Egyesült Királyságból, Horvátországból és Németországból. Az előadások 20 perc hosszúságúak voltak, és a prezentációk végén vagy a szekciók végén lehetőségük volt a résztvevőknek az előadóktól kérdezni vagy az elhangzottakra reflektálni.

A konferencia hivatalos megnyitóján, John O'Shea, a FIT Europe elnöke, köszöntötte a megjelenteket, majd ezt követően Robin Edina, az ELTE BTK Nyelvi Közvetítés Intézetének igazgatója és az FTT tanszékvezetője; Alison Rodriguez, a FIT elnöke és Lakatos-Báldy Zsuzsanna, az MFTE elnöke mondott nyitóbeszédet.

Az első előadó Félix do Carmo, az angol University of Surrey oktatója, előadása során több témát is érintett, de előadása központjában az MI állt. Prezentációját egy interaktív feladattal kezdte, amely során a résztvevőket arra kérte, hogy okoseszközeik használatával töltsenek ki egy anonim kérdőívet, hogy egy átfogó betekintést nyerjen a résztvevők szakmai képzettségébe és szakmai háttérébe. Előadásában do Carmo beszélt az MI hatásáról a nyelvi közvetítés piacára, az MI használatának biztonságosságáról, az MI által fordított szövegek tulajdonjogáról, az MI okozta problémákról a fordítók és a különböző szervezetek esetében, továbbá az MI használatának előnyeiről és hátrányairól.

Do Carmo egy új terminus használatát javasolja, amely a mesterséges fordítás (artificial translation). Lényegében ez a kifejezés az olyan gépi fordításra vonatkozik, amelyben a fordítást teljes mértékben neurális gépi fordító végzi. Do Carmo szerint a jövőben a felsőoktatási intézmények feladata a nyelvi közvetítő szakma új generációjának megóvása az MI okozta esetleges hátrányoktól, míg a fordítók és tolmácsok szervezeteinek szerepe a nyelvi közvetítői közösség védelme az MI korában. Az egyetemen, ahol do Carmo oktat, rendelkezésre állnak különböző továbbképzések az egyetemi oktatóknak, hogy a nyelvi közvetítés területén megjelenő változó igényekhez tudjanak alkalmazkodni az oktatásban is. Prezentációját azzal zárta, hogy az emberi örökség részét képezik a nyelvi adatok, így azok megőrzése és birtoklása fontos.

Vanda Obdržálková a prágai Károly Egyetem oktatója, és arról beszélt, hogyan dolgoznak együtt Csehországban az egyetemek és a fordítóegyesületek. A legnagyobb csehországi fordítók és tolmácsok egyesülete a Jednota tlumočnicků a překladatelů (JTP) szorosan együttműködik az oktatással annak érdekében, hogy támogassa a fordító- és tolmácsolókat, valamint a pályakezdeket abban, hogy el tudjanak a szakmában helyezkedni. A szakmában elhelyezkedő fordítóknak és tolmácsoknak különböző képzéseket kínál az egyetem az MI-vel, terminológiával és számítógéppel támogatott fordítással (CAT) kapcsolatban. A JTP kiemelt hangsúlyt fektet az MT használatának etikájára. Emellett Obdržálková kiemelte az

egyesület egyik kezdeményezését, amelyen belül 2018 óta minden évben díjazzák a legjobb szakdolgozatot fordítás és tolmácsolás témakörében.

Robin Edina és Gabányi Réka, az ELTE BTK Fordítástudományi Doktori Programjának hallgatója az FTT-n képesítést szerzett hallgatók körében végzett kutatásuk eredményét mutatták be. A kitöltőknek egy kérdőívben többek között arra kellett választ adniuk, hogy elégedettek voltak-e a képzés minőségével, mit kellene esetleg javítani a képzésben, elhelyezkedtek-e a szakmában, mit találtak nehéznek pályakezdőként és amennyiben elhagyták a szakmát, akkor azt miért tették. A pályakezdőként fellépő fő nehézségnek a válaszadók a megbízások rendszertelenségét emelték ki, ami megélhetési problémákat okoz. A szakmát elhagyók a jobb állás és a jobb megélhetőségi lehetőségek miatt váltottak. A válaszadók fele nem tagja semmilyen szakmai egyesületnek. Konklúzióként Robin és Gabányi azt állapította meg, hogy a hallgatókat a képzésen belül olyan iránymutatással kell ellátni a jövőben, amely segíti őket a szakmában való elhelyezkedésben. Emellett pedig biztatni kell őket arra, hogy legyenek különböző egyesületek tagjai, amelyek támogatják a szakmát.

A második szekció első előadója Alan Melby volt, aki az észak-amerikai FIT elnöke és a Brigham Young University oktatója. Előadásában az ASTM F2575-2023 minőségbiztosítási szabványról beszélt. Hangsúlyozta előadásában azt, milyen fontos a dokumentumok és fordítások ellenőrzése az MI térnyerése miatt. Melby egy kezdeményezést mutatott be, melynek lényege, hogy a fordított dokumentumokat a jövőben szükséges legyen egységesen ellátni különböző címkekkel attól függően, hogy a fordítást gépi vagy humán fordító végezte, valamint, hogy a gépi fordítást valóban ember is ellenőrizte. Ez segítséget nyújthat a megrendelőknek, a szolgáltatóknak és az MI területén tevékenykedő informatikai fejlesztőknek is. Előadásában három címkét említett:

1. MI által generált tartalmat jelölő címke (AIGC – AI generated content),
2. szakmailag ellenőrzött fordítást jelölő címke (PVT – professionally verified translation),
3. szakmailag nem ellenőrzött fordítást jelölő címke (UVT – unverified translation).

A szekció második előadója, Inkaliisa Vihonen az Európai Bizottságnak dolgozó Fordítási Főigazgatóság (DG DGT) munkatársa három kiadványt mutatott be, amelyet DG DGT készített. Ezek a középiskolás tanulóknak, valamint szüleiknek és tanáraiknak szólnak. A kiadványok célja, hogy edukálják a fentebb említett három csoportot a nyelvi közvetítő szakmával kapcsolatban, mert kevés hallgató tanul tovább fordítónak és tolmácsnak. Talán az összegyűjtött és rendszerezett információk többek számára lehetnek ösztönzők. Ezek az összeállított ismeretterjesztő füzetek A4-es méretben jelenleg angol nyelven érhetők el. Az érdeklődőknek online is lehetőségük van a kiadványokat elolvasni, amelyeket 2025-ben tervez a DG DGT több nyelvre is lefordítani. A lokalizációs munkálatok már megkezdőd-

tek ezzel kapcsolatban 2024-es év végén. A kiadványok többek közt információt adnak arról, milyen lehetőségeket nyújt a nyelvi közvetítői szakma és milyen végzettség szükséges ahhoz, hogy a szakmában lehessen dolgozni.

A szekciót egy John O'Shea által vezetett beszélgetés zárta, amelynek résztvevői a korábban már előadó Inkaliisa Vihonen, Robin Edina és Kis Balázs, a MemoQ CAT szoftver társmegalkotója volt. Megvitatták a fordítók és tolmácsok jövőjére vonatkozó perspektívákat, a technológia ismeretének fontosságát. A beszélgetésben kiemelt hangsúlyt kaptak a nyelvi közvetítők egyesületei, amelyeknek szerepe a nyelvi közvetítők támogatása és a fellépő problémák megoldásának segítése.

Ezután a harmadik panel következett. Első előadója Ana Lehocki-Samardžić volt, aki horvátországi Eszék városában található Sveučilište Josipa Jurja Strossmayera u Osijeku felsőoktatási intézmény oktatója és szakterülete a magyar–horvát összehasonlító nyelvészet. Bemutatta az eszéki egyetemet és az egyetem által indított nyelvi közvetítői képzést, amely négy féléves. A tanterv részletes bemutatása után Lehocki-Samardžić prezentálta a jogi akadályokat, amelyek az egyetemet nehézségek elé állítják, ugyanis jelenleg nem tudnak fordítói képzettségről diplomát kiadni Horvátországban. Pillanatnyilag a jogi akadályok áthidalásán dolgoznak.

Eszenyi Réka, az ELTE FTT egyetemi docense és Van Waarden Franciska, szintén a Fordítástudományi Doktori Programjának hallgatója egy általuk készített felmérés eredményét mutatták be. A felmérésben a Magyarországon holland nyelven dolgozó tolmácsok és fordítók vettek részt, összesen 22 fő. A résztvevők számából is látható, hogy kevesen vannak a piacon olyan nyelvi közvetítők, akiknek a munkanyelvük a holland nyelv, azonban Eszenyi hangsúlyozza, hogy globalizált világunkban a nemzetközi együttműködés terén nagy szükség van rájuk. A felmérés egy kvantitatív és egy kvalitatív részből állt. A kutatásból kiderült, hogy sok területen dolgoznak holland munkanyelvvél a nyelvi közvetítők. Nem lehet egy területet kiemelni, amelyben a többség dolgozik. Az előadók a kutatás során rákérdeztek arra, milyen területen érzik a résztvevők azt, hogy fejlődniük kellene. A két fő terület, amelyet kiemeltek a CAT eszközök használata és a soft skillek fejlesztése. A többség a jövőben szívesen csatlakozna olyan szervezethez, amely a munkájához kapcsolódik. Egy ilyen nemzetközi szervezet Network Vakvertalers en Tolken, amely a holland fordítók és tolmácsok nemzetközi hálózata.

A harmadik szekció utolsó előadója Szabó Csilla, a BME GTK Idegen Nyelvi Központjának oktatója a központ által kínált posztgraduális képzést mutatta be, majd a *Fit-For-Market Translator and Interpreter Training in a Digital Age* című kiadványt, amelyet Besznyák Rita és Fischer Márta mellett Szabó Csilla is szerkesztőként jegyez. Szabó arról beszélt, hogy a nyelvi szolgáltatóknak is adaptálódniuk kell a változó körülményekhez. Szabó fontosság szempontjából kiemelte a hard és soft skilleket, az interperszonális készségeket, a prémium minőséget és az adattudományt. Előadása zárásaként elmondta, hogyan integrálta a TFK az MI-t és a gépi fordítás a képzésbe. Rendszeres képzéseket tartanak például az oktatóiknak is, hogy tudásuk naprakész legyen ezen a területen.

A negyedik szekcióban nyelvi közvetítői ipar, azon belül pedig a fordítóirodák kerültek a központba. Kis Balázs előadását azzal kezdte, hogy a fordító valamilyen szinten valóban eszköztelen az MI-vel szemben, de fontos hangsúlyozni, hogy az humán fordító és az MI közti legnagyobb különbség az, hogy az ember képes a felelősségvállalásra, míg az MI nem. Előadása során a generatív MI-t emelte ki. A generatív MI önállóan még nem tud működni és fejlődni, mert az emberek által előállított adatokból tanul és formálódik, szüksége van azokra. Jelenleg így elmondható, hogy nem beszélhetünk általános MI-ről, amely esetleg túlszárnyalná kognitív teljesítmény tekintetében az embert. Kis konklúziója az MI határait bemutatva az, hogy az MI a közeljövőben nem lesz képes teljes mértékben helyettesíteni a fordítót.

A szekció másik előadója Heike Leinhasuer volt, aki a European Union of Associations of Translation Companies (EUTC) szervezet elnöke. Az AUTC célja, hogy Európában összefogja a nemzeti nyelvi szolgáltatókat. Leinhauser röviden bemutatta a szervezet célját, amely az, hogy Európa-szerte képviselje a fordítóirodákat, ezért a szervezetre esernyőszervezetként hivatkozott. Leinhauser szerint az MI nem ellenség, nem veszi el a fordító munkáját. Csapatgként kell rá gondolni, mert az MI-vel együttműködve sikeres vagy akár sikeresebb lehet a nyelvi közvetítő szakma. Hangsúlyozta, hogy a szabadúszó nyelvi közvetítők feladata felvenni a kapcsolatot a fordítóirodákkal, mert a fordítóirodák nem fogják őket keresni, de a szabadúszóknak fontos a kapcsolatépítés.

A konferencia az utolsó, azaz ötödik szekciójának fő témája a tolmácsolás volt. Irina Sanders az Egyesült Királyságban működő Association of Interpreters and Translators (AIT) szervezet elnöke prezentációjában az önkéntes tolmácsolás gyakorlatát mutatta be az Egyesült Királyságban. Az önkéntesek csoportját jelenleg 10 fő alkotja, és együttműködnek a rendőrséggel, bírósággal, egészségüggyel, közoktatással. Emellett az angol parlament is nyitott irányukba az együttműködésre.

A konferencia utolsó előadója Móricz Kristóf egyetemi tanársegéd volt, aki az ELTE BTK FTT oktatója. Előadásában egy pilot szemináriumot mutatott be, amelyet a doktorandusz, Tóth Boglárkával tartanak közösen az FTT-n tolmácsolóknak szabadon választható tantárgyként. A szeminárium központjában az interaktivitás áll, és a hallgatónak prezentációkat kell készíteniük. A kurzus fő témáihoz tartozik a tablet és egyéb IKT eszközök használata a tolmácsolás során és az MI. A kurzust csak másodéves fordító és tolmács mesterképzésen résztvevő hallgatók vehetik fel. Nagyjából a tolmácsolásra szakosodott hallgatók 30%-a vette fel a tantárgyat a korábbiakban.

A szekciót panelbeszélgetés zárta, amelynek résztvevője volt Alan Melby; Heike Leinhauser; Félix do Carmo és Elenor Cornelius és Annette Schiller, a FIT elnökei. A panelbeszélgetés fő témái a következő nyelvi közvetítő generáció kilátásai, a nyelvi közvetítői egyesületek jövőbeli feladatai voltak. A beszélgetés a jövőbe tekintett és kiemelte azokat a területeket, amelyekre a konferencián résztvevő mindhárom terület képviselőinek hangsúlyt kell fektetni. Fontos, hogy minden nyelvi közvetítésben dolgozó vagy azzal foglalkozó személye e három terüle-

tet egy közös egységnek lássa. Továbbá lényeges azt a tévhitet eloszlatni, miszerint az MI teljes mértékben helyettesíti majd az embereket az iparágban. Szükség van az iparban megfelelő tudással és készséggel rendelkező nyelvi szakemberekre. A beszélgetés során Félix do Carmo megállapította, hogy amennyiben a nyelvi közvetítés területén nem emelkednek az árak és a munkadíjak, akkor a szakma nem lesz fenntartható. Ezzel a panelbeszélgetés résztvevői is egyetértettek. A konferenciát végül John O’Shea, a FIT Europe elnöke összegezte és zárta le.

A konferencia befejezése után állófogadás keretein belül volt lehetősége a résztvevőknek a konferencián halottakról társalogni és kapcsolatot építeni. 2024. november 30-án a konferencia másnapján a konferenciához kapcsolódva rendezték meg a FIT Europe tisztújító közgyűlését, amely jubileumi vacsorával zárult. A vacsorán a MFTE (Magyar Fordítók és Tolmácsok Egyesülete) 35 éves fennállását is megünnepezték. Az eseménysorozat részeként 2024. november 30-án a konferencián résztvevőknek lehetőségük nyílt részt venni egy budapesti városnéző túrán.

A konferencia igyekezett minél több területet érinteni a nyelvi közvetítés területén. Emellett a résztvevők betekintést nyerhettek abba, hogy más országokban például hogyan zajlik a fordító és tolmácsképzés, milyen nehézségekkel kell szembenézniük a szakmabelieknek és hogyan lehet alkalmazkodni az MI-hez. Elmondható a konferencián elhangzottak összegzéseként, hogy egyelőre az MI nem tudja helyettesíteni a fordítókat és tolmácsokat, továbbá nagy hangsúlyt kell fektetni a nyelvi közvetítés területén elhelyezkedő következő generáció oktatására és támogatására.

Irodalom

Besznyák R., Fischer M., Szabó Cs. 2019. *Fit-For-Market Translator and Interpreter training in a digital age*. Vernon Press.

Internetes hivatkozások

<https://www.mfte.eu/category/ese/> (A letöltés ideje: 2024. 12. 14.)

https://www.btk.elte.hu/content/piackepes-fit-boldogulas-az-mi-korszakaban.e7136?fbclid=IwY2xjawHKGMdleHRuA2FlbQIxMQABHe3RVueGG1Qh9-r0VQijr3ldxAaG-SMYP_nlziIsq91wYCM8W8GvAaAvnrQ_aem_taHdHvk-lgmrEQfpOjgqDA (A letöltés ideje: 2024. 12. 14.)

<https://knowledge-centre-interpretation.education.ec.europa.eu/en/news/becoming-translator-or-interpreter> (A letöltés ideje: 2024. 12. 15.)

<https://nvtmem.eu/> (A letöltés ideje: 2024. 12. 15.)

AI x AI: Artificial Intelligence for Augmented Interpreting

(*Interpreting Europe Conference, Brüsszel, 2025. február 6–7.*)

Szabó Csilla

Budapesti Műszaki és Gazdaságtudományi Egyetem
Gazdaság- és Társadalomtudományi Kar, Idegen Nyelvi Központ

E-mail: szabo.csilla@gtk.bme.hu

<https://orcid.org/0000-0003-4094-9651>

Az Interpreting Europe 2025 konferenciát, amelyet korábban SCIC Unis néven ismertünk, 2025. február 6-án és 7-én rendezték meg Brüsszelben az Európai Bizottság Tolmácsolási Főigazgatósága, azaz a DG Interpretation (SCIC) rendezésében. Az eseményen hagyományosan az európai (tehát nem csak EU-s) tolmácsképző intézmények vezetői, illetve néhány meghívott ország (pl. egyes Uniós tagjelölt országok) tolmácsképzőinek oktatói vesznek részt. Idén sok hallgatót is láthattunk a meghívottak között, illetve piaci szereplők, irodák, ügynökségek is képviseltették magukat a kétnapos eseményen, amelyet páratlan években jelenléti formában, páros években online szerveznek.

Az nem lehetett kétséges, hogy az idei konferencia témája a mesterséges intelligencia lesz; a kérdés elsősorban az volt, milyen szempontok mentén járjuk körül. Már a címet is igyekeztek szellemesen megfogalmazni: *AI x AI: Artificial Intelligence for Augmented Interpreting*, tehát hogyan szolgálja a mesterséges intelligencia (MI) a tolmácsolást egy bővebb, kiterjesztett kontextusban. A konferencia két ceremóniamestere szintén a SCIC tolmácsai közül került ki: *Andrea Grosso* az olasz kabin korábbi tolmácsa, a pedagógiai asszisztenciaprogram egyik szervezője, és *Antoinette Legrand*, a francia kabin helyettes vezetője vállalták ezt a szerepet.

A megnyitóbeszédet sorát online bejelentkezéssel a SCIC főigazgatója, *Genoveva Ruiz Calavera* kezdte. A politikusasszony fő üzenete az volt, hogy nem szabad megvárni a fejlesztéseket, amelyeket a technológia esetleg majd a tolmácsokra erőltet, hanem elébe kell menni az eseményeknek; proaktív módon a szakma képviselőinek kell irányítani a fejlesztéseket, mégpedig úgy, hogy azok a tol-

mácsközösség igényeit szolgálják. Ő is, mint a konferencia szinte minden résztvevője, hangsúlyozta az emberi tényezők szerepét, különösen az olyan érzékeny intézményrendszerek munkájában, mint az Európai Bizottság, ahol napi szinten, milliókat érintő kérdésekben születnek döntések tolmácsok közvetítésével történő megbeszéléseken.

A továbbiakban két köszöntő beszédet hallhattunk, mégpedig a két társintézmény tolmácsszolgálatának vezetőjétől: *Juan Carlos Jiménez Marín* az Európai Parlament, míg *Marie Mutttilainen* az Európa Unió Bíróságának képviselőjében köszöntötte a meghívottakat. Az előbbi hangsúlyozta, hogy az MI kell, hogy az embert szolgálja, nem pedig fordítva; az EuB tolmácsainak vezetője pedig elsősorban az adatvédelemre hívta fel a figyelmet, illetve idézte Darwin híres mondását, hogy sosem a legerősebb, vagy a legintelligensebb faj tud túlélni, hanem az, aki a leginkább képes alkalmazkodni a változásokhoz.

A köszöntők sorát a tolmácsolási portfóliót is jegyző, a költségvetésért és csálás elleni harcért felelős lengyel főbiztos, *Piotr Serafin* tartotta. Beszédében emlékeztette a hallgatóságot a 19. századi luddita (gépromboló) mozgalomra, és ellenpéldaként hozta a mai tolmácsközösséget, akik nem tiltakoznak a változások ellen, hanem bátran megpróbálják a fejlesztéseket a maguk javára fordítani.

Már hagyomány, hogy ezen a konferencián adják át az ún. Fialat tolmácsok díját (Young Interpreters Award). Az elismerésre egy rövid írásművel lehet pályázni, amelynek témája évente változik; idén a pályázóknak a tolmácsszakma folyamatosan változó természetéről, annak innovatív aspektusairól kellett egy fogalmazványt írni. A győztes a zürichi Alkalmazott Tudományok Egyetem (ZHAW) végzettje, *Annika Biedermann* volt, aki (a többi díjazotthoz hasonlóan) a tolmácsolás folyamatában az emberi tényező szerepére hívta fel a figyelmet. Német nyelven írt pályaművében, amelyet a konferencia második napján fel is olvasott a közönségnek, a szakma szépségeit és nehézségeit ecsetelte egészen megkapó módon, sok humorral, nyelvi leleménnyel, kiváló stílusérzékkel.

Az első nap (a recenzor számára) legérdekesebb része a díjátadót követő panelbeszélgetés volt, amelyben a moderátori szerepet az észt kabin vezetője, *Merje Laht* látta el. Négy résztvevőt kérdezett arról, hogyan lehet a mesterséges intelligencia-eszközöket a tolmácsolás szolgálatába állítani. *Sally Bailey-Ravet*, a strasbourgi Európa Tanács Tolmácsolási Osztályának igazgatója elmondta, hogy az MI-eszközök bevonásából fakadó bárminemű problémáért a tolmácsok vezetőjének kell vállalnia a felelősséget. Az ma már mindenki számára egyértelmű, hogy az MI-eszközökkel hatékonyabban lehet dolgozni, de a problémák minimalizálásának lehetőségeit csak empirikus kutatásokkal lehet feltárni. Egészen egyedülálló módon az Európa Tanács saját hatáskörben végez ilyen jellegű kutatásokat, amelyekben nemcsak konferenciatolmácsokat tesztelnek, hanem a tolmácsolási szolgáltatást igénybe vevő „ügyfeleket” is bevonják. Vizsgálódásaik többféle aspektus is lefednek, többek között mérik a gépi tolmácsolás jelentésbeli pontosságát, kategorizálják az elkövetett típushibákat, értékelik a gépi output hangminőségét. Ő is rámutatott, mint ahogy azt már több kutatásban is olvashattuk, hogy a

gépi „tolmács” elsősorban a mondatszegmentálást nem tudja kezelni, nehezen értelmezi a hezitálást, a szüneteket, és emiatt gyakran torzul az üzenet. Sőt, amikor megfelelőnek hangzik a fordítás, a jelentést közelebről vizsgálva rendre kiderül, hogy csak a felszíni struktúrák, panelek szintjén működik a szöveg, de a forrásnyelvi jelentéstől lényegesen eltérő értelmezés születik meg a célnyelven. Veszélyes lehet az is – hívta fel a figyelmet Baley-Ravet – amikor a tolmács „bedobja” az utolsó pillanatban megkapott előadásokat a DeepL-be, ilyenkor pedig sok esetben ott marad a rossz fordítás, és a tolmácsnak extra erőfeszítésébe kerül, hogy – amennyiben észreveszi – a hibákat tolmácsolás közben korigálja.

A panel második meghívottja az UniVie kutatójaként érkezett, és arról számolt be, hogy a Bécsi Egyetem (UniVie) Fordító- és Tolmácsképző Intézete (Zentrum für Translationswissenschaft) milyen lépéseket tesz az MI felhasználása terén. *Judith Platter* elmondta, hogy ők már összeállítottak egy olyan útmutatót, amely az MI használatát szabályozza, és ezt igyekeznek a tantervben szereplő tárgyak minél szélesebb körében alkalmazni. A harmadik vendég *Alice Delorme Benites* professzorasszony az ember és a gépek közötti kommunikáció kutatója, és ZHAW berkeiben zajló változásokról beszélt. Az egyetem 2024-ben a teljes tantervét felülvizsgálta, az intézet nevét is felülírták¹, és azon dolgoznak, hogy a tolmácsolás minden elérhető MI-eszköz ki tudjanak próbálni a kabinokban. A ZHAW-nál pszichológus kollégákat is megkérdeztek a MI-használatról, akik azt állítják, hogy nincs felső korhatár az MI-készségek elsajátítását illetően: az idősebb korosztály is képes ezeket megtanulni. Delorme Benites ugyanazt hangsúlyozta, amit köszöntőjében Ruiz Calavera: a tolmácsoknak egyfelől ott kell ülni a tárgyalóasztalnál, részt kell venniük a fejlesztésekben, hallatni kell a hangjukat, hogy az ő igényeiknek megfelelően alakítsák az eszközöket; másfelől érdeklődéssel, de megfelelő kritikai szemlélettel kell fordulnunk az újdonságokhoz. *Carlos Garcia Vico*, a SCIC egyik tech-guruként ismert tolmácsa felsorolta, milyen MI-eszközöket lehet a legjobban felhasználni a tolmácsolásra történő felkészülés során (többek között a DGT újgenerációs, alapvetően szakfordítóknak szánt platformjait, amelyeket a recenzor legutóbbi írásában bemutat, ld. Szabó 2024: 42).

A kávészünetet követő beszélgetés egy oxfordi stílusban előadott formalizált vita volt, ahol egy konkrét állítás mellett, illetve ellen kellett érvelni. „Gépi tolmács sohasem fogja tudni helyettesíteni az emberi tolmácsot” szöveg az állítás, s emellett szólalt fel meglehetősen filozofikus okfejtéssel *Gry Hasselbalch* (a DataEthic.eu társalapítója), illetve ez ellen kardoskodott *Jürgen Schmidhuber*, a generatív MI kutatója. Hasselbalch aláhúzta, hogy a gép nem ismerheti a kultúrákat, amelyek között közvetít, nem ismeri a kontextust sem, az előzményeket sem, így alapvető hibákat követhet el. Schmidhuber viszont rámutatott, hogy ha ebben az ütemben fejlődnek az eszközök, mint amit az elmúlt évek, évtizedek során láttunk, a fejlődés

¹ Fordítás (Translation) helyett Többnyelvű Kommunikáció (Multilingual Communication) lett a szak új elnevezése; ezzel is hangsúlyozzák, hogy a fordító munkája már messze nem korlátozódik a fordításra, hanem számos egyéb szerepkört is megkíván.

szükségszeren el fogja érni azt a szintet, amikor a gépek hibátlanul fordítanak. Ellenérvként Hasselbalch különféle példákat hozott olyan hibatípusokról, amelyeket a kínaiak által fejlesztett DeepSeek fordítómotorja követ el, Schmidhuber viszont arra emlékeztette a szkeptikusokat, hogy a robotok sakkozni is megtanultak, illetve ma már a chatbotok a Turing-teszten is könnyen átmennek, tehát a „soha” szóval óvatosan kell bánnunk a mesterséges intelligencia korában. A szervezők a vita elején és végén is megszavaztatták a résztvevőket, hogy egyetértenek-e az állítással: úgy tűnik, Schmidhuber jobban meggyőzte a hallgatóságot, mert a kezdeti 70:30 arány a végére lecsökkent 50:50-re, tehát a szakma krémjének a fele egyetért azzal, hogy lehetséges opció lesz a gépi tolmácsolás a nem túl távoli jövőben.

Az első napot egy hagyományos interjúbeszélgetés zárta, s nem akárki volt a meghívott vendég: *Franz Pöchhacker*, a bécsi UniVic professzora, aki rendkívül szerteágazó publikációs tevékenysége során a mesterséges intelligencia eszközökről is több tanulmányt írt (pl. Pöchhacker 2024, Pöchhacker és Liu 2024). A professzor három különböző funkciót lát az MI-használat kapcsán: az első a tolmácsolás hatókörének kiszélesítése (távtolmácsolás), a második a tolmácsok munkájának segítése (kiterjesztett tolmácsolás, azaz augmented interpreting), a harmadik pedig az emberi tolmácsolás kiváltása (gépi tolmácsolás). Pöchhacker hangsúlyozta (ahogy korábban Hasselbalch is), hogy a tolmácsok figyelembe veszik a teljes kontextust, míg a gépi tolmácsolás valójában nem nevezhető tolmácsolásnak, csak szegmensről szegmensre történő fordításnak, s minél informálisabb egy megbeszélés, annál jobban kell az emberi tényező: olvasni kell tudni a sorok között, fontos az empátia, a beszédzándékok dekódolása, a nonverbális jelek, hangsúlyok értelmezése, amire a gépnek (jelenleg) esélye sincs. Nem meglepő módon a tolmácsoláskutatás ikonikus figurája arra hívta fel a figyelmet, hogy kutatás nélkül nincs, nem is lehet fejlesztés: szükség van empirikus kutatásokra, ahogy a gyógyszeriparban is tesztelik a fejlesztéseket, itt is erre van szükség, a szakma pedig nem fordíthat háttal, elébe kell menni a folyamatoknak. Ez utóbbi gondolat ezen a délutánon harmadszor hangzott el, tehát a tolmácsszakmának össze kell fognia, és meg kell erősítenie ipari lobbitevékenységét, hogy bele tudjon szólni a fejlesztési folyamatokba. Pöchhacker arra is felhívta a figyelmet, hogy gépi tolmácsolást egyre több kontextusban, szituációban használnak, elsősorban a közösségi tolmácsolás terén (menekültügyben, egészségügyi intézményekben stb.), és feltette a kérdést: vajon ki dönti el, hogy az adott szituációban megfelelő-e, elegendő-e a gépi tolmácsolás vagy emberi tolmácsot kell alkalmazni? Kinek a felelőssége ilyen horderejű döntéseket meghozni? Tehát a konferencia első napjának zárásaként a felelősség kérdése is ismét napirendre került.

A konferencia második napja is egy izgalmas panelbeszélgetéssel indult, amelyet *Ivana Engel Quiroz*, a SCIC Tudásközpontjának munkatársa moderált. Az első felszólaló *Alison Graves*, az Európai Parlament Tolmácsszolgálatának egyik vezetője volt, aki nagyon határozottan és logikusan érvelt a humán tolmácsolás fenntartása mellett. Csak azért, mert ott az MI, még nem kell minden helyzetben használni, hanem csak akkor, amikor valóban a segítségünkre van – érvelt Graves.

Andreas Witt, a Leibnitz Intézet Digitális Nyelvészeti Osztályának vezetője abban látja az MI előnyét, hogy mivel a nagyobb nyelvek között a kommunikáció egyre hatékonyabb lesz, előtérbe kerülhetnek a kisebb nyelvek is; s ez a folyamat szükségszerűen elősegíti a nyelvi esélyegyenlőség ügyét. Bizakodó Wills a tekintetben is, hogy a hamarosan nem egy, hanem három-négy gépi fordítómotor fog dolgozni a háttérben a tolmácsok támogatására; így például a hibás outputot nem a tolmácsnak kell majd felülrírnia, elvégzik azt a gépek.

A panel résztvevője volt az a *Claudio Fantinuoli* is, aki a Mainzi Egyetem kutatójaként és a KUDO tolmácsolási platform egyik fejlesztőként a legtöbb publikációt jegyzi a gépi tolmácsolás és a CAI² témakörében. Ő abban látja a problémát, hogy a fiatal generáció már a gépi tolmácsolásra is alkalmas kütyükkel nő fel, ezért nem annyira vonzó számukra ez a szakma. Megvédte viszont a gépi tolmácsolást arra hivatkozva, hogy az emberi tolmács sem ismerheti a célnyelvi kultúra összes aspektusát, vagy az adott kontextus minden körülményét. Véleménye szerint hibát követünk el, ha a humán és a gépi tolmácsolást szembe állítjuk egymással, és az antagonizmusokra hívjuk fel a figyelmet; szerinte számos olyan felhasználási terület létezik, ahol a gépi tolmácsolás problémamentesen alkalmazható, s a prémium minőséget felmutató emberi tolmácsolás igenis létezhet párhuzamosan a gépi tolmácsolással. Arra figyelmeztet a kutató (aki a gépi tolmácsolás ipari fejlesztője is a KUDO-nál, tehát az egyetemi érdekek mellett piaci szempontokat is képvisel), hogy fel kell hagynunk a negatív narratívával, nem sopánkodni kell, hanem keresni a lehetőségeket a két terület közötti dialógusra.

A panelben az előítéletek problematikája is terítékre került. Alison Graves szerint azt gondolhatnánk, hogy a gép mentes az előítéletektől, de mivel a gépeket is ember alkotta, a gépek is szükségszerűen előítéletes inputból dolgoznak. A panel résztvevői rámutattak, hogy a hús-vér tolmácsok ügyesen tompíthatnak véleményes politikai felhangokat, figyelembe vehetik a célközönség reakcióit, s betarthatnak bizonyos etikai szabályokat. Fantinuoli megemlített egy frissen publikált tanulmányt (Jair 2024), amely a gépi outputban megjelenő előítéletes fordításokat vizsgálja – tehát már zajlanak ilyen jellegű kutatások is, és az eredmények biztatóak. Szóba került a genderprobléma is: sok esetben a gépek éppen a nemek beazonosításánál tévednek; ennek a finomhangolására további erőfeszítéseket kell tenni. Graves szerint a Parlament Tolmácsszolgálatánál mindent elkövetnek, hogy fejlesszék a tolmácsok technológiai (és MI) kompetenciáját, érdemes továbbá az EU intézményeiben működő tolmácsszolgálatoknak összefogni a szakmai egyesületekkel (AIIC, CIUTI), és közösen megfogalmazni a piac felé az elképzeléseket.

Érdekes színfoltja volt a konferenciának Davor Orlic TED-jellegű előadása, amelyben az UNESCO égisze alatt, valamint a szlovén kormány támogatásával futó IRCAI programot, egy digitális Marshall-tervet mutatott be. Ennek része az az MI-központ, amely számos, több millió anyanyelvi beszélővel rendelkező afrikai nyelvet von be különböző MI-vizsgálatokba, s ezzel a széleskörű digitalizáció-

² Computer-Assisted Interpreting, azaz géppel támogatott tolmácsolás

val elősegíti a „kis” nyelvek dekolonizációját. Eddig 14 afrikai nyelvet dolgoztak fel; a cél 500 helyi nyelv digitalizálása.

A konferencia utolsó panelbeszélgetésének vendégeit a tolmácsszakma jövőjéről kérdezte a moderátor, a Tolmácsolási Főosztály által létrehozott, a tolmácsok jövőjére fókuszáló munkacsoport vezetője, *Alicja Okoniewska*. A SCIC vezetője, *Alexandra Panagakou*, illetve a kognitív terhelés elismert kutatója, a genfi egyetem oktatója, *Kilian Seeber* beszélt a tolmácsolás jövőjéről, a képzőintézmények feladatiról. Panagakou a közönséget kérte, hogy adjanak meg kulcsszavakat: itt elsősorban a minőség, az adaptivitás, a reziliencia jelent meg. Válasz helyett Seeber is inkább kérdéseket tett fel: 1) *Mit* kell a képzőintézményeknek – elsősorban a technológiai kompetencia tárgykörében – megtanítani ahhoz, hogy a jövő tolmácsai helytálljanak? 2) *Ki* végezze el ezt a feladatot? Hiszen jelenleg az oktatóknak csak egy elenyésző aránya rendelkezik azokkal a készségekkel, amelyek alkalmasá tennék őket erre. 3) *Hogyan* építsük be ezeket az új elemeket a képzésbe? Elég lehet a „learning by doing” megközelítés?

Összefoglalásként elmondhatjuk, hogy a kétnapos konferencia szervezői remek munkát végeztek: a szakma, a piac, illetve az egyetemek képviselői többféle kontextusban és formában (előadás, online vita, panelbeszélgetés, Q & A stb.) oszthatták meg a gondolataikat a témáról.

Talán a legfontosabb útravaló az volt, hogy az MI-t ne veszélyforrásként, ne a humán tolmácsolást kiváltó alternatívaként értelmezzük, hanem egy párhuzamosan létező opcióként tekintsünk rá. Ma már bizonyos helyzetekben létjogosultsága lehet a gépi tolmácsolásnak; a megrendelők ezt az opciót már széles körben alkalmazzák. A tolmácsolást támogató CAI-eszközök ugyanakkor hatékonyabbá tehetik a tolmácsok munkáját, és magasabb minőségű szolgáltatást tudnak nyújtani többnyelvű környezetben (pl. nemzetközi intézményeknél), ahol a gépi output (még) nem valós opció. A tolmácsképző intézményeknek nincs más választása, előre kell tekinteni, beintegrálni a technológiai kompetencia oktatását a tantervekbe. Továbbra is nagy szükség van empirikus kutatásokra, hiszen javítani kell a gépi tolmácsolás hibáit, illetve tovább kell fejleszteni a magas tolmácsolási minőséget garantáló CAI-eszközöket. A szakma és az egyetemek képviselőinek több figyelmet kell fordítani a lobbitevékenységre, oda kell ülni a tárgyalóasztalhoz, és párbeszédet folytatni a fejlesztőkkel, hogy a szakma számára hasznos, a hatékonyságot bizonyossággal növelő eszközöket célozza az innováció. Mindezt pedig csak akkor érhetjük el, ha a gyakorló tolmácsok és a képzőintézmények oktatói is tájékozódnak a legújabb technikai vívmányokról, követik a fejlesztéseket, részt vesznek a kutatásokban, tehát megfelelő rálátásuk van a folyamatokra. Ebben pedig kulcsszerepet játszhatnak a nemzetközi szervezetek (pl. az EU, az ENSZ) tolmácsolási szolgálatai, illetve a szakmai szervezetek, mint például az AIIC. Összefoglalás, dialógus, adaptivitás, minőség, felelősség, proaktív hozzáállás – ezeket a kulcsszavakat tartotta kiemelésre érdemesnek a konferencia záróbeszédében Colin Scicluna, a Tolmácsolási Főigazgatóság vezetőhelyettese.

A teljes esemény visszanézhető az alábbi linken:

https://commission.europa.eu/get-involved/events/interpreting-europe-conference-2025-02-06_en#:~:text=The%202025%20edition%20took%20place,future%20of%20the%20interpreting%20profession

Irodalom

- Jain, R. 2024. Assessing Gender Bias in Machine Translation. In: *2024 3rd International Conference on Applied Artificial Intelligence and Computing (ICAAIC)* 1091–1096. <https://doi.org/10.1109/icaaic60222.2024.10575537>
- Pöchhacker, F. 2024. Is machine interpreting interpreting? *Translation spaces* Vol. 13. 1–21. <https://doi.org/10.1075/ts.23028.poc>
- Pöchhacker, F., Liu, M. 2024. Interpreting technologized: Distance and assistance. *Interpreting* Vol. 26. No. 2. 157–177. <https://doi.org/10.1075/intp.00112.poc>
- Szabó Cs. 2024: Szakfordítók technológiai kompetenciája a digitális korban: fókuszban a gépi fordítás és a mesterséges intelligencia. *Porta Lingua* 2024. évf. 4. szám. 33–47. <https://doi.org/10.48040/PL.2024.2.4>

Heltai Pál

Bevezetés a fordítástudományba Posztgraduális szakfordítói képzések számára

(Budapest: Károli Gáspár Református Egyetem – L'Harmattan Kiadó,
2023. 304 pp, ISBN 978-963-646-100-3)

Macsári Istvánné Szegedi Eszter

ELTE BTK Nyelvtudományi Doktori Iskola, Fordítástudományi Doktori Program

E-mail: szegedieszter123@gmail.com

<https://orcid.org/0009-0008-4856-6552>

Heltai Pál *Bevezetés a fordítástudományba. Posztgraduális szakfordítói képzések számára* című monográfiája 2023-ban jelent meg a Károli Gáspár Református Egyetem és a L'Harmattan Kiadó gondozásában, a Károli Könyvek Monográfia sorozatának köteteként. A könyv kiadását a KRE BTK Fordítástudományi kutatócsoportja készítette elő, melynek korábban a szerző is tagja volt. Szakmai lektornak Fischer Mártát kérték fel, aki a kötet hivatalos bemutatóján ismertette a művet, amely bizonyára sokoldalúan felhasználható lesz a szakfordítás oktatásában, hiszen kiváló segítséget nyújthat az elméleti háttér megalapozásában, néhány fordítással kapcsolatos tévhit eloszlatásában és a metanyelv kialakításában. Mindezeket túl a gyakorlati oktatáshoz is hasznos segéd-

Hivatkozás: Macsári Istvánné Szegedi E. 2025. Heltai P.: Bevezetés a fordítástudományba. Posztgraduális szakfordítói képzések számára. *Fordítástudomány* 27. évf. 1. szám. 142–151.

DOI: <https://doi.org/10.35924/fordtud.27.1.11>

anyagokat tartalmaz (például 40 oldalnyi függelék). A könyv bemutatójára 2024. október 22-én került sor a Károli Egyetemen, ahol egykori kollegái köszöntötték a szerzőt születésnapján, és ez alkalomból Klaudy Kinga professor emeritus, az ELTE BTK Fordító- és Tolmácsképző Tanszékének alapítója méltatta Heltai tanár úr munkásságát.

Heltai Pál számos hazai egyetemen oktatott, többek között a Magyar Agrár- és Élettudományi Egyetemen (MATE, korábban Szent István Egyetem, SZIE), ahol a Nyelvi Intézet igazgatásával is megbízták. Az ELTE TFK Angol Intézetének tanszékvezetője, később az ELTE Fordítástudományi Doktori Programjának oktatója, majd a Pannon Egyetem és a Kodolányi János Egyetem tanára is volt¹. Neve bizonyára minden fordításkutató, -oktató és -hallgató számára ismert, hiszen számos tanulmánnyal és három monográfiával gazdagította a fordítástudomány szakirodalmát. Most ismertetett műve a szerző negyedik könyve. A monográfia 304 oldalas, tizenhat – különböző hosszúságú – fejezetből áll, melyeket tizenhárom oldalas irodalomjegyzék és negyven oldalból álló függelék követ.

Ahogy maga Heltai is rámutat a *Bevezetésben*, a könyv témaorientált, azaz a fordítástudomány legfontosabb kérdéseit veszi sorra, felépítése így eltér a korábban megszokott történeti beágyazottságú fordítástudományba bevezető munkákétól. A megszokottól eltérő szemléletmódot tükröz abból a szempontból is, hogy kevesebb figyelmet fordít a kifejezetten csak irodalmi fordításra vonatkozó elméletekre, és elsősorban a szakfordításban is fontos elméleti háttér bemutatására koncentrálna, hiszen – ahogyan a kötet alcíme is elárulja – a szakfordítóképzésben részt vevők számára készült.

A kötet nagy erénye, hogy bár megismerteti a szakfordítással foglalkozó szakembereket a fordítás elméleti kérdéseivel, mindezt úgy teszi, hogy közben bemutatja, hogyan kapcsolódnak ezek az elméletek a fordítás gyakorlati kérdéseire. Továbbá, mivel a szakfordítóképzésben részt vevő hallgatóknak csak egy része rendelkezik nyelvészeti ismeretekkel, kiemelten törekszik a nyelvészeti témák alapos bemutatására is. A feldolgozást nagyban megkönnyíti, hogy a fogalmakat dőlt betűvel szedi, és első előfordulásukkor csillaggal jelöli.

A könyv fejezeteinek sorrendjét a szerző szintén a gyakorlati szempontok figyelembevételével határozta meg. Az első fejezetben arra a kérdésre keresi a választ, *Van-e szükség a fordítóképzésben fordításelméletre* (15–16). Heltai válasza egyértelmű „igen”, több okból is: egyrészt az elméleti kérdések tanulmányozása által a fordítóképzésben részt vevők választ kaphatnak felmerülő kérdéseikre, valamint növekedhet szakmai tudatosságuk és biztonságérzetük, másrészt a képzés során elsajátítják azt a metanyelvet, amelynek segítségével a fordítások elemezhetőek, így a fordítók képessé válnak fordítói tevékenységük leírására és elemzésére.

A *Fordítás, fordítástudomány, fordításelmélet* címet viselő második fejezet a címben szereplő fogalmakat járja körül (17–23). A *fordításról* először mint folya-

¹ Heltai tanár úr életpályájáról Veresné Valentinyi Klára készített interjút a közelmúltban. <https://doi.org/10.51139/monye.2024.3-4>

matról, mentális tevékenységről esik szó, majd mint a fordítás eredményéről. A *fordítástudomány* leíró szemléletű diszciplináját a szerző egyrészt a nyelvtudomány, azon belül is az alkalmazott nyelvtudomány, másrészt a kommunikációelmélet részeként mutatja be, mely a nyelvtudomány többi területéhez (például a szövegnyelvészethez, a pragmatikához és a pszicholingvisztikához) szorosan kapcsolódik. A *fordításelmélet* szűkebb területtel foglalkozik, „a fordítási folyamat és a fordított szöveg általános elméleti kérdéseit kutatja” (17). Ebben a fejezetben Heltai bemutatja még az *elsődleges* és *másodlagos kommunikációs helyzet* különbségeit, beszél a fordításról mint *interkulturális közvetítésről*, mint *függő szövegalkotásról* és mint *közvetített kommunikációról*, s végül ismerteti a fordítás különböző fajtáit: a prototipikus fordítást, az önfordítást, az írásbeli és szóbeli fordítást, valamint néhány további típust (hivatásos vagy amatőr, természetes, munka- és tanfordítás stb).

A *fordítástudomány története* című harmadik fejezet rövid áttekintést nyújt a fordítástudomány előzményeiről és kialakulásáról (25–26). A szerző kiemeli, hogy a fordítás mint gyakorlati tevékenység azóta létezik, amióta az emberek különböző nyelveket beszélnek, a fordításelmélet és a fordítástudomány mint tudományág viszont csak a 20. század közepén, a nyelvészet fejlődéséhez köthetően kezdett kialakulni. A fejezet megemlíti a fordításról (például a szó szerinti és szabad fordításról) folytatott első vitákat, valamint a bibliafordítások jelentőségét, továbbá néhány gondolkodó nevét is, illetve ajánl olyan szerzőket, akik a történeti kérdésekkel foglalkoztak (Klaudy 1999, Snell-Hornby 2006, Munday 2012 és Vermes 2009).

Ezután két fontos fejezet következik, melyek a fordításhoz szükséges kompetenciákról szólnak. A negyedik fejezet *A kommunikatív kompetencia* címet kapta (27–49), és abból az alapfeltevésből indul ki, hogy mivel a fordítás *közvetített kommunikáció*, a kommunikatív kompetencia fogalmának és összetevőinek ismerete fontos alapja a szakfordítók képzésének. A fejezet fő mondanivalója, hogy a *nyelvi kompetencia* önmagában nem elegendő a kommunikációhoz, szükség van *szövegalkotási, pragmatikai, szociolingvisztikai/szociokulturális és stratégiai kompetenciára* is. A *szövegalkotási kompetencia (diskurzus-kompetencia)* a koherens szöveg létrehozásának képességét jelenti, mely magában foglalja többek között a kohéziós eszközök helyes használatát és a mondatok topikjának (ismert információ), valamint fókuszának (új információ) megkülönböztetését. A *pragmatikai kompetencia* az a képesség, melynek segítségével a kontextusban rejlő jelentéseket megértjük, illetve képesek vagyunk olyan megnyilatkozásokat létrehozni, amelyek a beszédpartner (vagy az olvasó) számára érthetőek. A *szociokulturális kompetencia* a nyelvvaltozatok és a nyelvi normák ismeretét, a *stratégiai kompetencia* pedig a kommunikációs nehézségek leküzdésére szolgáló módszerek összességét jelenti. A szerző hangsúlyozza, hogy a fordítónak mindezen kompetenciák megfelelő szintű kifejlesztésére van szüksége ahhoz, hogy a forrásnyelvi szöveget hatékonyan át tudja ültetni a célnyelvi közegbe. A fejezet sok példát tartalmaz, melyek segítik az elmélet megértését, az 5. függelékben pedig feladatokat találunk a kommunikatív kompetencia tudatosításához és fejlesztéséhez.

Az ötödik fejezetben (51–58) Heltai *A fordítói kompetencia* összetevőit vizsgálja abból kiindulva, hogy a hivatásos fordításhoz „olyan kompetenciára van szükség, amely nem következik automatikusan a két nyelv ismeretéből” (52), hiszen a fordítónak a két nyelv különbségeivel is tisztában kell lennie, továbbá számos egyéb készséggel, kompetenciával rendelkeznie kell, vagy el kell azokat sajátítania. A szerző először bemutatja Roger T. Bell megközelítését (1991), majd a PACTE-csoport modelljét (2003, 2005, 2011), amely a következő öt fő összetevőből áll: bilिंगvális, extralingvisztikai (azaz nyelven kívüli), instrumentális, stratégiai kompetencia és a fordításra vonatkozó tudás. Ezután olvashatunk a műfordításban és szakfordításban hangsúlyos kompetenciákról, végül az EMT (European Masters in Translation) fordításszolgáltatási kompetenciát középpontba helyező modelljét is megismerhetjük (2009), melyet első megjelenése óta már kétszer is módosítottak, mivel a fordítómemóriák megjelenésével és a gépi fordítás terjedésével a fordítói munka az utóbbi években folyamatos átalakulásban van. A modern fordítási gyakorlatban, ahol a minőség, a hatékonyság és a technológiához való rugalmas alkalmazkodás kiemelt jelentőségűvé vált, elengedhetetlen a fordítói kompetencia folyamatos fejlesztése.

A fordítás nyelvészeti elmélete című 6. fejezet (59–76) kiindulópontja a kontrasztív nyelvészet, amely az 1950-es évektől kezdve – a strukturalista nyelvészet elveire építve – a különböző nyelvek grammatikai és lexikai sajátosságait hasonlította össze. Ez a megközelítés jelentős hatást gyakorolt a fordítástudományra, mivel akkoriban a kutatók úgy gondolták, hogy a fordítás nehézségeit a nyelvi rendszerek közötti eltérések okozzák, ezek pedig leküzdhetők, amennyiben a fordító a fordítás során bizonyos grammatikai és lexikai transzformációkat végrehajt. E transzformációk az úgynevezett „átváltási műveletek”, melyeket Heltai a fejezetben részletesen ismertet. Klaudy (1994) taxonómiája mellett bemutatja Baker (1992) és Barhudarov (1975) kategóriáit is. A szerző az utóbbi felosztást használta 1990-ben megjelent korábbi munkájában, és ennek alapján szemlélteti konkrét példákkal az átváltási műveleteket.

A fejezet további részei arról szólnak, hogy bár a kontrasztív megközelítést a fordítástudományban felváltotta a kommunikatív megközelítés, és a kutatók érdeklődése a mondatszintről a szövegszintre tevődött át, a fordításoktatásban továbbra is fontos szerepet játszhat a nyelvi kontrasztok tudatosítása, különösképpen azoké, amelyek nem egy-egy adott nyelvtani jelenséghez fűződnek, „hanem szélesebb jelentéstartományokkal kapcsolatosak, és a szövegépítés szempontjából fontosak” (75).

A hetedik fejezet címe *A fordítás relevanciaelméleti megközelítése* (77–93). Heltai korábbi műveiben is sokat foglalkozott a relevanciaelmélettel (például *Mitől fordítás a fordítás*, 2014). E kiadvány további részének elméleti alapját ez a megközelítés adja. A relevanciaelmélet részletes bemutatásától most eltekintek, csak a fordítás és a fordítóképzés szempontjából lényeges elemeket emelem ki.

A relevanciaelméleti megközelítés szerint (Gutt 1991: 200) a fordítás nyelvek közötti interpretív nyelvhasználat, amely – a többi kommunikációs aktushoz ha-

sonlóan – a relevancia elvén alapul. A fordító célja, hogy megfelelő kontextuális hatást biztosítson a célnyelvi olvasó számára, amely arányban áll a befogadó feldolgozási erőfeszítésével, ezért csak azokat az információkat közvetíti, melyek valóban relevánsak a célnyelvi olvasó számára. A fordító döntéseit tehát a költség/hason elve irányítja, és a fordítás során figyelembe veszi a célnyelvi olvasó kognitív környezetét, kultúráját és igényeit, miközben a forrásnyelvi szöveg értelmezéséből indul ki. Heltai kiemeli, hogy a fordítás e megközelítésben nem lehet ekvivalens az eredetivel, mivel a másodlagos olvasó más kognitív háttérrel rendelkezik. A szerző azt is hangsúlyozza, hogy Gutt elmélete főként az irodalmi fordításra vonatkozatható, hiszen a szakfordítás esetében bizonyos fokú ekvivalencia megvalósítható.

A gépi fordítás kérdései című, nyolcadik fejezetben (95–109) Heltai röviden bemutatja a gépi fordítás (továbbiakban GF) fejlődését, elsőként a szabályalapú GF-t, melynek kidolgozása az 1960-as években tulajdonképpen kudarccal végződött. Ezt követte a statisztikai GF (az 1980-as évektől), majd az utóbbi évtizedben rohamos fejlődést produkáló neurális GF. A fejezet részletesen tárgyalja a GF-t különböző szövegtípusok és műfajok esetében, és példákkal szemlélteti, melyeknél sikeresek vagy kevésbé sikeresek a gépi fordítómotorok. Heltai további tényezőket is ismertet, melyek a GF-t befolyásolják (nyelvpár, fordítás iránya, minőségi elvárások). Ezután kitér azokra a nehézségekre, melyek ma még korlátokat jelentenek a gépi fordítómotorok számára (például poliszémia, kontextus és háttérismeretek szerepe, idiomatikus kifejezések stb.), de hangsúlyozza, hogy a GF gyors ütemű fejlődése miatt elképzelhető, hogy a fordítómotorok hamarosan meg tudnak birkózni mindazzal, amivel ma még nem. Külön alfejezet foglalkozik a GF használatával a fordítóképzésben, mely pillanatnyilag az egyik legnagyobb kihívást jelenti a fordításoktatók számára. Heltai számos lehetőséget felsorol a GF-ok felhasználására a képzéseken, többek között a géppel fordított szövegek elemzését, elő- és utószerkesztését, bizonyos fordításelméleti ismeretek tudatosítását, a lektori kompetencia fejlesztését és az önellenőrzést.

A kilencedik fejezet a *Frazeológiai kompetencia a fordításban: formulaszerű elemek, kollokációk* címet viseli, és a frazeológia kiemelkedő szerepét hangsúlyozza a fordításban (111–128). A szakfordítóképzések résztvevői megismerhetik e fejezetből a frazeológiai egységek különböző típusait: az idiomatikus kifejezéseket, állandósult szókapcsolatokat (kollokációkat), lexikai frázisokat és memorizált szövegeket. Szakszövegekben ritkábban fordulnak elő idiomatikus kifejezések, mint az irodalmi szövegekben, az adott szaknyelvre jellemző lexikai frázisok és registerspecifikus kollokációk ismerete azonban elengedhetetlen, hiszen ez erősíti a szakszövegjellegét, és könnyebben feldolgozhatóvá teszi a szöveget.

A Szakmai kommunikáció és szaknyelv című tizedik fejezet az általános és szakmai kommunikáció, valamint a köznyelv és szaknyelv különbségeinek ismertetésével kezdődik (129–153). A legjelentősebb eltérést a szókincsben és egyes nyelvtani szerkezetek disztribúciójában tapasztalhatjuk. Heltai hangsúlyozza, hogy a köz- és szaknyelv között fokozatos az átmenet, majd kitér a szaknyelvi

regiszterek és a terminológia szerepére. A szaknyelvet sokan a szakmai terminológia használatával azonosítják, de ez nem állja meg a helyét, hiszen a szaknyelvi szövegek a terminusok mellett köznyelvi, valamint az általános szakmai szókincshez tartozó szavakat és frazeológiai egységeket is tartalmaznak. A három kategória nem feltétlenül különül el élesen egymástól, a terminusok esetében viszont nagyon fontos, hogy „pontosan meghatározott vagy meghatározható fogalmakhoz kapcsolódnak, és a denotatív (referenciális) jelentés dominál bennük” (134).

A fejezet további részeiben Heltai részletesen bemutatja a terminusok és köznyelvi szavak különbségeit, megkülönböztetésük nehézségeit, a terminologizáció és determinologizáció folyamatát, az általános és a kommunikatív terminológiaelmélet terminus-felfogásának különbségeit, majd rátér a terminusok fordításakor tapasztalható nehézségekre. Angol–magyar példákon keresztül világítja meg a nyelvek terminológiai rendszereinek és terminushasználatának, továbbá a különböző nyelvek fogalmi rendszereinek eltéréseit, végül megismerteti az olvasót a terminusok fordításának lehetséges eljárásaival és segédeszközeivel. A szaknyelvi kommunikációban tapasztalható terminológiai pontatlanság és a zsargonszerű nyelvhasználat problematikájának bemutatásával zárul a fejezet.

A *Kulturálisan kötött kifejezések* című tizenegyedik fejezet sokat kutatott fordítástudományi témát dolgoz fel (155–176). A fejezet bevezető része tisztázza, hogy ezek a kifejezések főleg a műfordításban okoznak nehézségeket, szakfordításban szakterülettől függ a jelentőségük, népszerű-tudományos szövegekben, társadalomtudományi szakszövegekben és turisztikai irodalomban például komoly szerepük lehet. Heltai a reália és a kultúra fogalmának meghatározása után a kultúra és nyelv közötti szoros kapcsolatról és a nyelvspecifikus kifejezésekről ír, majd rátér a kultúraspecifikus kifejezések bemutatására. A kulturálisan kötött kifejezések osztályozásánál különbséget tesz a reáliák (nyelven kívüli fizikai és szociokulturális valóságra utaló, azaz az anyagi kultúra sajátosságos jeltárgyait jelölő kifejezések) és a nyelven belüli kultúraspecifikus elemek (például tulajdonnevek, megszólítások, frazeológiai egységek) között.

A fejezet további részeiben a szerző beszél a kulturális kötöttség viszonylagosságáról, egyes reálialexémák transzkulturálissá válásáról, ami ma, a globalizálódott világban különösen felgyorsult. Ezután a kulturálisan kötött kifejezések fordításával kapcsolatos kérdésekre tér rá, bemutatva és példákkal illusztrálva az idegenítő (közvetlen átvétel, közvetlen átvétel magyarázó betoldással, tükörfordítás) és honosító (általánosítás, körülírás, kulturális behelyettesítés) eljárásokat, hangsúlyozva, hogy a választás függ a fordítás céljától és a célközönség kognitív környezetétől. A szerző kiemeli, hogy a fordítás legnagyobb kihívásait a konnotatív jelentések és/vagy a kapcsolódó enciklopédikus ismeretek visszaadása jelenti, végül rámutat, hogy a kulturálisan kötött kifejezések fordítása során fellépő veszteségek elkerülhetetlenek, ezek azonban nem feltétlenül befolyásolják a szöveg általános értelmezését és hatását.

Az *Ekvivalencia és fordíthatóság* című tizenkettedik fejezet az ekvivalencia fogalmának tisztázásával kezdődik (177–203). Heltai rámutat, hogy ez a fogalom

hosszú ideig volt a fordítástudomány fókuszában, és sokáig csupán a szavak és mondatok szintjén vizsgálták, mára azonban elfogadottá vált, hogy az ekvivalenciát két szöveg közötti viszonyként értelmezzük. A lexikai ekvivalenciáról szóló alfejezetekben szó esik a denotatív (referenciális) ekvivalenciáról, a konnotatív (érzelmi-asszociatív) ekvivalenciáról és az enciklopédikus ismeretek ekvivalenciájáról. Mindhárom kategóriában számos példát olvashatunk a szószintű ekvivalencia megteremtésének nehézségeivel kapcsolatban.

A fejezet második részét a szövegszintű ekvivalencia kérdéseinek szenteli a szerző. Bemutatja néhány teoretikus ekvivalencia-felfogását (Catford 1965, Pym 1992, Gutt 1991, Chesterman 1998, Nida 1964), majd ismerteti a szövegszintű ekvivalencia szempontjából releváns szövegtulajdonságokat és az ezekre épülő ekvivalenciátípusokat, a denotatív, konnotatív és pragmatikai ekvivalenciát. Heltai megállapítja, hogy a teljes ekvivalencia nehezen érhető el, csak bizonyos típusú szakszövegeknél közelíthető meg (például természettudományos, műszaki és orvostudományi szakszövegek, EU-s szövegek esetében). A funkcionális ekvivalencia azonban többnyire elérhető, azaz „a fordítás ugyanazt a szerepet képes betölteni a célnyelvi környezetben, mint a forrásnyelvi szöveg a forrásnyelvi környezetben” (187). Ezután a szerző kitér a különböző szövegtípusok fordításánál releváns ekvivalenciátípusokra, a fejezet végén pedig a fordíthatóság kérdését is vizsgálja – szintén a szövegtípusok felőli megközelítésben. A fejezet a különböző nyelvátzatok fordíthatósága kapcsán felmerülő nehézségek bemutatásával zárul.

A tizenharmadik fejezet témája *A fordítás folyamata* (205–221). Ezt a kifejezést egyrészt a fordítás során zajló kognitív folyamat, másrészt a fordítási projekt-folyamat megnevezésére használja a fordítástudomány. Heltai részletesen foglalkozik az előbbivel, a fordítással mint kognitív folyamattal, és csak röviden tér ki az utóbbira. A fejezet elején olvashatunk az előzetes elemzések hasznáról a fordítóképzésben, majd érinti a szerző a terminológiai előkészítés fázisát, s ezután tér rá a fordítás kognitív folyamatára, melyet a relevanciaelmélet alapján konstruált folyamatábrával szemléltet (208–210).

A fejezet gerincét a fordítás monitormodelljének bemutatása adja. A monitor egy folyamatos (ön)ellenőrzést biztosító mechanizmus az emberi beszéd- és írástevékenység során, mely egyes kutatók (például Tirkkonen-Condit 2005, Englund Dimitrova 2007) következtetései alapján a fordítás folyamatában is döntő szerepet játszik. A fordítás monitormodellje szerint „a szó szerinti fordítás és a fordítás monitorozása *automatikus folyamat*: a mentális lexikon automatikusan az adott forrásnyelvi egység (szó, szókapcsolat vagy mondatszerkezet) szó szerinti megfelelőjét kínálja fel” (214). Amikor a fordító monitorja jelzi, hogy a szó szerinti fordítás nem elfogadható, akkor a fordító tovább keres. A fejezet további részében Heltai körüljárja a szó szerinti fordítást mint tudatos vagy megértési stratégiát, és kitér a szó szerinti fordítás okaira is. Végül a fordító mentális lexikonjának, illetve a fordítói monitornak a működéséről ír.

A tizennegyedik fejezet *A fordítás eredménye: a fordított szöveg* címet viseli (223–232). Heltai kiindulópontja az a tény, hogy a mai, leíró jellegű fordítástudo-

mány már nem használja a negatív, értékelő jellegű *fordításnyelv* kifejezést, helyette fordított és nem fordított szövegekről beszél, és a fordított szövegek tulajdonságainak leírására törekszik. A szerző megjegyzi, hogy „a fordítástudomány a jó minőségű fordításokat vizsgálja, a gyengébb fordításokra viszont nagyon is ráillik a 'fordításnyelv' kifejezés” (223). A fordított szövegek azon sajátosságait, amelyek egyes kutatók szerint nyelvpártól és a fordítás irányától függetlenül minden fordításra jellemzők, fordítási univerzáléknak nevezi a fordítástudomány. A fejezet további részében ezekről olvashatunk. Az egyszerűsítést, a diskurzustranszfert (vagy interferenciát), a normalizációt és a célnyelvi elemek eltérő disztribúcióját csak nagyon röviden, az explicitációt azonban részletesen tárgyalja. Az explicitáció Pápaítól (2002: 488) idézett definíciója után példák segítségével fejti ki a redundancia és az ellipszis nyelvi jelenségeit relevanciaelméleti megközelítésben, majd – szintén példákkal alátámasztva – bemutatja az explicitáló jellegű fordítási műveleteket: a kiegészítést (betoldást), felbontást (szétagolást) és a konkretizációt. Az explicitáció okáról, céljáról és szokásos szintjéről is olvashatunk, majd a fejezet végén Heltai rámutat, hogy „a szokásosnál explicitebb, illetve kevésbé explicit szöveg feldolgozása egyaránt nehezebb lehet az átlagosnál. Ezért a fordítás során a célnyelvben szokásos explicitági szintet kell megcélózni” (232). Végül megemlíti az aszimmetria-hipotézist, amely Klaudy (2007) nevéhez fűződik. A fejezethez kapcsolódó 13. függelék az angolról magyarra történő szakszövegfordítás során leggyakrabban előforduló explicitációs műveleteket mutatja be.

A *Műfordítás és szakfordítás* című, utolsó előtti fejezetben (233–238) Heltai relevanciaelméleti keretben fogalmazza meg a különbséget a fordítás két nagy területe között. Míg szakfordításban a kódolt kommunikációra törekvés játszik nagyobb szerepet, irodalmi fordításban a következtetési kommunikáció fontosabb. A két ellentétes pólus között átmenetet képezve helyezkednek el a fordítás különböző típusai. Irodalmi fordításnál ekvivalencia helyett az optimális hasonlóság eléréséről beszélhetünk, míg szakszövegeknél a releváns szempontokból (információtartalom, szaknyelvi stílus) nagymértékben megvalósítható az ekvivalencia. A fejezet második részében Heltai kitér a fordíthatóság, a kreativitás kérdéseire, összeveti a fordítás egységét és a fordítói kompetencia hangsúlyos elemeit, végül pedig a fordító ismereteit irodalmi és szakfordításban.

A tizenhatodik, záró fejezet *A fordítások értékelése – nyelvi normák* címet kapta (239–250). A szerző először az értékelés elméleti alapjával foglalkozik relevanciaelméleti keretben. Két fő szempontot szokás az értékelésnél figyelembe venni: a tartalmi és a megformálási szempontot, következésképp a fordítási hibákat is két nagy csoportba lehet sorolni. Információs (tartalmi) hibákat akkor találunk egy fordított szövegben, ha a fordítás nem adja vissza a forrásnyelvi szöveg értelmét (nem biztosít megfelelő kontextuális hatást). Megformálási hibáról pedig akkor beszélünk, ha a fordítás nem felel meg a célnyelv nyelvhelyességi és szövegalkotási normáinak (a szöveg megértése túl nagy feldolgozási erőfeszítést igényel). A továbbiakban szó esik a hibák súlyosságáról és okairól, az értékelés nehézségei-

ről, valamint a fordítóképzésben és a gyakorlatban alkalmazott módszerekről. Végül a fordítás és a nyelvi normák kérdését vizsgálja a szerző.

A kötet alapos bevezetést nyújt a fordítástudományba, annak minden releváns kérdését érinti. A szerző képes a könyv első oldalától az utolsóig fenntartani az olvasó érdeklődését, ami annak köszönhető, hogy az elméleti részeket világosan, érthetően magyarázza el, jól megválasztott példákkal világítja meg, és kiváló érzékkel köti a gyakorlathoz. Heltai monográfiája rendkívül jól használható a fordításoktatásban, de nem csupán tankönyvként állja meg a helyét, hanem mindenki haszonnal forgathatja, aki érdeklődik a fordítással kapcsolatos elméleti és gyakorlati kérdések iránt.

Irodalom

- Baker, M. 1992. *In Other Words*. London: Routledge.
- Barhudarov, L. Sz. 1975. *Jazik i perevod*. Moszkva: Mezsduarodnije otnosenyija.
- Bell, R. T. 1991. *Translation and Translating*. London: Longman.
- Catford, J. 1965. *A Linguistic Theory of Translation*. London: OUP.
- Chesterman, A. 1998. *Contrastive Functional Analysis*. Amsterdam: Benjamins.
- Englund Dimitrova, B. 2007. *That's Close! On Translators, Interpreters, Researchers, Texts – and their Interrelations*. Paper presented at the 5th EST Congress, Ljubljana.
- EMT (European Masters in Translation) expert group. 2009. *Competences for Professional Translators, Experts in Multilingual and Multimedia Communication*. Brussels.
- Gutt, E. A. 1991. *Translation and Relevance. Cognition and Context*. Oxford: Blackwell.
- Heltai P. 1990. *Fordítás az angol nyelvvizsgán*. Budapest: Elektrokoop.
- Heltai P. 2014. *Mitől fordítás a fordítás*. Budapest: Eötvös József Kiadó.
- Klaudy K. 1994. *A fordítás elmélete és gyakorlata*. Budapest: Scholastica.
- Klaudy K. 1999. *Bevezetés a fordítás elméletébe*. Budapest: Scholastica.
- Klaudy K. 2007. Az aszimmetria hipotézis. In: Klaudy K. (szerk.) *Nyelv és fordítás*. Budapest: Tinta Könyvkiadó. 117–185.
- Munday, J. 2012. *Introducing Translation Studies*. London–New York: Routledge.
- Nida, E. A. 1964. *Toward a Science of Translating: With Special Reference to Principals and Procedures Involved in Bible Translating*. Leiden: Brill.
- Pápai V. 2002. Fordítási univerzálék: az explicitáció. In: Fóris Á., Kárpáti E., Szűcs T. (szerk.) *A nyelv nevelő szerepe. A XI. Magyar Alkalmazott Nyelvészeti Kongresszus előadásainak válogatott gyűjteménye*. Pécs: Lingua Franca Csoport.
- Snell-Hornby, M. 2006. *The Turns of Translation Studies*. Amsterdam–Philadelphia: Benjamins.
- PACTE GROUP 2003. Building a Translation Competence Model. In: Alves, F. (ed.) *Triangulating Translation: Perspectives in Process Oriented Research*. Amsterdam: Benjamins. 43–66.
- PACTE GROUP 2005. Investigating Translation Competence: Conceptual and Methodological Issues. *Meta* Vol. 50. No. 2. 609–618.
- PACTE GROUP 2011. Results of the Validation of the PACTE Translation Competence Model: Translation Problems and Translation Competence. In: Alvstad, C., Hild, A.,

- Tiselius, E. (eds) *Methods and Strategies of Process Research: Integrative Approaches in Translation Studies*. Amsterdam: John Benjamins. 317–343.
- Pym, A. 1992. *Translation and Text Transfer. An Essay on the Principles of Intercultural Communication*. Frankfurt–Berlin–Bern–New York–Paris–Vienna: Peter Lang.
- Tirkkonen-Condit, S. 2005. The Monitor Model Revisited: Evidence from Process Research. *Meta* Vol 50. No. 2. 405–414.
- Veresné Valentinyi K. 2024. Interjú Heltai Pál professor emeritusszal. *Modern Nyelvoktatás* 30. évf. 3–4. szám. 129–138. <https://doi.org/10.51139/monye.2024.3-4>
- Vermes A. P. 2009. *Basics of Translation Theory and Practice*. Eger: Líceum.

M. Pintér Tibor

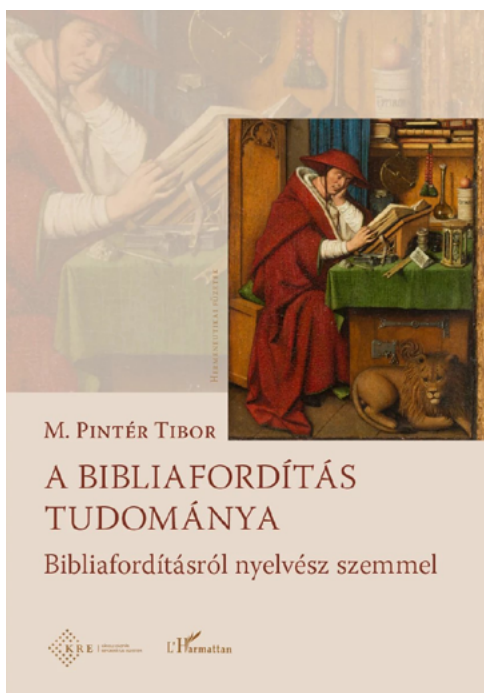
A bibliafordítás tudománya Bibliafordításról nyelvész szemmel

(Budapest: Károli Gáspár Református Egyetem – L'Harmattan,
2023. 222 pp, ISBN 978-963-646-065-5)

Bodnár Ildikó

Miskolci Egyetem BTK, Modern Filológiai Intézet
Alkalmazott Nyelvészeti és Fordítástudományi Tanszék

E-mail: ildikobodnar@gmail.com
<https://orcid.org/0009-0002-5405-1498>

A Károli Gáspár Református Egyetem, a L'Harmattan Kiadó és a Hermeneutikai Kutatóközpont közös kiadványaként jelent meg 2023-ban M. Pintér Tibor *A bibliafordítás tudománya – Bibliafordításról nyelvész szemmel* című könyve. A kötet a Hermeneutikai füzetek című sorozat 47. darabja. A tanulmányok 2019 és 2023 között íródtak és a mára jelentős számban és változatosságban ismert magyar nyelvű bibliafordítások fordítástudományi megközelítésével foglalkoznak. Különösen nagy hangsúly esik bennük a magyar anyanyelvű olvasók körében napjainkban leginkább elterjedt kanonikus fordításváltozatok kérdésére.

A finom ízléssel kialakított könyvfedélén – Jan van Eyck 1442-es festménye nyomán – a szobájában a Biblia olvasásába merült Szent Jeromost látjuk, lábá-

nál a jelképévé vált oroszlánnal. A legenda szerint Szent Jeromos kihúzta a tuskét egy sérült oroszlán talpából. Miután segített a vadállaton, az megszelídült és hűséges társa maradt a szentnek, egész nap a lába mellett pihenve. Szent Jeromost tartják a fordítók – és számos más szellemi foglalkozású személy – védőszentjének.

Könyvében M. Pintér Tibor a Biblia különböző korokban készült magyar fordításai közül azokat elemzi – részben számítógépes módszerekkel –, amelyeket a magyar nyelven beszélő hívő emberek jelenleg is forgatnak, mivel a kiválasztás fő szempontja éppen az volt, hogy napjainkban is olvasott fordítások legyenek, s hogy „a fordítás a mai nyelvhasználatot tükrözze” (149).

A 222 oldalas könyv az *Előszó* után tíz írást közöl; három tanulmány közülük tanulmánykötetekben, a továbbiak nyelvészeti folyóiratokban jelentek meg, illetve álltak a szerkesztés idején még megjelenés előtt. Az egyikük azóta itt, a *Fordítástudomány* hasábjain már napvilágot látott *Funkcionalizmus a bibliafordításban* címmel. A kötet *Közönséges nyelven nem közönségeset* címet viselő írása könyvrecenzió.

A bibliafordítások sajátosságai a fordítástudomány tükrében című első tanulmány (9–30) *Bevezetőjében* a szerző először a fordítástudományról szól. Az új tudományos diszciplína megszületéséről szóló bekezdéssel indít, ám szinte azonnal a régmúltra tér rá. Ciceró, majd Szent Jeromos fordítói hitvallását idézik a sorok. Sok kortársukkal ellentétben ők nem a szó szerinti, hanem a magyarázó, illetve a jelentést visszaadó fordítást tartották követendőnek.

Földünkön egyetlen könyvet sem fordítottak le az évszázadok alatt annyi nyelvre, illetve egy-egy nyelv annyi változatára, mint éppen a Bibliát. A bibliafordítások nyelvei kapcsán az első tanulmány azt írja, hogy „3658 nyelven vannak legalább Szentírás részletek”. Azaz nagyjából a nyelvek felén, lévén „7394 a nyelvek száma”.

A következő részben – a tartalom átültetésének fontossága mellett – szó esik arról is, hogy a szakrális szövegeknek, így a Bibliának a fordítása is hermeneutikai szempontból nézve nem csupán a tartalom közvetítése, hanem egyúttal annak értelmezése is. Majd a bibliafordítás négy korszakát mutatja be a leírás.

Az első tanulmány első részének *A bibliafordítás alapvető kategóriái* a címe; itt először a bibliafordítások *célcsoportjairól* szól a szerző. „A célcsoport kiválasztása, a célcsoporthoz való alkalmazkodás az elsődleges fordítási problémák közé tartozik” (13). A címzettek lehetnek pl. a gyerekek, a nők vagy éppen a hippik; a jelnyelvre történő fordítás esetén a siket közösségek tagjai.

Itt fogalmazódik meg a bibliafordítások igen fontos kívánalma: a *pontosság*, ami sokáig a szó szerinti fordítást jelentette. A pontosság mellett már korán kiemelt szempont lett az *érthetőségre való törekvés* is. Ezt segítik elő a lábjegyzetek, illetve a „bővített fordítás és a parafrázis”. A magyarázatokban gazdag fordítások hátterébe, hogy nem eléggé olvasmányosak. Ugyanakkor viszont „kutatásra vagy elmélyülésre nagyon is alkalmasak” (15).

A szó szerinti fordítás esetében utal a szerző a szószerintiséget a végsőkig feszítő *konkordáns* (=következetesen együtthangzó) *fordításokra* is. Ez a fajta for-

dítás mint kíváncsi a bibliafordításokon kívül másutt nem merül fel, ám a bibliai szövegek szakrális jellegéből talán következik is egyes fordítók részéről az a törekvés, hogy egy adott szónak egy másik nyelvre való fordítása mindig azonos szóval történjen. A ragaszkodás végeredménye eléggé kétséges, hiszen ugyanazon szónak eltérő szövegkörnyezetekben – a szavak poliszemiája következtében – a kiinduló nyelvben sem feltétlenül ugyanaz a jelentése, így szinte lehetetlen lesz az adott szót mindenütt az elsőként használttal lefordítani. A konkordáns fordításnak pedig éppen ez a lényege: „hogy a forrásnyelvi szónak mindig (azaz minden egyes előfordulásakor) ugyanaz a célnyelvi megfelelője legyen” (14). A *szakrális szövegek kapcsán* számos kérdés felvetődik, így az is, hogy az eredetinek fordítással történő „megváltoztatása” után „szent/szakrális/ihletett marad-e a szöveg” (16).

A tanulmányban *A fordító és az olvasó értelmezései* című részében először a jelentésfajtákról van szó: a közismert denotatív, konnotatív, szituatív jelentések mellett a „szociokulturális közösségi jelentésről” is. Majd az átváltásokról, a szövegek műfaji, stilisztikai sajátosságairól, „stilisztikai adekvátóságáról”, az implicit tartalmakról és a szociokulturális vonatkozásokról beszél a szerző. Szól a kulturális eltéréseiről (a célközönségnek az eredeti hallgatóságtól egészen eltérő kulturális háttéréről), hogy csupán a felvetések néhány területét emelje ki a recenzens. „Épp a kulturális, vallási kötöttségek miatt a szakrális szövegek fordítása a fordítótól sajátos készségek és ismeretek meglétét feltételezi” – olvashatjuk (17).

Szólnak a sorok az *ekvivalenciának*, azaz a fordítási *egyenértékűségnek* a bibliafordítások során vizsgált különböző fajtáiról és jellemzőiről. A kulturális kötöttségeknek főként a befogadói közösségeket érintő problémái kapcsán kerül sor Eugene A. Nida munkásságának bemutatására, majd a *formális*, illetve a *dinamikus ekvivalenciát* értékeli a szerző. „A formális ekvivalencia nevezhető akár szó szerinti fordításnak is” (18). Ennek során a nyelvi jelek ekvivalenciába állítása a cél, pl. a főnévnek főnévvel, igének igével, szókapcsolatnak pontosan ugyanolyan szókapcsolattal történő fordítása. Más tart fontosnak Nida a későbbiekben: „A dinamikus ekvivalencia alkalmazása... az eredeti szöveg fordító általi interpretációja, ...nem feltétlen jelenti a gondolatok pontos visszaadását” (21). (Ez az érv a módszer bírálatában is elhangzik.) Majd a hangsúly a fordításokban egyre inkább az eredetiben fellelhető pragmatikai vonatkozásokra tevődik. *Funkcionális ekvivalenciának* is nevezik a kutató nyomán ezt az egyenértékűség-fajtát, mert az újabb felfogás szerint a fordításnak a szövegek eredeti kommunikatív funkcióját kell visszaadni.

A denotatív mellett a sok helyen felbukkanó konnotatív jelentések, az explicit, de főként az implicit utalások fordítás által való közvetítése egyáltalán nem egyszerű feladat; az értelmezéseket az eltelt kétezer év, sőt annál is több idő is igen megnehezíti. A szövegek tagolásának problémáit viszont a korabeli íráskép maitól eltérő volta okozza, hiszen a szövegegységek elkülönítése, a központosítás, a kis- és nagybetűk használata az ősi szövegekben egyáltalán nem volt jelen (24).

A bibliai szövegek gyakran jelentkező – a befogadók számára igen lényeges – jellemzője azok archaikus volta. Itt Szalai András tanulmányát idézve a szerző

arról szól, hogy mi minden állhat a régies nyelvezethez való ragaszkodás háttérben: „A megszokás, ... az ismerős szövegek biztonságérzetet váltanak ki, az újak idegenségérzetet; a költői nyelvezet, emelkedett hangvétel, mint esztétikai élmény; a költői nyelvezet, emelkedett hangvétel azonosítása az ihletettséggel” stb. (25).

Felvetődik még egyes *bibliai szövegek szakszöveggé váló értelmezésének* lehetősége, s az, hogy a Biblia fordítói voltaképpen „a szak- és szépirodalmi fordítás határmezsgyéjén” járnak. „A Biblia a (szak)szövegek olyan típusa, amely esetében a tartalmat nemcsak a lexikális jelentés adja, hanem a kulturális háttértudás, az esztétikum, illetve a stílus által közvetített kulturális és eszmei tartalom” (28).

A második, szintén több részes írásában, amely az *Utak a bibliafordításban* címet viseli (31–44), *A fordítástudomány és a Biblia* fejezetcím alatt olvashatunk a fordítástudomány megszületéséről, ennek nyelvészeti háttéréről, és megfogalmazódik a bibliafordítás több kívánalma is: „A jó bibliafordítás összegzi a nyelvész és teológus felkészültségét, az írói kreativitást, a költő stílusérzékenységét, valamint a szociológus józanságát és a pszichológus empátiáját” (32).

A Bibliafordítások főbb korszakairól szólva írja, hogy azok a forrásnyelv(ek), a célnyelv(ek) és a fordítói stratégiák szempontjából különíthetők el (33). A négy korszak közül az első az i. e. 200–i. u. negyedik századig, a második az i. u. negyedik századtól kb. 1500-ig, a harmadik pedig a reformációtól a huszadik század 60-as éveig tart. A harmadik korszak kapcsán olvashatunk az 1500-as évektől egyre nagyobb számban megjelenő vernakuláris nyelvű Bibliákról; a középpontban itt Luther műve áll, ám közismert, hogy ebben az időszakban születnek meg Károli Gáspár, illetve Káldi György teljes magyar bibliafordításai is. A száz éve sem tartó új szakaszt többek között „a fordítástudomány önálló tudománnyá válása... és a bibliafordítások módszertani megújulása” jellemzi (36). A bibliafordításoknak és az érintett nyelveknek a száma egyre nő: a tizenkilencedik század elején még csak 70 nyelvre fordították le a Bibliát, 2005 táján már 2500 nyelv kerül említésre, melyeken a Biblia olvasható.

A Néhány elmélet a bibliafordításban fejezet három részre tagolódik. *A XX. századi fordulat* részben ír M. Pintér Tibor Nida legkorábbi, formális, majd dinamikus ekvivalencia-felfogásáról, a folytatásban pedig szól a dinamikus ekvivalenciának *funkcionális* (funkcióorientált) *ekvivalenciává* való alakulásáról. A forrásnyelvi, azaz a héber, arámi, görög és latin primér szövegekkel azonos hatás elérésének a kívánalma helyére – ez utóbbit ma már lehetetlen lenne vizsgálni – itt az azonos kommunikációs szándék követelménye lép. A pragmatikai tartalom felismerése igen fontos, ám gyakori, hogy ennek érdekében a fordító túllép szerepkörén és értelmezővé válik. A bírálatokban is ez – vagyis a fordítónak az eredeti rovására történő túlságosan erős beavatkozása a fordított szövegbe – kap nagy hangsúlyt. Ugyanakkor a funkcionális ekvivalencia több új elmélet létrejöttét is segítette.

A Modern kori elméletek a bibliafordításban című rész szól az Ernst-August Gutt nevéhez kapcsolódó *relevanciaelmélet*ről. Az eredeti szöveg üzenetét „csak az olvasó ismereteihez mérten lehet közvetíteni”. A fordító segítheti az olvasót a két-

értelműségek kerülésével, pl. a poliszémia és az implicit utalások feloldásával. Fontos, „hogyan az elért kontextuális hatás és a feldolgozásba fektetett erőfeszítés optimális egyensúlyban legyen”, azaz a szöveg releváns legyen az olvasók számára (41).

A relevanciaelmélet bírálataként is értelmezhető a 80-as években német nyelvterületen kialakult *Skopos-elmélet*. A Skopos-elmélet (Skopostheorie) elnevezés a *szkoposz* görög szót tartalmazza, jelentése *cél, szándék*. Lényege pedig, hogy „a fordítók... a célnak megfelelő szöveget hozzák létre”, miközben „...a fordítóknak figyelemmel kell lenni a célközönség kulturális, vallási és szociológiai kontextusára” (42).

A harmadik rész kérdés formájában megfogalmazott címét követően – *Út az egységesség felé?* – először a bibliafordítások diverzifikálása kapcsán azt vizsgálja M. Pintér Tibor, hogyan jöhetett létre a Magyarországon tapasztalható igen nagyszámú, egymástól is erősen eltérő bibliafordítás. Az okok egyike a felekezeti különbségekben rejlik. A másik okot a lezajlott revíziók, újrafordítások jelentik. S hogy mi teszi szükségessé a Biblia revízióit, újrafordításait? Ezt a következők indokolhatják: 1) fordítási hibák; 2) félreérthető szóhasználat; 3) teológiai, stilisztikai vagy lexikai inkonzisztencia (következetlenség); 4) nehézkes fogalmazás; 5) nyomdatechnikai hiányosságok; 6) sajtóhibák (42). A hibákat korrigálni kell. Végül – napjainkban – az eltérő fordítói stratégiák is szerepet játszanak benne. Arra a kérdésre, hogy hátrány-e az eltérő fordítások jelenléte, a szerző válasza a következő: „A sokféleség önmagában nem hátrány”. A tanulmány befejező mondatában pedig ez áll: „A hit megerősítésének sok formája létezik: az isteni útmutatás pedig épp a fordítások különbözősége miatt értelmezhető annak komplexitásában” (43).

A kötet harmadik írásának a címe: *Korpuszok a bibliafordításban mint a lexikológiai vizsgálatok eszközei* (45–62). Fontos téma, hiszen a bibliai szövegekből létrehozott *párhuzamos korpuszok* új felismerésekhez vezethetnek.

A bevezető fejezet ismételten szól a napjainkban Magyarországon használatban lévő Bibliák változatosságáról. A diverzifikálódáshoz vezető okok között ismét találkozunk az eltérő fordításelméletek egymás mellett élésével is (47). Ami az online hozzáféréseket illeti, a tanulmány 47., majd 49–52. oldalain – a *Korpuszok* és a *Párhuzamos korpuszok* és a *Biblia* fejezetcímek alatt – egy egész sor szoftvert ismerünk meg, többek között a *Párhuzamos Bibliaolvasót*, a *Massively parallel corpus: the Bible in 100 language* korpuszt és egy bibliapárhuzamosításra is alkalmas programot, amely a *Paratext* nevet viseli. Olvashatunk még az *Egyesített Bibliaolvasóról* és a *Szentírás.hu* szoftverről.

A *korpuszok* nem egyszerűen „szövegek gyűjteményei”, hanem speciálisan feldolgozott szövegek, melyek a „szokásos” bibliográfiai és szövegszerkezeti utalásokon kívül a szókincsüket illetően részletes grammatikai (morfológiai, morfoszintaktikai, szintaktikai) jelölésekkel – ún. nyelvészeti annotációval – is rendelkeznek, s különféle szó-, illetve morfémaalapú keresést tesznek lehetővé.

A tanulmány ötödik része – *Néhány gondolat a bibliafordításról* – többek között az *egyszerű nyelvű bibliafordításoknak*, az ekvivalens nélküli lexikának, az idiomatikus egységeknek a kérdéseit tárgyalja. A Biblia – mint kulturális, szakrá-

lis szöveg – mind a fordítónak, mind pedig a befogadónak igazi kihívást jelent. Az 54–57. oldalakon egyfajta összegezését kapjuk a Bibliát fordítók előtt álló feladatoknak.

A befejezésben a Paratext program jellemzőiről szól a tanulmány, *Paratext és kitekintés* címmel. A rész szakmaisága, szófordulatai időnként túlmutatnak a recenzíót író számítógépes ismeretein. De megfogalmazódik itt egy minden nehézség nélkül megérthető és sokak által egyértelműen támogatható gondolat is: „A Károli Gáspár Református Egyetemen működő projekt céljaként elkészítendő *EBO – Egyesített Bibliaolvasó* éppen a párhuzamos szövegekre építve teszi majd lehetővé a különböző biblikus felekezetek (római katolikus, református, evangélikus, zsidó, metodista, baptista, adventista) tagjai számára egymás napi igéjének követését, egyszersmind elmélyültebb kutatás véghezvitelét” (59).

Az *Online bibliaolvasók szerepe és terminológiai megoldások keresése a bibliai konkordanciakészítésben* a címe negyedik írásnak (63–79). A *Bevezetés* a digitális térbe helyezett magyar nyelvű bibliafordításokkal kapcsolatos feladatokat vázolja. A *Magyar nyelvű bibliafordítások* fejezet első gondolata a Biblia különleges jelentőségére hívja fel a figyelmet, hiszen az felfogható „szellemi-történelmi, vagy éppen fordítói-nyelvészeti, legfőképpen pedig vallási-teológiai szempontú” alkotásnak is (63). Ismét megjelennek a *fordítás*, az *újrarendelés*, a *fordítási revízió*, *revideálás* már korábban is emlegetett fogalmai. „Az újrarendelés és a revideálás közti talán legfontosabb különbség, hogy az újrarendelés a forrásnyelvi műre támaszkodik, a revideálás, revízió pedig valamely célnyelvi fordítást akar módosítani” (112–113).

Szó van a szakrális nyelv, a köznyelv és a szaknyelv más helyen is felvetett különbségeiről; ezekről a 64–65. oldalon olvashatunk. A Biblia nyelvének „szaknyelvi mivoltát erősíti a stílus (sőt a stílusok) sokfélesége és gazdagsága és a tematikus-kulturális kötöttség” (65). S mi teszi „szentté” a szövegeket? Nagymértékben a használat teszi azzá, olvassuk a válaszban.

Az *Online olvasók egy lehetséges elemzési kerete* cím alatt több internetes elérhetőség szerepel. A *Konkordanciák* fejezetben a konkordanciaprogramok készítésének technikájáról és ennek a magyar morfológia miatt jelentkező buktatóiról esik szó. Elsőként arra hívja fel a figyelmet, hogy – mivel a konkordanciák angol forrásokra mennek vissza – adódhat probléma a megfelelő angol lexémákkal való egyeztetések során is. A magyar morfológiai rendszerben mutatózó szabálytalanságokra egyenként oda kell figyelni. Például az ún. tőalternációkra: *eszik – evő, jó – jobb*; a jellegzetes szuppletív formákra: *van – lesz, sok – több*; a homonimák eseteire: *hisz¹ – hisz² – hisz³, puszta¹ – puszta²* stb. És ügyelni kell a kis- és nagybetűs írásra, a szóhatárookra, sőt az olyan szókapcsolatokra is, amelyek elemei közé a magyarban további szavak ékelődhetnek be: *törbe fog/akar/tud csalni* (76).

A Bibliában található szavak jelentésének értelmezése és maga a konkordanciakészítés nem egyszerűen nyelvészeti-informatikai feladat, teszi hozzá a szerző, hanem egzegetikai, azaz a Bibliához kapcsolódó teológiai vállalás is. Ezért is áll az összegezésében az a megállapítás, hogy a bibliafordítások jellemzőinek mélyebb

feltárásán túl „a konkordanciák hasznosak lehetnek a teolingvisztikai-terminológiai kutatások, egyértelműsítések kapcsán is”, illetve, hogy ezek „komplexxebb tehetik a nyelvészeti és hermeneutikai kutatásokat” (77).

A konkordancia szó jelenti először a Szentírás *szavainak* és azok lelőhelyének *ábécébe rendezett gyűjteményét*, másodsor pedig a számítógépes korpuszok központi grafikai elemeit. A konkordanciák jelentősen segítik a fordítót, de segítséget nyújthatnak a laikus olvasóknak is, mivel „egy-egy szó szöveggörnyezetét és pontos bibliai helyét is megadják” (70). A modern konkordanciák a szavak és szókapcsolatok jelentésének pontosításában nagyon sokat segítenek.

Az előbbi tanulmányhoz hasonlóan az ötödik írás is – *Online segédletek a magyar nyelvű bibliafordítások olvasásához* – a számítógépes feldolgozásokkal foglalkozik, alkalmazásuk példáit nyújtja (80–102). A tanulmány első két alfejezete a bibliafordítások kérdését, ezen belül a revízió problémáját állítja a középpontba.

A *Nehézségek a szövegpárhuzamosításban* fejezet ennek a műveletnek az eredményeit (és nehézségeit) vázolja; a középpontba ismét az online eszközök kerülnek. Megtalálhatók a fejezetben a *Párhuzamos Bibliaolvasó* adatai, és szó van az összehasonlító korpuszok és a párhuzamos korpuszok eltérő jellemzőiről és feladatairól, s azokról az előmunkálatokról is, amelyet el kell végezni, hogy egy-egy program hibátlanul működjön (87). A *Korpuszok és olvasók* fejezetben szól a szerző a keresés és a lekérdezés feltételeiről, megemlíti egészen korai (a 13. században készült) konkordancialistákat, majd egy mai angol nyelvű listát is megismerünk és a program működését közvetlenül is látjuk.

Az egymás mellé helyezett szövegek nem adnak korpuszt, az annotált korpuszok jelentősége viszont igen nagy. Ismeretesek párhuzamos bibliakorpuszok, ezeket ld. a 89–90. oldalakon. A kutatás szempontjából igazán hasznosak akkor lennének ezek a helyek – írja a szerző – ha osztott képernyőn egyszerre jelennének meg a különféle Bibliákban olvasható szövegrészek, amire egyébként szintén van már példa. A keresés az igeversek száma alapján történhet, de vannak szóalapú korpuszok is.

Az *Olvasók a fordítás segítségéhez* cím alatt nyolc online helyet és egy tanulmányt is bemutat a szerző, ahol számos párhuzamos szöveget egymás mellé helyezve, illetve nyomtatott formában is követhetünk, leírásuknak egy-egy fejezet-részt szentelve. A *BibleGateway*-t tanulmányozva rácsodálkozhat az olvasó a legkülönbözőbb nyelveken feltett Bibliák számosságára, és könnyű megtalálni a három magyar fordítást is. Egyes változatok meghallgatására is lehetőség van. A *GlobalBible*-hez kapcsolódó internetes hely egy egész sor, az olvasást segítő fontos funkcióval rendelkezik (betűméret állítása, másolási lehetőség stb.). A legújabb a programok közül a Károli Gáspár Református Egyetemen kifejlesztett *Egyesített Bibliaolvasó (EBO)*, amelynek bővítése folyamatos, s amely „még teljesebb bibliaértelmezést tesz lehetővé” (99).

Az *online jövője* záró fejezet utal arra, hogy az új technológiának pl. a nyelv-tanulás kapcsán is nagy jövője van, majd ismételtlen ennek a fordítástudomány és különösen a bibliakutatás számára nyújtott előnyeiről beszél. Ilyenek pl. a forrá-

sokhoz, a különféle kiegészítő anyagokhoz való eljutás is. Ám a mindennapoknak a Biblia olvasásában szívesen elmélyedő embere is sokat nyer ezekkel a programokkal.

A *Funkcionalista megközelítések a magyar nyelvű bibliafordításokban* a kötet hatodik és leghosszabb tanulmánya (103–136). A munka a *Bevezetést* követően öt nagyobb fejezetre tagolódik.

A *Néhány gondolat a magyar nyelvű bibliafordításokról* fejezetben tizenhét magyar nyelvű bibliafordítás osztályozását látjuk táblázatba foglaltnak (104); a szerző Szalai András kategóriáit idézi. A Bibliák a „régiség” – „modernség”, illetve a „kifejezetten formahű fordítás” – „kifejezetten értelmező fordítás” mint lehetséges végletek között jelennek meg. A felsorolt Bibliák közül a későbbi vizsgálatokban hat szerepel, kiegészítve őket az angol nyelvű *New King James Bible* sorainak az idézésével.

A *Funkcionalista elméletek a fordításban* fejezetben először a Bibliák felsorolásával találkozunk, ezután a már vázolt elméleti anyag új szempontú bemutatását találjuk. Fontos, hogy nem lehet egyenlőségjelet tenni a nida-i, azaz a dinamikusból „kinövő” funkcionális ekvivalencia korszaka és a funkcionalista megközelítés közé: „Nidánál és követőinél a funkcionalizmus a forrásnyelvi szöveg funkcióinak visszaadására, a célnyelvi újratерemítésre támaszkodott, az ezt meghaladó funkcionalista irányzat a fordítás működőképességében, a célnyelvi közösségben kiváltott hatásokra támaszkodik” (107). Itt a szövegek egymással *adekvát*, azaz egymásnak megfelelő volta kap hangsúlyt. Funkcionalista törekvések jelennek meg mind a *szkoposz*-, mind pedig a *relevanciaelméletben* (108).

A *modern kori bibliafordítások lenyomata – Kritikai kitekintés* részben folytatódik a fordításelméleti elemzés. Nidánál a következő években egyre inkább a fordítás céljára került a hangsúly. Ezt érzékelteti az idézet is: „A funkcionalista megközelítés alapelve a célnak történő megfelelés” (123), amihez a célcsoport ismerete is elkerülhetetlen. Ez a törekvés egyre egyértelműbben lesz jelen a szkoposzméletben, melynek a kritikáját viszont a 125. oldaltól kezdődően találjuk.

A Bibliák nyelvének változásait követhetővé tevő, az azonos bibliai részleteket egymás alatt párhuzamosan feltüntető táblázatok egy része (három táblázat) az első elméleti fejezetben van, többségüket (hét darabot) *A modern kori bibliafordítások lenyomata* című fejezetben találjuk. A fordításokban a szerző egyenként mutat rá a biblikus hang jelenlétére, illetve a modern fordításoknál a szekuláris nyelvhasználatra, a formális ekvivalenciát követő fordításoknál a szószerintiségre, míg a dinamikus ekvivalenciánál az eredetitől eltávolodó, túlságosan szabad fordítási megoldásokra. Az egyszerű fordítású Bibliáknál pedig éppen a túlzottan egyszerűsített, ám a magyarázatok miatt mégis a legterjedelmesebb megoldásokra. Nézzünk két példát!

Az első példa az utolsó előtti táblázat anyagából való és az angol nyelvű Bibliában található „*And whatever he does shall prosper*” mondat hat magyar megfelelőjét elemzi. A példát a Zsoltárokból idézi M. Pintér Tibor (Zsolt 1, 3). Itt a mondatok megjelölt része alkalmas mind a szókincs, mind az igeidők használatá-

nak a vizsgálatára. A mondatnak szókinccs dolgában a szinonimák használata révén öt különböző magyar megfelelője is van. Ezek a következők: 1. „*És minden munkájában jó szerencsés léssen*” (RKG=Revideált Károli Gáspár); 2. „*Boldogul minden dolgában*” (KNV=Káldi-Neovulgáta); 3. „*Siker koronázza minden tettét*” (SZIT=Szent István Társulat); 4-5. „*Minden sikerül, amit tesz*” (ÚF=Magyar Bibliatársulat fordítása és RÚF=Revideált Új Fordítás esetén azonosak); 6. „*Bizony, felvirágozik keze alatt minden, amibe kezd*” (EFO=Egyszerű fordítás). A grammatikai forma – az igedő használata – is lényeges. Az elemzés kapcsán kiderül, hogy egyedül a revideált Károli szöveg őrizte meg a jövő időt és azt az eredeti értelmet, hogy az emberek sikere – az Úrnak tetsző életük következményeként – a jövőben valósul meg.

A második példasor a tizedik táblázatból való, ahol az derül ki, hogy az ismételt és kötőszó elhagyása miatt az idézett szöveg sokat veszít rituális jellegéből és stilisztikai hatásából. A változtatás – bár látszólag a formára vonatkozik – a tartalmat is erősen érinti. (A *poliszindeton* (kötőszóhalmozás), tudjuk, ősidők óta igen fontos retorikai-stilisztikai eszköz.)

Az *Egy tágabb értelmezési keret lehetőségei* befejező fejezet az újabb évtized kutatóinak felsorolását, kutatásaik vázlatát adja. Sokan ragaszkodnak a Nida-felállította dichotómiák valamelyik „modernizált” változatához (129). Egy nyolc pontból álló felsorolás a fenti kereteket kitágító Sebastian Floor 2007-es modelljét idézi. M. Pintér Tibor úgy gondolja, hogy a Floor által jelzett vizsgálatok a számítógépen tárolt, annotált elemekkel kivitelezhetőek (kulcsfogalmak, konkordáns szóhasználat stb.).

A hetedik írás recenzió Lanstyák István könyvéről, *Közönséges nyelven nem közönségeset* címmel (137–144). Azért kerülhetett a tanulmányok közé, mert a Lanstyák István-kötet „*Az Istennek könyve közönséges nyelven*” írásainak témája szintén a magyar nyelvű bibliafordítások nyelvi elemzése. Ráadásul a szerző nemcsak a könyvre reflektál, hanem itt is több általános, a fordítástudományt érintő gondolatát közli.

A nyolcadik, *A nyelvtechnológia lehetőségei néhány magyar nyelvű bibliafordítások lexikális elemzésében* című tanulmány (145–177) sokoldalúan, példák sorával mutatja be a nyelvtechnológiának, itt a *SketchEngine*-programnak a kutatásokban való felhasználását.

A tanulmány a *Bevezetés* után *A szoftver* című fejezetben ír azokról a lehetőségekről, amelyek az új program révén főként a lexikográfiával foglalkozó szakemberek előtt megnyílnak. Ezután a *Bibliafordítások* című részben ismertetés következik a vizsgált magyarországi Bibliák fordításának történetéről, létrejöttük körülményeiről, az olvasók felé való nyitásról (150). Mindegyik fordítás esetében felmerül a hagyományokhoz való ragaszkodás, illetve az újítás kérdése. Összesen hat, ma is használatban lévő Biblia sorsának alakulásáról kapunk képet a 149-től a 157-ig terjedő oldalakon. A *Nyelvhasználat* fejezet oldalain olvashatunk – Fabiny Tibor sorai alapján – a szakrális szöveg legfőbb ismérveiről. „Önmagát isteni ihletettségűnek tartja; az isteni kinyilatkoztatás hordozója; kódolt, rejtett, „titkos”

tartalmat, üzenetet hordoz, amely értelmezése nem egyértelmű; értelmezése avatott (ihletett) közvetítőt kíván” (158).

Ezután ismerteti a szerző *A kutatás keretei* fejezetben (160) a SketchEngine programnak a saját maga által is használt területeit. Az elemzések a *Fókuszban az adatok* részben olvashatók. A vizsgálatok sora az előző tanulmányban megismert Bibliák közül négynek (SZIT, KNV, ÚF és RÚF) és mellettük még két továbbiak, az ÚRK (Újjonnan Revideált Károli-Biblia) és a KIF (Kecskeméthy Csapó István Bibliája) a feldolgozására terjedt ki. Az elemzést lehetővé tevő program az említett SketchEngine címet viseli; a szövegfeldolgozó algoritmusokat saját programmal is kiegészítette M. Pintér Tibor. A szoftver az alábbi elemzéseket végezte el: 1) konkordancia-elemzés; 2) szógyakoriság-vizsgálatok; 3) kulcsszavak kikeresése és gyakorisági listákba rendezése; 4) és 5) kollokációk és kombinációk vizsgálata a szókörnyezetekben.

A táblázatok a hat vizsgált bibliafordítás vonatkozásában megadják szókincsük nagyságát is. Ez a kutatás számszerűsíti például azt az ismert tényt, hogy a katolikus Bibliák hosszabbak, szószámuk nagyobb, mert ezek közlik több ún. apokrif avagy deuterokanonikus könyv/irat szövegét is. Egy másik adat a hibákra vonatkozik, ezekből csak egészen keveset mutatott ki a program. Majd megtaláljuk a leggyakoribb 2-tagú elemek táblázatait, a legalább százszor előforduló elemek szerepeltetésével. A legtipikusabb bibliai szavak, avagy terminusok (168) után még az írásváltozatokról olvashatunk; ezek a tulajdonneveknél jelentkeznek. Az eredmények itt is táblázatok formájában követhetőek. A szerző megállapítja, hogy a gépi feldolgozásnak köszönhetően „a szövegeknek olyan tulajdonságai válnak láthatóvá, amelyek emberi szemmel, olvasás közben csak nehezen lennének észrevehetőek” (172–173).

A kilencedik tanulmány címe: *Modern fordításelméletek lehetőségei a bibliafordításokban* (178–209). A *Néhány gondolat a magyar nyelvű bibliafordításokról* című fejezetben a szerző részben az ekvivalenciák rövid, vázaltszerű áttekintését nyújtja, részben pedig ismételten felhívja olvasói figyelmét az online elérhető egyesített bibliaolvasókra. Segítségükkel ki-ki maga is összehasonlíthatja a bibliai helyek fordításait, megkeresheti a saját maga számára legmegfelelőbb nyelvezetű, stílusú alkotást.

A *Funkcionalista elméletek a fordításban* című második részben ismét feltűnnek az oldalakon a párhuzamos szövegeket felvonultató táblázatok és a funkcionalista elmélet bírálata, illetve az *Egy tágabb értelmezési keret lehetőségei* című befejezésben a Sebastian Floor alkotta modell bemutatása.

A kötet befejező, tizedik tanulmánya *Néhány gondolat a bibliafordítás kétpólusúságáról* címen olvasható (201–220). *Pólusok, Kritikai kitekintés és Eszköz a megvalósításhoz* az írás egyes fejezeteinek címe. M. Pintér Tibor itt is felhívja a figyelmet a különböző fordítások megtekintésének lehetőségére az Egyesített Bibliaolvasó, illetve a Szentírás.hu internetes helyeken.

A *Pólusok és a Kritikai kitekintés* című fejezetben a két pólust a formális, illetve a funkcionális ekvivalencia (a kötött és a szabad fordítás) jelentik, a fordítások

ezen a kontinuumon helyezkednek el. Az elméletek száma a huszadik században gyarapodott, ezekhez jellegzetes fordítói stratégiák társulhatnak. Egy fordítás akár többféle fordítási stratégiát is magáénak mondhat. A kétpólusosságot Sebastian Floor töri meg a maga már említett nyolc nyelvi egységet vizsgáló négyes rendszerével (219). A tanulmányok jellemzője a gazdag merítés a szakirodalomból, a bibliográfiák hosszú oldalakra terjednek.

Tanulásként levonhatjuk, hogy a fordítástudomány fejlődése nagyon sokat köszönhet a Bibliának és a bibliakutatóknak, és ez igaz megfordítva is. A magyar nyelvű tudományosság is valószínűleg hasonlóan alakul majd: a bibliakutatás nálunk is ösztönzően hathat a fordítástudomány fejlődésére és a fordítástudomány egyre inkább helyet kap a bibliakutatásban.

Igen figyelemre méltó a mű kapcsán az online eszközöknek a kutatásokba való bevonása, illetve a Bibliát olvasó embereknek való ajánlása, történjen ez akár egy-egy bibliai idézet pontos helyének a megkeresése miatt, akár a párhuzamos olvasás szándékával. A könyv a fordítást oktató tanároknak, fordítóknak, bibliakutatóknak éppúgy ajánlható, mint tanulmányaikat folytató bölcész, vagy még inkább teológus hallgatóknak.

Rebecca Tipton and Olgerda Furmanek

Dialogue Interpreting: A Guide to Interpreting in Public Services and the Community

(London/New York: Routledge. 2016. 295 pp. ISBN 978-1-138-78462)

Bakó Balázs

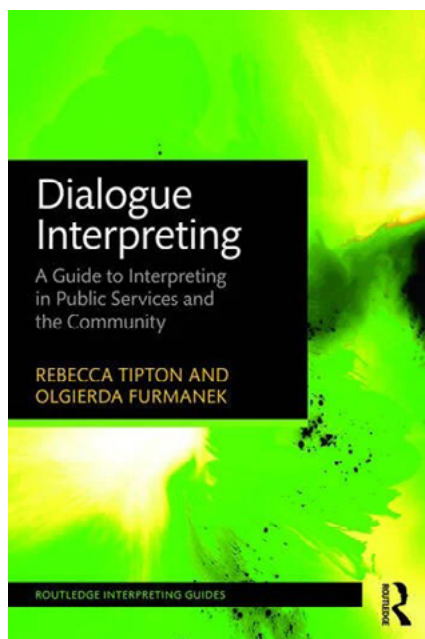
ELTE BTK, Nyelvtudományi Doktori Iskola, Fordítástudományi Doktori Program

E-mail: drbakobalazs@student.elte.hu

<https://orcid.org/0009-0004-2086-6394>

Rebecca Tipton és Olgerda Furmanek kézikönyve a dialógustolmácsoknak szánt segéd-eszközként hiánypótló műnek tekinthető a mű megjelenése óta eltelt közel egy évtizeddel is. Így van ez már csak azért is, mert a *Routledge Interpreting Guides* sorozatnak ez az első és egyetlen kötete, tehát a tanulmányaikban már előrehaladott tolmácshallgatók, illetve a kezdő gyakorló tolmácsok mint célcsoportok (1) részére hasonló szakmai kalauz a tolmácsszakma ezen területén nem áll rendelkezésre (más nagy kiadónál sem). És így van ez annak ellenére is, hogy a *Google Scholar* adatbázisa szerint a könyv mindössze 223 hivatkozással rendelkezik (ezzel egyébként Rebecca Tipton legtöbbet idézett műve). A könyv jelentőségét mutatja továbbá, hogy megjelenését követően nem sokkal, 2016 októberében az Európai Unió által a menekültügyi válság kezelése érdekében támogatott *Trainers of Intercultural Mediators* program tananyagában az első helyen ajánlott forrásként szerepelt (EU 2016: 21).

Tipton – miután szabadúszó tolmácsként és fordítóként is dolgozott francia, illetve spanyol nyelven – 2012-ben szerzett PhD-fokozatot a *University of Salfor-*

Hivatkozás: Bakó B. 2025. Tipton R., Furmanek, O.: Dialogue Interpreting: A Guide to Interpreting in Public Services and the Community. *Fordítástudomány* 27. évf. 1. szám. 163–169.

DOI: <https://doi.org/10.35924/fordtud.27.1.13>

don, a szociális intézményekben végzett tolmácsolást állítva disszertációjának fókuszába. Ezt követően a *University of Manchester* oktatója lett, ahol ma is fordítást és tolmácsolást oktat a Modern Nyelvek és Kultúrák Tanszékén. Jelenlegi kutatási területei közé tartozik a közszolgálati-, a szociális intézményekben végzett, a fegyveres konfliktusokhoz kapcsolódó, a családon belüli erőszak áldozatai részére történő, valamint a konferenciatolmácsolás.

Olgierda Furmanek profilja nem található a *Google Scholar* adatbázisában. Jelenlegi munkahelye, a *Wake Forest University* honlapján elérhető adatlapja szerint 1997-ben szerezte meg PhD-fokozatát a *University of Nebraskán* fordítástudományból, miután Lengyelországban spanyol és francia szakos nyelvészként végzett. Érdekesség, hogy Ferenc pápa 2016-os krakkói, illetve 2019-es panamai látogatása során Furmanek vezette a pápai látogatás során tolmácsoló önkénteseket és professzionális tolmácsokat is magába foglaló tolmácscsapatot. A szerző ezen tapasztalata a *Dialogue Interpreting* szempontjából azért is releváns, mert a könyv utolsó, hetedik fejezetében – amely a hitéleti tolmácsolásra fókuszál – bemutatja és elemzi Ferenc pápa 2015 januárjában a fülöp-szigeteki Tacloban városában mondott homíliájának tolmácsolt szövegét – pontosabban annak egy részletét, mivel a teljes elemzés csak a *Routledge Translation Studies Portalon* érhető el. Sajnos ez a könyvben előforduló több hasonló elemzéssel, forrással is így van, tehát a kötet önmagában csak korlátozottan használható tanulási segédeszközként, bár pozitívum, hogy az anyagok könnyen megtalálhatók az említett honlapon, továbbá külön regisztráció és fizetés nélkül PDF formátumban letölthetők.

Ahogy fentebb kiderült, a kötet hét fejezetből áll, amelyek a dialógustolmácsolás egy-egy területét (külön fejezetben a büntetőügyekben és a menekültügyekben történő tolmácsolás/*interpreting in criminal procedures and asylum procedures* mint a jogi tolmácsolás/*legal interpreting* két fő területe, majd önálló fejezetben az egészségügyi tolmácsolás/*healthcare interpreting*, az oktatási intézményekben végzett tolmácsolás/*educational interpreting*, a szociális ellátási intézményekben végzett tolmácsolás/*social care interpreting*, és a hitéleti tolmácsolás/*faith-related interpreting*) mutatják be (az első fejezet kivételével, amely a folyamatos szakmai fejlődés és tanulás módszereit ismerteti). A hét számozott fejezetet megelőzi a címgördülő keretében a könyv hátoldalán is olvasható ismertető némileg módosított változata Cecilia Wadensjö és Holly Mikkelson a kötetet méltató egy-egy idézetével, a főcímlap és az információs oldal, külön oldalon egy idézet Chestermantól, majd a tartalomjegyzéket követően az ábrák (összesen két darab) és táblázatok (összesen négy darab) jegyzéke, a köszönetnyilvánítások, az engedélykérések felsorolása, a rövidítések jegyzéke, és a bevezető. A számozott fejezetek után záró megjegyzések következnek, továbbá négy függelék egy-egy feladattal. Ezek ugyanakkor véleményem szerint elférhettek volna a főszövegben is a többi feladattal együtt, illetve talán jobb lett volna a feladatokat az egyes fejezetek végére helyezni, hogy ne zavarják a főszöveg olvasását. A függelékek után glosszárium áll, és végül név- és tárgymutató zárja a könyvet. A dialógustolmácsolás egyes területeit tárgyaló fejezetek azonos módon épülnek fel, külön bevezetővel, alfejezetekkel (második foko-

zatú alcímekig decimálva) és konklúzióval, ezt követően végjegyzetekkel, hivatkozásokkal és további ajánlott irodalommal, így elvben mindegyik fejezet önmagában is használható egységet képez, bár gyakoriak a kereszthivatkozások a korábbi és későbbi fejezetekre. Ezzel együtt a könyv jól áttekinthető.

A bevezetőben a szerzőpáros meghatározza a címben használt fogalmakat, illetve megindokolják, miért a dialógustolmácsolás (*dialogue interpreting*) terminus használata mellett döntöttek, és mi ennek a terminusnak a viszonya a közszolgálati tolmácsoláshoz (*public service interpreting*) és a közösségi tolmácsoláshoz (*community interpreting*). Az egyes országokban használt terminusok áttekintését két táblázat segíti (4–5), ezek alapján a dialógustolmácsolást lefedő két leggyakoribb terminus a közszolgálati tolmácsolás és a közösségi tolmácsolás volt 2015-ben (6).

Ezen kívül Furmanek a *Wake Forest University*n 10 éven át felmérést végzett hallgatói körében arról, hogy melyik terminussal írják le szakmájukat; a felmérést a tolmácskurzusok harmadik hetében és a félév végén megismételve végezte. A résztvevők hat terminus közül választhattak, amelyek történetéről, az általuk lefedett tevékenységekről, a használatuk mellett és ellen szóló nézetekről részletes információt is rendelkezésükre bocsátottak. A „győztes” minden évben a dialógustolmácsolás terminus volt, a második helyen a közösségi tolmácsolás „végzett” (7). A három terminust azonban egymással felcserélhetőnek tételezik könyvükben, illetve az interlingvális/interkulturális tolmácsolás (*interlingual/intercultural interpreting*) és a közösségi/közszolgálati tolmácsolás (*community/public service interpreting*) szakszavakat is felváltva használják. A domén/aldomén (*domain/subdomain*) terminusok alatt a dialógustolmácsolás egyes (al)típusait (*type/subtype*) értik, például jogi, egészségügyi, oktatási; a tolmácsolási mód (*mode*) alatt pedig azt, ahogyan a tolmácsolást kivitelezik, például konsekutív (*consecutive*), szinkron (*simultaneous*), kísérelő (*escort*) vagy kétoldalú (*bilateral*) tolmácsolás, blattolás (*sight translation*), vagy suttogó tolmácsolás (*whispered interpreting/chuchotage*) (6).

Itt érdemes utalni Hanne Skaaden recenziójára, amelyben kritika tárgyává teszi, hogy a címben szereplő dialógustolmácsolás nem tükrözi a könyv tényleges tartalmát, mivel az elsősorban a szemtől szembe történő, rövid szakaszos összekötő tolmácsolási módra vonatkozik, az intézményi közegetől függetlenül (2017: 306). Véleményem szerint Skaaden kritikája nem megalapozott, egyrészt azért, mert a dialógustolmácsolás nem függetleníthető az adott tolmácsolási helyzet intézményi közegetől, illetve intézményesített mivoltától, másrészt pedig azért, mert a közösségi tolmácsolás tekinthető a dialógustolmácsolás egyik alkategóriájának, amely mindenféle tolmácsolási módot magában foglalhat. Tipton és Furmanek is utalnak rá az egyes domének tárgyalásakor, hogy azokat többféle tolmácsolási mód használata is jellemzi, például az egészségügyi tolmácsolás esetében előfordul rövidszakaszos, telefonos, és videós tolmácsolás, illetve blattolás is (114). Az azonban megválaszolatlan marad, hogy miért használja Tipton és Furmanek szinonimaként a fent említett három fogalmat.

A könyv terjedelmi okokból nem tárgyalja az üzleti tolmácsolást, a turizmus-tolmácsolást, a sporttolmácsolást, a katonai tolmácsolást, és a konfliktuszónákban

vagy katasztrófa helyzetekben történő tolmácsolást sem. Már a bevezető fejezet utal két új fogalom bevezetésére: az oktatási és a hitéleti tolmácsoláshoz kapcsolódóan a félprofesszionális (*semi-professional*) tolmácsolás fogalmát a nem hivatásos (*non-professional*) tolmácsolás helyett javasolják a szerzők, mint amely a tolmács végzettséggel ugyan nem rendelkező, de valamilyen tolmácsolásra felkészítő tréningben/képzésben részesülő, adott közösséghez tartozó személyeket jelöli, tipikusan olyan intézményekben (például egyes amerikai iskolákban, ahol nagyon sokféle országból származó és különböző nyelvű tanulók vannak), ahol hiány van képzett tolmácsokból (7, 189, 261). A fúziós tolmácsolás (*fusion interpreting*) pedig az adott tolmácsolási helyzetben a tolmácsoláson kívül egyéb funkciókat (például idegenvezetés) is betöltő tolmácsszerepre vonatkozik (7, 288). A bevezetőben a szerzők kategorizálják a fejleszteni kívánt alapvető kompetenciákat is (nyelvi, tematikus, interperszonális, interkulturális, technológiai, üzleti), megkülönböztetve ezeket azoktól a kompetenciáktól, amelyek az előbbieik fejlesztéséhez szükségesek (élet-hosszig tartó tanulás menedzselése, másokkal való együttműködés, a hivatásbeli értékek előmozdítása, rugalmasság, teljesítménynövelés, döntéshozás és felelősségvállalás, stressztűrés és reagálóképesség a változásra); a tematikus kompetenciákat külön kategóriaként kezelik, és domén/helyzetfüggő kompetenciákként (*domain/setting-specific competencies*) hivatkoznak rájuk (ide tartozik a megbízás szempontjából releváns témák azonosítása, a releváns dokumentumokból a terminusok és a frazémák azonosítása, a kultúrára vonatkozó ismeretek kutatása, az egyes tolmácsolási módok ismerete, és a jegyzeteléstechnika) (8–9). Az egyes doméneket tárgyaló fejezetekben ezen doménspecifikus kompetenciák fejlesztését különböző feladatok hivatottak segíteni. Ezek három csoportra oszthatók (az adott feladat mellett egy-egy szimbólum jelzi, hogy melyik csoportba tartozó feladat következik):

- kutatás;
- teljesítőképesség;
- ▲ együttműködés (12–13).

A kutatási feladatok közé tartozik például az oktatási tolmácsolással foglalkozó fejezetben egy kétnyelvű szórólap/poszter megtervezése, amely egy középiskolásoknak szóló eseményt hirdetne azzal a céllal, hogy elmagyarázzák nekik a tolmácsként igénybe vett tanulótsársak (*peer interpreters*) szerepét (188). Nem világos azonban, hogy ez a feladat miért kutatásként van megjelölve.

A teljesítőképességgel kapcsolatos feladatokra az egyik példa a menekültügyi tolmácsolásról szóló fejezetben arra szólít, hogy kérjünk meg valakit, hogy olvassa fel a közölt kihallgatási interjúrészletet, miközben jegyzetelünk, majd a partnerünknek a jegyzetünk alapján tolmácsoljuk az elhangzottakat, ezt követően pedig a megadott szempontok szerint reflektálunk a teljesítményünkre (92–93). Az együttműködési készségeket fejlesztő feladatok egyike az egészségügyi tolmácsolást tárgyaló fejezetben egy legfeljebb öt diából álló PowerPoint-prezentáció készítését bízta ránk. A prezentáció célja a tolmács feladatainak ismertetése egészség-

ügyi dolgozók részére, méghozzá a félórás ebédszünetben (139–140). Ez utóbbi kritérium megkérdőjelezi a feladat életszerűségét. Érdekes még a bevezetővel kapcsolatban utalni a szerzőknek a tolmácsolásról fűződő viszonyára: az etikai kódexek deontologikus megközelítésével szemben a teleologikus megközelítés talaján állnak, mivel ez rugalmasabb hozzáállást tesz lehetővé a tolmács számára. Könyvükben nem a preskriptív megközelítést alkalmazzák, nem kívánnak hibalistákat adni az olvasók kezébe (*checklist approach*), hanem Chesterman emancipációs fordítási megközelítését (*emancipatory translation approach*) ajánlják a normákkal szembeni kritikai szemlélet jegyében (11). Az alábbiakban az egyes doméneket bemutató fejezetek rövid ismertetése következik.

A büntetőeljárásokban történő tolmácsolást (*interpreting in criminal procedures*) a szerzők a jogi tolmácsolás egyik aldoménjeként határozzák meg, és a rendőrségi, illetve a bírósági tolmácsolást tárgyalják ezzel kapcsolatban a második fejezetben (35–75). Ismertetik a rendőrségi kihallgatások nyelvi sajátosságait és jogi aspektusait különböző országokban. Rámutatnak, hogy különbség van az egyes kultúrákra jellemző kommunikációs stratégiák között, például Hollandia alacsony kontextusú kultúra (*low-context culture*), azaz deduktív gondolkodásmód és individualizált, explicit kommunikációs stratégia jellemzi, míg Marokkó magas kontextusú kultúra (*high-context culture*), ahol a csoportidentitás az erősebb, és az indirekt kommunikációs stratégiák a jellemzőbbek. Bemutatják az Egyesült Királyságban, Észak-Amerikában és Új-Zélandon alkalmazott PEACE interjúmodellt, amely a következő szakaszokból épül fel: tervezés és előkészítés (*planning and preparation*), kapcsolatfelvétel és tájékoztatás (*engagement and explanation*), beszámoló (*account*), lezárás (*closure*), és értékelés (*evaluation*). Kivonatokat is közölnek kihallgatási és tárgyalási jegyzőkönyvekből, amelyekeken keresztül bemutatják a tolmácsokat érő kihívásokat is, külön kitérve a távtolmácsolás nehézségeire.

A menekültügyi tolmácsolást (*interpreting in asylum procedures*) a jogi tolmácsolás másik fő aldoménjeként a büntetőeljárásai tolmácsolással közel azonos terjedelemben tárgyalják a szerzők (76–112). Ismertetik az ENSZ Menekültügyi Főbiztosságának (UNHCR) tevékenységét, illetve a menekültek helyzetére vonatkozó 1951-es Genfi Egyezményt és annak 1967-es Kiegészítő Jegyzőkönyvét, továbbá az Egyesült Királyság menekültügyi rendszerét. Felhívják a figyelmet arra, hogy a menedékkérők a kihallgatás során nem mindig adnak egyértelmű választ a kihallgatást vezető hivatalnok kérdésére, hanem megpróbálják az otthoni viszonyok tágabb kontextusába helyezni menekülésük történetét (*home narrative*). Hoznak szemelvényeket tolmácsolott kihallgatások jegyzőkönyveiből is. Bár ezek csak néhány kérdés- és feleletváltást tartalmaznak, arra alkalmasak, hogy szemléltessék a problémás jelenségeket, például amikor a tolmács a kihallgatást végző tiszt helyett ad magyarázatot a menedékkérőnek.

Az egészségügyi tolmácsolás (*healthcare interpreting*) a dialógustolmácsolás legváltozatosabb területe, ennek megfelelően ezen doménnek szentelték a szerzők a leghosszabb fejezetet (113–164). A Kaliforniai Egészségügyi Tolmácsolás Egyesület (*California HealthCare Interpretign Association*) három szakaszra osztja az

egészségügyi tolmácsolási helyzeteket: a tolmácsolási esemény előtti szakasz (*pre-event stage*), a tolmácsolási esemény (*event/interaction time*), és a tolmácsolási eseményt követő szakasz (*post-event stage*). Tipton és Furmanek negyediknek javasolja az események közötti szakasz (*in-between events*) bevezetését, és mindegyik szakaszban meghatározzák a tolmács szerepét, feladatait. Szerintük a tolmácsok – mint teljes időben foglalkoztatott kórházi alkalmazottak – két tolmácsolási esemény között, azaz az alatt az idő alatt, amely a beteg két vizitje között eltelik, dolgozhatnak az egyes páciensek egyedi profiljának kialakításán, hogy a legközelebbi alkalommal minél jobb szolgáltatást tudjanak nyújtani (ezt *data keeper* szerepnek nevezik). Ez a javaslat véleményem szerint nem életszerű. A fejezet elemez még néhány tolmácsolás szövegkivonatát is, de nagyobb terjedelmi hangsúly van az egészségügyi tolmácsok különböző és adott esetben egymással konfliktusba kerülő szerepeinek bemutatásán.

Az oktatási tolmácsolás (*educational interpreting*) az ötödik fejezetben kapott helyett (165–202). Oktatási tolmácsoláson a szerzők minden olyan tolmácsolási helyzetet értenek, amely valamilyen tanulással kapcsolatos intézményhez kötődik, legyen szó akár formális képzésről, akár nem akkreditált kurzusról. Ebben a fejezetben tárgyalják továbbá a menekült, illetve a bevándorló családok és gyerekek oktatásával kapcsolatos kérdéseket is. Az elméleti fejtegetéseken túl bemutatnak továbbá két esettanulmányt is, amelyek a jó gyakorlatokat (*best practices*) példázzák. Az egyik a *Young Interpreter Scheme* az angliai Hampshire megyében (a program keretében tanulótársak bevonásával történik a tolmácsolás az újonnan érkező, az angolt korlátozottan beszélő tanulók részére). A másik az amerikai Colorado Állami Oktatási Hivatal (*Colorado Department of Education*) által az iskolai rendezvényeken, illetve gyűléseken történő hatékony tolmácsolás érdekében közzétett ajánlások példája.

A szociális ellátási intézményekben végzett tolmácsolásról (*social care interpreting*) szóló fejezet a legrövidebb (203–236). A fejezet kitér az állami, a non-profit és az önkéntes alapon szociális ellátást nyújtó intézmények keretében történő tolmácsolásra is. Ismerteti a szociális munkásokkal szemben támasztott elvárásokat az Egyesült Királyságban, továbbá a Victoria Climbié-esetet, amelyben egy Elefántcsontpartról származó gyermeket, Victoriát a Londonban élő nagynénje és annak élettársa éveken át elhanyagolt, éheztetett és kegyetlen bánásmódban részesített, amibe a gyermek végül belehalt. Az eset rámutat arra, hogyan manipulálta a nyelvi korlátokat az áldozat nagynénje, ami a nyelvi közvetítés fontosságát is jelzi. A szociális munka a gyermekvédelmi intézményeken kívül kapcsolódhat oktatási, egészségügyi és fogvatartási intézményhez is. A fejezet egy non-profit szektorból vett esettanulmánnyal zárul, amely a *Freedom from Torture* nevű, angliai szervezet tolmácsképzési és tolmácsolási gyakorlatát mutatja be.

A hitéleti tolmácsolás (*faith-related interpreting*), másnéven vallási tolmácsolás (*religious interpreting*) magában foglalja a vallási szertartások, imagyűlések, liturgiák stb. során történő tolmácsolást, továbbá a prédikátorok és misszionáriusok részére történő, a zárandoklatok során nyújtott, és az egyéb vallási események (például kongresszusok, zsinatok) alatt történő tolmácsolást is. A fejezet (237–276) kitér a

vallási tolmácsolás történetére a bibliai időktől kezdve a török kori dragománokon át Ferenc pápa beszédeinek tolmácsolásáig. A szerzők bevezetik a fúziós tolmácsolás (*fusion interpreting*) terminust, amely az adott tolmácsolási helyzetben a tolmácsoláson kívül egyéb funkciókat (például idegenvezetés) is betöltő tolmácsszerepre vonatkozik, például zárandoklatok során. A hívők lelki építését/épülését szolgáló igehirdetés tolmácsolására a szerzők a formatív tolmácsolás terminust használják (*interpreting for formation*). Erre példa Ferenc pápa 2015 januárjában, a fülöp-szigeteki Tacloban városában három évvel a Yolanda tájfun pusztítása után mondott homíliája, amelynek kivonatát közlik és elemzik a fejezet végén a szerzők.

Összességében a könyv kellő mélységű betekintést nyújt a dialógustolmácsolás fentebb bemutatott hat területére a célcsoportként megjelölt tolmács hallgatók, illetve kezdő gyakorló tolmácsok számára, azonban önfejlesztő kézikönyvként csak korlátozottan hasznosítható, egyrészt az egyes feladatok életszerűségével korábban már kifejtett kritikák miatt, másrészt pedig, mivel a szerzők az élethosszig tartó tanulás jegyében építették fel a könyv szerkezetét, de sem a könyv nem ért meg újabb kiadást, sem a sorozat nem bővült újabb kötettel, sem a hivatkozott honlapon elérhető segédanyagok nem gyarapodtak, így az elmúlt évtizedben bekövetkezett változásokra (gondolhatunk itt a technikai fejlődésre, például a mesterséges intelligencia terén) a könyv nem tudja felkészíteni a tolmácsokat – de ez nem is feltétlenül egyetlen könyv feladata lenne.

Irodalom

Skaaden, H. 2017. Tipton and Furmanek, 2016, Dialogue interpreting: A guide to interpreting in public services and the community. Book review. *Interpreting* Vol. 19. No. 2. 305–313. <https://doi.org/10.1075/intp.19.2.11ska>

Internetes hivatkozások

EU 2016. = *Self-study Course for Trainers of Intercultural Mediators. Module 7. Resources on intercultural mediation*. Olympic Training & Consulting Ltd. http://www.mediation-time.eu/images/TIME_O5_Trainer_Course_Module_7.pdf

Google Scholar https://scholar.google.com/citations?view_op=view_citation&hl=en&user=nPAPMokAAAAJ&citation_for_view=nPAPMokAAAAJ:aqIVkmm33-oC (utolsó megtekintés: 2025.01.28.)

Routledge Interpreting Guides <https://www.routledge.com/Routledge-Interpreting-Guides/book-series/RISG?srsId=AfmBOoqZwUmVBfPfk7rRuiuGPuX6JLKa4SVJ161JxTyDWHCopMOBQs8b> (utolsó megtekintés: 2025. 01. 28.)

Routledge Translation Studies Portal <https://routledgetranslationstudiesportal.com/resources/9781138784628.php> (utolsó megtekintés: 2025. 01. 28.)

University of Manchester <https://research.manchester.ac.uk/en/persons/rebecca.tipton> (utolsó megtekintés: 2025. 01. 28.)

WakeForest University <https://spanish.wfu.edu/faculty-staff/olgierda-furmanek/#20220712141257>

Zuzana Bohušová, Martin Djovčoš, Miroslava Melicherčíková (eds)

Interpreter Training – Experience, Ideas, Perspectives. Dolmetschtraining – Erfahrungen, Ideen, Perspektiven

(Bécs: Praesens Verlag, 2020. 186 pp, ISBN: 978-3-7069-1107-8)

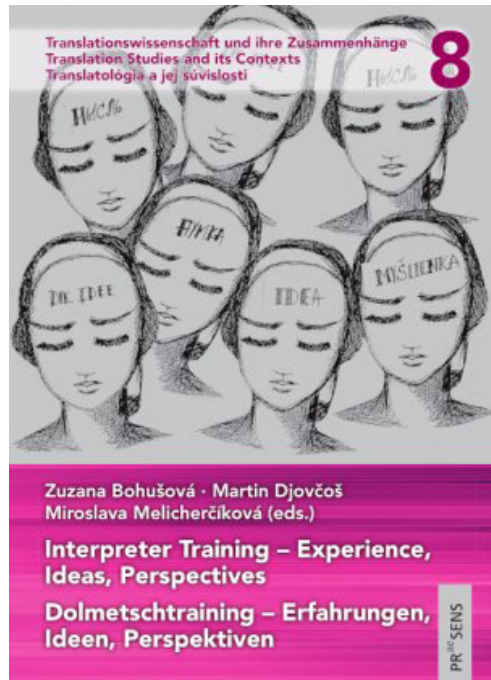
Behon-Görözdi Dóra

ELTE BTK, Nyelvtudományi Doktori Iskola, Fordítástudományi Doktori Program

E-mail: gorozdi.dora@gmail.com

<https://orcid.org/0009-0007-3037-6665>

Az *Interpreter Training – Experience, Ideas, Perspectives. Dolmetschtraining – Erfahrungen, Ideen, Perspektiven* című, négy részből álló tanulmánykötet angol és német nyelven írt tanulmányokat közöl a tolmácsolás különböző aspektusairól, javarészt cseh és szlovák szerzők tollából. E kevésbé ismert régió kutatóinak célja, hogy bemutassák a tágabb akadémiai közösségnek azokat a módszereket, amelyeket főként a Covid-19-pandémia hatására a tolmácsolás oktatása terén dolgoztak ki és alkalmaznak. A kötet bevezetőjében a szerkesztők által megfogalmazott további cél, hogy a tolmácsolásban résztvevők tanulhassanak egymástól, megismerjék egymás kutatási eredményeit. Ezt fejezik ki a címben szereplő kulcsszavak: tapasztalatok, ötletek, perspektívák megosztása mindazokkal, akik a tolmácsolás oktatásában részt vesznek.

A szerkesztők a beszercebányai Bél Mátyás Egyetem Bölcsészettudományi Karán oktatnak és kutatnak. Zuzana Bohušová a Német Filológiai Tanszék professzora, Martin Djovčoš az Angol és Amerikanisztika Tanszék docense, Mirosława Melicherčíková ugyanitt egyetemi tanár és tudományos dékánhelyettes. Fő kutatási területük a tolmácsolás és a fordítás oktatásának módszertana, a hallgatói teljesítmény mérése és fejlesztése, a tolmácsok eszközhasználata.

A tizenkét közölt tanulmányban mind elméleti, mind gyakorlati szempontokat is tárgyalnak a szerzők. A négy fejezet mindegyike egy-egy kulcsfontosságú területet helyez fókuszba, így a kötet a következő tematikus egységekre bontható: a hallgatói fejlődés mérése, az online oktatás tapasztalatainak bemutatása, a tolmácsok oktatásának speciális aspektusai, közösségi tolmácsolással kapcsolatos kutatások.

A szerzők célja egy olyan platform létrehozása, amely lehetőséget ad a párbeszédre mindazok számára, akik a gyorsan változó körülmények között a jövő nyelvi közvetítőit képezik. A tanulmánykötet egyes vizsgálatait még folyamatban lévő kutatásokat ismertetnek és emiatt nem hoztak még átfogó eredményeket.

Az első rész öt tanulmányt foglal magában, amelyek mindegyike angol nyelvű és központi elemük a hallgatói teljesítmény empirikus kutatása. Az első, *A methodology for tracking interpreting students' progress* című tanulmányt Martin Djovčoš írta és a hallgatói fejlődés méréseire vállalkozik a KEGA 026UMB-4/2019 projekt részeként. A bemutatott kutatás elméleti alapjául Melicherčíková *Mapping progress in improving consecutive interpreting skills* című tanulmánya szolgál, amely a bemutatott kötet második publikációja. Módszerei a kérdőíves felmérés, az önértékelési lap, az átiratok, a tolmácsok és oktatók naplózása, amelyek segítségével több aspektusból szemléli a szerző a hallgatók fejlődését és a tolmácsképzésükben használt módszerek hatékonyságát. A kutatás longitudinális vizsgálatnak indult, és a szimultán tolmácsolás teljesítmény vizsgálatát is fókuszba helyezte, azonban a pandémia megjelenésével az adatgyűjtést nem tudta teljesen lezárni a kutató, így csak egy szemeszter adatait elemezte. Az adatok elemzése és a konklúzió levonása után a szerző célja egy olyan tankönyv kiadása, amely összesíti azokat a feladatokat, amelyeket a vizsgált szemeszter során elvégeztek a hallgatók.

A *Mapping progress in improving consecutive interpreting skills* című tanulmány szerzője Melicherčíková, aki egy többlépcsős kutatási projekt részeként folytatta a bemutatott kutatást. Általánosan érvényes következtetéseket nem tud levonni a szerző, mivel kis mintán dolgozott (10 résztvevő). Elsőéves mesterszakos hallgatók vettek részt a kutatásban, akik a *Konzekutív tolmácsolás a gyakorlatban* című kurzust végezték el a 2019/20 téli szemeszterben. A félév során végrehajtott gyakorlatok a konzekutív tolmácsolási módot gyakoroltatták a hallgatóknál, majd kérdőívet töltöttek ki, tolmácsolási naplót vezettek, önértékelést és egymás értékelését is elvégezték. Tolmácsprodukciónkat a félév során három alkalommal rögzítették. A tanulmányban a szerző ismerteti a kutatást és az elemzett adatokat, majd a hallgatók fejlődését jelző mozzanatokot határozza meg. Melicherčíková a tanulmány végén kiemeli egyik megfigyelésüket: a tolmácsoló hallgatók önértékelésében túlnyomórészt negatív tendencia mutatkozott. A konzekutív tol-

mácsolás gyakorlása során nagyobb figyelmet kellene fordítani a hezitálások, a nyújtások, valamint az önkorrekciónak minimalizálására (néhány hallgató esetében), mivel ezek még pontos tolmácsproduktum esetén is negatívan hatnak a befogódóra. Kívánatos lenne továbbá a tömörítés, mint tolmácsolási stratégia elsajátítása és alkalmazása a tolmácsképzés során, hogy csökkenteni lehessen a tolmácsprodukciónak időtartamát (43).

A tanulmánykötet első fejezete további három empirikus kutatás bemutatását tartalmazza. Pavol Šveda és Ivo Poláček tanulmánya a hallgatók egyéni teljesítményét és fejlődését kísérleti megközelítésben mutatja be a csoport fejlődésével összehasonlítva. Tizenkét hallgatót nyolc kategóriában értékelték a kutatók, majd az eredményeket a teljes csoport átlagteljesítményével mérték össze.

Lucia Podlucká tanulmányának célja a hallgatók tolmácsolási készségeinek mérése és értékelése a tolmácsképzés bevezető szakaszában. A szerző egy kísérleti tanterv hatékonyságértékelését is bemutatja a tanulmányban.

A fejezet záró tanulmánya Ivana Čeňková tollából származik, aki a prágai Károly Egyetem Fordítástudományi Tanszékének professzora. A mesterképzésben végzős tolmácsoló hallgatók záróvizsgájának elemzését mutatja be a cikk, tárgyalja a vizsga egyes feladatait, a tolmácsoló hallgatók készségeit, valamint elemzi a feladatok előnyeit és hátrányait.

A második rész két német nyelven írt tanulmányt mutat be: az egyik *Neue methodische Herausforderungen im Dolmetschunterricht (als Fernunterricht) während der Corona-Pandemie (März–Mai 2020)*, Új módszertani kihívások a tolmácsolás oktatásában (távoktatás formájában) a koronavírus-járvány idején (2020 márciusától májusig), amelyet Jana Lauková jegyez, a másik *Bewertung studentischer Dolmetschleistungen beim Online-Unterricht im Vergleich zum klassischen E-Learning, Hallgatói tolmácsjelölti teljesítmény értékelése online oktatásban a hagyományos e-learning módszerrel összehasonlítva*, Jaroslav Stahl munkája. Mindkét tanulmány az online oktatás kihívásainak bemutatására és a tolmácsolás oktatásában végbement változások különböző szempontból történő vizsgálatára vállalkozik. Előbbi fókuszában didaktikai szempontok állnak arra vonatkozóan, hogyan lehet a tolmácsolót hallgatókat a távoktatás (distance learning) eszközeivel és módszereivel a leghatékonyabban oktatni. Utóbbi esetében egy összehasonlító tanulmányt olvashatunk, amely a valós idejű online képzés előnyeit és hátrányait veti össze a hagyományos e-learning koncepciójával. Lauková tanulmányában hangsúlyozza, hogy a tolmácsolót hallgatók képzésének alapvető módszertani-didaktikai céljait a koronavírus-járvány alatt kettős cél vezérelte. Az egyik a minőségi képzéshez való hozzáférés, még akkor is, ha azt távoktatásban kellett megvalósítani. Elegendő lehetőséget kellett biztosítani a gyakorlásra és a készségfejlesztésre a konzekutív- és a szinkrontolmácsolási gyakorlatok során. A másik cél a világos információátadás és az egyértelmű oktatói utasítások. Ismerteti az oktatók számára jól használható platformokat, és egy gyakorlati feladat fázisait is bemutatja. Említést tesz a szerző a virtuális tolmácskabinról, amely az online tolmácsképzés egyik lehetséges eszköze, és egy speciális szoftveres megoldást jelent. Előnyként

emeli ki Lauková, hogy a képzésben résztvevő hallgatók jelenléti oktatás hiányában gyakorolni tudták a technikai lehetőségek nyújtotta megoldásokat a tolmácsolási feladatok során.

Az egyik legnagyobb kihívás, amellyel sok egyetem szembesült a koronavírus-járvány kitörésekor, hogy át kellett térni a jelenléti oktatásról a távolléti oktatásra. A legtöbb felsőoktatási intézmény nem volt felkészülve erre a helyzetre. Nagy kihívás előtt álltak a tolmácsolók is: hogyan lehet minőségi tolmácsolást nyújtani annak tudatában, hogy inkább passzív oktatási formákat kellett bevezetni, azaz gyakran az oktatóval történő közvetlen, személyes interakció nélkül (99). Az egyik lehetőség az online tolmácsolás volt a Microsoft Teams segítségével. A szerző úgy véli, hogy a távtolmácsolás egyes módjait be kellene építeni a tantervekbe, mivel úgy tűnik, hogy a hallgatók – a jövő végzett tolmácsai – a gyakorlatban nagyon gyakran fognak ilyen típusú videó-tolmácsolási megbízásokkal találkozni. Ezáltal a tolmácsolók jobban és hatékonyabban felkészülhetnek egy valódi videokonferenciára, és tudni fogják, mi várható el tőlük a tolmácsolási gyakorlatban, továbbá megismerik a rendelkezésükre álló technikai és digitális lehetőségeket. A technológiai és digitális fejlődést tehát természetesen nem lehet megkerülni, valamint gondolni kell arra is, hogy néz ki majd a jövőben a tolmácsolás szakmai profilja és az milyen irányba fejlődik.

Stahl tanulmányában definiálja az e-learning fogalmát és több aspektusból bemutatja azt. A többi között Zhang (2020) esettanulmányára is hivatkozik, aki 140 tolmácsot vizsgált és megállapította, hogy egy e-learning kurzus elvégzése után a kevésbé tapasztalt tolmácsok érték el a legnagyobb fejlődést. Stahl vizsgálatának célja az volt, hogy a 2020-as nyári szemeszterben a pozsonyi Comenius Egyetemen összehasonlítsa a Covid-19-járvány miatt szükségessé vált online tolmácsolás hatékonyságát az időben eltolt e-learning oktatással, amely klasszikus e-mailes kommunikáción alapul. Ez az összehasonlítás képezi a vizsgálat fő hipotézisét is, miszerint az online oktatás hatékonyabb a klasszikus e-mail kommunikációval támogatott e-learningnél, jobban motiválja a hallgatókat, és a haladási potenciál is dinamikusabb. A vizsgálat tárgya konszekutív tolmácsolás német-szlovák nyelvpárban, és mind kvantitatív mind kvalitatív módszereket alkalmaz a szerző az összehasonlító kutatás során.

Az ELTE BTK Fordító- és Tolmácsoló Tanszékének oktatói, Seresi Márta, Eszenyi Réka és Robin Edina is jelentettek meg tanulmánykötetet a járványidőszakban, 2020-ban *Távolléti oktatás a fordító- és tolmácsolók képzésében* címmel, amelyben oktatási tapasztalataikat mutatják be a szerzők különböző aspektusokból. Új platformok, új módszertani irányok és alapelvek, újfajta tapasztalatok és eljárások jelentettek kihívást mind a képzőintézményeknek, mind az oktatásban részt vevő hallgatóknak és oktatóknak. „Az elmúlt évtizedekben a társadalmi igények változása és az információs technológia fejlődése nyomán az e-tanulás a pedagógia új módszertani paradigmájává vált. A Covid-19-világjárvány idején bevezetett távolléti oktatás újabb lendületet adott ennek a fejlődésnek, és lehetővé tette az e-tanulási környezettel kapcsolatos mélyebb megfigyeléseket” (Robin

2020: 17). Érdekes összehasonlító elemzésnek adhatnak terepet a két tanulmánykötetben ismertetett kutatási eredmények, és a módszertani fejezetek összevetése tágabb oktatási perspektívát nyithat nemzetközi szinten is. A jövőre irányuló kitekintés is megjelenik mindkét tanulmánykötetben. „A távolléti oktatás, a képernyőn keresztül gyakorolt tolmácsolás több, mint szükségmegoldás. A jövőben várhatóan a tolmácsolási megbízások jelentős része is ebben az üzemmódban folyik majd, így érdemes elgondolkodni, milyen módszertannal készíthetjük fel hallgatóinkat a távolléti kommunikáció és a távtolmácsolás jövőbeli kihívásaira” (Eszenyi 2020: 113).

A gyűjtemény harmadik tematikus fejezete egy angol és egy német nyelvű tanulmányt közöl a tolmácsok oktatásának különleges tapasztalatairól terminológia és motivációs struktúra témakörben. Hodáková a *Motivationsstruktur als Prädiktor für die Qualität und Stabilität der Dolmetschleistung bei Studenten, Motivációs struktúra mint a tolmácsolás minőségének és stabilitásának előrejelzője a hallgatóknál* című vizsgálatában a tolmácsoló hallgatók motivációs szintjét és a tolmácsolásra gyakorolt hatását mérte. Az alaphipotézis szerint azok a hallgatók, akik magasabb pontszámot értek el a teljesítményfokozó (facilitáló) szorongás skáláján, jobb tolmácsolási minőséget és stabilabb teljesítményt képesek hozni, mivel jobban kezelik a hosszabb szövegek tolmácsolásával járó kognitív terhelést. Hodáková tanulmányának célja ennek a hipotézisnek az igazolása volt a hallgatók tolmácsolási teljesítményének longitudinális nyomon követésével. A motivációs intenzitás és orientáció meghatározására a Teljesítménymotivációs Kérdőívet (Performance Motivation Questionnaire, PMQ) (Pardel, Mársalová, Hrabovská 1984) használták. Az adatelemzés megerősítette a statisztikailag szignifikáns korrelációt a tolmácsolási teljesítmény, a teljesítménymotiváció és a teljesítményfokozó szorongás között. Azok a hallgatók, akiknek magasabb volt a teljesítménymotivációjuk és magasabb pontszámot értek el a teljesítményfokozó szorongás skáláján, átlagosan jobb értékelést kaptak.

A fejezet angol nyelven írt tanulmányának szerzői Marián Fedorko és Jonathan Grest, akik az *Improving specialised extralinguistic and terminological competences of interpreting trainees* című vizsgálatukban a nyelven kívüli és terminológiai kompetenciák fejlesztését kutatják a fordító- és tolmácsképzésben résztvevő hallgatók körében. A szerzők bemutatják a fordítási- és tolmácsolási kompetencia fogalmát, majd meghatározzák a nyelven kívüli, tematikus alkompetenciát, valamint a terminológiai alkompetenciát, és javaslatokat tesznek azok fejlesztésére. Javaslatuk szerint ezt elsősorban egy külön mesterképzési kurzuson lehetne elérni, amely nyelven kívüli tárgyi tudás és a speciális terminológia oktatására helyezné a hangsúlyt, egy terminológiai szójegyzék használatával. A szójegyzék fogalmilag az onomasziológiai szótár elvein alapul, és a fordítás és tolmácsolás oktatásának, valamint a kabinos konferenciatolmácsolás igényeihez igazodik.

A kötet negyedik, záró fejezete három tanulmányt közöl, kettőt a közösségi tolmácsolás témájában, egyet a szakmai etika tantervbe történő integrálásáról. *A Didactics tailored to practice: Designing a PSIT course for languages of limited*

diffusion combinations című tanulmány szerzője Marketa Štefková, aki az Erasmus+ PACI projekt részeként mesterszintű egyetemi kurzusokon alkalmazható Public Service Interpreting and Translation (PSIT)-modellt (közszolgálati tolmácsolás és fordítás-modell) és annak pilot-kutatását mutatja be. A PSIT meghatározása és az alapvető terminológia leírása után olvashatunk a projekt céljáról, a képzés makro- és mikrostruktúrájáról. Cél, hogy ösztönözzék a korlátozott elterjedésű nyelveket (languages of limited diffusion, LLD) tanuló diákokat a közszolgálati tolmácsolásban való részvételre, és arra, hogy fejlesszék magukat ezen a területen. A pilot kutatásban alkalmazott didaktikai formák és módszerek a szlovákiai PSIT helyzetével vannak összefüggésben.

Zuzana Bohušová *I'm his friend, I'll translate: The German comedian Kaya Yanar performs the community interpreter* című tanulmánya egy közismert német-török humorista, Kaya Yanar paródiáját használja a közösségi tolmácsolás bemutatására. A tolmácsolás oktatásában az internetes videókat autentikus forrásszöveggként használják a tolmácsolási készségek gyakorlásához. Kaya Yanar parodizálja a különböző kultúrák tagjaival kapcsolatos előítéleteket és kliséket, valamint adott kultúrában élő emberek tipikus reakcióit mindennapi élethelyzetekben. A tanulmány szerzője didaktikai ajánlásokat tesz a videó használatához és elemzési szempontokat mutat be. Ezzel a módszerrel lehetőség nyílik induktív és játékos módon elemezni a közösségi tolmácsolás bizonyos jelenségeit, és ezeket bizonyos elméleti aspektusokhoz kapcsolni. A bemutatott didaktikai modell első-sorban németül beszélő szlovák hallgatók számára készült, de a videó általánosabban is használható a tolmácsolásban a sztereotípiák interkulturális elemzése céljából.

A záró tanulmányt *Professional ethics as a part of interpreting curricula* címmel Vítězslav Vilímek írta, és a tolmácsolás tanterveibe foglalt szakmai etika jelentőségét és szerepét elemzi. Összefoglalja a szakmai etika oktatásának sarokköveit és jelentőségét napjainkban, és hangsúlyozza, hogy az etikai alapelvek oktatását az egyetemi tantervek szerves részének kell tekinteni a tolmácsolásban.

A kötet jelentőségét a borító hátoldalán Miroslava Gavurová, az Eperjesi Egyetem Angol és Amerikanisztika Intézetének professzora foglalja össze, miszerint a tanulmányok több szempontból is egyedülállóak, főként azért, mert a közölt kutatások a pandémia által előidézett változások közvetlen előzményeit dokumentálják. A jelenléti oktatást a világjárvány a virtuális térbe helyezte át. A tanulmányok emiatt bizonyos értelemben úttörő jelentőségűek, mivel két korszak határán születtek. Az új korszak számos eddig nem ismert változást és kihívást hozott a tolmácsolás és a tolmácsoló szakma számára, melyeket a kötet szerzői sokszínűen közelítenek meg.

Irodalom

- Eszenyi R. 2020. Konferenciatorolmányok oktatása a karantén idején: mit tanulhatunk ebből a rendkívüli félévből? In: Seresi M., Eszenyi R., Robin E. (szerk.) 2020. *Távolléti oktatás a fordító- és tolmácsolásban. Oktatásmódszertani tapasztalatok a Covid-19 idején*. Budapest: ELTE BTK Fordító- és Tolmacsoló Tanszék. 113–124.
- Pardel, T., Maršalová, L., Hrabovská, A. 1984. *Dotazník motivácie výkonu. The Performance Motivation Questionnaire*. Bratislava: Psychodiagnostické a didaktické testy.
- Robin E. 2020. Virtuális osztályterem a fordítótechnika oktatásában. In: Seresi M., Eszenyi R., Robin E. (szerk.) 2020. *Távolléti oktatás a fordító- és tolmácsolásban. Oktatásmódszertani tapasztalatok a Covid-19 idején*. Budapest: ELTE BTK Fordító- és Tolmacsoló Tanszék 17–42.
- Zhang, X. C., Marshall, J., Bernard, A., Walker-Smith, K. 2020. Development and evaluation of interprofessional e-learning for speech pathologists, interpreters and translators. *Translation and Interpreting* Vol. 12. No. 1. 142–158.

Albert Sándor

Filozófia – nyelv – fordítás

(Áron Kiadó, Budapest, 2024. 318 pp, ISBN 978-615-6130-16-7)

Nagy Nóra

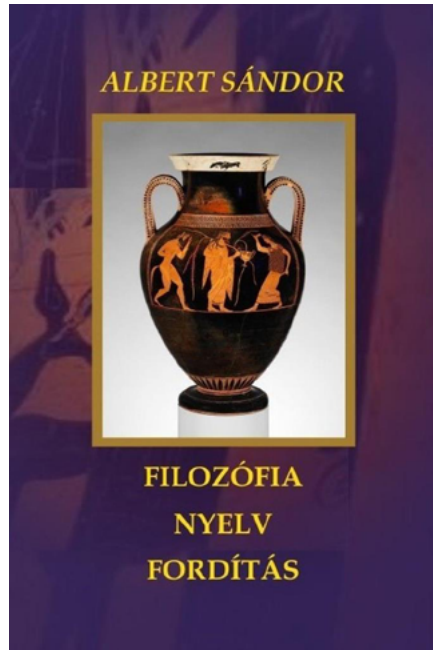
Liszt Ferenc Zeneművészeti Egyetem

E-mail: nagynora95@gmail.com

<https://orcid.org/0009-0003-0368-0785>

Szemlátomást egyforma két könyv: lila borító, sárga betűkkel a szerző neve és a cím, a hátoldalon a szerző fotója is ugyanaz. Egy nyelvészeti, filozófiai, nyelvfilozófiai kutatásokban gazdag életpálya két állomása: a közöttük eltelt tíz évben a hátlap ismertetője szerint a Szegedi Tudományegyetem professzorából professor emeritus lett, két magyar nyelvű könyve háromra, tanulmányainak száma több mint százról több mint százötvenre nőtt. Mindkét kötet 17 tanulmányt tartalmaz, utóbbi kerek száz oldallal nagyobb terjedelemben, de az inflációt meghazudtolva közel ugyanannyiért – ezt a szerző az előző folytatásának nevezi az előszóban. A borítót díszítő (különböző) görög amfora alatt a cím is ugyanaz a három szó, de más sorrendben: *Fordítás–nyelv–filozófia* 2014-ben, *Filozófia–nyelv–fordítás* 2024-ben, jelezve a súlypont eltolódását a szerző érdeklődésében.

A filozófia vezérszálára felfűzött, öt nagyobb részből álló kötet első fejezete mégis a *Fordítási problémák* címet viseli. Ilyesfajta problémákról olvasunk: a fordító hermeneutikai útja a szótól a frazeologizmusig, a „fittyet hány” konkrét példájának elemzésével Balzac-mondatok többnyelvű fordításain. Vagy: a fordítástudomány tanulmánykötetéből szinte elmaradhatatlan reáliák, ezúttal az egzotikus

reáliák fordítása Mário de Andrade brazil szerző 1928-ban megjelent *Makunaíma* című, fordíthatatlannak tartott prózai eposzában. A szerző két (12, illetve 15 soros) magyar és német bekezdés összevetése után állást foglal: a nagybetűvel kezdődő, németesített portugál főnevekkel az idegenítő stratégiát választó német fordító alulmarad az egzotikus brazil növény- és állatvilág (*cifra gyöngyössügek, skar-látbatlák, vízi bombaxok, umbaubafák*) lefordításával vagy legalább érzékeltetésével becsületesen megküzdő magyar fordítóhoz (Pál Ferenc) képest.

A reáliáknál lényegesen kevesebb szó esik a szakirodalomban a tautologikus mondatok fordításáról. Két Pessoa- és egy Tolsztoj-mondat többnyelvű fordításai-ból látszik, hogy a fordítók többsége nem állja ki a próbát: például az „Abbahagyom az írást, mert abbahagyom az írást” (Pál Ferenc) csak kevés fordításban marad magyarázó betoldás nélkül. Pedig „egy fordítás, ha világosabb, érthetőbb, mint az eredeti, rossz. Ez ugyanis azt bizonyítja, hogy a fordító nem tudta megőrizni az eredeti többértelműségét, és *döntött*: ami is bűn”, idézi a szerző Ciorant (78, majd 293).

A szerző etimológia iránti érdeklődését („mely nem öncélú nyelvi játék” 47) két tanulmányban is nyomon követhetjük, kezdve rögtön az etimológia szó etimológiájával *A teória és elmélet* címűben, amely roppant kultúrtörténeti műveltséget tár az olvasó elé Cicerótól Roman Jakobsonon át Heideggerig. Lenyűgöző, ahogy a szerző a két szó közös görög őseitől, a *théória* poliszém főnévtől (melynek szó szerinti jelentése a mindennapi gyakorlattal még kapcsolatban lévő ’egy látványt nézni’) a már csupán passzív szemlélődést jelölő latin megfelelője, a *contemplatio* érintésével eljut a „történetileg gyökeresen eltérő probléma- és világlátáshoz” (45). Egy következő tanulmányban a *szellem* főnevet vizsgálja a szerző a rá jellemző aprólékossággal és precizitással az etimológia és jelentésváltozások szempontjából, ez utóbbit néhány indoeurópai nyelvre kiterjesztve. Hogy a szellem és a lélek a két görög szó, a ’pneuma’ és a ’pszüché’ elsődleges jelentéseire: ’lehellet, szél, fuvallat’ vezethető vissza, sokak számára ismerősnek tűnhet. Annál meglepőbb lehet viszont, hogy a ’pneuma’ szóból származtathatók olyan mai francia szavak, mint a ’gumiabroncs’, ’tüdőgyulladás’ és ’lég’-előtagú szavak, pl. a ’légkalapács, légpárna’ vagy akár a ’gumicsónak’. Hogy a fordítónak hasznos-e ismernie a fordítandó szó etimológiáját (60), tudva azt, hogy a nyelv „*rendszerszerűen* változik” (kiemelés az eredetiben, 46), valamint az „absztrakciós szintje” emelkedik, a szerző Heidegger, Derrida megidézése után, akik „a szó végső jelentését az etimológiájuk alapján próbálták meg kideríteni” (38 és 61) kettős választ ad: a modern filozófiai diszkurzus fordításában segít, de máshol nehezebb az értelmezést.

A *Metafizika* fejezet három tanulmányában fordításról nem sok szó esik. Jean-Siméon Chardin francia festő 1735 körül keletkezett festménye (amelyen egy emberi ruhába öltözött majom fest valamit, ami nem az előtte álló antik torzó) kapcsán a szerző nyelvről és filozófiáról elmélkedve fogalmazza meg a kérdéseit, amelyekre választ sem saját magától, sem másától nem vár. „A nyitott kérdések mindig többet jelentettek a gondolkodás számára, mint a zárt válaszok” idézi a kötetben immár másodszor (98, 48) Almási Miklóst.

A XVIII. századi nyelvfilozófia (és képviselői, Du Marsais és Condillac) védelmében írta a szerző a következő tanulmányt. A nyelvi univerzalizmus vizsgálatát előtérbe állító XVII. századi racionalista nyelvfilozófia visszaköszön a XX. századi nyelvészek, mindenekelőtt Noam Chomsky életművében, ellenben a XVIII. századi francia nyelvfilozófusok szinte ismeretlenek, holott Chomsky, idézi a szerző Kelemen Jánost, Du Marsais-ról inkább mondhatta volna, hogy megalapozta a mély struktúra és a felszíni struktúra szerinti grammatikai elemzést (109). Végül a szerző egy nagy ívű, harminc oldalas tanulmányt szentelt a francia filozófia nálunk teljességgel ismeretlen „fenegyerekének” (113), La Mettrie-nek. Az eredetileg orvosmesterséget gyakorló és az uralkodó vallási eszmékkel (a lélek az elsődleges, mert az irányítja a testet) szembeszálló botrányhős könyveit elégették, és a II. Frigyes porosz király udvarában menedéket talált, 42 évet élt filozófus csak befolyásos barátai segítségével adhatta ki *Az Ember-gép* című fő művét, mely szerint az ember gépezet, amely érez, gondolkodik, de „nem egyéb állatnál” (133). A nagy port kavart mű „ellenműve” is megjelent egy évvel később: *Az Ember több mint gép*. Albert Sándor a két mű ismertetése és összevetése után számos bizonyíték és ellenbizonyíték elemzésével járja körül a kérdést, hogy ki lehet az ellenmű meg nem nevezett szerzője, és arra a következtetésre jut, hogy maga a „mindenből és mindenkiből gúnyt űző” (140) La Mettrie. Albert ezután az ember gép/több mint gép több évszázadra visszanyúló ellentétét is feloldja egyetlen mondattal: az ember bizonyos értelemben gép, de nem mechanikus, hanem funkcionális (142).

Aki ismeri Albert Sándor professzor írásait, előre sejtethi, hogy egyetlen könyvéből sem hiányozhatnak régiekkel vegyes újabb eszmemfuttatásai Basó „békás” haikujáról. A harmadik fejezet két tanulmánya tölti itt be ezt a szerepet: az elsőben rövid összehasonlító angol és magyar fordításelemzések után a szerző hermeneutika kérdések megválaszolásával tesz hitet a keleti–nyugati világszemlélet, a japán haiku és a mai nyugati „haikus örület” (151) kettősségében az előbbieket mellett. Ezt viszi tovább a metafizikáról, nyelvről és természetről szőtt gondolatok már elvontabb talaján: a „Kelet kontemplatív és néma, Nyugat aktív és logocentrikus” (171) általánosítás részletező taglalásával (Tennyson romantikus angol költő egy falrepedésben nőtt virágról szóló 1840-es versét állítja szembe Basó egy gyomnövényről írt haikujával).

A *Nyelvfilozófia* témájú negyedik fejezet három tanulmánya a korábbi kötetből is ismerős fordíthatóság–fordíthatatlanság kérdésével foglalkozik több szempontból. A „nyilvánvaló” és a „nem nyilvánvaló” értelmetlenség problematikája Wittgenstein *Tractatus* című művéből kiindulva ível a posztmodern diszkurzusig, az értelem és a jelentés különbözőségének több példával alátámasztott szemléltetéséig. A jeltárgy és jelentés, denotáció és konnotáció ingoványos ösvényén tovább haladva a következő tanulmányban azt a kérdést teszi fel a szerző, hogy a szó fordításának tekinthető-e a jelentésének, konnotációinak körülírása (199). Majd a fogalmak fordíthatósága kapcsán a szerző négy oldalon keresztül elmélkedik a portugál *saudade* szó fordíthatóságáról (erről részletesebben l. Albert S: *A fővényre épített ház*, 2011, 85–96. oldal). A Lao-ce idézettel indított következő tanulmány

a keleti gondolkodásban alapvető *wu wei* (nem-cselekvés) rendkívül szerteágazó, alapos magyarázata és a magyar és nyugati fordításokban különbözőképpen értelmezett boncolgatása már átvezet az utolsó nagyobb egységhez, *Egy másik világ: Kína*-hoz, elsőként is Konfuciuszhoz, a nyelvről való tanításához. A szerző tájékozottságát dicséri, hogy egy 2018-as skoposközpontú amerikai fordítást is bemutat, (256–260), melyről sommás ítéletet is mond. A kötet ívét mintegy lezárva a fordítói hűségről olvashatunk egy újabb tanulmányt ezúttal egy kínai vers fordításának ürügyén, végül egy „fordíthatatlan” mű, a kétszázötven nyelven (köztük is több mint 200 angol fordításban) létező *Tao Te King* kapcsán merülhetünk el a többnyelvű összehasonlító elemzés rejtelmeiben.

Mit kap a kötettől, aki kézbe veszi, és nem is olvassa el feltétlenül az első betűtől az utolsóig, de akár csak bele-beleolvas? Hatalmas műveltségi ismeretanyagot, a klasszikustól a legmodernebbekig. Érdekességek sokaságát, gondosan egy-egy téma köré rendezve. Minden egyes tanulmány után gazdag szakirodalom gyűjteményt, ami már önmagában kincsesbánya. Sokrétű, értelmes kérdéseket (336 kérdőjel van a könyvben), melyek egy részére egyfajta választ is kap, másik részük pedig elindítja a saját válaszkeresés ösvényén. Valamely gondolat vagy fordítási probléma rendkívül összetett körbejárását; egy-egy állítás több idézettel való meg támogatását (Marcuse 96, Székely és Hegel 89). Mesteri érvelést és okfejtést.

Forgathatnánk a művet tankönyvként is, azonban a szerkesztettsége ellene szól – a kötet korábban folyóiratokban megjelent tanulmányok gyűjteménye, és ennek óhatatlan velejárói a gondolati és az idézet ismétlődések, amit a szerző a bevezetőben maga is elismer. Közvetve vagy közvetetten, de a kötet fordításról szól (a 'fordít' szótó 1130-szor fordul elő benne) – és a mennyiség átcsap minőségbe, a kötetnek súlya és szellemi értéke van.

Antoine Berman

Az újrafordítás mint fordítási tér

(Berman, A. 1990. La retraduction comme espace de la traduction.
Palimpsestes Vol. 4. 1–7. doi.org/10.4000/palimpsestes.596)

1. Ennek az írásnak a témája: az újrafordítás, mint fordítási tér. A „tér” itt a befejezettség terét jelenti. Ebben a lényegénél fogva befejezetlen állapotban, amely a fordítást jellemzi, csak az újrafordításoknak van néha lehetőségük elérni a befejezettséget.
2. Általában az újrafordítások szükségessége egy, már önmagában is meglehetősen rejtélyes jelenségben gyökerezik: míg az eredeti művek örökké fiatalok maradnak (függetlenül attól, hogy mennyire érdeklődünk irántuk, mennyire állnak hozzánk közel vagy távol kulturálisan), a fordítások „előregednek”. A nyelv, az irodalom és a kultúra egy adott állapotának megfelelő fordítások gyakran már nem felelnek meg egy következő állapotnak. Tehát újra kell fordítanunk őket, mert a meglévő fordítás már nem tudja igazán feltárni és átadni az eredeti mű üzenetét, Másfelől – és ez már egy egészen más irányú gondolat – mivel egyetlen fordítás sem tarthat igényt arra, hogy *a* fordítás legyen, az újrafordítás lehetősége és szükségessége magában a fordítás aktusában rejlik. Ezért minden olyan fordítás, amely egy mű első fordítása után készült, újrafordításnak minősül.
3. Újra kell fordítanunk, mert a fordítások elavulnak, és mert egyikük sem „a” fordítás: ez azt mutatja, hogy a fordítási tevékenység alá van rendelve az időnek, és megvan a maga időbelisége: ez pedig az elavulás és a befejezetlenség okozta időbeliség.
4. Ezek a felvetések mind-mind jogosak, még akkor is, ha olyan jelenségeken alapulnak, amelyek nem olyan nyilvánvalóak, mint amilyenek tartják őket. Miért avul el egy fordítás? Hogyan lehetséges az, hogy egy művet többször is le lehet fordítani? A felsorolt okok nem adnak választ e jelenségek rejtélyes jellegére. Bár az az elv minden esetben igaz, hogy az eredeti mű nem öregszik

és nem hal meg, de hogy a fordítás öregszik és meghal, az nem mindig van így: a történelem tanúsága szerint vannak olyan fordítások, amelyek ugyanolyan sokáig fennmaradnak, mint az eredetiek, sőt néha túl is élik azokat. Az ilyen fordításokat szokás *nagy fordításnak* nevezni.

5. Szent Jeromos *Vulgatája*, Luther *Bibliája* és az *Authorised Version* (Jakab király Bibliája) mind-mind nagy fordítások. De ilyen Amyot *Plutharkosza*, Galland *Ezeregy éjszakája*, Schlegel Shakespeare-je, Hölderlin *Antigónéja*, Tieck *Don Quijotéja*, Milton *Elveszett paradicsomának* fordítása Chateaubriand-tól, Baudelaire Poe-fordítása és Stefan George Baudelaire-fordítása is. Ez a felsorolás korántsem meríti ki a nagy fordítások teljes listáját. Ezek a fordítások nem öregsznek. Még ha a *Vulgatát* valószínűleg egyre kevesebben is olvasják, a fordítás továbbra is páratlan – ezt Valery Larbaud, Julien Green és Meschonnic is elismeri, mindegyikük a maga módján. Még ha Luther *Bibliája* időnként „modernizálásra” szorul is, akkor is páratlan marad. Lehet, hogy Plutarkhosz már nem annyira vonzó a mai olvasóközönség számára, de attól még Amyot fordítása ma is elevenen él.
6. Eltekintve attól, hogy nem avultak el, lehet-e ezekben a fordításokban olyan közös elemeket találni, amelyek alapján kideríthetjük, miért „nagyok” ezek a különböző időkben, különböző nyelveken, különböző elvek mentén és különböző célokkal készült fordítások? Tudunk-e konkrét jelentéstartalmat adni a *nagy fordítás* kategóriájának?
7. Minden bizonnyal.
8. Felsorolhatunk – és a jelen keretek között ennél többet aligha tehetünk – néhány olyan jellemzőt, amelyek együttes megléte szükséges ahhoz, hogy „*nagy fordítás*” szülessen.
9. A nagy fordítás mindenekelőtt célnyelvi esemény, mind írásban, mind szóban.
10. A nagy fordítást rendkívüli – vagy legalábbis az eredetivel megegyező – szisztematikusság jellemzi.
11. A nagy fordítás találkozási pont az eredeti mű nyelve és a fordító nyelve között.
12. A nagy fordítás intenzív kapcsolatot teremt az eredeti művel, ami a műnek a befogadó kultúrára gyakorolt hatásával mérhető.
13. A nagy fordítás megkerülhetetlen példaként szolgál a kortárs és a jövőbeli fordítási tevékenység számára.
14. A nagy fordításokban van még egy közös vonás: mind újrafordítás.
15. Nem minden újrafordítás nagy fordítás (!), de minden nagy fordítás újrafordítás.
16. Ahhoz, hogy ez az összefüggés empirikus módon is igaz legyen, két szempontból is árnyalnunk kell.
17. Először is ez az összefüggés nem abszolút érvényű. Előfordulhat, hogy már az első fordítás is nagy fordításnak bizonyul. Ez azonban nem cáfolja az általunk felvázolt összefüggést, csupán azt jelzi, hogy az adott első fordítás kezdettől fogva újrafordításként létezett, mégpedig minden egyes mű a maga sajátos módján.

18. Másodszer, tisztáznunk kell magát az újrafordítás fogalmát. Ez nem csupán egy már korábban lefordított szöveg új fordítását jelenti. Ennek illusztrálására vegyük példának Amyot Plutarkhoszát, hiszen ő valójában újrafordította Plutarkhoszt. E szerzőnek ezt a művét ugyanis korábban már lefordították franciára, de csak egy részét, és a kor szokása szerint latinból vagy olaszból. Tehát bizonyos értelemben Amyot készítette el Plutarkhosz első fordítását. Első volt a szövegek tekintetében, mivel bizonyos Plutarkhosz-szövegeket nem fordítottak le, és első volt a forrásnyelv, a görög nyelv tekintetében is. Mindazonáltal ebben az esetben is újrafordításról beszélhetünk, mivel egy mű új fordításával állunk szemben, és ez még akkor is így van, ha az adott műnek csak egy korábban lefordítatlan részéről van szó. Ha egy szerző valamely szövegét már lefordították, az elég ahhoz, hogy az adott szerző más szövegeinek fordítása belépjen az újrafordítás terébe. Baudelaire Poe-ja éppen emiatt újrafordítás.
19. Ha az újrafordítás fogalmát ilyen módon kibővítjük, látni fogjuk, hogy az összes általam említett nagy fordítás újrafordítás.
20. Mármost mi az oka annak, hogy minden nagy fordítás szükségképpen újrafordítás? Vagy fordítva, miért nem (vagy szinte soha nem) lehet egy első fordítás nagy fordítás?
21. A lehetséges válaszok közül az elsőt Goethe-nél találjuk meg, aki a *Nyugatkeleti díván* című művében háromféle fordítási módot mutat be, melyek egyúttal a fordítás három korszakát képviselik. Az első mód, vagy korszak, az intra- vagy juxtalinéáris azaz sorról sorra, szóról szóra való (mot à mot) fordítás, amelynek célja legfeljebb az eredeti mű nagy vonalakban történő megismertetése (Goethe *dixit*). A második mód a szabad fordítás, amely az eredeti művet a fordító nyelvéhez, irodalmához és kultúrájához igazítja. A harmadik mód a szó szerinti fordítás ahogyan Goethe értelmezi (traduction littérale), azaz az eredeti mű kulturális, szövegbeli és egyéb „sajátosságait” reprodukáló fordítás. Goethe szerint valahányszor egy kultúra belevág a Fordítás kalandjába, szükségszerűen végigmegy ezen a hármas cikluson. Ezért nyilvánvaló, hogy egyetlen első fordítás sem lehet nagy fordítás. És mivel a második és harmadik mód feltételezi az első létezését, az is világos, hogy a befejezett fordítás csak a második módnak köszönhetően valósulhat meg, tehát csakis egy már meglévő „első” újrafordításból származhat...
22. A goethe-i hármas modell *grosso modo* megfelel a német idealizmus dialektikájának, amely szerint, ahogy Novalis mondta egyszer, „minden kezdet tökéletlen”. Egy tudatos fordítás létrejöttéhez széleskörű tapasztalat szükséges. Minden első fordítás tökéletlen: itt történelmi szinten ismétlődik meg az, ami minden fordítóval megtörténik: egyetlen fordítás sem a mű „első változata”.
23. Goethe látásmódjában van valami nagyon mély gondolat, miszerint minden emberi cselekvés csak ismétlések árán érheti el a befejezettség állapotát. Ez különösen érvényes a fordításra, hiszen a fordítás eredendően az ismétlés, a

megkettőzés művelete. A fordításban eleve meglévő ismétlési művelet az újrafordítással megkettőződik. Az első tétova és tapogatózó fordítás utóhatásaként felbukkan a befejezett fordítás lehetősége.

24. Goethe gondolata azonban nem ad teljességgel kielégítő választ a kérdésünkre, talán azért sem, mert emberi cselekvés általában vett felfogásán alapszik, és nem a fordítás sajátos struktúrájából indul ki.
25. Az újrafordítás problémáját másféleképp is megközelíthetjük, két alapvető „tényből” kiindulva. Nevezzük őket *kairosznak* és *tökéletlenségnek*. Minden fordítás tökéletlen, avagy más szóval entrópikus, bármilyen elv alapján készüljön is. Más szóval, minden fordításban szükségszerűen jelen van a „nem-fordítás” mozzanata is. És az első fordítások azok, amelyeket a leginkább jellemzi a nem-fordítás. Mintha a „tökéletlenséget” okozó, fordításellenes erők ebben az esetben átvonnák az irányítást. Noha a tökéletlenség, vagyis a fordítási képtelenség és a fordítással szembeni ellenállás egyidejűleg kihat minden fordítási aktusra, ennek az aktusnak mégis van egy (pszichológiai, kulturális és nyelvi) időbelisége, ami azt jelenti, hogy a tökéletlenség a kezdetén (az első fordításban) jut el tetőfokára. Az újrafordítás igénye abból fakad, hogy ezt az eredendő tökéletlenséget, ha megszüntetni nem is tudjuk, legalább csökkentjük. Egy mű fordítása ezáltal belép az újra-fordítás terébe. Ez mindenekelőtt abban nyilvánul meg, hogy újabb és újabb fordítások születnek, amelyek mindegyike a maga módján szembesül a tökéletlenség problémájával (jelenleg is épp ez a helyzet Leyris, Bonnefoy és Déprats Shakespeare-fordításaival). Megesik, hogy ebben a sokaságban felbukkan egy nagy fordítás, amely egy időre felfüggeszti az újrafordítások sorozatát, esetleg csökkenti azok szükségességét. A nagy fordításban a tökéletlenség továbbra is jelen van, de ellensúlyozva egy jelenséggel, amelyet a XVI. századi fordítók *copiának*, azaz bőségnek neveznek. A befejezett újrafordításban van egy sajátos bőség: a nyelv extenzív és intenzív gazdagsága, az eredeti szöveg nyelvével való kapcsolat gazdagsága, a szöveg gazdagsága, a jelentések gazdagsága és így tovább. Valójában a nagy fordítás a hagyományostól eltérő diskurzust kíván tőlünk, nem a veszteség, hanem a bőség diskurzusát. Ez a bőség elsősorban az újrafordításban rejlő ismétlésből adódik. És míg az első fordítások „szegényesek”, és a hiány jellemző rájuk, a nagy újrafordítást a túlaradó bőség jellemzi különböző formákban.
26. De ahhoz, hogy ez a bőséges fordítás megszülessen, még valamire szükség van, és ez a *kairosz*, azaz a kedvező pillanat. Nagy újrafordítás csak „a kedvező pillanatban” születhet meg. A kedvező pillanat az, amikor hirtelen és kiszámíthatatlanul (de nem ok nélkül) „felfüggesztődik” az ellenállás, amely a tökéletlenséget, a mű „jó” lefordítására való képtelenséget okozza. A *kairosz* nem korlátozódik azokra a szociokulturális paraméterekre, amelyek megkönnyítik, sőt lehetővé teszik egy mű fordítását. Ezek ugyanis, Meschonnic megkülönböztetésével élve, legfeljebb egy mű bevezetését (transzlációját) teszik lehetővé. Nem *fordítását* a szó radikális értelmében.

27. A *kairosz*, ez az időbeli kategória, magával a Történelemmel függ össze. Egy bizonyos ponton „végre” lehetéssé válik az adott mű lefordítása. Számos tudós próbálkozás, számos adaptáció után lehetéssé válik, hogy egy mű jelentéstartamát beírjuk a saját nyelvi terünkbe. Ez csak egy nagy fordító által valósulhat meg, akiben ott lüktet a *fordítás ösztönszerű készítése*, ami több a fordítás egyszerű, minden fordítóra jellemző vágyánál. Minden fordító arra vágyik, hogy fordítson (elvilleg!). Náluk azonban ez a vágy az ellenkezőjével párosul, a nem-fordítás vágyával, pontosabban a fordítás aktusa előtti meghátrálással. Nem nehéz észrevenni egy fordításban a fordító meghátrálásait. Akiben azonban ott lakozik a fordítás ösztönszerű készítése, annál ez a meghátrálás minimálisra csökken: Luther, Amyot, Schlegel, Armand Robin ragyogó példái a fordítás ösztönszerű készítése által uralt személyiségeknek.
28. És ezek a személyiségek akkor jelennek meg, amikor egy adott mű fordításának elérkezett, vagy újra eljött az ideje. Ez az idő akkor jön el (újra), amikor egy adott mű lefordítása valamely kultúra létezésében és történelmében létfontosságúvá válik. Természetesen ez megint csak újrafordítás lehet. A műnek ugyanis a maga részéről már régóta érlelnie kell bennünk a jelenlétét ahhoz, hogy felmerüljön az újrafordítás szükségessége. Hogy ennek a *kairosznak* milyen kevés köze van a felszíni irodalmi vagy szociokulturális mutatókhoz, azt az egyik nagy huszadik századi fordításunk, Klossowski *Aeneisének* fordítása mutatja. Mert ha a dolgokat felszínesen nézzük, nem igazán lehet azt mondani, hogy a hatvanas évek francia kultúrájának szüksége lett volna Vergilius újrafordítására! De mélyebb értelemben más a helyzet: éppen abban a pillanatban, jelenik meg ez a fordítás, amikor kultúránk újra elkezd gondolkodni a *mítoszokhoz*, az *eposzokhoz* való viszonyáról. Egy olyan pillanatban amikor a *mítosz* és a *logosz* közötti kapcsolat egyre világosabbá válik, megjelenik az *Aeneis* szinte szó szerinti fordítása, amely az eposzi ábrázolást népszerűsíti vagy próbálja népszerűsíteni franciául. Tíz évvel korábban pedig Broch *Vergilius halála* című műve szinte egyszerre jelent meg németül, angolul és franciául. Ez még nem minden: a francia irodalmi kultúra kialakulásának történetében az *Aeneis* alapvető szerepet játszott. Ez az egyik olyan ókori könyv, amelyet a XVI. század során a legtöbbször fordítottak le és utánoztak. Egy olyan pillanatban, amikor kultúránk igyekszik újra kapcsolódni az alapjait adó korszakokhoz – a barokkhoz, a reneszánszhoz, a középkorhoz –, születik meg egy fordítás, amely valamiféle öntudatlan biztossággal kapcsolódik ahhoz a könyvhöz, amely ezekben a korszakokban páratlanul nagy hatást gyakorolt. És ez még mindig nem minden: egy olyan időszakban, amikor Franciaországban a fordítás hosszú etnocentrikus és hipertextuális hagyománya a végéhez közeledik, Klossowski munkája, nyilvánvalóan provokatív módon, a francia fordítás új képét igyekszik megteremteni. Amint láthatják, a történelmi *kairosz* mindenütt jelen van ebben az újrafordításban. Ragyogóan jelenik meg itt az újrafordítás lényege: újra kapcsolatba lépni az eredeti művel, amelyet elfed-

nek a kezdetleges fordítások, helyreállítani a mű régi jelentőségét, teljes szépségében kibontani a fordítás nyelvének gazdagságát, és legalább részben megszüntetni a fordítás tökéletlenségét, amely örökké fenyeget minden kultúrát.

*Magyarra fordította: Gabányi Réka Rebeka
A fordítást az eredetivel egybevetette: Albert Sándor*

Summaries in English

Balázs BAKÓ

The Stages of Criminal and Civil Procedures from the Viewpoint of Court Interpreters.

Abstract: Act CXXX of 2016 on the Code of Civil Procedure, effective from January 1, 2018, and Act XC of 2017 on the Code of Criminal Procedure, effective from July 1, 2018, introduced fundamental changes affecting, among others, court interpreters. However, a detailed analysis of these changes from the perspective of court interpreters is still lacking in the literature. While this study cannot and does not aim to provide a comprehensive overview of all Hungarian legislation governing the rights and obligations of court interpreters, it seeks to clarify the relevant provisions of the Civil Procedure Code and the Code of Criminal Procedure, the two most important procedural acts pertaining to court interpreters, particularly to students in interpreter training and novice court interpreters. After reviewing the constitutional foundations of civil and criminal procedures, the right to use one's own language in such procedures, and the relevant laws for court interpreters the study overviews the structure and stages of civil and criminal procedures.

To guide readers through the maze of criminal and civil procedures in Hungary, the study employs the methods of easification and simplification, as explained by Bhatia (1997). Easification is a process of making a specialized text more accessible to a specialist audience without sacrificing generic integrity (1997: 209). This study utilizes a key easification technique: clarifying cognitive structure by employing textual-mapping devices (1997: 209). Simplification, as opposed to easification, is intended for lay audiences, aiming to simplify complex legal syntax and to reduce information overload in legislative sentences (1997: 212). By combining these two approaches, this study aims to be a valuable resource for both court interpreting professionals and those outside the field.

Keywords: civil procedure, criminal procedure, Hungarian Civil Procedure Code, Hungarian Code of Criminal Procedure, court interpreting in Hungary

Júlia DRÓTH

Translation Issues for Non-Machine Translated Technical Books

Abstract: The rapid advancement of machine translation means that research findings on MT quality and translator practices may be outdated by the time of publication. This raises the question: Can similar rapid progress be expected for genres that currently resist MT, demanding creative technical skills and deep content considerations? This paper aims to justify the current publishing stance that rejects MT for multidisciplinary technical books, providing a snapshot to help future comparative analyses to assess MT's developmental trajectory in these specialized areas. The emphasis on "technical books" in the title is deliberate, since my observations do not apply to many other professional genres, such as user manuals and descriptive texts, which MT effectively handles. It is essential to give machines tasks for which they are suited (Prószéky, 2025), so it would be useful to identify text types and genres suitable for MT with acceptable outcomes.

The "corpus" for this study comprises technical books translated from English into Hungarian. The analysis categorizes and exemplifies persistent translation challenges where the skills and knowledge of a human translator remains indispensable. These include:

1. Ability to make a conscious choice of translation strategy;
2. Ability to recognise and render rhetorical purpose;
3. Ability to recognise and render metaphors;
4. Comparison of the information content with the information content that is relevant or accessible to the target language audience;
5. Ability to manage terminology;
6. Ability to translate professional or literary quotations from the source language.

In conclusion, while the current quality of translations provided by MT and artificial intelligence (AI) may suggest that further improvements can be expected, particularly in translating technical books, at present the expertise of specialist human translators is still needed.

Keywords: technical book, human translation, machine translation, artificial intelligence, translator training

Réka Rebeka GABÁNYI

The Place of Medical Interpreting within Community Interpreting

Abstract: Within the field of language mediation, the topic of community interpreting has gained increasing significance in interpreting research due to recent events such as the COVID-19 pandemic and the ongoing war in Ukraine. Community interpreting encompasses various sub-types, including judicial, legal, public service, and medical interpreting. This international and Hungarian literature review aims to assist researchers by situating medical interpreting within the

broader category of community interpreting. The paper begins with an overview of community interpreting and seeks to clarify the terminology, as numerous terms exist for this form of interpretation in both English and Hungarian. Community interpreting may occur in settings such as police stations, immigration offices, social service centres, hospitals, clinics, schools, or other institutions where the interpreter facilitates communication between professionals—such as officials, healthcare workers, or social service providers—and laypersons, including clients, migrants, and patients. Following a review of international and Hungarian literature on community interpreting, the article discusses the competence models relevant to interpreters in this field. It provides a detailed examination of health interpreting and the competencies required of health interpreters, both internationally and in the Hungarian context. The literature review also addresses the question of who acts as a language mediator, as in community interpreting, and particularly in medical interpreting, this role is often filled by non-professionals, such as ad hoc interpreters, family members, or medical staff. Furthermore, the article explores the legal provisions applicable in Hungary and highlights the current situation of community interpreters both regionally and nationally. It compares the Hungarian context with practices in other European countries, specifically France and Denmark, examining whether interpretation services operate within an associative or a legal framework. Ultimately, this literature review aims to provide researchers with a relevant and comprehensive summary of the various aspects of medical interpreting, interpreter roles, and related legal frameworks.

Keywords: communication, community interpreting, jurisdiction, medical interpreting, public service interpreting

Pál HELTAI

Does Machine Translation Invalidate Translation Theories?

Abstract: The rise of machine translation (MT) in the past few years has been characterized as a disruptive innovation, prompting a critical re-evaluation of established Translation Studies (TS) models and concepts within both research and translator/post-editor training. The rapid improvement in MT quality raises fundamental questions: Is machine translation truly translation? Have the core characteristics of translation changed? Has the subject of research changed, or only the focus of TS research shifted? Are existing translation theories applicable to MT? Can the teaching of translation theory contribute to the effectiveness of translator and post-editor training, and if so, what theoretical knowledge do students need?

This study provides a comprehensive literature review, addressing key questions such as the status of MT vis-à-vis HT and the role that translation theory can play in translator and post-editor training. It argues that even in the era of neural MT and artificial intelligence (AI) an understanding of fundamental translation theory concepts remains essential for aspiring translators and post-editors. Howe-

ver, it emphasizes the need to align curriculum content with evolving training objectives, competency requirements, and the technological paradigm shift introduced by MT. Through a specific example, the paper highlights the most pertinent theoretical topics and concepts for educational purposes. It argues that relevance theory offers a comprehensive explanatory framework for both research and translator training. It also underscores the importance of understanding the cognitive processes involved in translation, including the distinction between horizontal and vertical translation.

Ultimately, the paper concludes that while MT has profoundly reshaped the translation landscape, it has not invalidated established translation theories. Instead, it has expanded the scope of TS, necessitating a nuanced approach that acknowledges the unique characteristics of both HT and MT. It advocates for a curriculum that equips future translators and post-editors with the essential theoretical knowledge and practical skills necessary to navigate the evolving demands of the profession.

Keywords: machine translation, post-editing, translation theory, translator and post-editor training, relevance theory

Péter Iván HORVÁTH

Working Paper on the Hungarian Translation of the Libretto of the Opera *María de Buenos Aires*

Abstract: This paper details a Hungarian translation of the libretto of the Argentine opera *María de Buenos Aires*, commissioned by a theatre and undertaken by the author. This unrhymed version represents a complete departure from a 2014 rhymed version produced by a team of literary translators. The plot of the work is highly surreal and the language is obscure at several points due to unusual syntactic structures and the poet's coinages, which is why most native speakers find the text difficult to understand. The primary strategy underlying this version was to preserve syllable count. This was challenging because of synalepha, the merger of a word-final vowel with a word-initial one, which is common in Spanish but non-existent in Standard Hungarian. Eventually, I worked with grammatical rather than metric syllables. Given that the Hungarian rough translation was typically shorter than the Spanish original, the need arose to increase syllable count almost everywhere with longer (sometimes marked, e.g. archaic, literary) synonyms, grammatical expansions and additions. In many cases, the increase inevitably resulted in stylistic enhancement and enrichment. At the same time, both operations seemed to be useful global compensation mechanisms for the syntactic and lexical anomalies of the libretto. Further translation challenges included the rendition of numerous Lunfardo terms specific to Buenos Aires, for which direct Hungarian equivalents were lacking, the poet's coinages (chiefly portmanteaus, derivatives and compounds based on productive affixes, semantically anomalous multi-word units), culture-bound terms (explained in footnotes and not rendered by adaptation or hypernyms), and some features of Argentinian Spanish (the interjection *che*, *zhels-*

mo and *sheísmo* and *voseo*). Even though this Hungarian text was intended for the theatre's audience, the translated text was ultimately not made available to the viewers due to the director's concern that printed versions or surtitles would detract attention from the stage performance. Since the translation was only used by the performers during the rehearsals, for whom a rough version in prose would have been sufficient, it became "too good", i.e. "bad" in functional terms.

Keywords: libretto, grammatical and metric syllable, stylistic enhancement, enrichment, Lunfardo

Judit OLGAY-FEKETE, Edina ROBIN

The Professional and Academic Background of Language Mediators

Abstract: With the spread of translation technology and AI-based tools, the dilemma has once again intensified: does translation practice need the theories and research findings of translation studies, or not (Levý 1965, Chesterman & Wagner 2002, Heltai 2023). Torres-Simón and Pym (2016) point out that while the traditional dichotomy lies in the fundamental opposition between "practice" and "theory," the latter inherently includes research and the training that underpins professional work.

In 2015, the European Society for Translation Studies (EST) conducted an online survey to determine whether researchers in translation studies have practical experience in language mediation (Torres-Simón and Pym 2016). The findings of this research revealed that most translation scholars are also practicing professionals. However, the study did not address the question what professional language mediators think about the role of translation theories and research, and whether they find them useful from the perspective of industry practice. Inspired by EST's research, we conducted a similar survey in Hungary. However, instead of focusing on translation scholars, we targeted practising translators and interpreters who are actively working in the translation market. A total of 178 participants completed the survey questionnaire. Our aim was twofold: first, to gather information about the professional background, education, and work experience of language mediators., second, to explore their attitudes and opinions regarding the usefulness of translation research and theory. Our findings show that most professional translators and interpreters hold a postgraduate degree in language mediation and consider translation and interpreting as their primary occupation. Furthermore, contrary to our initial expectations, the responses revealed that practicing professionals value the connection between translation studies and industry practice. They find translation research useful, as its findings can help them perform their tasks more efficiently, based on informed and conscious decisions. They also view translation and interpreting research as playing a key role in tracking and exploring ongoing changes in the industry, and in addressing pressing issues arising from the digital transformation.

Keywords: language mediation, Translation Studies, translation research, profession, theory

FORDÍTÁSTUDOMÁNY

Tanulmányok az írásbeli és szóbeli nyelvi közvetítés elmélete, gyakorlata és oktatása témaköréből

ISSN 1419 7480 (nyomtatott változat)

ISSN 2732 1924 (online)

DOI: <https://doi.org/10.35924/fordtud>

(megjelenik évente két alkalommal – tavasszal és ősszel)

A folyóirat webhelye: <https://ojs3.mtak.hu/index.php/fordtud/>

Főszerkesztő:

KLAUDY KINGA

E-mail: klaudy.kinga@btk.elte.hu

Szerzői útmutató

A folyóirat célja

A **FORDÍTÁSTUDOMÁNY** magyar nyelvű lektorált folyóirat, amelyet az ELTE BTK Fordító és Tolmácsképző Tanszéke alapított 1999-ben. A **FORDÍTÁSTUDOMÁNY** célja, hogy magyar nyelvű szakmai fórumot teremtsen egy dinamikusan fejlődő, új interdiszciplináris tudományos kutatási terület művelői számára. A folyóirat a nyelvi közvetítést a lehető legtágabban értelmezi. Helyet kap benne a fordítói és tolmácsolási gyakorlat különböző részterületeinek rendszerező és elméleti megközelítése. Az **általános** fordításelméleti tanulmányokon kívül nagy teret szentel a **leíró** fordításkutatásnak, a párhuzamos korpuszokon alapuló **empirikus** vizsgálatoknak, a **tolmácsolás** kutatásának, a **terminológiai** kutatásoknak és a fordítás és tolmácsolás **oktatásának**. Figyelemmel kíséri a fordítástudományi, valamint a fordítástudományhoz kapcsolódó konferenciákat és publikációkat, ezekről hosszabb elemző beszámolókat közöl.

A megjelenés ideje

A **FORDÍTÁSTUDOMÁNY** évente **kétszer** júniusban és decemberben jelenik meg. A kéziratok leadási határideje a tavaszi számhoz február 15., az őszi számhoz október 15.

A kéziratok benyújtása

Olyan kéziratok benyújtását várjuk, melyek **eredeti kutatást** tartalmaznak, a szerzőjük korábban nem publikálta őket, és elfogadás esetén nem is szándékozik máshol

publikálni. A kéziratokat a főszerkesztő e-mail címére kérjük küldeni: klaudy.kinga@btk.elte.hu.

A kéziratok nyelve és tartalma

A **FORDÍTÁSTUDOMÁNY** magyar nyelvű cikkeket közöl angol nyelvű összefoglalóval. A **Summaries in English** rovat a folyóirat végén található. **Tanulmányok:** A tanulmányok esetében követelmény, hogy önálló kutatómunkára épüljenek, a szerző saját eredményei világosan különüljenek el a hivatkozott szerzőkétől. **Recenziók:** A recenziók a recenzens saját gondolatai mellett tartalmazzanak kritikai mozzanatot is, és tartsák szem előtt a könyv várható olvasótáborának szempontjait. A recenziók címében a könyv pontos adatai szerepeljenek: kiadás helye, kiadó, a kiadás éve, ős-szoldalszám, ISBN szám és DOI azonosító. **Konferenciabeszámoló:** A konferenciabeszámoló címében is pontosan kérjük megadni a konferencia adatait: rendezőjét, helyét és idejét. A folyóiratnak ezen kívül van még két alkalmi rovata a **Krónika** és **Levelezés**.

A mesterséges intelligencia használata

A művek szövegének érdemi része egyértelműen önálló munkavégzés eredménye; annak eltitkolása, hogy a szerző a tartalom létrehozása / megszövegezése során mesterséges intelligenciát (MI) használt, elfogadhatatlan kutatási kötelességszegésnek minősül, szankcionálása a plágiuméval azonos.

Bizonyos esetekben (pl. cím- és ötletgenerálás, szakirodalom-keresés és összefoglalás, szövegek / forrásanyagok rövidítése, fordítása írott anyagok strukturálása, nyelvi / stilisztikai ellenőrzés és javítás, grafikák és diások készítése) a mesterséges intelligencia segítségére lehet a szerzőknek. Ilyen esetekben közölniük kell a mesterséges intelligencia és az olyan gépi tanuláson alapuló eszközök használatát, mint például a ChatGPT, a chatbotok, a nagy nyelvi modellek (LLM). Kifejezetten arra kérjük a szerzőket, hogy benyújtáskor és a lektorálás során jelezzék és pontosan írják le a mesterséges intelligencia használatát.

Mivel az MI alapú rendszerek némelyike más, emberi szerzők által készített publikációkat használ fel a forrás megjelölése nélkül, felmerülhet annak a lehetősége, hogy az MI által ilyen módon generált szöveget plágiumnak minősítsenek. Ezzel összefüggésben ismételten hangsúlyozzuk a benyújtott művek szerzőinek kizárólagos felelősségét a tartalom megalapozottságáért, valóságtartalmáért és jogtisztaságáért.

A kéziratok terjedelme

A tanulmányok hossza ideálisan 5000-7000 szó, a recenzióké és konferencia-beszámolóké 1500-2000 szó.

Absztrakt és kulcsszavak

Minden tanulmányhoz absztraktot kérünk. A magyar nyelvű kivonat terjedelme 200-250 szó, az angol nyelvű kivonatok terjedelme 300-350 szó legyen. Kérünk még 5 kulcsszót szintén angol és magyar nyelven. A tanulmány címét kérjük angolul is megadni.

A nyelvi példák kezelése

A nyelvi példákat a szövegen belül kurziváljuk. Ha megadjuk a jelentésüket, azt szimpla macskakörömben tesszük. Az elkülönített nyelvi példákat számozzuk. Az eredeti (1), a fordítások (1b), (1c), és a szövegben így, azaz számokkal hivatkozunk rájuk. Az elkülönített nyelvi példákat nem tesszük idézőjelbe. Az elkülönített nyelvi példákat nem kurziváljuk. Az elkülönített nyelvi példákban belüli kiemelt részeket kurziváljuk vagy vastagítjuk, aláhúzást csak végső esetben alkalmazunk. Az elkülönített nyelvi példákat indentáljuk, alatta és fölötte egy sort kihagyunk. Az elkülönített nyelvi példák végén jelöljük meg a szerzőt és az oldalszámot, a fordítót és az oldalszámot, vagy a korpusz nevét és a szöveg sorszámát.

Idézés

A szövegen belüli 40 szónál rövidebb idézet idézőjelbe kerüljön, a végén szerepeljen a szerző neve, az évszám és az oldalszám. Ha az idézet 40 szónál hosszabb, különítsük el a folyó szövegtől: előtte és utána egy sort hagyjunk ki, és balról indentáljuk. Az elkülönített idézetnél nincs szükség idézőjelre, de a végén legyen ott a szerző, az évszám és az oldalszám. Ha az idézetet fordításban közöljük szerepeljen a fordító neve is.

Ábrák, táblázatok

Az ábrákat és táblázatokat folyamatosan számozzuk (1. ábra, 1. táblázat), és lássuk el önálló címmel. A címet és a számot az ábra vagy táblázat FÖLÖTT KÖZÉPEN helyezzük el.

Lábjegyzet

Általában kerüljük a lábjegyzeteket. A hivatkozott művek adatai az irodalomjegyzékbe kerüljenek, a gondolatokat pedig illesszük bele a tanulmány szövegébe. Az alábbi két esetben használható lábjegyzet: (1) Ha a tanulmány címéhez kívánunk megjegyzést fűzni (pl. hol hangzott el előadás formájában) (2) Ha a tanulmány szerzője saját fordításában ad meg valamely idézetet, az eredetit közölheti lábjegyzetben.

Végjegyzet

A tanulmány tartalmi részéhez kapcsolódó megjegyzéseket ne lábjegyzetben, hanem **szövegvégi** jegyzetben közöljük. A szövegben felső indexszel folyamatosan számozzuk a megjegyzéseket kívánó helyeket, és a tanulmány végén **Jegyzetek** címszó alatt fejtjük ki megjegyzéseinket részletesen.

A nyelvi adatok forrásának megjelölése

A szépirodalmi művekből vett részletekre és fordításukra való hivatkozások az **Irodalom** után külön jegyzékben szerepeljenek **Források** címszó alatt.

Internetes hivatkozások

Az internetes hivatkozások a szövegen belül szintén névvel és évszámmal és lehetőség szerint oldalszámmal történjenek. Az irodalomjegyzékben lehet külön szerepel-

tetni az internetes hivatkozásokat, mivel megtörésük gondot okoz. Mivel a folyóirat nyomtatott formában nem jelenik meg, az internetes hivatkozásokban nem kell törölni a kék színt és az aláhúzást. A hivatkozások végére kérjük a tanulmány DOI azonosítóját is (ha van már). A DOI-t nem kell odaírni a hivatkozás elejére, mert a <https://doi.org/10...> már tartalmazza.

Irodalomjegyzék

Alapszabály, hogy egyetlen név se szerepeljen a szövegben, amely nem szerepel az irodalomjegyzékben, és fordítva: egyetlen név se szerepeljen az irodalomjegyzékben, amely nem szerepel a szövegben. A **FORDÍTÁSTUDOMÁNY** a Name and Date hivatkozási rendszert követi, tehát nincs számozás, a hivatkozott szerzők ABC sorrendben követik egymást, ha azonos szerző több művére hivatkozunk, akkor a legkorábbival kezdjük. Ha azonos évben két vagy több műve jelent meg a hivatkozott szerzőnek: 2021a, 2021b, 2021c jelölést alkalmazunk a szövegben és az irodalomjegyzékben is. Ha a műnek már van DOI azonosítója azt is fel kell tüntetni: <https://doi.org/10...> A hivatkozásokat függő bekezdéssel kérjük felsorolni.

Hivatkozás monográfiára:

Nord, Ch. 1997 *Translating as a Purposeful Activity – Functionalist Approaches Explained*. Manchester: St. Jerome. <https://doi.org/10.4324/9781351189354>

Hivatkozás folyóiratcikkre:

(*Ügyeljünk arra, hogy a folyóirat címét kell kurziválni*)

Olohan, M., Salama-Carr, M. 2011. Translating Science. *The Translator* Vol. 17. No. 2. 179–188. <https://doi.org/10.1080/13556509.2011.10799485>

Götz A. 2015. Magyar és angol absztraktok retorikai szerkezetének elemzése. *Fordítástudomány* 17. évf. 2. szám. 88–116.

Hivatkozás tanulmánykötetre:

Dróth J. (szerk.) *Fordítási és szaknyelvi gyakorlatok távoktatásban*. Budapest: Károli Gáspár Református Egyetem.

Hivatkozás tanulmánykötetben megjelent tanulmányra:

(*Ügyeljünk arra, hogy a tanulmánykötet címét kell kurziválni*)

Fischbach, H. 1993. Translation, the Great Pollinator of Science. A Brief Flashback on Medical Translation. In: Wright, S. E., Wright L. D. (eds) *Scientific and Technical Translation*. Amsterdam, Philadelphia: John Benjamins. 89–100. <https://doi.org/10.1075/ata.vi.08fis>

Hivatkozás konferenciakötetben megjelent tanulmányra:

(*Ügyeljünk arra, hogy a konferenciakiadvány címét kell kurziválni*)

Ustaszewski, M., Stauder, A. 2017. TransBank: Metadata as the Missing Link between NLP and Traditional Translation Studies. In: Temnikova, I., Orasan, C., Corpas

Pastor, G., Vogel, S. (eds) *Proceedings of the Workshop Human-Informed Translation and Interpreting Technology*. Shoumen: Association for Computational Linguistics. 29–35.

Hivatkozás elhangzott (nem megjelent) konferenciaelőadásra:

Klaudy, K. 2001. The asymmetry hypothesis. Testing the asymmetric relationship between explicitations and implicitations. Paper presented at the *Third International Congress of the European Society for Translation Studies, Claims, Changes and Challenges in Translation Studies*, Copenhagen, Denmark. (2001, August 30–September 1).

Hivatkozás Interneten elérhető tanulmányra:

ELTE BTK. 2019. *Tudományometriai szempontok az oktatói-kutatói előmeneteli stratégiához*. https://www.btk.elte.hu/dstore/document/1338/BTK_el%C5%91meneteli_strat%C3%A9gia_20191028.pdf (letöltve: 2021. 09. 03).

Elérhetőség

A folyóirat az első számtól kezdve (1999.1) elérhető online formában a Magyar Tudományos Akadémia Könyvtári és Kommunikációs Intézetének (MTA KIK) folyóirat szerkesztő rendszerében <https://ojs3.mtak.hu/index.php/fordtud/>. A 2019. 2. számtól kezdve a folyóirat csak online formában jelenik meg. Korábbi nyomtatott számokból könyvtárak, intézmények, és magánszemélyek számára a hiányzó példányokat ingyenesen pótolni tudjuk. Kapcsolat: Bertalan Zoltánné intézeti előadó ELTE BTK FTT Bp. 1088. Múzeum krt. 4. F épület I. emelet 3-4. E-mail: bertalan.zoltanne@btk.elte.hu.

Etikai záradék

A **FORDÍTÁSTUDOMÁNY** mélyen elkötelezett az etikus tudományos publikálás mellett. A publikációs folyamat minden egyes szakaszában a legszigorúbb előírásokat alkalmazzuk, összhangban a [Committee on Publication Ethics](https://publicationethics.org) (COPE) kiadókra vonatkozó magatartási kódexével <https://publicationethics.org>

FORDÍTÁSTUDOMÁNY

2025. 27. évf. 1. szám

E számunk munkatársai:

Bakó Balázs	ELTE BTK Fordítástudományi Doktori Program
Behon-Görözdi Dóra	ELTE BTK Fordítástudományi Doktori Program
Biró Adrienn	ELTE BTK Fordítástudományi Doktori Program
Bodnár Ildikó	Miskolci Egyetem
Bogácsi Anett	ELTE BTK Fordítástudományi Doktori Program
Dróth Júlia	Károli Gáspár Református Egyetem
Gabányi Réka	ELTE BTK Fordítástudományi Doktori Program
Heltai Pál	Kodolányi János Egyetem
Horváth Péter Iván	Nemzeti Közszerológati Egyetem
Macsáriné Szegedi Eszter	ELTE BTK Fordítástudományi Doktori Program
Nagy Nóra	Liszt Ferenc Zeneművészeti Egyetem
Olgyay-Fekete Judit	ELTE BTK Fordítástudományi Doktori Program
Robin Edina	ELTE BTK Fordító- és Tolmácsképző Tanszék
Sereg Judit	ELTE BTK Fordító- és Tolmácsképző Tanszék
Szabó Csilla	BME GTK Idegen Nyelvi Központ

ISSN 1419 7480 (nyomtatott)

ISSN 2732 1924 (online)